

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI

IOAN NECULCE

BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)

XXIII

2017

Iași

2017

COLEGIUL DE REDACȚIE

Lăcrămioara Stratulat
Senica Țurcanu
Sorin Iftimi (secretar de redacție)
Cătălin Iulian Hriban
Adriana Miron
Zamfira Pungă
Ioan Iațcu

Rezumate traduse de Coralia Costăș

Adresa redacției

Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași
Muzeul de Istorie a Moldovei
Piața „Ștefan cel Mare”, nr. 1
Iași, 700028, tel. 0232/213296, int. 180 sau 178

ISSN 1454-0754

COMPLEXUL MUZEAL NAȚIONAL „MOLDOVA” IAȘI
„IOAN NECULCE”. BULETINUL MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI
(serie nouă)
XXIII, 2017

SUMAR

Abrevieri	5
Narcis Dorin ION <i>Din viața familiei Beldiman. Convorbiri cu Radu Beldiman</i>	7
Ștefan S. GOROVEI <i>Tradiție familială și memorie genealogică</i>	31
Mircea-Cristian GHENGHEA <i>Revista „Scrieri amuzante”. Din biografia publicistului N. A. Bogdan</i>	53
Laurențiu CHIRIAC <i>Biserica de lemn „Sf. Voievozi” din Tanacu, județul Vaslui - un monument istoric mai puțin cunoscut</i>	61
Cătălin HRIBAN <i>„Zidurile” Iașilor și fortificațiile sale urbane: O problemă de interpretare</i>	73
Bobi APĂVĂLOAEI <i>Premise și proiecte privitoare la sistematizarea orașului Iași în perioada 1821-1859</i>	85
Mihaela TUDOSE <i>Evoluția demografică și social-economică a Iașilor în primele decenii după Unire (1859-1881)</i>	167
Sorin IFTIMI <i>Biserica Bărboi din Iași – „Vatopedul din Moldova”. Studiu de istorie și arhitectură</i>	193
Costică ASĂVOAIE, Adriana MIRON, Cosmin NIȚĂ <i>Cercetare arheologică preventivă la biserica „Sfinții Atanasie și Chiril” din Iași</i>	257
Ioan IAȚCU <i>Portretele logofătului și cavalerului Anastasie Bașotă</i>	267
Cezar Marius VARVAROI <i>Orașul Iași în anul 1882. Un peisaj urban de Jean-Baptiste Foltzer</i>	289
Virginia VASILOVICI <i>Pictorul Alexandru Grigorovici (1892-1916). O jertfă în „Războiul de întregire a patriei”</i>	297

Dana OLTEAN	
<i>Pictorul Ștefan Dimitrescu și „Vioara lui Ingres” în lumina documentelor de arhivă ale Conservatorului din Iași</i>	305
Ioan IAȚCU	
<i>Faianță englezească din secolul al XIX-lea aflată în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei Iași (II)</i>	327
Cătălin PUNGĂ, Zamfira PUNGĂ	
<i>Familia nobiliară Gherghely din Făgăraș în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei</i>	347
Sever-Petru BOȚAN, Sergiu-Constantin ENEA	
<i>Decorații și brevete din colecția muzeului Liceului Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos (jud. Iași)</i>	357
Loredana SOLCAN, Senica ȚURCANU	
<i>O expoziție, o poveste: „Cucuteni: o incursiune în universul unei mari civilizații preistorice”</i>	367
RECENZII	
Apology of the Actor: from Stage to Fiction and from Fiction to Stage. On Mihaela Mîrțu, <i>L'acteur dans les rets de la fiction</i> , Editura Universității « Alexandru Ioan Cuza » Iași, 2014, 318 p. (Coralia COSTAȘ)	377

ABREVIERI

AIIAI	<i>Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași</i>
AIIIX	<i>Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” (seria nouă), Iași</i>
AB	<i>„Arhivele Basarabiei”, Chișinău</i>
AEH	<i>„Anuarul Eparhiei Huși”, Huși</i>
AMM	<i>„Acta Moldaviae Meridionalis”, Vaslui</i>
AP	<i>„Analele Putnei”, Mănăstirea Putna</i>
AR	<i>„Arhiva Românească”, Iași</i>
ArhGen	<i>„Arhiva Genealogică”, Iași</i>
ArhMold	<i>„Arheologia Moldovei”, Institutul de Arheologie Iași</i>
AȘUI	<i>Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, seria istorie</i>
BCMI	<i>„Buletinul Comisii Monumentelor Istorice”, București</i>
BMIM	<i>„București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, București</i>
CI	<i>„Cercetări Istorice”, Muzeul de Istorie a Moldovei, Iași</i>
DIR	<i>Documente privind Istoria României, seria A. Moldova, București</i>
DJANI	<i>Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale</i>
DRH	<i>„Documenta Romaniae Historica”, seria A. Moldova</i>
DTN	<i>„Din trecutul nostru”, Chișinău</i>
HU	<i>„Historia Urbana”, Sibiu</i>
HUI	<i>„Historia Universitatis Iassiensis”, Iași</i>
IN	<i>„Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal/Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei, Iași</i>
MN	<i>„Muzeul Național”, București</i>
Monumentul	<i>Monumentul (Lucrările Simpozionului Monumentul - Tradiție și viitor), Iași</i>
RA	<i>„Revista Arhivelor”, București</i>
RdI	<i>„Revista de Istorie”, București</i>
RIR	<i>„Revista Istorică Română”, București</i>
RIS	<i>„Revista de istorie socială”, Iași</i>
SAI	<i>„Studii și articole de istorie”, București</i>
SMIM	<i>„Studii și Cercetări de Istorie Medievală”, București</i>

DIN VIAȚA FAMILIEI BELDIMAN. CONVORBIRI CU RADU BELDIMAN

Narcis Dorin ION*

Propunem cititorilor anuarului „Ioan Neculce” o mărturie inedită¹ despre viața unei familii boierești care a jucat un important rol cultural în viața Moldovei: Beldiman. Am avut bucuria, cu două decenii în urmă, să îl cunosc îndeaproape de regretatul Radu Beldiman, descendent al distinsei familii moldovene. *Moșu' Radu*, cum era cunoscut între prieteni, m-a înconjurat cu o caldă prietenie, pentru care îi rămân profund recunoscător și m-a ajutat în chip admirabil la începutul cercetărilor mele privind reședințele boierești din România, punându-mi la dispoziție, cu o rară generozitate, fotografii de familie și introducându-mă în lumea fascinantă a descendenților boierimii române care mai trăiau în acei ani la București.

Radu Beldiman s-a născut la Berlin în 22 mai 1920 și a murit la București, la 4 iunie 2004, fiind înmormântat în cavoul familiei Beldiman de la Mănăstirea Samurcășești (comuna Ciorogârla). A fost fiul inginerului Victor Beldiman (27 decembrie 1888-2 iulie 1946) și al Magdalenei Rosetti (6 septembrie 1882-7 februarie 1965). A avut un frate geamăn, Alexandru (Sandu), s-a căsătorit în 20 noiembrie 1955 cu Yolanda Dimitrie Drăghici (de care a divorțat), dar nu a avut urmași. A făcut școala primară la Dârste, lângă Brașov, a continuat studiile la liceul „Mihai Viteazul” din București și a urmat cursurile Facultății de Drept din București, pe care însă nu le-a terminat. Deși nu se poate spune că a fost un răsfățat al soartei – care i-a rezervat doar meseria de... poștaș la vagonul de poștă, în anii regimului comunist – domnul Radu Beldiman a privit viața cu înțelepciune și cu mult umor, moștenit poate de la bunicul său matern, istoricul și scriitorul Radu Rosetti.

Narcis Dorin Ion: *Domnule Radu Beldiman, vă propun să începem discuția noastră, ca de obicei, cu originile familiei Beldiman, care se află undeva, într-o istorie îndepărtată.*

Radu Beldiman: După câte știu, cel mai vechi strămoș al meu era un șoltuz la Suceava, pe la 1575. Se spune că ar fi apărut și niște Beldimani pe vremea lui Ștefan cel Mare, dar nu am găsit niciodată nici un document. Pe urmă, mai târziu, Beldimanii s-au mutat în regiunea Bârladului, pe valea Elanului, la Murgeni și, în sfârșit, la Iași. Printre figurile mai cunoscute a

* Muzeul Național Peleş, Sinaia

¹ Convorbirea pe care o publicăm aici în formă editată și adnotată a fost înregistrată într-o primă variantă – alături de doamna Carmen Săndulescu, căreia îi mulțumesc și pe această cale – în ziua de 13 martie 2003, în locuința din București a regretatului Radu Beldiman. Notele biografice privind membrii familiei Beldiman au fost verificate și completate de regretata noastră colegă și prietenă dr. Ruxanda Beldiman, prea devreme plecată dintre noi. O parte din ilustrațiile acestui articol provin din colecția familiei Beldiman și ne-au fost oferite spre publicare, cu mulți ani în urmă, de Ruxanda Beldiman. Alte portrete de familie cu care ilustrăm acest articol provin din albumele domnului Radu Beldiman, pe care le-am putut consulta prin generozitatea domniei sale.

fost vornicul Nichifor Beldiman², care a trăit pe la 1600. În fine, pe la mijlocul secolului al XVII-lea, s-a răsculat împotriva lui Tomșa³, însă Vodă Tomșa i-a învins și boierii răsculați au fugit în Țara Românească și de acolo s-au dus la Constantinopol. Turcii i-au legat fedeleș și i-au trimis la Iași, unde Vodă le-a tăiat capetele și le-a aruncat în Siret. Pe urmă, familia a intrat într-o eclipsă probabil și economică, în orice caz socială.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, mai cunoscut a fost Gheorghe Beldiman⁴, care a avut mai mulți copii, între care și Alexandru, zis Alecu Beldiman⁵, scriitorul, cronicarul, care a făcut mai multe traduceri din literatura franceză și a scris *Tragedia Moldovei*. A mai avut un frate, după numele de botez Filip Filaret⁶, care a fost călugăr și a păstorit vreo nouă ani la Câmpulung Muscel. El era un foarte bun gospodar și acolo a fost trimis să refacă toată mănăstirea care era în paragină. A făcut-o foarte bine și și-a făcut un tablou pe zid, în mărime naturală. Veniamin Costache⁷ l-a chemat înapoi la Iași și l-a trimis la Mănăstirea Slatina, lângă Fălticeni, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu⁸, unde e și îngropat și unde se zice că s-a

² Nichifor Beldiman – *Decapitulul* (născut în a doua jumătate a secolului al XVI-lea - decedat în 1615) a urcat toate treptele ierarhiei boierești, ajungând a deține titlul de hatman. În anul 1613 se căsătorește cu Ana Mânja, cu care a avut patru copii: Teodor, Mihălaș, Maria și Ioan, din care descind Beldimanii din ziua de astăzi. Nichifor a fost un apropiat al domnitorului Constantin Movilă și capul opoziției ridicate împotriva lui Ștefan Tomșa în anul 1615, motiv pentru care a fost capturat și decapitat, iar leșul său aruncat în apele Siretului.

³ Ștefan Tomșa al II-lea, domnitor al Moldovei (20 noiembrie 1611-22 noiembrie 1615, septembrie 1621-august 1623).

⁴ Gheorghe Beldiman (1724-3 aprilie 1792), vornic. A fost căsătorit de două ori, prima dată cu Maria, născută Costache-Epureanu și apoi cu Maria Lefter. Din aceste alianțe au rezultat mai mulți copii, Alecu *Vornicul*, Filip (Filaret Apamias), Anastasia (măritată cu spătarul Constantin Rosetti), Ioan sluger și Dumitru.

⁵ Alexandru (Alecu) Beldiman – *Vornicul* (1760-1825) este descendent direct al lui Gheorghe Beldiman și a fost căsătorit de patru ori, cu Ileana Teodosia Conachi, cu fiica lui Manolache Romano, cu Ileana Costandachi și cu Elena Greceanu. Din aceste căsătorii au rezultat doi copii: Vasile și Profira, măritată Cantacuzino-Pășcanu. A deținut mai multe dregătorii în Moldova: comis (1786), serdar (1789), ban (1794), agă (1814) și vornic (1821). S-a ilustrat și ca co-autor al „Proiectului republicii aristo-democraticești”, împreună cu alți boieri la 1821. Este îndeobște cunoscut ca autor al *Jalnicei tragodii a Moldovei*, precum și ca traducător de texte literare din limba franceză și autor al primelor meditații poetice ale literaturii române. Prezența mai multor Alexandru (Alecu) în rândurile familiei a determinat identificarea acestora prin porecle sau prin funcția cea mai înaltă pe care au deținut-o.

⁶ Filaret Apamias Beldiman (18 octombrie 1770-7 iulie 1844), a deținut mai multe funcții în ierarhia bisericii moldovenești: proestos al mănăstirii Slatina (județul Suceava), egumen al mănăstirii Negru-Vodă din Câmpulung Mușcel, mitropolit onorific, sub numele de Filaret Apamias, membru al comisiei de *ocârmuire* a averilor Mitropoliei Moldovei, iar între anii 1842-1843 va deține funcția de locțiitor al mitropolitului Moldovei.

⁷ Veniamin Costache/Costachi (20 decembrie 1768-18 decembrie 1846), teolog și cărturar de marcă al Moldovei. Originar dintr-o veche familie boierească, Veniamin Costache s-a călugărit în 1784 și a urmat treptele ierarhiei bisericești: ieromonah la Catedrala Mitropolitană de la Iași în 1788, egumen la Sfântul Spiridon din Iași în 1789, episcop de Huși (26/27 iunie 1792), apoi de Roman în iunie 1796, și Mitropolit al Moldovei (13 martie 1803-20 februarie 1808, octombrie 1812-septembrie 1821, februarie 1823-18 ianuarie 1842).

⁸ Alexandru Lăpușneanu, fiul nelegitim al domnitorului Bogdan al III-lea al Moldovei și al doamnei Anastasia. A fost domnitor al Moldovei în perioada septembrie 1552-18 noiembrie 1561 și octombrie 1564-9 martie 1568. Este înmormântat – împreună cu soția sa, Ruxandra, fiica lui Petru Rareș, și cu două dintre fiicele lor, Teofana și Teodora – în biserica mănăstirii pe care a ctitorit-o la Slatina (județul Suceava).

întâmplat povestea lui Negruzzi⁹. La Slatina Filaret Beldiman a fost stareț, după ce mănăstirea a fost distrusă de turci în 1821. Eteriștii s-au adăpostit la Secu¹⁰ și la Slatina, două mănăstiri cu ziduri, cu turnuri. Slatina avea avantajul că era mai la nord, mărginită de pădure și era la douăzeci de kilometri de granița cu Austria. Și atunci, într-o noapte, așa se zice, de potop, eteriștii au fugit din mănăstire și, prin pădure, nevăzuți de nimeni, au intrat în Austria și au scăpat. A doua zi, când turcii au văzut că mănăstirea nu mai e apărată, au năvălit înăuntru și au făcut prăpăd. Peste câțiva ani, a fost trimis Filaret Apamias – așa îl chema, pentru că și-a luat numele după o mitropolie care nu mai există, în Asia Minor – și a refăcut mănăstirea. În afară de cele patru turnuri, la patru colțuri, a zidit un mare turn în care a făcut și un paraclis, pentru că urma să se facă slujbe acolo. A făcut ceva foarte interesant: pe coridor, cerdac, cum se zice în Moldova, înaintea ușii de la intrare este o placă de aramă unde e scris că în 1834 a zidit acest turn, că a făcut un paraclis. Această placă am apucat-o eu pe la sfârșitul anilor '60, când – cu bicicleta, cu doi nepoți – am plecat de la București, întâi cu trenul până la Pașcani și am ajuns și la Slatina. Această placă a rămas acolo până când au renovat mănăstirea. Acolo, au făcut o pictură înăuntru, în paraclis, și cu ocazia asta au scos placa de aramă și au dus-o la muzeu. Am protestat, și am țipat și am urlat să pună placa la loc. Acolo este un călugăr cu care sunt foarte prieten, părintele Paisie, căruia îi spuneam: „Câte mănăstiri, câte biserici au așa o placă?”. Și mi-au promis că o pun la loc. Anul trecut eu nu am fost la Slatina, dar am primit o scrisoare mai demult în care spuneau că au pus-o la loc. Acum, anul ăsta [2003], vreau neapărat să mă duc, și – dacă n-au pus-o – iau eu patru cuie și o bat acolo. Foarte original, în salonul de primire de la casa parohială au patru tablouri: cei doi mitropoliți Miclescu, Sofronie¹¹ și Calinic¹², îl au pe Veniamin Costachi și pe Filaret Apamias Beldiman. Inițial, Filaret Beldiman a fost zugrăvit în ținuta de stareț. Mai târziu, când a devenit episcop și arhiepiscop, au cusut o pânză în partea stângă a tabloului și au mutat mâna către stânga, unde puneau cârja episcopală; pe spate se vede bine sfoara cu care au cusut. Prin față nu se vede, că este acoperită de ulei. Și pe tablou, pe spate, e biografia lui: când s-a născut, când s-a călugărit, când a fost la Câmpulung, toată povestea.

Ca să scurtez, grație acestui strămoș de-al meu, am avut ideea să mă duc la Slatina. M-a primit acolo bătrâna maică Evelina; cei doi nepoți ai mei sosiseră ceva mai devreme ca mine.

⁹ Costache Negruzzi (1808-1868) a imortalizat figura domnitorului în nuvela *Alexandru Lăpușneanu*, publicată în „Dacia Literară” în 1840.

¹⁰ Mănăstirea Secu (situată în comuna Pipirig, județul Neamț), ctitorită în 1602 cu sprijinul lui Nestor Ureche, mare Vornic al Țării de Jos.

¹¹ Sofronie Miclescu (1790-18 mai 1861), episcop de Huși (1826) și mitropolit al Moldovei (ales la 10 februarie 1851, suspendat la 7 noiembrie 1860, retras la 18 ianuarie 1861). Născut într-o familie boierească, ca fiu al vornicului Constantin Miclescu și al Zoiței Vârnăv, Sofronie Miclescu a sprijinit Unirea Principatelor, fiind președinte al Divanului Ad-Hoc al Moldovei (septembrie-decembrie 1857) și al Adunării electivă din 5/17 ianuarie 1859, care l-a ales ca domnitor pe Alexandru Ioan Cuza.

¹² Constantin (Costache) Miclescu (16 aprilie 1822-14 august 1886), fiul marelui logofăt Scarlat Miclescu și al Mariei Beldiman. Călugărit la Huși (1842) sub numele de Calinic, de către unchiul său Sofronie, devine egumen al Mănăstirii Slatina (1851-1858, 1861-1863), membru în Divanul Ad-Hoc (1857), locțiitor de episcop la Huși (1858-1861), locțiitor de mitropolit al Moldovei (7 mai 1863), numit mitropolit prin decret (10 mai 1865) și ales mitropolit primat (31 mai 1875), demnitate pe care o deține până la moarte. În timpul păstoririi sale s-au deschis cursurile Facultății de Teologie din București (1881) și a fost recunoscută autocefalia Bisericii Ortodoxe Române (1885).

Era deja spre înserate, început de septembrie și ni s-a spus că nu prea primesc tineri să stea la mănăstire. Unul dintre nepoți a spus: „Da, dar vine și unchiul nostru, Radu Beldiman, care e rudă cu un stareț de aici...”. Și atunci, maica stareță a spus: „Ia, să vedem noi!”. Și când m-a văzut pe mine, i-am plăcut și, de atunci, între mine și maica stareță a fost o poveste foarte drăguță. Într-o zi, plimbându-mă cu dânsa prin grădină – au enorm de multe flori și patru brazi argintii, lângă intrarea în biserică și florile erau mărginite de niște buchete de bucsus, o plantă decorativă care creștea prea mult – maica îmi spune: „Nici nu știu ce să fac cu bucsusul, că așa crește și îmi umbrește toate florile”. „Maică – zic – cu un secator...”. „De unde să găsec eu un secator?”. „Lăsați că vă trimit eu unul de la București” – i-am spus. Aveam în casă un secator – cu care cucoanele din familie mai tăiau câteodată oasele de la un pui – dar când să-l trimit la Slatina, cumnata mea a spus: „Te rog, fă ce vrei cu Slatina ta, dar secatorul ăsta rămâne în casă!”. Nu m-am lăsat intimidat, n-am renunțat și cum mergeam des la Oradea Mare, la Consignația de aici am găsit un secator foarte frumos. L-am cumpărat și l-am făcut cadou cumnatei mele de Crăciun. Atunci am luat secatorul nostru și i l-am trimis maicii starețe, care a fost încântată. Și, pe urmă, într-o zi când m-am mai dus la Slatina – acum devenisem prieteni – m-a invitat la masă și mi-a zis: „Domnul Beldiman, am un mare păs pe suflet: au venit să ne spună că trebuie să facem procedura de ignifugare a podurilor noastre. Clădirea, pe nu știu câte laturi, nu chiar toate, dar, în fine, etajul de sus, are enorm de multă scândură și lemn. Și asta va costa o avere”. Zic: „Maică, dar nu ați vorbit cu alte mănăstiri?”. „Ba da – zice. Fiecare întreabă pe celălalt ce să facă. Am fost la Monumentele Istorice – au spus că nu au bani; am fost la Suceava, la Arhiepiscopie, nu știm ce să facem!”. Zic: „Maică, eu lucrez la Poștă, nu am nimic cu ignifugarea, dar o să mă interesez!”. Venind la București, ne adunam sâmbăta la masă la o cumnată a mea și un prieten bun al nepoților mei, Manole Gianni, lucra la o firmă de chestii medicale și ignifugarea intra în atribuțiile lui. Și atunci el m-a întrebat: „Moș Radu, tu ce vrei?”. „Eu vreau ca firma să spună că nu poate să se ducă acolo”. „Păi lasă să vadă ce trebuie făcut”. Și atunci s-a hotărât că pentru a veni o echipă de cinci-șase oameni de la București până la Dolhasca – Fălticeni – Slatina ar fi o chestie complicată. Trebuie să vină o dată să facă măsurătorile, pe urmă să aducă materialele și pe urmă să înceapă ignifugarea. Nimeni nu avea bani să plătească acest lucru și atunci ar fi bine să spună că firma nu poate face față. Și așa s-a făcut și toată chestia s-a înmormântat și nimeni nu a mai făcut nici o ignifugare.

N.D.I.: *Dar am zăbovit cam mult la Slatina. Să revenim la înaintașii dumneavoastră.*

R. B.: Un alt Beldiman cunoscut a fost Alexandru Beldiman¹³, să zic al II-lea, care s-a născut în 1832 și a murit la sfârșitul secolului. El a fost ziarist. Întâi a înființat, în 1882, *Adevărul*, care a apărut săptămânal la Iași și pe urmă, în 1888, s-a mutat la București. El a fost prefectul

¹³ Alexandru V. Beldiman - *Adevărul* (30 decembrie 1832-17 februarie 1898), fiu al lui Vasile și al Mariei, născută Mavrocordat (cumnata lui Gheorghe Bibescu-Vodă). S-a căsătorit în 6 iunie 1854 cu Smaranda Callimachi (fiica vornicului Alecu Callimachi). Din această căsătorie au rezultat doi copii: Alexandru și Edmond. După studii liceale efectuate la un pension în Elveția și studii universitare de Drept la Paris, se întoarce la Iași unde va deține o serie de funcții în administrația Principatului Moldovei. Susține candidatura lui Alexandru Ioan Cuza la domnie, iar în anul 1862 este chemat de Cuza la București unde va deține postul de Prefect al Poliției Capitalei, până în luna februarie 1866. Ziarist fondator al „Ziarului Iașilor” și al „Adevărului”, cuzist și pe urmă republican și anticarlist.

de Poliție al lui Cuza¹⁴, cu care era – prin nevastă – rudă și omul lui de mare încredere. E cunoscut episodul când, în noaptea detronării lui Cuza, doi partizani din echipa de detronare l-au invitat pe Alexandru Beldiman la un restaurant și au tras un chef; a doua zi, când s-a trezit Conu' Alecu, Vodă plecase de pe Tron. Și pe urmă a făcut o lozincă, să zicem, la ziarul *Adevărul*: „Să te ferești, române, de cui străin în casă!”. Asta era la adresa lui Vodă Carol¹⁵. Și, de fiecare 10 Mai, avea grijă ca ziarul *Adevărul* să apară în doliu. El era conservator și foarte anticarlist. Paradoxal, fiul lui, al treilea Alexandru¹⁶, care a fost diplomat, a fost omul de mare încredere al lui Carol I și, iarăși, foarte interesant, a rămas timp de douăzeci de ani în post la Berlin. Se știe că un diplomat, după patru-cinci ani, e schimbat. Vodă Carol nu avea alt om la Berlin decât pe Alexandru Beldiman. Bunicii mei au cumpărat o proprietate lângă Brașov, la Dârste¹⁷. Vodă Carol trecea cu mașina granița, nimeni nu-l oprea și, probabil, nimeni nu-l controla, venea la Dârste și se ducea cu bunicul meu în fundul grădinii, pe un mic deal, unde era un chioșc, și atunci poliția austro-ungară din Dârste trimitea un polițai călare, să păzească chioșcul ăla. Ce timpuri erau pe atunci! Pe urmă, din păcate, a venit războiul, Dârstele a fost ocupat, închiriat și – neavând cine să se mai ocupe de casă – mătușa mea a vândut domeniul. Tatăl meu făcuse acolo, la Dârste, un bazin¹⁸, în 1927, care a funcționat foarte mult timp, până au venit rușii, și care – pentru noi copiii – a fost cea mai mare fericire: să ai un mare bazin de înot, de dimensiuni serioase, unde s-au făcut concursuri mari de tot, cu trambuline și era o mare distracție. Așa că asta a fost cu Dârstele.

Tatăl meu, Victor Beldiman¹⁹, a studiat în Germania, fiindcă stătea cu părinții săi la Berlin. A studiat Agronomia, asta era ideea părinților, deși nu mai aveau moșii, trebuia să fie un inginer agronom. Nu l-a prea interesat asta și, având darul scrisului, a fost jurnalist și s-a ocupat foarte mult cu traducerea. Din asta a câștigat el. Mai avea un frate mai mare, Alecu, tot așa Alexandru, care era inginer și specialist în avioane, dar care a trăit aproape toată viața lui

¹⁴ Alexandru Ioan Cuza (8/20 martie 1820-3/15 mai 1873), primul domnitor al Principatelor Unite (24 ianuarie 1859-iunie 1862) și, apoi, al României (iunie 1862-11 februarie 1866).

¹⁵ Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen (20 aprilie 1839-10 octombrie 1914), domnitor (10/22 mai 1866-14/26 martie 1881) și rege (14/26 martie 1881-27 septembrie/10 octombrie 1914) al României.

¹⁶ Alexandru A. Beldiman - *Exceleța* (16/28 mai 1855-10 iunie 1924), fiul al lui Alexandru Beldiman și al domniței Smaranda Callimachi. Din căsătoria cu Martha Faehling au rezultat patru copii: Alexandru, Elisabeta, Victor și Areta Maria. După absolvirea studiilor de Drept la Universitatea din Berlin, va reveni la București și va intra în slujba Ministerului Afacerilor Externe al Regatului României pe care-l va servi până în anul 1918. Va deține o serie de funcții, între care cele mai importante au fost de director general în Ministerul Afacerilor Externe și ministru plenipotențiar la Berlin (1896-1916).

¹⁷ Proprietatea a fost achiziționată în jurul anului 1893 de către Alexandru Beldiman-*Exceleța*. Domeniul cuprindea o casă de mici dimensiuni și un teren aferent foarte mare. În anul 1908 se va ridica *casa mare*, probabil după planurile lui Alecu *Inginerul*, în stil Fachwerk. La moartea ministrului, proprietatea a revenit soției sale Martha și celor trei copii. Inginerul a renunțat însă la partea sa de moștenire, având în vedere faptul că, se stabilise în străinătate. În 1934, Victor vinde partea sa de proprietate surorii sale, Maria Areta și familiei acesteia. După 1950 proprietatea (respectiv *casa mare*) a rămas în posesia acestei ramuri, ea fiind vândută ulterior. Cele două clădiri și fostele grajduri se mai păstrează și în momentul de față.

¹⁸ Bazinul – construit probabil pe baza proiectului și a sugestiilor de ordin tehnic ale lui Alecu *Inginerul* – a beneficiat de dotări foarte moderne.

¹⁹ Victor Beldiman (27 decembrie 1888-2 iulie 1946), inginer și jurnalist. În timpul guvernului Marghiloman (5 martie 1918-23 octombrie 1918) a deținut funcția de șef de cabinet a lui Lupu Kostaki, ministrul de Interne, motiv pentru care a fost condamnat la moarte și a luat calea exilului.

în străinătate. Era căsătorit cu o englezoaică, a stat în Italia pe urmă, mai târziu, în sfârșit, a stat în Anglia. Cam asta este! Tatăl meu a fost căsătorit cu Magdalena Rosetti-Răducanu²⁰, fiica scriitorului Radu Rosetti și sora generalului Radu R. Rosetti. Între mama mea și mine a fost o foarte puternică legătură. Cu ea m-am împăcat întotdeauna, deși era foarte severă. M-am împăcat mult mai bine decât cu tatăl meu, care nu prea era sever, din când în când mai țipa la noi, dar așa, ca să fie. Și pe bunicul meu Radu Rosetti²¹, scriitorul, l-am cunoscut – aveam șapte sau opt ani când a murit. Ne impresiona foarte mult când venea la noi în casă, la București, unde stătea și străbunica mea, văduva lui Alexandru Beldiman jurnalistul; ea era născută Callimachi²², era ultra-moldoveancă, vorbea moldovenește și avea o expresie care ne amuza foarte mult: „Șo chicat colea pi jos!”.

N.D.I.: *Ne povestești ceva mai mult despre bunicul Radu Rosetti?*

R.B.: După cum se știe, a fost de mai multe ori prefect la Bacău, la Roman și la Brăila și – cum era ceva care nu-i plăcea, cum venea un ordin de la Ministerul de Interne – se supăra și își dădea demisia, așa că unii chiar întrebau de ce își mai da osteneala să fie prefect? Eh, asta este! Bunicul meu, Radu Rosetti, a scris două cărți foarte importante cu caracter economico-social: *Pentru ce s-au răsculat țărani?*, referitor la 1907, și *Pământul, sătenii și stăpânii*. Pe urmă a scris niște foarte frumoase *Amintiri*, în trei volume, apoi *Povești moldovenești* și un roman cu caracter istoric, *Păcatele slugerului*, unde un stră-străbunic de-al lui a făcut un fel de samavolnicie asupra unor țărani, acuzându-i că i-au furat stupii... În cartea asta povestește cum o țărancă care a fost implicată în proces și a pierdut, l-a blestemat pe boierul de atunci, pe sluger, ca nu știu câte generații să aibe dezbinare în familie. Acest blestem se oprește la generația mea, ceea ce este adevărat, fiindcă noi cu verii noștri am fost în foarte buni termeni, dar cei de la mine în sus au avut foarte multe certuri în familie, în urma cărora nu-și mai vorbeau deloc. Străbunicul meu, Răducanu Rosetti²³, care a avut moșia de la Căiuți²⁴, a avut un frate, Lascăr Rosetti²⁵, care avea moșia de la Răducăneni²⁶, pe Prut, lângă Huși. El nu a avut

²⁰ Magdalena Rosetti (25 august/6 septembrie 1882-7 februarie 1965), fiica lui Radu Rosetti (14 septembrie 1853 - 12 februarie 1926), și a Emmei Bogdan (7 aprilie 1853-6 septembrie 1905). S-a căsătorit, la 9 iunie 1918, cu Victor Beldiman. A publicat cronici plastice în presa vremii.

²¹ Radu Rosetti (14 septembrie 1853-12 februarie 1926), fiul lui Răducanu Rosetti cel Tânăr și al Domniței Aglae Ghika. Autor al unei importante opere literare și istorice (*Cronica Bohotinului, Cu paloșul, Povești moldovenești, Pentru ce s-au răsculat țărani?*), precum și al unor foarte prețioase *Amintiri* (trei volume). S-a căsătorit, la 9 iunie 1876, cu Emma Bogdan (7 aprilie 1853-6 septembrie 1905), fiica lui Lascăr Bogdan și a Henrietei Dimachi.

²² Smaranda Emma Callimachi (1838-30 ianuarie 1933), fiica lui Alexandru (Alec) Callimachi și a Mariei Cuza, căsătorită în 6 iunie 1854 cu Alexandru Beldiman.

²³ Răducanu Rosetti cel Tânăr (31 august 1813 - 6 iunie 1872), fiul hatmanului Răducanu Rosetti și al Eufrosinei Manu. S-a căsătorit, în 1850, cu Domnița Aglae Ghika (2 iulie 1832-17 ianuarie 1902), fiica lui Grigore Ghika Voievod și a Anicăi Catargi.

²⁴ Conacul din Căiuți a fost construit între anii 1846-1848 de Răducanu Rosetti cel Tânăr. Degradat în urma cutremurului din 1940 și a distrugerilor din anii celui de-al doilea război mondial, conacul a fost refăcut între anii 1963-1970 și a adăpostit o școală până în 1990, când a fost incendiat.

²⁵ Lascăr Rosetti (7 septembrie 1816-28 aprilie 1884). A studiat Dreptul la Heidelberg și Göttingen, unde și-a luat și doctoratul. A fost unul dintre fruntașii revoluției de la 1848 în Moldova. Ministru de Finanțe în timpul lui Al. I. Cuza, prim-președinte al Curții de Apel din Iași și unul dintre fondatorii Jockey-Clubului din Iași.

²⁶ Conacul din Răducăneni a fost construit la jumătatea secolului al XIX-lea de către Lascăr Rosetti, în satul Pietrosul, înființat în 1806 de tatăl său, hatmanul Răducanu Rosetti I. În anii 1859-1860, Lascăr Rosetti I-a

copii. Era un foarte bun administrator și moșia aia era foarte înfloritoare. El a salvat-o odată, a răscumpărat din datorii Căiuți-ul pentru nepoții săi, dar a doua oară nu s-a mai putut pentru că se cheltuiau mulți bani, erau și mulți copii crescuți în străinătate – la Toulouse, nu mai aproape – și Căiuți-ul a fost vândut Creditului Ipotecar. A fost o unitate de silvicultură acolo, pe urmă s-a reparat, a fost un liceu și, din păcate, la un iarmaroc a fost un incendiu care a ars acoperișul de șindrilă. După ce a ars acoperișul, au început să fure tot ce se putea fura: uși, ferestre, parchete, lemnărie, tot, tot, tot!

N.D.I.: *Dar cum era în vremurile bune? Vi le amintiți?*

R.B.: Ei, eu nu am fost acolo. Mama a plecat de acolo când era copil. Dar, în fine, era o casă foarte mare, foarte frumoasă, am niște fotografii și desene. Vodă Carol, prima dată când a venit în Moldova, s-a oprit la Căiuți, a fost găzduit acolo. Răducănenii au rămas în bună stare, este acum un spital acolo, ceva în genul ăsta. Mai era o moșie de familie, Bohotinul, care nu era departe de Răducăneni, tot în județul – pe vremuri – Huși. Avea niște ziduri impozante și bunicul meu scrie²⁷ că la o epidemie de ciumă sau de holeră se aruncau coșuri cu marfă, corespondență, ce era, peste zid, că pe uși nu se intra, nu intra nimeni. Cine apucase să fie înăuntru era înăuntru, cine nu, afară...

N.D.I.: *Cum era o zi pentru dumneavoastră, copil fiind? Spuneți că mama era severă. Presupun că aveți profesori care veneau acasă, nu? Sau v-ați dus la școală?*

R.B.: Mama ne-a dat²⁸, mai întâi, la 7 ani; a declarat că trebuie să învățăm franțuzește. Nemțește, fiindcă sunt născut la Berlin, am învățat de la început cu bunica mea care era nemțoaică pe linia Beldiman, nevastă de diplomat; am vorbit cu ea nemțește, așa că nu a fost nici o problemă. La 7 ani, mama a spus: „De acum înainte, cu mine vorbiți franțuzește!”. Noi înțelegeam oarecum ce spuneau ceilalți, dar nu vorbeam, fratele meu și cu mine. Și atunci, noi începeam pe românește și, invariabil, mama ne răspundea în franceză: „Quelle langue parles-tu avec moi?”²⁹. Asta mi-a intrat în sânge. Ei, și după doi-trei ani, cu severitatea asta, am vorbit franțuzește. Și, mai târziu, copiii Rosetti – adică mama și frații ei³⁰ – au avut o englezoaică, Miss Belbin, care a venit la Căiuți din Anglia. Vă dați seama, pe la 1885-1887, ce impresie i-o fi făcut Căiuțiul! În saloane erau mobile frumoase, erau obiecte valoroase, lumea era bine îmbrăcată și pe urmă vedeai o țigancă cu picioarele goale care venea cu un blid de mâncare. Probabil, nu până în sufragerie, dar totuși... Pe urmă, spunea mama, englezoaica avea totuși umor, dar era complet uimită de această diferență. Bunicul meu spune că la Căiuți, țiganii servitori nu au fost bătuți niciodată. Străbunica, Domnița Aglaia³¹, a interzis cu desăvârșire

adăpostit la conacul din Răducăneni pe publicistul francez Jean A. Vaillant. Neavând copii, el a lăsat conacul moștenire nepotei sale Ana Rosetti (8 iunie 1855-3 august 1910), care – la 25 septembrie 1883 – s-a căsătorit cu generalul George Catargi, domeniul de la Răducăneni trecând în posesia familiei Catargi. Ultimul proprietar al conacului a fost René Bogdan.

²⁷ În lucrarea *Cronica Bohotinului*.

²⁸ Pe frații gemeni Radu și Alexandru (Sandu) Beldiman.

²⁹ „Ce limbă vorbești cu mine?” (franceză).

³⁰ Cei trei băieți ai lui Radu Rosetti și ai Emmei Bogdan, născuți la conacul din Căiuți: Eugen (23 iunie/5 iulie 1881-1939), Radu (20 martie/1 aprilie 1877-3 iunie 1949) și Henri (7/19 ianuarie 1879 -7 iulie 1927).

³¹ Domnița Aglae Ghyka (2 iulie 1832-17 ianuarie 1902), fiica lui Grigore Ghyka Voievod și a Anicăi Catargi. S-a căsătorit, în 1850, cu Răducănu Rosetti cel Tânăr și a doua oară cu Antoine Alleau. A urmat la Iași cursurile pensionului d-rei Ganet, iar din 1842 ale pensionului d-nei Haddig, iar din 1844-1849, la Viena ale Institutului de domnișoare van Demerzel. Domnița Aglae, a pozat pentru pictorul bavarez Otto Rietschel (1822-1887).

chestia asta. Și, ceva foarte interesant, îmi aduc aminte că bucătăriile de la Căiuți nu erau în casă, nici în curte, ci erau dincolo de drum și se trecea cu blidele peste drum, pe ploaie și pe vânt – cu crengile pe pământ! – și pe urmă se mai încălzeau o dată într-un oficiu lângă sufragerie. Că nu voia conul Răducanu să-i miroase a mâncare în casă.

N.D.I.: *Din tinerețe, ce ne puteți povesti?*

R.B.: Tinerețea mea a fost așa: am copilărit la Dârste și pe urmă, când s-a lichidat acolo, am venit la București, în 1934, și am intrat la Liceul „Mihai Viteazul”. Acolo am făcut câțiva ani și, pe urmă, m-am mutat la „Mihai Eminescu”, că n-am fost un elev strălucit deloc. La „Eminescu” am terminat cu glorie fiindcă, între timp, generalul Rosetti³² devenise ministrul Instrucțiunii Publice și – deși am avut grijă să spun asta numai colegului de bancă – s-a aflat. Liceul era pe vremea aceea destul de mult orientat spre legionarism și – cum generalul Rosetti venise după rebeliune³³ și era atmosfera împotriva legionarilor – toată lumea care era legionară, plus domnul director, se cam temea. Și știu că directorul – pe care nu îl aveam ca profesor, că el era de matematică și eu făceam secția de limbi străine – m-a chemat în cancelarie, m-a întrebat dacă e adevărat că sunt rudă cu ministrul. Am spus că da, așa timid, și atunci mi-a spus că ar fi foarte drăguț din partea mea dacă i-aș mai spune ce mai știu despre ce vrea să facă domnul ministru. Zic: „Da, dar, probabil că ați auzit și dumneavoastră că e un om intransigent și nu face declarații la orișicine”. „Eh – zice el – poate mai aflați ceva...”. Zic: „Vă asigur, domnule director, că am să vă povestesc tot”. Și, printr-o vară de-a mea, Ioana Sturdza³⁴, fiica ministrului – care stătea cu taică-său în casă – mai primeam și eu câte o mică informație și o dădeam acolo... Până s-au lămurit lucrurile, a început primăvara, am dat bacalaureatul și am scăpat de această obligație.

Pe urmă, m-am înscris la Drept și am făcut doi ani cursurile normale, adică am trecut examenele, pe urmă m-am cam lenevit, fiindcă eu, per total, în viață am fost un prost norocos. Să vă dau un exemplu: prin faptul că nu am terminat Facultatea de Drept, cum toți prietenii mei o făcuseră, eram singurul care nu a terminat-o, am fost luat în armată, am făcut Școala Militară, întâi la Lugoj, pe urmă la Câmpulung, am fost trimis pe front la Iași, pe urmă am venit înapoi, am fost în Ungaria și în Cehoslovacia, dar am devenit la București – abia acum! – veteran. Și am mult mai multe avantaje ca veteran decât dacă aș fi avut licența în Drept, cu

³² Generalul Radu R. Rosetti (20 martie 1877-2 iunie 1949), fiul scriitorului Radu Rosetti (14 septembrie 1853-12 februarie 1926) și al Emmei Bogdan (7 aprilie 1853-6 septembrie 1905). Istoric militar de prestigiu, membru al Academiei Române, generalul Radu R. Rosetti este autorul unei importante opere istorice și genealogice, realizând o foarte documentată monografie a familiei sale (Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I. *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rusaitos*; vol. II. *Celelalte ramuri*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1938-1940). A fost președinte al Consiliului de Conducere al Muzeului Militar Național (1924-1931), director general al Bibliotecii Academiei Române (1931-1940) și ministru al Instrucțiunii în guvernul generalului Ion Antonescu (27 ianuarie-11 noiembrie 1941). Arestat în 13 august 1948 și judecat ca fost ministru în guvernul Antonescu, după ce fusese achitat de Tribunalul Poporului în 1946, generalul Radu R. Rosetti a murit în închisoarea de la Văcărești. A fost înmormântat în cimitirul Bellu din București, alături de părinții și copiii săi. Generalul Radu R. Rosetti a fost fratele Magdalenei Beldiman și unchiul domnului Radu Beldiman

³³ Rebeliunea legionară din 21-23 ianuarie 1941.

³⁴ Ioana Rosetti (12/25 august 1912-26 mai 1990), fiica generalului Radu R. Rosetti și a Ioanei Știrbey. Licențiată în litere și filosofie. S-a căsătorit în 7 ianuarie 1940 cu Constantin C. Sturdza.

care sigur nu aş fi făcut nimic, pentru că cu originea mea socială şi aşa am avut mult de pătit. Cred că am fost de nouă ori concediat, sub diferite pretexte.

Într-un sfârşit, în '59 am intrat la Poştă. Întâi am intrat la un oficiu – Oficiul nr. 12 – care acum nu mai există, lângă bustul lui Duca³⁵, la Gara de Nord. De acolo, m-au dat afară şi am intrat la vagonul de poştă; de acolo nu m-a mai dat nimeni afară pentru că eram aşa, mult mai breaz: întâi, că eram cu bacalaureat, ştiam geografia ţării, ştiam cum vin staţiile, mă rog, am avut o purtare foarte cuminte, n-am pierdut niciodată o cursă, n-am furat din scrisori şi aşa mai departe. Chiar m-au făcut inspector, la un moment dat. Au vrut neapărat, eu nu am vrut şi, în fine, hai! Trebuie să fiu inspector. Era o condiţie ca să-mi dea voie să plec în străinătate. Prima dată am plecat în '73 şi fost un târg: ei îmi dau încuviinţarea să plec, iar eu devin inspector şi am căzut la învoială ca să devin inspector. După un an, m-am dus la director – era un director foarte cumsecade, care m-a înţeles – şi am spus: „Domnule director, dumneavoastră m-aţi promovat în funcţia de inspector, fiindcă aţi fost mulţumit de felul în care am lucrat la vagon. Ei, eu vă spun, aici nu îmi place ce fac şi nu o să fiţi mulţumit de mine. Dacă vreţi să mă păstraţi, daţi-mă înapoi la vagon!”. Şi cum nu mai era vorba să mai cer o autorizaţie de plecare, m-a dat înapoi la vagon şi am stat aproape douăzeci şi ceva de ani la vagonul de poştă.

N.D.I.: *Cum aţi devenit membru al Jockey Clubului, după 1990?*

R.B.: Când am intrat eu, cum eu, când am ieşit în lume, era de bon ton să te înscrii la Jockey Club. Un foarte bun prieten de-al meu, Gheorghieş Lecca³⁶, tânăr diplomat, mi-a zis: „Hai, Radule, să intrăm la Jockey Club”. Eu am zis: „Ce să fac eu acolo?”. Găseam că e prea gomos, nu mă trăgea aţa. El a intrat, eu nu am intrat, şi – o dată pe an – invita un prieten la masă acolo. Ne uitam şi noi ce frumos este şi nu aveam bani niciodată, că după schimbarea din 1990, un prieten de-al meu, arhitectul Nicolae Sculy-Logothety³⁷, mă chemă într-o zi la el şi-mi spuse: „Radule, tu nu vrei să intri în Jockey Club, că se redeschide”. Se făcea sub conducerea lui Manole Filitti³⁸, pe care eu îl cunoşteam bine şi aveam multă simpatie pentru el. „Ce trebuie să fac?” – am întrebat. „Nu faci nimic, faci şi tu acolo o cerere şi gata” – mi-a spus Nicolae Sculy. Şi aşa am devenit membru refondator al noului Jockey Club. Eh, pe urmă s-a făcut un proces şi s-a recăştigat casa, localul nostru, care este pe strada Episcopiei, lângă Athéné Palace, şi ne-am instalat acolo în nişte saloane foarte frumoase, la parter, având chiriaşi la etajul I, firma Comturist, care avea şi prăvălii şi vindea de toate. Noi stăteam cam

³⁵ Inginerul Gheorghe I. Duca (2 februarie 1847-7 august 1899), director general al C.F.R., profesor şi director al Şcolii Naţionale de Poduri şi Şosele, tatăl viitorului prim-ministru Ion Gh. Duca. Monumentul său – situat în Piaţa Gării de Nord – este opera sculptorilor Dimitrie Paciurea şi Filip Marin şi a arhitectului Ştefan Burcuş.

³⁶ Gheorghe (Gheorghieş) Lecca (1923-2002), descendent al familiei boiereşti Lecca din Moldova, cu moşii şi conace în Radomireşti şi Bogdăneşti (judeţul Bacău). Deşi a trăit o perioadă la Paris, Gheorghieş Lecca a fost înmormântat în biserica de la Bogdăneşti.

³⁷ Nicolae Sculy-Logothety, căsătorit cu Alexandra (Didi) Grecianu.

³⁸ Manole Filitti (31 mai 1911-15 mai 1998), fiul istoricului Ioan C. Filitti şi al Alexandrinei Ghica. A absolvit Facultatea de Drept şi Academia Comercială din Bucureşti, după care şi-a luat doctoratul în Drept la Iaşi şi economie la Viena. Până în 1947 a practicat avocatura, a fost funcţionar al Băncii Chrissoveloni, director al Fabricii de uleiuri „Phoenix”. După 1949 a fost condamnat pentru sabotaj şi a făcut trei ani de închisoare. În epoca comunistă a fost funcţionar, profesor şi ajutor contabil, iar în 1991 a reînfiinţat Jockey Clubul Român, al cărui preşedinte a fost până în 1998.

prost cu banii, că nu aveam nici un venit și, din păcate, eram obligați să plătim un impozit foarte mare pe clădire. Atunci, Comturist-ul ne plătea o chirie și am recurs la o combinație: o parte din saloanele de jos le-am închiriat unui restaurant, „La Mama”, și noi ne-am mutat sus, la etaj. Am stat până când, cu banii pe care îi încasam de la restaurantul respectiv, am refăcut saloanele din față care sunt aproape gata și ne vom muta iarăși la parter, în aceste saloane cu lămpi foarte frumoase.

N.D.I.: *Dar prima oară când ați fost cu domnul Lecca la Jockey Club, vă mai amintiți cum arăta clădirea?*

R.B.: Trebuie să vă spun că era extraordinar de elegant: fotolii de piele, o bibliotecă frumoasă, tablouri de mari maestri, pictura noastră valoroasă: Grigorescu, Tonitza, Aman și alții; tacâmurile erau superbe, față de masă impecabilă, totul era într-adevăr de foarte bun gust și de foarte bună calitate și totul funcționa foarte bine. Din păcate, totul s-a distrus și nici măcar arhiva veche n-am mai găsit-o. N-am mai putut recupera și recondiționa nimic. Și acum avem la Jockey Club pe domnul Constantin Bălăceanu-Stolnici³⁹ și pe Alecu Paleologu⁴⁰, care au fost vechi membri și care, din când în când, își mai aduc aminte – dar și ei erau foarte tineri atunci, aveau 20 de ani – cum era pe vremea aia. Mi-aduc aminte de cursele de cai de la Hipodromul de la Băneasa⁴¹, care era unul dintre cele mai bune din Europa. Am fost de câteva ori acolo și era loja Jockey Club-ului, era loja regală, pe urmă erau vreo două-trei loje speciale, presa avea o lojă. Era o lume elegantă. Acum ne luptăm ca chiorii să obținem și noi o autorizație să deschidem un nou hipodrom și, de foarte mulți ani, fiecare ministru al Agriculturii ne promite că o să facă și o să dreagă. Astă vară, domnul Ilie Sârbu, care e acum ministrul Agriculturii, era cu Adrian Năstase, primul ministru, la cursele de la Mangalia. O dată pe an reușim, cu chiu cu vai, să facem niște curse de cai la Mangalia. Un coleg de-al nostru mai inspirat a vorbit cu dumnealor. Amândoi au promis, dar – vă dați seama, cu evenimentele care se petrec în lume – nu știu dacă le arde acum de un hipodrom.

N.D.I.: *Ați cunoscut-o pe Maruca Cantacuzino și pe marele Enescu; cum s-a întâmplat?*

R.B.: Pe Maruca⁴² am văzut-o prima dată la un unchi de-al meu, avocatul Bogdan⁴³, văr primar cu mama mea, la Onești, unde mi-am petrecut foarte frumoase vacanțe. Au venit Maruca cu Enescu de la Tescani⁴⁴, era destul de aproape, și ne-au făcut o vizită. Atunci am

³⁹ Constantin Bălăceanu-Stolnici (n. 6 iulie 1923), fiul lui Grigore Bălăceanu-Stolnici și al Ștefaniei Riegler. Medic neurolog, profesor universitar și membru de onoare al Academiei Române.

⁴⁰ Alexandru Paleologu (14 martie 1919-2 septembrie 2005), scriitor, eseist, diplomat și om politic. Fiul lui Mihail Paleologu și al Elenei Pennescu-Vidrașcu. Arestat în 1959 și condamnat la 14 ani de muncă silnică în lotul Noica-Pillat, Alexandru Paleologu va fi eliberat din închisoare în 1964.

⁴¹ Hipodromul din Băneasa a fost construit între anii 1902 și 1909, după planurile arhitectului Ion D. Berindei. A fost demolat în anii regimului comunist (1952-1960), pentru a fi construită Casa Scânteii.

⁴² Maria (Maruca) Cantacuzino-Enescu (născută Rosetti-Tescanu; 17 iulie 1879-decembrie 1968), fiica lui Dumitru Rosetti-Tescanu și a Alicei Jora. S-a căsătorit cu Mihail G. Cantacuzino (la 26 noiembrie 1898) și, din 5 decembrie 1937, cu compozitorul George Enescu.

⁴³ René Grigore Bogdan (17 noiembrie 1885-28 iulie 1975), fiul Margaretei Rosetti (1865-1940) și al lui George Bogdan (1854-1925). Avocat, căsătorit în 1919 cu Marie-Louise Wemyss-Swann, cu care a avut doi copii (Voica și Emanoil). A fost ultimul proprietar al conacului familiei Bogdan din Onești.

⁴⁴ La Tescani (comuna Berești-Tazlău, județul Bacău) se afla conacul familiei Rosetti-Tescanu, construit în anul 1880 de către Dumitru Rosetti-Tescanu, pe moșia cumpărată în anul 1709 de Ștefan Rosetti. Distrus în urma incendiului din ianuarie 1907, conacul va fi refăcut în forma în care se păstrează și astăzi. Actualmente,

văzut-o pentru prima dată și mi-a impus foarte mult. Nu mai era așa frumoasă cum se spunea, avusese și un accident, îi luase fața foc, dar totul era cicatrizat. Mai târziu, m-am dus deseori la dânsa, unde erau niște audiții muzicale. Atunci, chiar mi-a spus: „Uite, Radule, te rog să vii când ești liber”. Eram în anul I sau II de facultate, eram liber după-amiaza și m-am dus acolo. Acolo am văzut-o, de exemplu, pe doamna Maria mareșal Antonescu⁴⁵, cu Veturia Goga⁴⁶, care au venit acolo o dată. Pe urmă, mai venea, din când în când, câte un diplomat; știu că au venit doi diplomați nemți, care probabil erau oameni de muzică și vorbeau cu Enescu despre concertul lui. Lumea din Bucureștii de altădată și multe cucoane bătrâne din generația Marucăi participau la aceste audiții. Mai târziu ea s-a mutat în pavilionul care era în spatele palatului Cantacuzino din Calea Victoriei. Și, acolo, au mai continuat puține audiții muzicale, pentru că apoi ei au plecat în străinătate și, după cum se știe, nu s-au mai întors în țară.

Mama mea, Magdalena Rosetti, și cu Maruca erau verișoare, erau de aceeași vârstă, se cunoșteau din copilărie. Amândouă ne-au povestit când au fost chemate la Bacău – bunicul meu, Radu Rosetti, era prefect și principesa Maria cu principele Ferdinand veniseră să facă o vizită la Bacău – și atunci cele două fete, care erau destul de drăguțe, au dus câte un buchet de flori. Amândouă vorbeau englezește, așa că au fost foarte bine primite de principesa Maria. Mama mea rămăsese în legătură cu verișoara ei, nu se vedeau tot timpul, că evenimentele le-au despărțit. Dar, în fine, într-o zi, la o audiție muzicală i-a povestit mamei că a început să-și scrie memoriile⁴⁷ și că vorbește mult despre Costache Negri⁴⁸, care era un unchi de-al ei. Atunci mama i-a zis: „Bine, dar nu-ți dai seama că Costache Negri a murit cu mult înainte să ne naștem noi?”. Atunci Maruca, fără să se tulbure, a spus: „Mais, c'était une mémoire prénatale!”.

N.D.I.: *Pe George Enescu vi-l amintiți în seratele acelea muzicale?*

R.B.: Da, cum să nu. Enescu era un om extraordinar de blând. Vorbea o franțuzească foarte frumoasă și o română tot așa de frumoasă, cu accent moldovenesc, și era foarte amabil. Vedeam toate cucoanele acelea care roiau în jurul lui, iar el le surâdea fiecareia amabil și spunea: „Da, sigur că da, cum să nu...”. Maruca a mai avut o idee, pe care a folosit-o și înainte,

conacul – donat statului român de Maruca Cantacuzino-Enescu – găzduiește un important centru de cultură dedicat familiei Rosetti-Tescanu și compozitorului George Enescu.

⁴⁵ Maria Antonescu (3 noiembrie 1892-18 octombrie 1964), fiica căpitanului Teodor Niculescu și a Anghelinei Niculescu. Căsătorită cu Gheorghe Cimbru, cu Guillaume Auguste Joseph Pierre Fueller (din 9 iulie 1919 până în 26 februarie 1926) și, din 29 august 1927 cu generalul Ion Antonescu. În 1941 a devenit președinta Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale. Arestată în 14 septembrie 1944 și deținută la închisoarea Lubianka din Moscova (martie 1945-mai 1946), Maria Antonescu a fost adusă în România, închisă la Văcărești, Jilava și Mislea, ulterior fiind judecată și condamnată pentru sabotaj la 5 ani închisoare (1950-1955), după care a avut domiciliu obligatoriu la Lățești, în Bărăgan.

⁴⁶ Veturia Goga (30 mai 1883-15 iunie 1979), fiica preotului Zevedei Mureșan din Sebeș. A făcut carieră de cântăreață de operă, fiind supranumită „Privighetoarea Ardealului”. S-a căsătorit în 1903 cu Lazăr Triteanu și, în 1919, cu poetul Octavian Goga. A donat în 1967 reședința lui Octavian Goga de la Ciucea (județul Cluj) pentru a se amenaja un muzeu dedicat marelui poet. A fost vicepreședintă a Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale, înființat de mareșalul Ion Antonescu și condus de soția acestuia, Maria Antonescu.

⁴⁷ Memoriile au fost scrise în limba franceză și au fost publicate postum. Vezi Maria Cantacuzino-Enescu, *Umbre și lumini. Amintirile unei Prințese Moldave*, traducere de Elena Bulai, ediție de C. Th. Ciobanu, Onești, Editura Aristarc, 2000.

⁴⁸ Costache Negri (14 mai 1812-28 septembrie 1876), scriitor, diplomat și om politic. Părcălab de Covurlui (1851-1855), deputat (1857-1865), reprezentant al Principatelor la Constantinopol (1859).

când stăteau lângă Arcul de Triumf: ea întotdeauna stătea întinsă pe un fel de chaise-longue, ea nu se ridica când primea oaspeți, lumea venea la ea. Și atunci, ea avea un carnețel, blocnotes, în care scria câte un text și îl trimitea: „pour Irène” – aceasta era Irina Procopiu⁴⁹, doamna de onoare a reginei Maria, sau pentru Marie Odobescu, sau pentru doamna Duca⁵⁰. Biletul respectiv era împăturit, mergea din mână în mână, să nu se piardă: doamna respectivă citea, eventual dădea un răspuns, care făcea același parcurs.

Am asistat odată la o scenă adorabilă: era cineva, nu mai țin minte cine, care era răcit și avea o tuse seacă. Tot tușea și deranja lumea și atunci cineva, o doamnă bătrână, i-a întins o bombonieră în care erau niște bomboane, ca să ia o bomboană să-i treacă tusea. Dar el nu putea să apuce bomboana, erau înghesuite acolo și, în liniștea aceea, când Enescu cânta un pianissimo dintre cele mai rafinate, se auzea zăngănitul acestor bomboane. Pe mine și pe o verișoară a mea ne-a apucat un râs puternic, încât a trebuit să ieșim din salon. La aceste serate muzicale mai venea și o doamnă Nenițescu-Boerescu, care era a doua nevastă a unuia dintre Kogălniceni, cu copiii ei, Olga și Ilie Kogălniceanu⁵¹.

N.D.I.: *Povestea dumneavoastră, deși spusă cu tonul omului care crede cu tărie în viață și în frumusețea ei, are însă și pagini triste pe care le povestiți însă cu o calmă detașare. Ce s-a întâmplat cu ceilalți membri ai familiei dumneavoastră după 1948?*

R.B.: Păi, nu erau prea mulți. Generalul Rosetti a murit la închisoare, mama a fost și ea închisă 100 de zile; având o guvernanta englezoaică, ea era foarte anglofilă și cele mai neînsemnate notițe și le făcea în englezește. Dacă avea ceva de notat, o făcea pe englezește și se ducea, cum era de bon ton atunci, la biblioteca englezească, care era în Piața Rosetti, unde e acum sediul Partidului Național Țărănesc. Cineva a turnat un număr de cucoane care se duceau acolo și au fost toate arestate într-o noapte; printre ele era și mama mea. Cred că era în 1948, în luna mai 1948. A fost dusă întâi acolo, pe 13 septembrie, în Rahova, pe urmă a fost dusă la Canal, dar ea avea deja 70 de ani și era pusă să curețe cartofi. Și acolo era cu o doamnă Vorvoreanu, cu o doamnă Crăiniceanu, o doamnă Simionescu-Râmnicănu și, dacă nu mă înșel, și bătrâna doamnă Băicoianu.

Tata a murit foarte devreme, în 1946. Săracul, a avut un cancer. A murit foarte repede, nu s-a chinuit, n-a avut dureri, dar a fost foarte rapid. Mama a trăit destul de mult, a murit în 1965, la 83 de ani. În general, în familia Rosetti se murea mai devreme, dar văd că și vara mea,

⁴⁹ Irina Procopiu (1873-1954), fiica generalului Anton Berindei și a Mariei Brăiloiu. Căsătorită cu arhitectul Louis Blanc (cu care are două fiice Marie-Louise și Colette) și cu avocatul Ion Procopiu (cu care are o fiică, Elena-Lila). Din 1914 devine doamnă de onoare a reginei Maria a României. Autoare a unui amplu jurnal (vezi Irina Procopiu, *Pagini de jurnal (1891-1950)*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Filitti, Iași, Editura Polirom, 2016, 716 p.).

⁵⁰ Irina (Nineta) Duca (1882-1962), fiica lui Gheorghe Duca și a Nadei Brăiloiu. S-a căsătorit cu Mihail Kogălniceanu (1888-1962), cu care a avut doi copii: Olga și Ilie Kogălniceanu.

⁵¹ Ilie Kogălniceanu este autorul cărții *Destăinuiri despre George Enescu*, București, Editura Minerva, Editura R.A.I., 1996.

Safta Varlam⁵², și eu am trecut de 80 de ani. Fratele meu geamăn⁵³, săracul, s-a prăpădit acum trei ani. Mama a stat la Canal 100 de zile, exact! A venit acasă de ziua ei. Așa s-a întâmplat! Era acolo un medic, avusese și el o mamă tot așa bătrână și le-a făcut niște forme mamei mele și doamnei Zoe Băicoianu și le-a trimis acasă.

Lucrul cel mai grav a fost că nu mai putea dormi în pat, fiindcă ea dormea pe scânduri, știi! Era foarte slabă, era numai ciolane, săraca, și atunci ne-am gândit foarte bine ce să facem. I-am scos salteaua și dormea numai pe somieră, care era totuși mai tare. Era vară când a venit. Încet, încet, pe urmă am trimis-o la Predeal, unde se afla fratele meu și aerul era bun. I-am spus fratelui meu Sandu: „Caută să-i faci un pat tare!”. Au aranjat ei și, câțva timp, a dormit pe pat tare. Pe urmă, încet, încet, i-a înmuiat așternutul. Știu că mama și cu mine am fost la înmormântarea generalului Radu Rosetti, dar nu mai țin minte cum a fost.

Pe urmă s-a mutat la noi în casă Elisa Brătianu⁵⁴, văduva lui Ionel Brătianu⁵⁵, care fusese dată afară din casa ei din strada Biserica Amzei⁵⁶. Coana Elisa a chemat-o pe mama la telefon și i-a spus: „Pot să stau la tine?”. În momentul ăla nu eram decât mama, cu mine și cu viitoarea mea cumnată, în cinci odăi. Fratele meu era pe Valea Prahovei. Și atunci, doamna Brătianu cu baba Ioana, care era bucătăreasa ei, și cu doi bazeți, Florica și Kira, au venit la noi. Ne împăcam foarte bine. Cu doamna Brătianu am dus o viață încântătoare. Stătea de vorbă și glumea, știa tot, era de o cultură extraordinară și se puneă pe râsete cu noi, era o încântare. Prietenii mei îmi spuneau: „Hai Radule, să venim la tine, să vină și coana Eliza să stăm de vorbă”. Și dânsa mă întreba mereu: „Radule, când îți mai vin prietenii să mai stăm de vorbă?”. Era o încântare. A murit la noi în casă, de ziua ei de naștere. Originală a fost toată viața ei,

⁵² Elisaveta (Safta) Varlam ((14/27 martie 1914-22 decembrie 2010) a fost fiica generalului Radu R. Rosetti (20 martie 1877-2 iunie 1949) și a Ioanei-Ecaterina Știrbey (10 iunie 1885-27 martie 1914). S-a căsătorit în 13 martie 1937 cu Horia-Vlad Varlam (25 octombrie 1907-18 aprilie 1992), cu care a avut doi copii: Ion (n. 1938) și Toma (n. 1940).

⁵³ Alexandru Beldiman - Sandu (22 mai 1920-20 decembrie 1999). A fost căsătorit cu Anița Eugen Goga [cu care a avut doi fii: Alexandru (n. 1943) și Matei (n. 1944)] și cu Susanne Dörr [cu care a avut două fiice: Dana (n.1951) și Eva (n.1955)]. După 1950 a avut domiciliul pe Valea Prahovei, la Predeal, Bușteni și Sinaia, fiind angajat al Companiei de Gaze și făcând parte din echipa care a instalat țevile de gaze în Munții Bucegi. A lucrat de asemenea pe șantierul de restaurare al cazinoului din Sinaia. În anii 1960 a revenit la București. Pasiunile sale de o viață au fost bărcile cu pânze din care a și construit de altfel câteva, dar și albinăritul și tâmplăria. Stabilizat în Germania, unde a locuit până la sfârșitul vieții.

⁵⁴ Elisa Brătianu (1/14 mai 1870-1 mai 1957), fiica lui Alexandru Știrbey și a Mariei Ghica-Comănești. Căsătorită cu Alexandru Marghiloman și, din 1907, cu Ion I. C. (Ionel) Brătianu. A avut un rol important în amenajarea parcului de la Florica și în înființarea „Așezământului și Bibliotecii Ion. I. C. Brătianu” din București.

⁵⁵ Ion I. C. (Ionel) Brătianu (20 august 1864-24 noiembrie 1927), fiul lui Ion C. Brătianu și al Piei Pleșoianu. Personalitate politică cu un rol covârșitor în făurirea României Mari și modernizarea instituțiilor statului democratic; prim-ministru al României (27 decembrie 1908-28 decembrie 1910, 4 ianuarie 1914-26 ianuarie 1918, 29 noiembrie 1918-27 septembrie 1919, 19 ianuarie 1922-27 martie 1926, 21 iunie – 24 noiembrie 1927). Președinte al Partidului Național Liberal (1909-1927).

⁵⁶ Casele lui Ionel Brătianu din București (situate pe *strada Biserica Amzei* nr. 5-7-9) au fost construite în anul 1908 de firma inginerului Hugo Schmiedigen, după proiectul realizat în stil neoromânesc de către arhitectul Petre Antonescu. După decesul lui Ionel Brătianu (24 noiembrie 1927), soția sa, Eliza Brătianu, a extins casele cu un nou corp de clădire, care a adăpostit sediul „Așezământului și Bibliotecii Ion. I. C. Brătianu”. Între 1949 și 2011 aici s-au aflat sediul Serviciului de Colecții Speciale din cadrul Bibliotecii Naționale a României și sediul Bibliotecii Uniunii Artiștilor Plastici.

săraca. Am mai cunoscut foarte bine o cucoană interesantă, văduva lui Take Ionescu⁵⁷. Ea se numea pe vremea aia Adina Korybut Woroniecki⁵⁸. Soțul ei fusese în cariera consulară și s-au cunoscut la Paris. Ea avea bani mulți, avea titlu și așa s-au căsătorit. A venit la București, au stat în casa lui Take Ionescu⁵⁹, lângă Piața Lahovary, lângă Automobil Clubul Român. Pe Filantropia, aproape colț cu Banu Manta, e un spital mare care acum se numește „Sfânta Maria”; aici se trimiteau răniții care aveau ghips și trebuiau să stea mult. Era un comitet făcut de doamna Woroniecka, care era președinte, cu domnișoara Fălcoianu, bună prietenă cu mama, care a condus Institutul de surori de caritate „Regina Elisabeta”, situat tot pe Filantropia. Mai erau în comitet Elena Odobescu, două surori născute Grădișteanu – Manuela și Alexandra –, Anicuța Florescu, Zincuța Manu și o doamnă Sturdza. Auzisem de la cucoanele astea că era acest spital și m-am dus și eu acolo să fac pe brancardierul. Înainte mă prezentasem ca voluntar la Școala de Antiaeriană din București, cu bunul, foarte bunul meu prieten Lucian Spătaru⁶⁰. Era în 1941, în primul an de război. Văzusem eu un film cu nu știu ce și am zis că trebuie să fiu erou și m-am dus acolo. M-am îmbrăcat, mi-am dat cazarmamentul, tot, tot, și la masa de examen au spus: „Cei care nu aveți liceul real nu sunteți admiși! Că aici se fac formule”. În fine, am fost foarte nenorocit, am plecat acasă. Și atunci am lucrat acolo la spital și am cunoscut-o foarte bine pe doamna Woroniecka. Mie mi-a plăcut îngrijirea bolnavilor. Doamna Woroniecka era o persoană foarte elegantă, de o simplitate extraordinară, foarte deșteaptă, însă un caracter cam nărăvaș și chiar în epoca aceea a făcut senzație când s-a certat cu o farmacistă sau doctoriță în tramvai și i-a cârpit o palmă. Îți dai seama! Și asta a fost epopeea, cu proces, cu nu știu ce... Altădată s-a certat tot așa foarte tare cu un domn care era chiriaș la ea acasă. Întâmplarea a făcut că eram la Tribunal în Piața Amzei când ea avea procesul și am auzit-o pledându-și cauza. Era însă foarte generoasă și a ajutat mulți soldați. Am cunoscut și două perechi de soldați cu ea, în spital acolo. A fost un an frumos!

În anul următor, am mers, normal, la armată, m-a luat și m-a trimis la Școala de Ofițeri. Întâi m-a trimis la Câmpulung, la Școala de Ofițeri; pe urmă, pe unii dintre noi ne-a trimis la Școala de Subofițeri din Lugoj. Acolo am fost protejat de un fost rănit pe care l-am avut în spital; era pantofar și îl chema Somoghi Iosif și primeam corespondența la el. Era invalid, cu decorații, și venea din când în când seara la școală, la cazarmă, să-mi aducă câte o scrisoare. Santinela, printr-un coleg, mă chema din dormitor și eu veneam la poartă. Domnul Somoghi, îmbrăcat în toate zorzoanele lui, cu baston, îmi dădea pe șest câte o scrisorică și mă întreba ce mai fac, cum merge, nu știu ce. Folosea, invariabil, formula asta: „Domnul Radu, nu vă faceți nici o grijă, că totul e foarte bine, totul e organizat și pus la punct”. I-am spus o dată: „Mă, nu

⁵⁷ Take Ionescu (13 octombrie 1858-22 iunie 1922), avocat și om politic, prim-ministru al României (17 decembrie 1921-19 ianuarie 1922).

⁵⁸ Ecaterina Alexandrina (Adina) Woroniecka (1889-3 august 1975), fiica lui Nicolae Zaharia Olmazu și a Mariei Longeanu. Căsătorită prima dată cu Dumitru Cordescu (de care a divorțat în 1919 și cu care a avut un fiu), cu Take Ionescu (între 1919 și 1922) și, din 7 aprilie 1928, cu prințul polonez Jan Korybut Woroniecki (1880-1960). Urna cu cenușa sa a fost depusă în cavoul lui Take Ionescu, de la Mănăstirea Sinaia.

⁵⁹ Casa lui Take Ionescu, situată pe strada Take Ionescu (fostă Cătun) a fost construită la sfârșitul secolului al XIX-lea. În anul 1897 și apoi în 1904 arhitectul Louis Blanc realizează planurile extinderii casei, în stilul neorenașterii franceze, lucrare executată de italianul Iosif Piantini.

⁶⁰ Lucian Spătaru (n. 23 aprilie 1921-?), fiul colonelului Vlad Spătaru (mort în închisoare în 1952) și al Mariei (Mia) Ghika-Brigadier (17 august 1891-30 ianuarie 1970), fiica lui Emil Ghika și a Ecaterinei Florescu.

mai spune așa, că or să creadă că cine știe ce punem la cale!". El vroia să spună că, dacă primesc vreo scrisoare nu se pierde, mi-o dă, adică totul e pus la punct și merge foarte bine.

Povestesc cu mare plăcere despre toate astea pentru că îmi creează o stare de spirit pozitivă. La urma urmei, azi am două pensii, și de veteran și cealaltă, de poștaş, și nu am pe ce să le cheltuiesc.

N.D.I.: Înțeleg că sunteți mulțumit de viață.

R.B.: Foarte mulțumit! Foarte mulțumit!

From the Life of the Beldiman Family. Talks with Radu Beldiman (Abstract)

The interview with Radu Beldiman (1920-2004), conducted in 2003, is a form of oral history that aims to recover for posterity the unwritten memories of the great boyars' families, preserved by a generation on the verge of extinction.

The roots of the Beldiman family can be traced back to the 16th-17th centuries. The first illustrious figures are those of the eighteenth century: Alexandru (Alec) Beldiman (1760-1825), translator of literary texts from French and author of the first poetic meditations of Romanian literature; Filaret Apamias Beldiman (1770-1844) Metropolitan bishop of Moldavia. Other leading representatives followed in the nineteenth century: Alexandru V. Beldiman (1832-1898), prefect of the Police of the Capital City (Bucharest) during the reign of Alexandru Ioan Cuza and founder of the newspaper "Adevărul". His son, Alexander A. Beldiman (1855-1924), graduated from the Law School of the University of Berlin. He followed a diplomatic career in the service of the Ministry of Foreign Affairs of the Kingdom of Romania, which he served until 1918. In the reign of King Carol I, Alexandru Beldiman was the consul of Romania in Berlin for more than two decades. The interviewee also reports memories of his grandfather, General Radu Rosetti, and of Princess Maruca Cantacuzino and her husband, musician George Enescu. Of particular interest is the biography of Radu Beldiman, who followed the drama of a descendant of the old aristocracy in the "golden age", being deprived of the possibility of a special career. Although he had begun the legal studies, he had to abandon them and get satisfied with a postman's job. Interesting news is also about the re-establishment of the Jockey Club in Bucharest, after 1990, when Radu Beldiman became a founding member.

The biographical notes about the members of the Beldiman family have been checked and completed by our late colleague and friend, Ruxanda Beldiman PhD, who left us at a too early age. The numerous original photos form a true chronicle in images of this family. These photos were made available by Radu Beldiman and Ruxandra Beldiman.

Keywords: *interview, oral history, Romanian aristocracy, genealogy.*

Fig. 1. Mitropolitul Filaret Apamias Beldiman.
Tabloul votiv de la mănăstirea Negru Vodă din
Câmpulung.

Fig. 2. Postelnicul Vasile Beldiman.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 3. Ziaristul Alexandru V. Beldiman.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 4. Smaranda Ema Callimachi, soția lui
Alexandru Beldiman. Fotografie din colecția Radu
Beldiman.

Fig. 5. Diplomatul Alexandru A. Beldiman.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 6. Diplomatul Alexandru A. Beldiman
și soția sa, Martha Faehling.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 7. Diplomatul Alexandru A. Beldiman împreună cu cei doi fii ai săi,
de Victor și Alecu-Inginerul.
Fotografie din colecția Ruxandei Beldiman.

Fig. 8. Recepție la Legația din Berlin, cca (1912). Alexandru Beldiman- *Exceleța* așezat, flancat de soția sa Martha și nora sa Winnifried, soția lui Alecu Beldiman-*Inginerul*; rândul de sus, în picioare: dr. Victor Beldiman și, în stânga sa, Nicolae Enric Mișu, cumnatul său; rândul de jos: la picioarele lui Beldiman fiica sa, Maria Areta Mișu. Fotografie din colecția Ruxandei Beldiman.

Fig. 9. Interior de la Legația din Berlin, cu portretul Vornicului Beldiman. Fotografie din colecția Ruxandei Beldiman.

Fig. 10. Victor Beldiman.
Fotografie din colecția Ruxandei Beldiman.

Fig. 11. Victor Beldiman.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 12. Magdalena (Madelaine) V. Beldiman,
născută Rossetti. Fotografia oficială de la nuntă.
Colecția Ruxanda Beldiman.

Fig. 13. Magdalena V. Beldiman.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 14. Magdalena V. Beldiman în parcul din Brașov (1903). Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 15. Magdalena V. Beldiman.
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 16. Casa mare de la Dârste. A fost construită în anul 1908 după planurile lui Alecu Beldiman-*Inginerul*.
Fotografie din colecția Ruxanda Beldiman.

Fig. 17. Ștrandul de la Dârste, construit probabil după planurile lui Alecu Beldiman-*Inginerul* (cca 1925).
Fotografie din colecția Ruxanda Beldiman.

Fig. 18. Conacul lui Răducanu Rosetti din Căiuți,
locul copilăriei Magdalenei Rosetti (căsătorită cu Victor Beldiman).
Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 19. Scriitorul și istoricul Radu Rosetti, tatăl Magdalenei Rosetti-Beldiman și bunicul lui Radu Beldiman. Fotografie din colecția Radu Beldiman.

Fig. 20. Radu Beldiman în uniformă de soldat. Fotografie din colecția Ruxanda Beldiman.

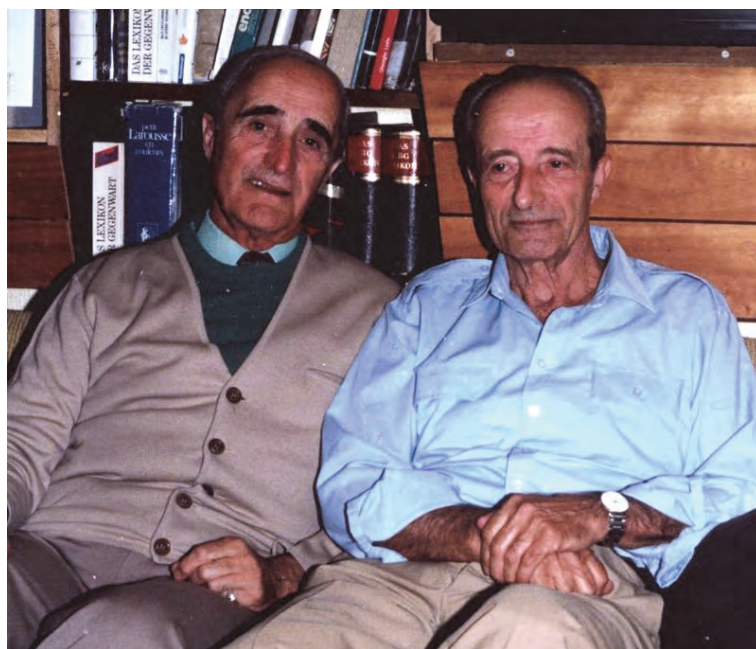

Fig. 21. Frații gemeni Radu și Alexandru (Sandu) Beldiman. Fotografie realizată la Frankenthal (Germania) în 1995. Colecția Ruxanda Beldiman.

Fig. 22. Elisa Brătianu (născută Știrbey).
Fotografie din colecția Elisaveta (Safta) Varlam.

Fig. 23. Maria (Maruca) Cantacuzino-Enescu
(născută Rosetti-Tescanu).
Fotografie din colecția Ruxanda Beldiman.

Fig. 24. Adina Woroniecka (născută Olmazu) în salonul casei sale din București.
Fotografie din colecția domnului Mircea Nasta.

TRADIȚIE FAMILIALĂ ȘI MEMORIE GENEALOGICĂ

Ștefan S. GOROVEI*

*Scriind textul care urmează, mi-am dat seama că titlul ar fi trebuit să sune altfel: Tradiție familială, memorie genealogică și istorie locală. De mai multe ori mi-au venit în minte acele filme documentare în care, pentru deslușirea vreunei nelămuriri, se face apel la „istoricul local” ori la „genealogistul local”. Dar asta se petrece în vreo țară de a cărei existență reală avem tot mai mult dreptul să ne îndoim... ***

Se spune îndeobște, mai cu seamă în vremea din urmă, că memoria genealogică și interesul pentru istoria familială, pentru cunoașterea strămoșilor, ar sta în strânsă legătură cu interese de proprietate, de stăpânire a unor bunuri materiale. Este o credință falsă, care vine dinspre sufletele stăpânite de interese de acest gen, dinspre oamenii „apucători”, gata să facă orice în schimbul unor avantaje de orice fel (bani, promovări, relații etc.). Credința este falsă, chiar dacă în miezul ei se află (ori s-a aflat) vreun punct care corespunde respectivei aprecieri.

Tipul de memorie genealogică pe care l-am moștenit și noi, românii, s-a creat în Evul Mediu. El este fundamental deosebit de acela al Antichității și al Antichității târzii (nu mai spun de preistorie...), care se întemeia pe anumite structuri de înrudire, pe patrimoniile simbolice (mergând uneori până la tradiții și mituri), pe succesiunile în magistraturi și așa mai departe. Cu nașterea feudalismului, temeiul tuturor legăturilor sociale devine stăpânirea pământului. Structurile sociale, organizarea economică și militară, accesul la funcții – toate se întemeiau pe înrudirile susținute inițial de stăpânirea pământului. Faptul a fost demonstrat de studiile cunoscute ale lui Georges Duby¹; dar pentru obișnuinții cercetărilor genealogice, erau lucruri știute sau intuite dintotdeauna. Rudt de Collenberg a

* Academia Română – Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană Iași.

** La baza a acestui studiu se află comunicarea cu același titlu, citită în ședința din 17 septembrie 2013 a Filialei Iași a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române [CNHGS-I]. Am fost inclinat s-o consider un simplu exercițiu, dintre acelea care sunt absolut indispensabile muncii de cercetare, fără să fie destinate neapărat publicării. Îndemnul spre tipărire îl datorez d-lui Costin Clit, care, scormonind însemnările de pe cărți vechi, mi-a adus una dintre probele necesare pentru a stabili corectitudinea consemnărilor memorialistice. Valorificarea acestei dovezi nu a condus la nici o schimbare a textului din 2013. Pe de altă parte, observațiile referitoare la materialul de bază al studiului și concluziile rezultate din analiza lui au trebuit să aștepte limpezirea altei situații (curgerea stăpânirii la Radomirești). La pregătirea pentru tipar a ilustrațiilor care însoțesc acest text am fost ajutat de d-na Maria Magdalena Székely și de d-l Alexandru Pinzar; îi rog să primească și aici mulțumirile mele călduroase.

¹ V. capitolul *Structuri de rudenie* din cartea lui Georges Duby, *Evul Mediu masculin. Despre dragoste și alte eseuri* [= *Mâle Moyen Âge. De l'amour et autres essais*, Flammarion, Paris, 1988], traducere de Constanța și Stelian Oancea, Editura Meridiane, București, 1992, p. 138–164. V. și idem, *La société chevaleresque (Hommes et structures du Moyen Âge, I)*, Flammarion, Paris, 1988, p. 83–180 (capitolul *Le lignage aristocratique*). Vorbind despre cercetările sale de istorie socială, autorul declară (p. 167): „Le principal instrument de telles investigations est, de toute évidence, la généalogie”.

spus-o foarte tranșant: „istoria Evului Mediu se definește în principal prin legăturile de rudenie și prin sângele care creează structura relațiilor politice, religioase și culturale; ele hotărăsc, de asemenea, caracterul, ereditatea, posibilitățile oferite și influențele care se exercită asupra persoanelor destinate să joace un rol în istorie. Genealogia nu este, cu siguranță, o știință auxiliară, ci parte integrantă, dacă nu chiar baza, a oricărui studii istorice privind Evul Mediu și cheia pentru înțelegerea indivizilor”². Este ușor de înțeles, în aceste condiții, de ce memoria genealogică a jucat un rol așa de important în tot evul de mijloc – amintirile nobilei Dhuoda despre înaintași și rude, pe la 840³, stau mărturie. Iar în epoca modernă, aceeași memorie genealogică stă la baza coeziunii familiilor și a inserției lor în societate. Un sociolog francez – nu știu cât de cunoscut sociologilor noștri – Vincent de Gaulejac, spune, într-o carte apărută de curând, că „genealogia civilizează inconștientul, opunându-se dezordinii sociale ca și dezordinii pulsionale din relațiile familiale. Pentru a ieși din starea de nediferențiere a rolurilor și a pozițiilor fiecăruia, e necesar să fie instituite interdicții foarte stricte pentru a putea identifica fără ambiguitate generațiile și a cunoaște filiațiunile precis și riguros. [...] Imperativul genealogic este necesar la constituirea ordinii sociale pe mai multe planuri: în ordinea temporalității, el introduce cronologia acolo unde domnește reversibilitatea; pe planul denominării, introduce graiul acolo unde domnește imaginarul; [...] pe plan social, instaurează între generații ierarhia, care este fundamentul schimbului, al socializării și al culturii, împotriva domniei nediferențierii generalizate și a confuziei între genuri”⁴. Cu aceste cuvinte, înțelegem poate mai bine lipsa de apetență a românilor pentru genealogie, pentru cunoașterea propriului arbore genealogic: mai degrabă adepți ai „nediferențierii generalizate și ai confuziei între genuri”, cu certitudine adversari ai ierarhiilor, ai interdicțiilor, ai preciziei și rigorii, românii au crezut și cred că pot fi propriii lor părinți. Colegul nostru, d-l profesor Mircea Ciubotaru, a explicat, într-o frumoasă comunicare de acum 17 ani, acest fenomen de degradare a conștiinței genealogice și a coeziunii familiale la români, exemplificându-l cu cuvinte din „înțelepciunea” populară: „Banul din pungă cea mai bună rudă” și „Dragostea rudelor cu mult mai jos decât a câinelui”⁵.

În apărare, îl citez din nou pe profesorul Eugen D. Neculau (1900–1974), a cărui acțiune de civilizare a sătenilor prin genealogie este cunoscută multora: „Familia care are

² W. H. Rudt de Collenberg, *Familles de l'Orient latin, XIIe-XIVe siècles*, Variorum Reprints, Londra, 1983, p. III: „l'histoire du Moyen-Âge est définie principalement par les liens de parenté et par le sang qui créent le treillis aux relations politiques, religieuses et culturelles; ils décident aussi le caractère, l'hérédité, les possibilités offertes et les influences qui s'exercent sur des personnes destinées à jouer un rôle dans l'histoire. La généalogie n'est certes pas une science auxiliaire, mais partie intégrante, sinon la base, de toutes études historiques du Moyen-Âge et la clef pour la compréhension des individus”.

³ Aparținând înaltei aristocrații a epocii carolingiene, Dhuoda – poate fiica ducelui Sancho I al Gasconiei – a fost soția ducelui Septimaniei (în sudul Franței de azi), înrudit cu Carol cel Mare. Pentru fiul ei întâi născut, a scris o carte cu învățături și sfaturi, *Liber manualis*; îndemnându-l să acorde mare atenție rugăciunilor, Dhuoda i-a oferit și lista rudelor defuncte. Analogia cu vechile noastre pomelnice de familie mi se pare realistă.

⁴ Vincent de Gaulejac, *L'histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*, Éditions Payot & Rivages, Paris, 2012 (Petite Bibliothèque Payot), p. 128.

⁵ Mircea Ciubotaru, *Forme și expresii ale conștiinței genealogice la români*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 3–4, p. 59 (comunicare la cel de-al VII-lea Simpozion de Studii Genealogice, Iași, 9–12 mai 1996).

arbore genealogic întocmit are și istorie; altfel trăiește o existență ștearsă”⁶. Existență ștearsă = „nediferențiere generalizată și confuzie între genuri”. Cu toate profiturile – materiale și de altă natură – care apar de aici.

*

În deschiderea anului academic din 2009, am expus aici un „rebus genealogic”, constituit de spițele puse pe hârtie de o bătrână cu bună memorie genealogică și interesată să lase celor tineri o urmă a strămoșilor⁷. La cele prezentate și doar parțial lămurite atunci, d-l Doru Parascan a adus completări importante⁸. Vin acum cu o altă mostră de **memorie genealogică**, pentru a susține opinia că legătura cu stăpânirea pământului nu e obligatorie și că asemenea documente nu sunt nici simple exerciții de erudiție (cum se întâmplă mai ales în zilele noastre). Ele reprezintă, din contra, mărturii ale coeziunii familiale, expresie a acelor considerente pe care abia în veacul al XX-lea un sociolog le-a putut identifica și exprima⁹.

Proiectul de cercetare pe care l-am înfățișat în ianuarie 2013, relativ la purtătorii numelui **Gorovei**¹⁰, m-a adus în situația de a lua de la capăt parcurgerea și analiza unei ample documentații, a cărei adunare se datorează, în bună parte, eforturilor răbdătoare ale lui Artur Gorovei (1864–1951), desfășurate de-a lungul a vreo 60 de ani (c.1888–1950). Ceea ce eu însumi am putut aduna în cursul a doar – deocamdată – vreo 50 de ani¹¹ reprezintă, uneori, piese deosebite, e drept, dar dacă mi-au fost posibile înțelegerea și valorificarea lor corectă, aceasta se datorează tot acelui material de bază acumulat din vechime. Un asemenea caz îl constituie subiectul comunicării mele de azi.

Ca mai toți genealogiștii, și Artur Gorovei și-a început documentarea privind istoria familiei sale prin „interviewarea” bătrânilor. De la tatăl său, de la frații și surorile acestuia¹², a cules, probabil, cele dintâi știri. Una dintre acestea o am confirmată pe la 1895, când, într-o primă construcție de arbore genealogic (Fig. 1), el pune la rădăcina familiei pe un **Dămian Gorovei**, cu următoarea explicație: „Într-un document din secolul XV, timpul domniei lui Iliș I, se pomenește de un Dămian Gorovei. Documentul exista – și poate există și astăzi – în

⁶ Eugen D. Neculau, scrisoare către autor din 26 iulie 1969.

⁷ Ștefan S. Gorovei, *Un rebus genealogic*, comunicare citată în aceeași ședință din 15 septembrie 2009 a CNHGS-I.

⁸ Doru Parascan, *Familiiile Plitos și Papadopol-Calimah. Deslușiri genealogice la un monument funerar*, comunicare citată în aceeași ședință din 17 septembrie 2013 a CNHGS-I.

⁹ Anne Muxel a identificat trei „imperative” cărora le răspunde memoria familială: nevoia de a transmite ceea ce constituie un patrimoniu simbolic, dorința de a menține vii amintirile acumulate (între care și cele auzite de la alții, după expresia istoricului și memorialistului Radu Rosetti) și evaluarea propriei vieți – Anne Muxel, *Individu et mémoire familiale*, Hachette Littératures („Pluriel”), Paris, 2007 (prima ediție: Nathan, 1996), p. 13–40 (*Les fonctions de la mémoire familiale*). V. și Vincent de Gaulejac, *L’histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*, cit. (*supra*, nota 4, p. 197–199).

¹⁰ Ștefan S. Gorovei, *Un proiect de cercetare genealogică globală: purtătorii numelui Gorovei*, comunicare în ședința din 15 ianuarie 2013 a CNHGS-I.

¹¹ Munca mea în această direcție a început în 1961, cu încercarea de a transcrie manuscrisul *Istoria familiei Gorovei*; am întrerupt lucrul după câteva zeci de pagini, când am constatat că unele referințe documentare (pentru veacurile XVI–XVIII) erau greșit plasate și că reșezarea lor la locurile cuvenite conducea, inevitabil, la schimbarea ansamblului.

¹² Pentru care, v. Artur Gorovei, *Însemnări despre familia Gorovei*, <1914>; informațiile se află în fragmentele publicate de curând: idem, *Însemnări despre familie*, în „Archiva Moldaviae”, VII, 2015, p. 295–335.

Arhivele Statului din Iași”. După două decenii, într-o lucrare nedatată, dar care nu poate fi decât din 1914, scria:

„După tradiția păstrată în familie, origina familiei Gorovei este din Maramureș, de unde, pe timpul lui Dragoș vodă, unul dintre membrii familiei a trecut în Moldova, cu descălecătorul țării, iar restul a rămas în Maramureș, unde se mai găsesc și astăzi descendenți de ai primilor Gorovei. [...] Cum s-a numit acel Gorovei, despre care tradiția familiei spune că a intrat în Moldova, la descălecare, nu știm. Un descendent al acestuia, cu numele de Ioan Gorovei, proprietarul satului Gorovei, din plasa Coșula, județul Dorohoi, a pus temelia vechiului schit Gorovei, între 1440 și 1510, schit care, apoi, a ajuns mănăstire bogată, dar cu încetul despoiată și redusă la mare sărăcie. Ioan Gorovei a avut doi copii: Damian Gorovei, fost vistiernic la Ilie vodă, și o fată, căsătorită cu Arbore (tradiția spune că ar fi fost aprodul Arbore)”¹³.

Apelul repetat la *tradiție* (tradiția familiei, tradiția păstrată în familie) pare să marcheze distanțarea autorului de aceste informații incontrollabile și care, evident, începeau să i se înfățișeze ca sfidări ale bunului simț. E suficient să spun că, ulterior, a renunțat cu totul la aceste informații preluate din „tradiție”, convingându-se, desigur, că ele nu au nici o valoare și că pe ele nu se poate pune nici un temei. Iar de fărâmele de adevăr din ele se poate dispensa cercetătorul care ajunge la multele documente scrise. **Damian Gorovei** nu a existat nici pe vremea lui Iliaș I, nici mai târziu; schitul a fost întemeiat cu adevărat de un Ioan Gorovei, însă la 1742 (cum avea să demonstreze genealogistul însuși¹⁴), iar înrudirea cu familia Arbure a existat și ea, dar nu în secolul al XV-lea, ci tot în al XVIII-lea, când Paraschiva Isăcescu, o nepoată de Gorovei, s-a căsătorit cu șatrul Ioniță Arbure¹⁵. Acestea sunt, în cele mai multe cazuri, tradițiile de familie: amintiri vagi, recompuse (uneori fantezist) și redistribuite în alte cronologii decât celea cărora le aparțin de fapt.

*

În preajma Primului Război Mondial, Artur Gorovei a fost confruntat cu o nouă mărturie de tradiție familială, care i-a fost accesibilă grație unuia dintre unchii săi, Constantin P. Gorovei (1861–1937), din ramura de la Radomirești (Bacău)¹⁶. Din punctul de vedere al generațiilor, acesta îi era unchi de văr primar, însă din punctul de vedere al vârstei aparțineau aceleiași generații, despărțindu-i doar câțiva ani. Constantin P. Gorovei l-a anunțat că există într-un sat băcăuan (Câmpeni) o bătrână de 90 de ani, Sevastița Ciocodei, îndeaproape înrudită cu ramura lui și pe care o cunoscuse în copilărie, întrucât avusese grijă de el și de frații lui rămași orfani de mamă. Bătrâna apucase să povestească unui nepot al ei, Tache Floareș, licențiat în drept, tot ceea ce știa despre familia și rudele ei, iar nepotul a pus pe hârtie, în

¹³ Idem, *Însemnări despre familia Gorovei*, cit., p. 1–2. Pentru datare, v. p. 16: „astăzi (1914)”. Sublinierile îmi aparțin.

¹⁴ Cf. Artur Gorovei, *Despre Mănăstirea Gorovei*, în „Mitropolia Moldovei”, XII, 1936, 11, p. 421–426. V. și Ștefan S. Gorovei, *Doi boieri dorohoieni și ctitoriile lor*, în Monumentul, XVII, 1. Lucrările Simpozionului Național **Monumentul. Tradiție și viitor**, Ediția a XVII-a, 1-4 octombrie 2015, Iași – Chișinău – Cernăuți, volum coordonat de Aurica Ichim și Lucian-Valeriu Lefter, Editura „Doxologia”, Iași, 2016, p. 175–201.

¹⁵ Aurel V. Sava, *Vasile Kogălniceanu vel căpitan (cca 1685–1750)*, în „Arhiva Românească”, X, 1945–1946, p. 13–14, nota 3: izvodul Zoiței Dumitroaia, fata șatrului Arbure, din 12 iunie 1790.

¹⁶ Pentru această ramură, v. Ștefan S. Gorovei, *Mobilitatea populației reflectată în istoria unei familii. II. Purtătorii numelui Gorovei în ținutul (județul) Bacău*, în „Carpica”, XLIV, 2015, p. 292–207.

chipul cel mai ordonat cu putință, expresia genealogică a povestirilor bunicii sale. Tabela genealogică este datată 22 iunie 1916 (**Fig. 2**); din aceeași zi datează și o scrisoare a tânărului avocat către Constantin P. Gorovei, cu care a însoțit documentul. Fără întârziere, acesta a ajuns la Fălticeni, la Artur Gorovei, cu explicații suplimentare din partea unchiului. Bătrâna era socotită ca făcând parte din familia Beldiman („Din familia Beldiman mai există o femeie de 90 de ani, care locuiește în comuna Câmpeni...”; „femeia aceasta care se numește Sevastița Ciocodei, născută Beldiman [de fapt, Cernat – *nota mea*], pe mână căreia a murit mama noastră...”). Pentru cercetarea ei mai îndeaproape, nepotul de la Fălticeni era invitat la Bacău, spre a merge cu toții la Câmpeni. Dar peste câteva săptămâni România a intrat în război și ... *inter arma silent Musae*. Cercetările genealogice au rămas într-un plan mai îndepărtat. Când le-a venit rândul să fie reluate, era prea târziu: bătrâna Ciocodei murise în 1918, la vârsta de 92 de ani.

Artur Gorovei a fost foarte impresionat de memoria prodigioasă a acestei femei, care, la începutul veacului al XX-lea, depăna amintiri și evoca personaje trăitoare spre mijlocul celui de-al XVIII-lea ! Până la sfârșitul vieții sale, el a omagiat-o și a încercat să extragă din acest tabel genealogic cât mai multe informații pentru cercetările sale de istorie familială.

Cea mai veche generație despre care își amintea Sevastița Ciocodei cuprinde patru nume: **Dumitraș Cârlan** (cu posteritate: șapte fete), **Gheorghe Beldiman** (cu posteritate: cinci băieți și o fată), **Ion Beldiman** (fără posteritate) și **Safta Beldiman** (căsătorită cu un Batin de la Tecuci). Aceste patru nume nu sunt unite prin vreun semn care să le indice înrudirea, însă în nota 5 de pe tabel se spune: „Ion Beldiman e fără copii și la moartea lui moșia sa Givorâni o ia sora sa Safta, care dând-o de zestre fii-sa Catincăi, aceasta o vinde lui Toderiță Brăescu iar acesta a vândut-o lui Leca”. Din toată această explicație nu interesează, acum, transmiterea proprietății la Givorâni – sat pe care, până de curând, nu l-am putut identifica¹⁷ –, ci precizarea că **Ion Beldiman era frate cu Safta**, ceea ce a părut să îngăduie presupunerea că și ceilalți doi, aflați pe aceeași linie, Gheorghe Beldiman și Dumitraș Cârlan, erau frați cu ei. Despre cel din urmă, bătrâna Ciocodei știa că a avut șapte fete, dintre care cunoștea prenumele doar pentru două: Zoița măritată cu Ioniță **Beldiman** (propria ei bunică) și Marghioala, soția lui Grigore **Morțun**. Celelalte cinci fete, cu nume uitate, ar fi fost căsătorite: una cu un **Borș** „de pe la Plopana”, alta cu un **Buzdugan**, o a treia cu un **Negel**, a patra cu un **Lipan**, iar a cincea cu un ... **Gorovei**. E de înțeles surpriza și bucuria lui Artur Gorovei: era vorba chiar de străbunica lui, despre care la vremea aceea nu știa nimic, cunoscând doar numele străbunicului, credincere¹⁸ Constantin Gorovei¹⁹! Prezenta interes și căsătoriile celorlalte fete ale lui Dumitraș, în familiile Borș și Morțun, tot din cauza legăturilor de

¹⁷ Satul se numește, de fapt, *Viforeni* (v. mai departe, în text), iar cel care a cumpărat acolo 500 fălci (715 ha) a fost Gheorghe Gh. Lecca (1831–1885) – cf. Dumitru Lecca, *Cronica unei mari familii băcăuane: boierii Lecca*, Editura Magic Print, Onești, 2012, p. 25.

¹⁸ Explicații pentru această mărunță dregătorie la curte nu am găsit în *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, coordonatori: Ovid Sachelar și Nicolae Stoicescu, Editura Academiei, București, 1988. Dintre sensurile pe care, aici (p. 128), le are cuvântul *credință*, unul poate sta la baza dregătoriei: „Încredințare, obligația dregătorului de a gusta din mâncarea sau băutura domnului, ca dovadă că nu e otrăvită”.

¹⁹ Pentru posteritatea acestuia: Ștefan S. Gorovei, *Mobilitatea populației reflectată în istoria unei familii. II. Purtătorii numelui Gorovei în ținutul (județul) Bacău*, cit. (supra, nota 16), p. 287–306 (v. p. 292–297).

înrudire, așa că atenția lui s-a concentrat asupra acestui personaj cu nume oarecum hilar, Dumitraș Cârlan.

Artur Gorovei a socotit că, aflându-se toți pe aceeași linie, ar fi frați și că doar o eclipsă a memoriei Sevastiței Ciocodei (*quandoque dormitat bonus Homerus...*) îl va fi desemnat pe Dumitraș cu alt nume, poate o poreclă. Însă el nu a acordat atenție faptului că una dintre fetele lui Dumitraș Cârlan, Zoița, a fost căsătorită cu Ioniță Beldiman, fiul lui Gheorghe Beldiman. Dacă în adevăr Dumitraș și Gheorghe ar fi fost frați, ar însemna că avem de-a face cu o **căsătorie între veri primari** ! Ceea ce nu se poate exclude în proporție de 100 %, dar pare **cu totul nepotrivit** pentru acel veac XVIII în care se plasează faptele. Oricum, o asemenea informație îndeamnă la prudență. Totuși, autoritatea de care se bucura Artur Gorovei a făcut ca identificarea lui Dumitraș Cârlan drept un Beldiman să fie acceptată de genealogiști: tipărirea arborelui genealogic în primele două săptămâni ale lunii ianuarie 1934²⁰ a introdus-o de îndată în circuitul genealogiilor de compilație, astfel încât informația respectivă a ajuns a fi inclusă în genealogia oficială a familiei Beldiman²¹.

Adevărata identitate a acestui personaj e greu de explicat acum; mi se pare evident că în amintirile depănate de „țața Sevastița”, cum i se spunea, s-au suprapus informații despre mai multe persoane și din etape cronologice diferite. De pildă, ipotetic vorbind, ea ar fi putut să știe, fără îndoială, că bunica sa fusese fiica unui Dumitraș Cârlan; dar despre surorile acesteia (sau pe care ea le credea a fi surorile bunicii) nu mai avea informații concrete și exacte. Este, de altminteri, ceea ce, într-un fel, răzbate și din nota 2: „Fiicele lui D. Cârlan au fost măritate după persoanele de mai sus și nu se știe nimic despre urmași [cu excepția acelor coborâtori din fata măritată cu Gorovei]; asemenea nu se știe numele lor”. A căuta documentarea acestor căsătorii ar fi, desigur, o risipă de timp și de energie. Dacă am avea genealogii perfect întocmite, complete, ale familiilor Buzdugan și Lipan²², verificarea ar putea începe de acolo. Prin ceea ce cunosc eu acum, pot spune că măcar două dintre înrudirile indicate nu corespund datelor documentare. Astfel, Marghioala, soția lui Grigore Morțun, nu

²⁰ Despre spița tipărită la începutul anului 1934: Ștefan S. Gorovei, *Mărturii dorohoiene. Corespondență Artur Gorovei – Dumitru Furtună (1926–1950)*, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, XI, 2012, p. 279, nr. 11 (și nota 39); idem, *Două scrisori de la Gheorghe Ghibănescu*, în „Prutul. Revistă de Istorie”, serie nouă, V (XIV), 2015, 2 (56), p. 68 (și notele 12–16). A fost trimisă, pentru completare și îndreptare, nu numai rudelor, ci și unor prieteni cunoscuți prin preocupările lor genealogice, precum D. Furtună, C. Gane, Gh. Ghibănescu, G. T. Kirileanu, Al. Saint-Georges, Sever Zotta; ca atare, ea se află azi și în unele arhive publice, între hârtiile rămase de la unii dintre aceștia. Arborele genealogic a fost reprodus de Gh. Ghibănescu în „Th. Codrescu. Revistă istorică”, III, 1934, 7, p. 110, însă cu câteva „greșeli de tipar mari de tot”, după cum îi scria Artur Gorovei la 27 noiembrie 1934 (Dumitru Ivănescu, *Gheorghe Ivănescu, note epistolare*, în *AIIX*, tom XLII, 2005, p. 720, nr. 27). V. și Ștefan S. Gorovei, *Două scrisori de la Gheorghe Ghibănescu*, cit., p. 67–68.

²¹ Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor ~, I, Editura „Simetria”, București, 2004, p. 404.

²² Câteva note și documente despre familia Lipan a dat Alexandru Perietzianu-Buzău, *Considerații asupra valorii genealogice a „Arhondologiei Moldovei” de C. Sion*, în *AIIX*, tom XXIX, 1992 [= *ArhGenAIIX*, IV, 1992, 1–2], p. 538–540 și 541–542 (documente); în ediția anastatică: *ArhGen*, I–V, 1989–1993, 1–2, p. 196–198 și 199–200. Nu este exclus ca înrudirea menționată de Sevastița Ciocodei să aibă în vedere căsătoria lui Neculai Lipan de la Scurta cu „Ilinca (rudă cu familia Andrieș)”, menționată la p. 539 (197). Acest Neculai Lipan a fost căsătorit și cu Maria Alcaz, din aceeași rețea de înrudiri în care se aflau și răzeșii de la Radomirești (Beldimanii, Zotești etc.).

era fiica unui Dumitraș Cârlan, ci a banului Ioniță Iurașcu²³. Iar soția credincerului Gorovei, numită Maria, avea cu totul alți înaintași²⁴; ea trebuie să fi fost, totuși, în apropiată înrudire cu familia povestitoare, după cum rezultă pe de o parte din cunoștințele exacte despre urmașii acelei femei, și pe de altă parte din legăturile Sevastiței și ale unor veri ai ei cu Goroveii de la Radomirești (Bacău). Asupra acestor chestiuni voi reveni. Aici, trebuie să mă țin strâns de povestea materializată în spița din 1916.

Despre buncii ei, „tața Sevastița” mai știa următoarele amănunte:

*„Ioniță Beldiman a fost pârcălab de Galați și în urma unui incident cu un pașă, l-au omorât turcii; el n-a voit să iscălească un firman turcesc de a trimite copii pentru ieniceri la Constantinopol. După moartea lui, a rămas soția lui Zoița și a luat-o Domnița lui Beizedea Sturza la curte la Iași cu copii cu tot și măritându-și fetele le-a dat: **Ilincăi**, căsătorită cu Th. Zota, i-a dat Radomireștii; **Mariei** căsătorită cu Iancu Stroescu i-a dat Todireștii-Iași; **Ruxandei** căsătorită cu Ștefan Cernat de la Tecuci i-a dat Secuenii; iar [fiii] **Lupu** și **Dumitru** [Beldiman] au murit la Paris”.*

Nu știu dacă Ioniță Beldiman a fost sau nu pârcălab de Galați²⁵ și dacă a avut sfârșitul povestit de urmașa lui, după cum și legătura cu domnița Sturza mi se pare mai degrabă o fabulație, însă celelalte amănunte sunt verificabile. Din istoria satului Radomirești, știu că soția lui s-a numit în adevăr Zoița, iar fata lor Elencu (Ilinca) a fost măritată cu **Toader Zota**. Despre acesta, unchi al ei dinspre mamă, bătrâna Ciocodei spunea că era venit „din Bucovina și a fost paharnic” (rangul boieresc este, de asemenea, real); băieții lui – verii primari ai povestitoare – s-au numit *Neculai Zota*, *Lascar Zota* și *Costache Zota*. Dintre aceștia, îl am atestat pe Neculai Zota, funcționar în Bacău, pe la 1870, semnând ca martor în acte de stare civilă ale rudelor sale din familia Gorovei.

Despre cealaltă mătușă maternă, Maria (Mărioara), bătrâna Ciocodei a spus că fusese măritată cu „**Iancu Stroescu** de la Roșcani-Iași” și avusese doi fii, anume *Toderiță Stroescu* și maiorul *Mihai Stroescu*. Familia Stroescu a stăpânit cu adevărat la Roșcani (Iași), unde a intrat prin căsătorie²⁶. Mai mulți membri ai acestei familii sunt atestați în acea zonă în prima jumătate a secolului al XIX-lea²⁷. Deși Toderiță și maiorul Mihai nu figurează între ei (aparțin

²³ Ioan Nădejde, V. G. Morțun. *Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, Institutul de Arte Grafice „Speranța”, București, 1923 [1924], p. 72–77.

²⁴ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Mobilitatea populației reflectată în istoria unei familii. II. Purtătorii numelui Gorovei în ținutul (județul) Bacău*, cit. (supra, nota 16), p. 292–293; pentru rezolvarea definitivă a „misterului”: idem, *Radomirești. Contribuții genealogice pentru istoria unui sat băcăuan, sub tipar în „Carpica”, XLVI, 2017.*

²⁵ Paul Păltănea, *Istoria orașului Galați. De la origini până la 1918*, I, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, menționează (p. 257, 258, 346 nota 89, 348 nota 100) ca pârcălab de Galați în anii 1838–1840 pe postelnicul Vasile Beldiman, care este, însă, ascendentul ramurii majore a familiei.

²⁶ Cf. Marius Chelcu, *Orășeni stăpâni de pământ în Moldova secolului al XVIII-lea. Cazurile satelor Roșcani și Găureni*, în „Archiva Moldaviae”, V, 2013, p. 76 și 84.

²⁷ Mulțumesc călduros colegilor Sorin Iftimi și Marius Chelcu pentru informațiile comunicate cu multă amabilitate. În 1803, Roșcanii erau în stăpânirea văduvei pitarului Panaite Stroiescu (Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei la 1803*, editor ~, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, p. 286); în 1816, o parte era răzeșească, iar o altă parte „a Stroieștilor” (Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816*, Iași, 1979 [AIIAI, Supliment I], p. 110); în 1820, Roșcanii erau înregistrați ca „moșia Stroieștilor”, împărțită între Scarlat Stroiescu și casa pitarului Panaite Stroiescu [Corneliu Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1820*, editor ~, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2011, p. 435; *Catagrafiile Vistieriei Moldovei 1820–1845. II. Ținutul Iași. Partea 1 (1820)*, volum editat de Marius

unei generații mai tinere), nu am motive să mă îndoiesc de existența lor: ca și frații Zotta, ei erau verii primari ai Sevastiței. Identificarea lor o las în seama istoricilor și genealogiștilor locali (dacă vor fi existând...).

Nu am găsit indicații acceptabile cu privire la **Ștefan Cernat**, „privighetor la Tecuci”, care a fost soțul Ruxandei Ioniță Beldiman și tatăl Sevastiței Ciocodei; el nu pare a fi identic cu postelnicul (mai apoi stolnicul) cu acest nume, care, mort în 1843, a avut doi băieți (Dumitru și Gheorghe) și o fată măritată cu un Dumitru Pastia²⁸. Argument împotriva unei asemenea identificări este faptul că acești trei copii – care, ca fii ai lui Ștefan Cernat, ar fi frații Sevastiței din aceeași mamă – nu figurează în spița analizată aici. Omisiunea ar putea fi, însă, explicabilă dacă Ștefan Cernat – despre care experimentatul genealogist al Cernăteștilor a consemnat: „nu știm cu cine a fost căsătorit”²⁹ – va fi avut două neveste, una dintre ele urmând a fi doar mama Sevastiței. Evident, într-un asemenea caz copiii din cealaltă căsătorie a sa nu aveau ce să caute în arborele cu descendența Beldimanilor.

Însă memoria genealogică a Sevastiței Ciocodei și-a dat adevărata măsură în privința Beldimanilor, familia mamei sale, de care pare să fi fost mai mândră decât de cea a tatălui ei, Cernat, devreme ce era socotită – după cum am spus – din Beldimani.

Cei din prima generație – Gheorghe, Ion și Safta – ar trebui să fi fost născuți pe la 1750. Gheorghe Beldiman e arătat ca tată al unei fete (Ileana, căsătorită cu Vasile Cruceanu de la Galbeni, Tecuci) și a cinci băieți: Ioniță, Pavel, Vasile, Gheorghe și Ștefan Beldiman. **Și aici intervine surpriza.** În vechi spițe (Fig. 3-4) ale coborâtorilor din Crâstea Ghenovici³⁰, mare vornic (1594–1612, cu întreruperi, în ambele vornicii), prin ginerele său, Dabija Nădăbaico, mare paharnic (1626)³¹, figurează într-o ramură „credincelul și alții”, iar în altă ramură o Paraschiva Beldimăneasa, care a avut patru băieți – **Ioniță Beldiman, Ștefan Beldiman, Gheorghe Beldiman și Vasile Beldiman** – și două fete: **Catrina** (căsătorită Galeri) și

Adumitroaei, Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, introducere de Mircea Ciubotaru, Editura „StudIS”, Iași, 2011, p. 84]; în 1831, o parte din Roșcani o stăpânea căminarul Gheorghe Stroiescu, iar cealaltă parte (frații?) Scarlat și Vasile Stroiescu (Corneliu Istrati, *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831*, <volum> editat de ~, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 183). Stroieștii mai stăpâneau și la Găureni și în alte sate. Mai mulți membri ai acestei familii sunt semnați la 1857: Rodica Iftimi, Sorin Iftimi, *Alegătorii Divanului Ad-hoc din Moldova (1857). Un manuscris necunoscut*, în „Ioan Neculce”, X-XII (2004-2006), p. 99–100. V. și Mihai-Răzvan Ungureanu, *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, editor ~, ediția a II-a, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 189. Nu știu care este legătura cu Stroieștii bucovineni și cu cei care i-au dat pe filantropii (Vasile și Mihăiță) cu acest nume, pentru care v. G. Bezviconi, *Frații Stroescu*, în *DTN*, III, 1935, 17-20, p. 102–108 (și aceștia aveau moșii în ținutul Iași, în partea de peste Prut).

²⁸ Paul Păltănea, *Cernăteștii de la ținutul Covurlui și domeniul lor familial*, în *ArhGen*, VI (XI), 1999, 1–4, p. 177.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Boier de origine sud-dunăreană și ctitor al Mănăstirii Florești, a fost căsătorit cu Anghelina, fiica lui Matei Crăciun mare vornic al Țării de Sus (1569–1570) și a Mariei, moartă în 1570 și îngropată în biserica Mănăstirii Voroneț – Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVI*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 299–300, 301 și 309. Pentru neamul Crăciun: Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2002, p. 281–282; eadem, *Ctitorii Voronețului*, în „Analele Putnei” (AP), tom V, 2009, 1, p. 143–145 și 155; Ștefan S. Gorovei, *O însemnare și posibilele ei implicații: Ignatie Crăciun și neamul său*, în *SMIM*, tom XXXIII, 2015, p. 464–472.

³¹ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 393.

Nastasia (căsătorită Berbece)³². Unul sau două nume identice ar putea fi socotite un rezultat al întâmplării; dar **patru** nume (dintre care unul chiar cu forma diminutivată: Ioniță) nu mai pot fi socotite o întâmplare. Nu cred că este nevoie de mai multă documentare pentru ca această identitate să fie acceptată. De altminteri, în sprijinul ei vor veni și elementele pe care le voi adăuga de îndată.

Spîțele în care am găsit acești Beldimani – **absenți din genealogia „oficială”**³³ – sunt ale răzeșilor stăpâni în satele Vitorogi și Giorzești, care la sfârșitul veacului al XVI-lea și la începutul celui următor aparțineau marelui vornic [Lazăr] Nădăbaico³⁴, trecând apoi la fiul acestuia, Dabija, strămoșul bogatei posterități răzeșești care se întinde până spre sfârșitul secolului al XIX-lea și probabil mai există și azi. Documentele acestor sate conțin multe informații despre răzeșii respectivi, inclusiv despre Beldimani. Despre ei va fi vorba cu alt prilej.

Paraschiva Beldimăneasa era fiica lui Condache Gheoni, nepoata lui Ursul Gheoni și strănepoata lui Gheoni, fiul lui Dabija paharnicul și al Schivei Ghenevici. Judecând după amintirile genealogice ale Sevastiței Ciocodei, Paraschiva Condache (de la generația ei, familia își asumă acest patronim, transformat apoi în *Condurache*) ar fi fost soția lui Gheorghe Beldiman; amândoi erau morți la 1803, când Vasile Beldiman și frații săi, feciorii Paraschivei Beldimăneasa, se învoiau cu unchiul lor, Toader și Lazăr Condache (frații mamei) cu privire la unele proprietăți³⁵. Câțiva ani mai târziu, însă, în 1812, frații Beldiman aveau o pricină cu unchiul lor, Lazăr Condache³⁶.

Sevastița Ciocodei menționează doi unchi materni ai săi, Lupu și Dumitru Beldiman, care ar fi murit la Paris. Nu știu cât adevăr este în această amintire. Dar am găsit un Lupu Beldiman în interesanta postură de copist al unui manuscris conținând cugetări ale contelui Oxenstiern la 1807, „când avé Împărăție Moscului războiu cu franțuzii”; el se prezintă „mai micul și plecatul între scriitori Lupul Beldiman log(o)f(ăt)”, adăugând că a scris „cu toată cheltuiala dumisali unchiului mieu Vasăli Beldiman ci au fost vatav la Prăjăștii din țănut(ul) Niamțului, la d(u)mnealui răposatul vor(ni)c Neculaiu Roset”³⁷. (Fig. 5-7) Acest din urmă

³² Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, DLXV/38 (spîță din 1803 mai 29, alcătuită de frații Toader și Lazăr Condache) și CXLVI/100 (curând după 1803). Mulțumesc d-rei dr. Elena Bedreag, cercetător științific la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, pentru bunăvoința cu care mi-a procurat imaginile digitale ale acestor spîțe genealogice.

³³ Cf. Mihai Dim. Sturdza, *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească*, cit. (*supra*, nota 21), p. 404–406.

³⁴ Le cumpărase în vremea lui Petru vodă Șchiopul, probabil în cea de-a doua domnie (1582–1591): la 1614, când trei grupuri de oameni îl pârau pe bătrânul vornic „cu nedreptate și cu farmece”, se putea spune că de la cumpărătură „au trecut mai mult de treizeci de ani” (*DIR*, XVII/3, Editura Academiei, București, 1954, p. 182–183, nr. 278).

³⁵ Biblioteca Academiei Române, *Creșterea Colecțiilor în anul 1907*, Inst[itutul] de Arte Grafice Carol Göbl, S[ucce]sor Ioan St. Rasidescu, București, 1907, p. 48.

³⁶ *Ibidem*. La 1813, Vasile Beldiman era chemat în judecată de frații Ioniță și Constantin, fiii lui Lazăr Cond(u)rache, pentru Giorzești (Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, DLXVIII/171, nr. 43).

³⁷ Adriana Mitu, *Din vechile cărți de înțelepciune la români. Cugetările lui Oxenstiern (sec. XVIII)*, Editura Atos, București, 1996, p. 115–116. Manuscrisul se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” din Iași, sub cota V-10 și are două însemnări ale copistului: cea din care am citat este în prima parte a cărții, la p. 313–314 (am îndreptat transcrierea); a doua, cu aceleași informații, se află la p. 184 din partea a doua a cărții. Pe una dintre file se află semnătura lui „Io Ioan Sandu Sturdza” (*ibidem*, p. 116), ceea ce poate să sugereze o apropiere a acestor Beldimani de primul domn pământeian, în legătură și cu amintirea, păstrată

boier, mort încă din 1801, stăpânul Prăjăștilor de la Neamț, este identificabil în persoana unui fiu al lui Iordache Ruset Baston (+ 1751) și al Catrinei Costandache (+ 1758)³⁸. Identificarea copistului o asigură menționarea unchiului său Vasile ca *vătav*: cu aceeași funcție este arătat fiul Paraschivei Beldimăneasa atât în spița de la 1803, cât și într-un document din 1811³⁹. Acest segment genealogic este, astfel, verificat.

Din același mare tabel al Sevastiței Ciocodei se mai verifică, din fericire, și un alt segment. Recent, d-l Costin Clit a publicat mai multe însemnări de familie aflate într-un exemplar al *Bibliei* de la 1795, păstrat la Muzeul Eparhial din Huși. Primele trei însemnări privesc decesele unor personaje care ne interesează direct. Marți, 23 septembrie 1841, a murit **Ion Beldiman** și a fost îngropat patru zile mai târziu la biserica Sf. Nicolae din satul Viforeni⁴⁰; sora lui, Safta, a murit la 13/14 martie 1846 și a fost îngropată la 17 martie tot la Viforeni⁴¹. Însemnarea despre acest al doilea deces aparține lui Toderiță Vasiliu, care o numește pe Safta „soacra noastră”. Al treilea deces, chiar al acestui Teodor Vasiliu, întâmplat marți, 7 martie 1889, a fost consemnat (fără locul îngropării) în decembrie 1890 de unul dintre fii, care semnează doar „Locotenent Vasiliu”⁴². Or, **Ion Beldiman**, sora sa **Safta** (căsătorită cu un Batin⁴³ de la Tecuci) și ginerele acesteia **Th. Vasiliu** (soțul Catincăi Batin) se află și în tabelul genealogic al Sevastiței Ciocodei ! Sunt, evident, aceleași persoane, iar mărturia adusă de însemnările respective confirmă implicit valabilitatea întregii genealogii a Beldimanilor.

în familie, despre „Domnița lui Beizedea Sturza” care s-a îngrijit de Zoița Beldiman și de copiii ei: între acești copii era și copistul de la 1807 !

Mulțumesc în chip deosebit d-lui profesor Bogdan-Petru Maleon, directorul Bibliotecii Centrale Universitare „M. Eminescu”, precum și d-nei Lăcrămioara Chihaia de la Departamentul Colecții Speciale pentru tot ajutorul oferit cu multă amabilitate.

³⁸ Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti, I. Coborătorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1938, p. 103; pentru părinți: *ibidem*, p. 78.

³⁹ Biblioteca Academiei Române, *Creșterea Colecțiilor în anul 1907*, cit. (*supra*, nota 35), p. 48.

⁴⁰ Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1691–1900)*, în „Acta Moldaviae Meridionalis” (*AMM*), XXXV, 2014, p. 126–127.

⁴¹ *Ibidem*, p. 127.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Veche familie moldovenească, originară din Țara de Jos, unde la 1423 este atestat un Batin stăpânind trei sate pe Putna – *DRH*, I (1384–1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, Editura Academiei, București, 1975, p. 77–78, nr. 53. La 1497, nepotul său, Ion Batin din Suceava, vinde unul dintre aceste sate, numit acum Călimănești – *DRH*, III (1487–1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, Editura Academiei, București, 1980, p. 388, nr. 218. Legătura cu ținutul Tecuci datează cel puțin de la începutul veacului al XVII-lea, când acolo era staroste un Batin (*DIR*, XVII/2, Editura Academiei, București, 1953, p. 119, nr. 147), probabil același care la 1612 era medelnicer (*DIR*, XVII/3, Editura Academiei, București, 1954, p. 85, nr. 138). Familia este bine documentată în acel ținut în veacurile următoare – v., de exemplu, Const. Solomon și C. A. Stoide, *Documente tecucene*, I, Tipografia Lupașcu S[ucce]sori, Bârlad, 1938, p. 14, 62–64, 90–91. „Neamul Bătinesc” la Itovăești este menționat la 1817 (Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, III. *Secolul al XIX-lea*, identificare, selecție transcriere, cuvânt înainte și indice de ~, Biblioteca Municipală „Ștefan Petică”, Tecuci, 2002, p. 80, nr. 58). În 1925, s-au adus la Muzeul Municipal din Iași documente privitoare la „moșile de la Tecuci ale familiei Batin (sat Bătinești)”, între care și o spiță a urmașilor vornicului Cârstea Ghenovici, bazată pe documentul din 8 martie 1636 („Ion Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași”, V, 1925, p. 307). O cercetare a genealogiei acestui vechi neam de răzeși tecuceni ar merita osteneala.

Pe alte file din aceeași *Biblie*, au fost consemnate nașterile a zece copii ai lui Th. Vasiliu, în intervalul cuprins între decembrie 1845 și martie 1867⁴⁴. Despre doi dintre aceștia avea cunoștință și Sevastița Ciocodei, care i-a înscris în genealogia ei: **Tache** („căsătorit cu o fiică a căpitanului Crăescu de la Uncești Vechi, Tecuci”) este fiul **Dimitrie**, născut la 30 ianuarie 1852 (al patrulea copil), iar **Nicu** („căsătorit cu o fiică a Vidrașcului, Tecuci”) este ultimul copil, **Neculai**, născut la 8 martie 1867.

Este locul să observăm că nonagenara păstrătoare a memoriei familiale a menționat expres numai despre Ion Beldiman și Safta Batin că erau frați. Așezarea numelor acestora pe aceeași linie cu Gheorghe Beldiman și cu „Dumitraș Cârlan”, ca și cum ar fi aparținut aceleiași generații, a creat, cum am spus deja, impresia că toți aceștia patru ar fi fost frați. Aflarea datelor când au murit Ion Beldiman și sora sa Safta arată, însă, că aceștia doi nu puteau aparține acelei generații, ci uneia mai tinere. În acest punct, spița din 1803 îndreaptă eroarea, care nu poate fi pusă în seama bătrânei Ciocodei, ci mai degrabă a nepotului care a desenat tabloul: **Ion și Safta sunt copiii lui Vasile Beldiman vătavul**, adică tocmai ai aceluia care a „sponsorizat” copierea *Cugetărilor* lui Oxenstiern. În acest cadru cronologic, se potrivește informația că un dosar al Tribunalului Bacău, aflat într-un *transport* arhivistice care, în chip misterios, a dispărut **în întregime**⁴⁵, privea o pricină pe care, în 1837, a avut-o căpitanul I. Beldiman cu răzeșii din Viforeni⁴⁶. Satul Viforeni este, deci, acela al cărui nume Sevastița Ciocodei îl pronunța *Givorăni*.

O informație din *Marele Dicționar Geografic* (preluată din dicționarul geografic al județului Tecuci) arată că în biserica satului Condrăchești se aflau mormintele unui Ștefan Beldiman, mort în 1867 și al soției sale Anica, moartă în 1839⁴⁷. Dar satul Condrăchești este fostul sat Giorzești, stăpânit de vornicul Nădăbaico și apoi de urmașii săi din familia Condache; celălalt sat – împreună cu care Giorzeștii se găseau pe la 1600 în stăpânirea vornicului Nădăbaico –, anume *Vitorogii*, numit și Condache (de la aceiași stăpâni), a fost înglobat în Fundoia, comuna Huruiesti, azi în județul Bacău⁴⁸. Sevastița Ciocodei a indicat un Ștefan Beldiman frate cu bunicul său Ioniță Beldiman, dar mi se pare că acesta este prea timpuriu ca să fie identic cu acela mort în 1867. Găsesc, în schimb, că la 1836 se iscase o pricină tocmai pentru Giorzești între **Gheorghe, Ștefan, Neculai și Ioan Beldiman**, pe de o parte, și băneasa Elenco Condurache (Condache), soția răposatului ban Ioniță⁴⁹, fiul lui Lazăr Condache, cel de la 1803 și 1812 (v. mai sus), pe de altă parte. Acești patru Beldimani sunt, desigur, fiii unuia dintre frații lui Ioniță Beldiman. Spița Ciocodei arată că Ștefan Beldiman a

⁴⁴ Costin Clit, *Însemnări de pe carte veche (1691–1900)*, cit. (supra, nota 40), p. 129.

⁴⁵ Am mai menționat acest **Transport 1837, opis 2101**, cuprinzând 9338 dosare din anii 1832–1906, depus la Arhivele Statului din Iași în 1932 și care nu mai poate fi regăsit: Ștefan S. Gorovei, *Mobilitatea populației reflectată în istoria unei familii. II. Purtătorii numelui Gorovei în ținutul (județul) Bacău*, cit. (supra, nota 16), p. 305, nota 73.

⁴⁶ Acest dosar se află înscris în inventarul transportului sub nr. 151.

⁴⁷ George Ioan Lahovari, General C. I. Brătianu, Grigore G. Tocilescu, *Marele dicționar geografic al României*, alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de ~, II, Stab[ilimentul] Grafic I. V. Socec, București, 1899, p. 586.

⁴⁸ Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV–XVII (1384–1625). Indicele numelor de locuri*, întocmit de ~, ediție îngrijită și prefață de I. Caproșu, Editura Academiei Române, București, 1990, p. 278.

⁴⁹ Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, DLXVIII/171, nr. 23.

avut doi fii, Alexandru și Neculai; s-ar putea, deci, ca acest Ștefan (I) să fie tatăl lui Ștefan (II) și al fraților săi de la 1836⁵⁰. Mormântul de la Condrăchești (Giorzești) aparține, foarte probabil, acestuia din urmă.

Nu mi-am propus să refac, aici, nici genealogia Beldimanilor de la Giorzești și Radomirești, nici a celorlalte familii menționate ca fiind în înrudire cu aceștia (Stroiescu, Batin, Zota). Scopul meu a fost, doar, să analizez genealogia alcătuită în 1916 după relatările unei femei de 90 de ani și să verific în ce măsură memoria genealogică a acestei bătrâne corespunde cu realitățile documentare. Rezultatul mi se pare remarcabil.

În al doilea rând, mi-am propus să răspund la întrebarea dacă Beldimanii din spița Ciocodei sunt sau nu identici cu cei din spițele Dabija-Condrache pentru Vitorogi și Giorzești. Și aici răspunsul a fost pozitiv, indicând necesitatea unei cercetări mai aprofundate pe baza documentelor păstrate la Academia Română. Este de observat că la Giorzești (Condrăchești) Beldimanii au intrat târziu, prin căsătoria unui Beldiman (Gheorghe, după spița Ciocodei) cu Paraschiva lui Condrache Gheoni. **Dar care era cuibul strămoșesc al lui Gheorghe și al fraților săi ?!** Iată că aici memoria genealogică se vedește desprinsă de cea a succesiunii proprietății, trăind prin sine și pentru sine. Judecând după alte indicii, aș înclina să cred că acel cuib s-a aflat în satul Viforeni (Vivoreni, Givorăni).

Pentru conturarea mai apăsată a contextului (în absența informațiilor directe), aduc și alte mărturii. Întâmplarea a făcut ca, pe o cale foarte ocolită, să-mi fi parvenit, prin anii '60, un fragment de spiță genealogică rezultat dintr-o mărturie (circa 1830) a postelnicului Sandulache Gorovei din Ghigoiești (Neamț) despre măsoara unei jumătăți a satului Vitorogi de la Tecuci pentru urmașii lui Petru (de fapt, Grigore) Bogdan, ginerele lui Dabija Nădăbaico. Aș fi vrut să citesc mărturia întreagă, însă fondul respectiv (Tribunalul Neamț) face parte, se pare, după cum mi s-a spus mai demult, dintre acelea distruse de bombardament în timpul războiului, așa încât a trebuit să mă mulțumesc cu însemnarea rezumată genealogic de Nicolae Docan (descendent și el din acel Bogdan). Ea este, însă, suficientă pentru a dovedi încă o dată că avem de-a face cu **aceleași personaje și cu aceleași locuri**, unificând astfel celelalte diverse informații.

Deși, după cum am spus, istoria Beldimanilor nu intră acum în preocupările mele, mai rămâne o întrebare la care trebuie căutat răspunsul: sunt oare aceștia descendenți ai lui Nechifor Beldiman, logofătul decapitat de Ștefan Tomșa în 1615 ?

La această întrebare, răspunsul e mai delicat, mai ales că nici descendența Beldimanilor istorici din logofătul Nechifor nu este precis și riguros documentată⁵¹. Se conturează, însă, și

⁵⁰ Cei patru Beldimani de la 1836 ar putea fi, de asemenea, fiii altui frate, postelnicul Gheorghe Beldiman, care la 1817 era arătat că stăpânind la Giorzești împreună cu serdarul Ioniță Cond(u)rache (*ibidem*, nr. 52). În același an și pentru aceeași stăpânire se făcea o învoială între frații Cond(u)rache, **Toader și Ion Beldiman**, Ilie Stupu și alții (*ibidem*, nr. 63). Clucerul Ilie Stupu, descendent din Tudosca, fiica lui Petre Bogdan (spița de la Biblioteca Academiei Române, *Documente istorice*, CXLVI/100), îi era cunoscut și paharnicului Sion: el știa că aparținea unui neam de „mazili vechi și răzași de la ținutul Tecuci. S-au rădăcit la boierie pe la 1813, Ilie Stupu făcându-se clucer”, apoi medelnicer, căminar și ispravnic la Tecuci și că a murit în 1833, „fiind încă judecător la Tecuci” (Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii moldoveni*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefată de Mircea Angheliescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, Editura Minerva, București, 1973, p. 251).

⁵¹ Radu Beldiman, Mihai Sorin Rădulescu, *Familia Beldiman. Schiță genealogică și istorică*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1–2, p. 198 („Filiațiunea familiei în veacurile XVII și XVIII este destul de confuză, documente

în acest punct, un context care reunește aceleași persoane, altfel decât s-a spus deja. Informațiile culese de Ioan Nădejde, chiar dacă folosite și expuse de el cam haotic⁵², pot să îndrume cercetarea pe un făgaș promițător. Astfel, el dă descendența lui Toader Beldiman (fiul logofătului) până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în zona Bacăului, la Ruși, unde apar și membri ai familiei Iurașcu – între care și socrul lui Grigore Morțun (menționat mai sus), dar și membri ai familiei Ciute, în a căror spiță se ivește o jupâneasă măritată cu un **C. Gorovei**⁵³. Or, acești Ciutești, stăpâni la Ruși (Rușii Ciutei), dar și la Fundul, sunt amestecați și la Radomirești, acolo unde, prin neveste, intră atât (bucovineanul ?) Toader Zota, cât și credincrul Constantin Gorovei⁵⁴ !

E, desigur, greu de urmărit, de „vizualizat”, acest întreg hățiș de înrudiri (între care trebuie să presupunem și înrudirile multiple, și cele între persoane deja înrudite !), dar trebuie să ne imaginăm, în rezumat, că **aceleași nume apar în câteva locuri**: este dovada certă a unor descendențe din înaintași comuni. Și, cu aceasta, mă întorc la povestea bătrânei Sevastița Ciocodei. Da, ea cunoștea bine o ramură de Beldimani a căror descendență din logofătul Nechifor începe să se întrevadă în acest context: era familia bunicului ei matern. Nesigure și imprecise îi erau amintirile despre familia bunicii sale materne; am spus mai la început (și am înfățișat argumentele pe parcurs) că face impresia unei contopiri de persoane și generații diferite. Însă nu putem avea nici o îndoială cu privire la **faptul** sau **realitatea înrudirilor**. Scriitorul și pictorul francez Max Jacob (1876–1944) spunea că „on ne chante juste que dans les branches de son arbre généalogique”⁵⁵. Sevastița Ciocodei, la cei 90 de ani ai săi, încă mai era pe ramurile propriului arbore genealogic, așa încât, chiar dacă mai uitase vreo arie, în general cânta încă bine ! Ceea ce ea a realizat corespunde perfect acelei „irezistibile nevoi de a transmite”, prin care „memoria este mobilizată pentru a restitui **istoria individului în ansamblul legăturilor genealogice și simbolice** care îl unesc cu alți membri ai unei familii, la care are conștiința că aparține”⁵⁶; totodată, ea își retrăia ansamblul amintirilor, readucându-le la viață⁵⁷ și anulând astfel timpul scurs de la îndepărtata ei copilărie până la zilele Primului Război Mondial. Într-un muzeu imaginar, Sevastița Ciocodei ar putea sta alături de alte exemple de memorie prodigioasă, cronici vii ale unor istorii de familii: Sofia Tăutu (1871–1953) și Natalia C. Romano (1886–1965).

Se poate reflecta mai îndelung asupra acestui caz de memorie genealogică într-o vreme când oamenii își pierd memoria. Cu privire la pierderea memoriei la români, Andrei Pleșu observa, foarte recent, la moartea unei somități din lumea medicală, îngropat în uitare⁵⁸:

descoperite în viitor urmând a o clarifica”). V. și Mihai Dim. Sturdza, *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, cit. (*supra*, nota 21), p. 404.

⁵² Ioan Nădejde, V. G. Morțun. *Biografia lui și genealogia familiei Morțun*, cit. (*supra*, nota 23), p. 185–188. Este de reținut observația de la p. 188: „Beldimani noștri nu intră în cadrul familiei din care a fost Al. Beldiman, autorul «Jalnicei Tragodii», dar pot fi vreo ramură laterală; mai sunt Beldimani și pe aiurea, care nu s-au ridicat din răzeșia cea mai de jos”.

⁵³ *Ibidem*, p. 191 și 192.

⁵⁴ Cf. Ștefan S. Gorovei, *Radomirești. Contribuții genealogice pentru istoria unui sat băcăuan*, cit. (*supra*, nota 24).

⁵⁵ Cf. Vincent de Gaulejac, *L'histoire en héritage. Roman familial et trajectoire sociale*, cit. (*supra*, nota 4, p. 7).

⁵⁶ Anne Muxel, *Individu et mémoire familiale*, cit. (*supra*, nota 9), p. 14; sublinierea mea.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 23–25.

⁵⁸ Cu prilejul morții doctorului Dan Setlacec, în 2009.

„Absența memoriei începe să fie, la noi, o boală cronică”. Generalizarea acestei boli duce la pierderea identității: „angoasa [identitară] și confuzia se instalează când ordinea genealogică este pusă în cauză”⁵⁹. Nu e de mirare că un mare gânditor arab care a trăit în secolul al XIV-lea, Ibn Khaldūn (1332–1406), a pus la baza sistematizării cunoștințelor și gândurilor sale principiul genealogic⁶⁰. Dar cu aceasta intrăm în altă poveste, care poate să rămână și pentru altă dată.

⁵⁹ Vincent de Gaulejac, *op. cit.*, p. 154.

⁶⁰ Cf. Constant Hames, *La filiation généalogique (nasab) dans la société d’Ibn Khaldun*, în „L’Homme”, 27, 1987, 102, p. 99–118. V. și Gabriel Martinez-Gros, *Ibn Khaldūn et les sept vies de l’Islam*, Éditions Actes Sud (Sindbad), Arles, 2006.

Tradition familiale et mémoire généalogique (Résumé)

En poursuivant les investigations menées dans le cadre de son *projet de recherche généalogique globale* concernant l'histoire de sa famille, projet qui débuta en 2013⁶¹, l'auteur se propose d'examiner un document hautement intéressant et précieux. En juin 1916, un tableau généalogique fut rédigé à Bacău pour fixer les connaissances en matière d'histoire familiale d'une vieille dame, âgée de 90 ans, dont les souvenirs remontaient jusqu'au milieu du XVIIIe siècle. Ce tableau fut envoyé à Fălticeni, à Artur Gorovei (1864–1951), le généalogiste et l'historiographe de la famille. Celui-ci aurait voulu interroger de plus près ce témoin exceptionnel des temps passés et qui avait connu ses aïeux. Malheureusement, le lendemain la Roumanie est entrée dans la Grande Guerre et le voyage devint impossible. La vieille dame mourut en 1918, avant que la guerre finisse. Les souvenirs généalogiques de cette femme d'une mémoire très vive dévoilent leur grande richesse en ce qui concerne les ancêtres et les parentés du côté maternel, tandis qu'ils manquent totalement pour le côté paternel. Le témoin s'est avéré très attaché à la famille de sa mère, les Beldiman (une branche plus obscure de cette famille): il connaît bien leur réseau de parentés, pour lequel il apporte des informations non seulement très précises, mais aussi très exactes, qui ont résisté à la confrontation avec les documents de l'époque. Chartes en main, l'ensemble de ce tableau généalogique a pu être vérifié fragment par fragment, parfois corrigé et souvent complété, ce qui a permis de restituer à cette branche des Beldiman un personnage intéressant, copiste (1807) d'une traduction des *Pensées* du comte Oxenstiern.

Max Jacob (1876–1944) disait qu'«on ne chante juste que dans les branches de son arbre généalogique». À ses 90 ans, la vieille dame était bien assise dans les branches de ses généalogies et même si certaines aires étaient tombées dans l'oubli ou couvertes par la confusion, on voit qu'elle maîtrisait encore l'ensemble dont elle voulait assurer la transmission.

Mots-clefs: *généalogie, mémoire familiale, Gorovei, Beldiman, Oxenstiern*

⁶¹ V. aussi les études suivantes de l'auteur (en roumain): La mobilité de la population reflétée dans l'histoire d'une famille: les porteurs du nom GOROVEI (XVIe-XXIe siècles) („Carpica”, XLII, 2013); La mobilité de la population reflétée dans l'histoire d'une famille. II. Les porteurs du nom GOROVEI dans le département de Bacău („Carpica”, XLIV, 2015); Le lieutenant Iacob (Iacovake) Gorovei de Roman et les aventures de sa vie à Bacău („Carpica”, XLV, 2016); Deux boyards de Dorohoi et leurs fondations religieuses (Monumentul, XVII/1. Simpozionului Internațional **Monumentul – Tradiție și viitor**, Ediția a XVII-a, 1-4 octombrie 2015, Iași – Chișinău – Cernăuți, volume coordonné par Aurica Ichim et Lucian-Valeriu Lefter, Éditions „Doxologia”, Iași, 2016); (Dé)mystifications généalogiques. La famille Buzne („Analele Științifice al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, istorie, LXII, 2016); Un dilemme généalogique („Prutul. Revistă de Cultură”, VII/1, 2017); Radomirești. Contributions généalogiques pour l'histoire d'un village du département de Bacău („Carpica”, XLVI, 2017).

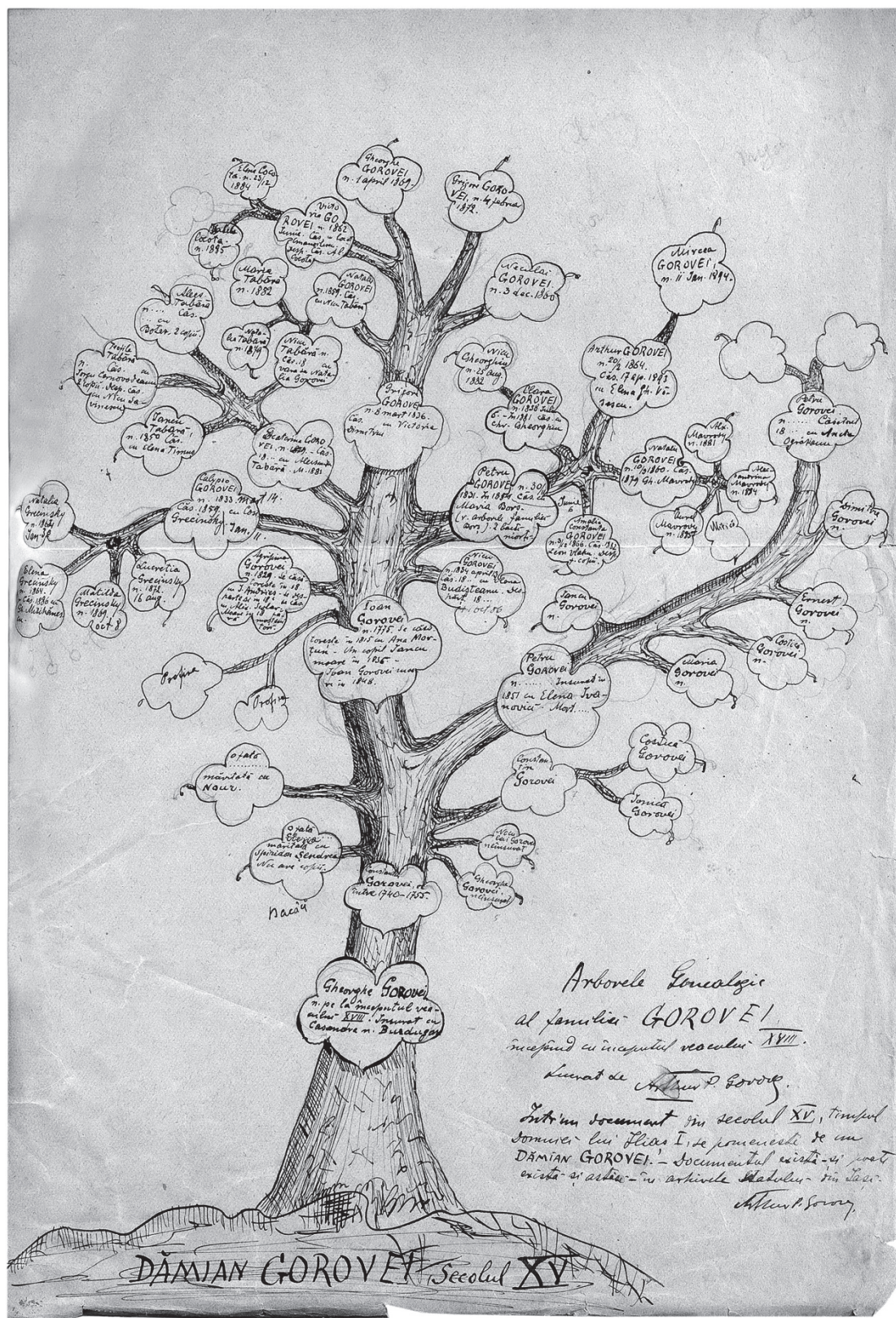
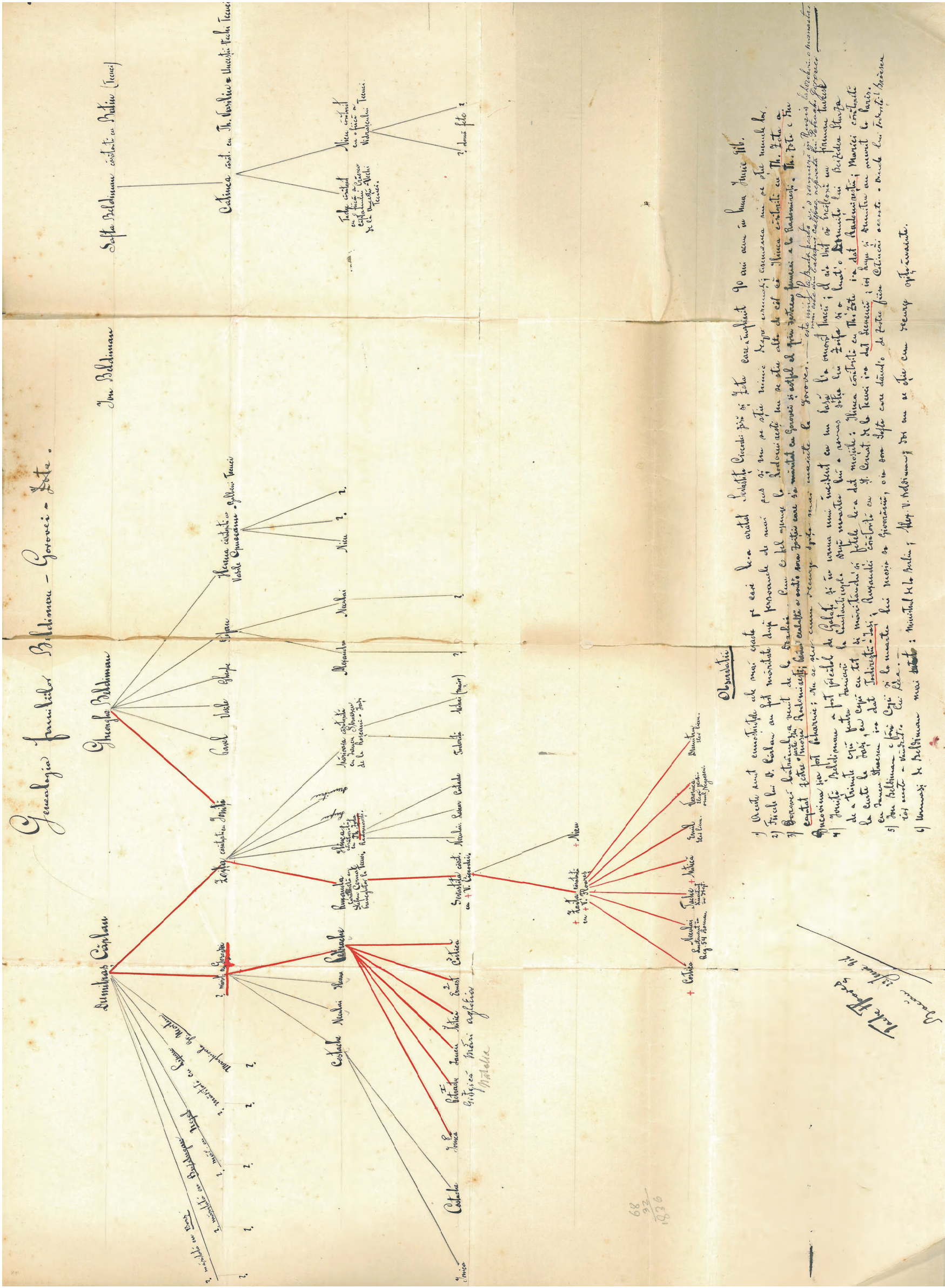

Fig. 1. Arbore genealogic desenat de Artur Gorovei c. 1895

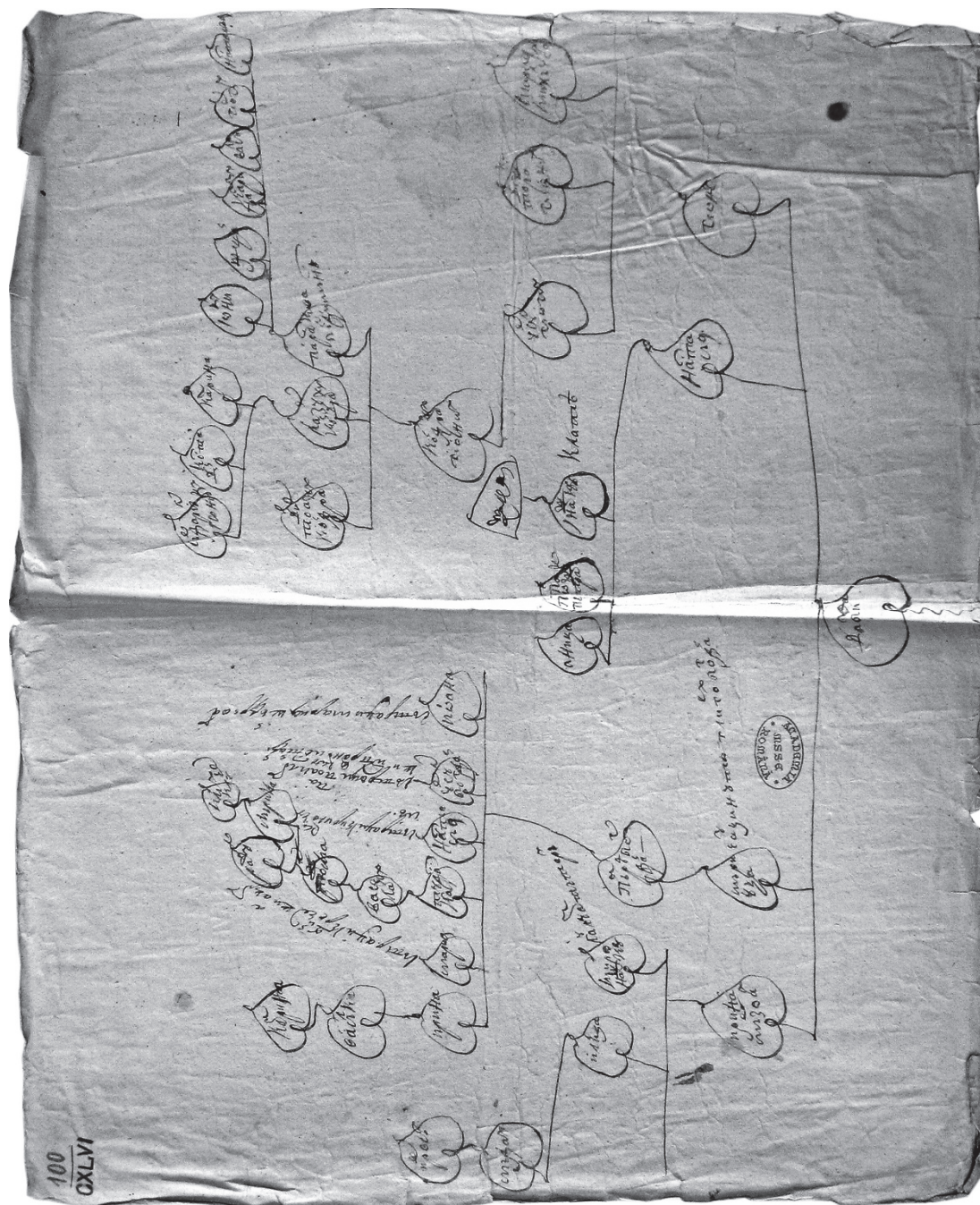

Fig. 3. Spița urmașilor lui Dabija Nădăbaico paharnic

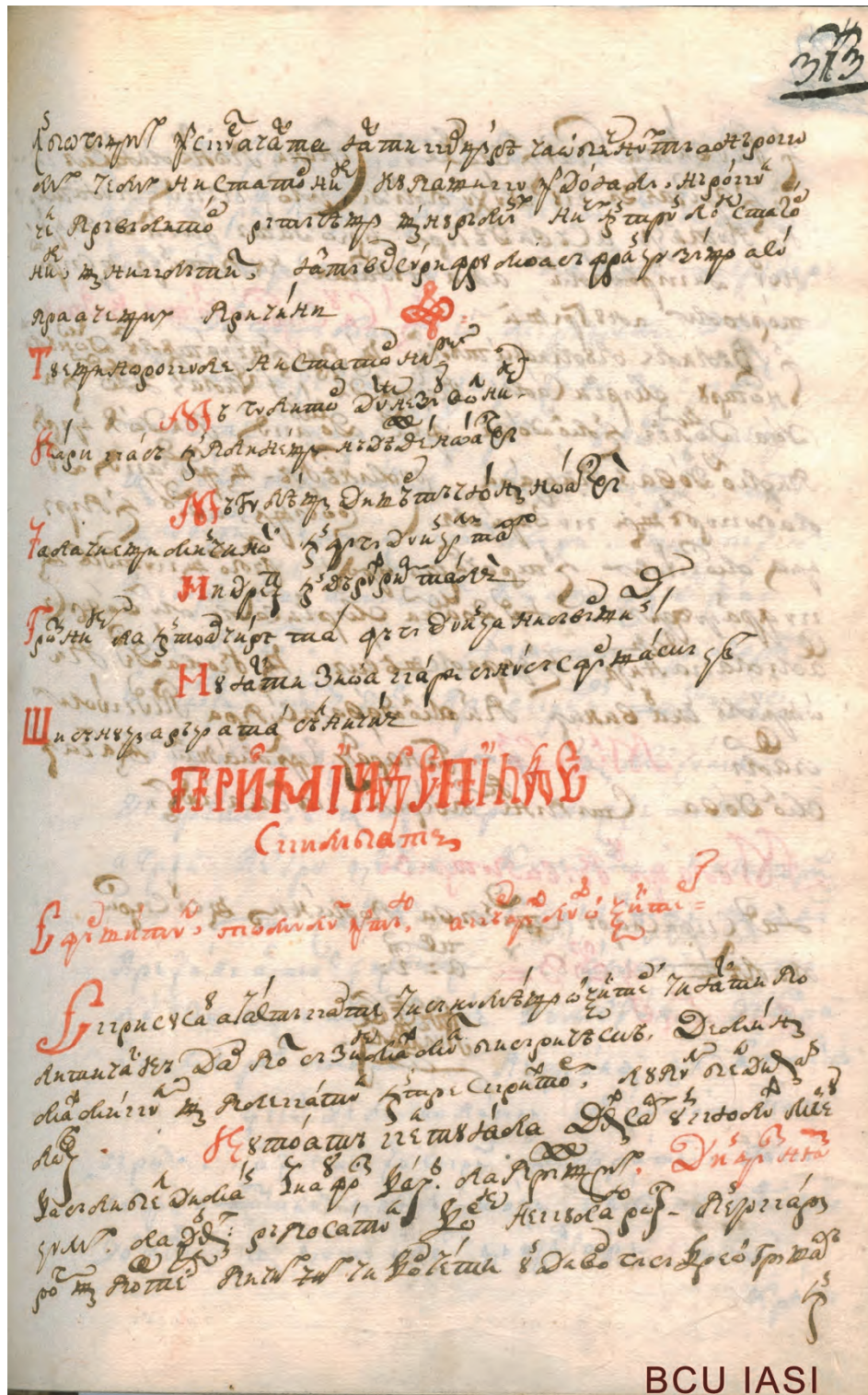

Fig. 5. Prima însemnare de copist a lui Lupul Beldiman pe traducerea *Cugetărilor* lui Oxenstiern (1807) – începutul

[illegible]

Fig. 7. A doua însemnare a lui Lupul Beldiman (1807)

REVISTA „SCRIERI AMUSANTE”. DIN BIOGRAFIA PUBLICISTULUI N. A. BOGDAN

Mircea-Cristian GHENGHEA*

Cunoscut îndeobște ca istoric al orașului Iași, Nicolai Andriescu-Bogdan (N. A. Bogdan, după cum obișnuia să semneze) reprezintă, datorită lucrărilor sale științifice, unul din numele de referință pentru toți cercetătorii trecutului acestei urbe. Mai este știut și amintit pentru implicarea sa, alături de Gh. Ghibănescu, Sever Zotta, Orest Tafrali și Mihai Costăchescu, în activitatea Societății istorico-arheologice „Muzeul pentru Iași”, în organizarea Muzeului Municipal din localitate, precum și pentru numeroasele sale articole apărute în periodicele „Arhiva Societății științifice și literare din Iași” și „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iași”.

Însă activitatea publicistică a lui N. A. Bogdan este mult mai amplă, fiind desfășurată, timp de mai bine de cinci decenii, pe coordonate diverse – proză, poezie, critică literară, traduceri din literatura universală, istoriografie, dramaturgie, oratorie etc. Dincolo de imaginea mai degrabă sobră și eminentă scolară impregnată în posteritate, rezultată în primul rând din scrierile sale dedicate trecutului Iașilor, N. A. Bogdan a demonstrat, încă din tinerețe, o vervă și o prolificitate deosebite la diferite paliere tematice din perimetrul publicisticii românești.

N. A. Bogdan a fost, printre altele, întemeietor al unor periodice social-culturale și de divertisment, precum „Scrieri amuzante” – 1875-1876, ce constituie și obiectul textului de față, „Cabinetul de lectură” – 1878, „Arta” – 1883-1884 și „Lupta pentru viață” – 1903-1905 (iar nu „Lupta cu viața”, după cum se arată pe vestitul și atât de utilizatul portal Wikipedia¹...). De asemenea, a colaborat la numeroase ziare și reviste din țară, precum „Steaua României” (Iași, 1877-1881), „Familia” (Oradea, 1865-1906), „Liberalul” (Iași, 1880-1888), „Zimbrul” (Iași, 1878-1879, 1883-1884), „Pactul social” (Iași, 1883), „Gazeta gazetarilor” (Botoșani, 1890), „Ecoui Moldovei” (Iași, 1890-1915), „Curierul Balassan” (Iași, 1873-1893), „Evenimentul” (Iași, 1893-1923), „Opinia” (Iași, 1897-1900), „Carmen Sylva” (Iași, 1902-1903), „Cultura Poporului” (Cluj, 1921-1922), „Cele Trei Crișuri” (Oradea-Mare, 1920-1924) etc., dar și la câteva din periodicele europene ale vremii: „L’Université Littéraire”, „La Revue Franco-Italienne”, „Revue Parisienne”, „Revue Forénzienne”² ș.a.

Punctul de început al acestei frumoase și prea puțin cunoscute activități gazetărești se află în anii 1875-1876. Atunci, N. A. Bogdan s-a ocupat de redactarea și publicarea „Scrierilor amuzante”, primul periodic pe care l-a întemeiat și de care s-a îngrijit îndeaproape. În cadrul

* Mircea-Cristian Ghenghea, CS III, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași, Facultatea de Istorie, Departamentul de Cercetare.

¹ A se vedea adresa https://ro.wikipedia.org/wiki/N._A._Bogdan, accesată în noiembrie 2015.

² Și nu „Revue Firenzienne”, după cum se arată pe același site Wikipedia... – vezi *ibidem*.

activității de cercetare pe care am desfășurat-o în ultima vreme am avut șansa, oarecum nesperată, de a identifica și studia respectivul periodic. Acesta se află, desigur, nu la Iași, ci la București, în fondurile Bibliotecii Academiei Române. Din fericire, se păstrează în condiții încă mulțumitoare...

Foarte puțină lume știe că această publicație are de-a face cu N. A. Bogdan. În literatura de specialitate sunt doar câteva referințe directe cu privire la acest aspect, iar în unele lucrări de istorie a presei nici măcar nu se amintește de existența revistei respective – unul din cele mai recente exemple în acest sens fiind volumul coordonat de Marian Petcu, *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, apărut în 2012, la editura Polirom. În alte lucrări este menționat, în calitate de redactor și de proprietar al „Scrierilor amusante”, N.A.-Tudorin sau Nicolae Andryscu-Tudorin. Acesta este, de fapt, un pseudonim al lui N. A. Bogdan, pe care, în mod interesant, nu l-am regăsit în literatura de specialitate, nici măcar în, de altfel, foarte utila lucrare a lui Mihail Straje dedicată pseudonimelor și alonimelor din presa românească³.

„Scrieri amusante” este o revistă umoristică și satirică, apărută sub oblăduirea lui N. A. Bogdan din august 1875 până, probabil, la începutul anului 1876⁴ (în total, opt numere sunt păstrate). Frontispiciul prezintă modificări la aproape toate cele opt numere. La cel dintâi cuprinde, în afara titlului, numele redactorului publicației și datele de identificare statistică și calendaristică. Titlul și subtitlul, așa cum apar pe frontispiciu, sunt: „Scrieri amusante. Umoristice Populare Literare Satirice Critice Teatrale & &”. De la numărul al doilea dispar elementele de identificare calendaristică⁵. În subsolul ultimei pagini a numărului al doilea este menționat și un girant (foarte probabil un nume inventat, în spiritul publicației): „Gerante: Pavel Cocoșescu”. La numărul al treilea, în una din casetele inserate în cadrul frontispiciului, este menționat un nou girant: „Geranta Responsabilă Bella-Frosa”. La numărul al cincilea, titlul și subtitlul se prezintă astfel: „Scrieri amusante. Literare, Teatrale, Populare, Umoristice, Critice, Satirice, etc. Foae pentru toate domnișoarele”. De la numărul al șaptelea se produce modificarea titlului revistei în „Curierul d’amor (Succesor Scrierilor Amusante)”. Subtitlul: „Foliolă literară”.

Numerele revistei „Scrieri amusante” / „Curierul d’amor” au fost ulterior adunate într-un volum apărut la Iași, în 1876, tipărit la „Imprimeria D. Gheorghiu”, după cum se arată pe prima copertă. În exemplarul pe care l-am găsit la Biblioteca Academiei din București, numărul al șaselea este inclus cu copertele proprii, iar pe prima dintre acestea este menționat numele stabilimentului care a asigurat tipărirea, tipolitografia F. Muldberg et Co („Tipo-Lit. F. Muldberg et. Co”). Numerele șapte și opt au și câte un supliment (*Suplement la foaea „Curierul d’amor” nr. 7*, respectiv *Suplement la foaea „Curierul d’amor” nr. 8*).

³ Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, București, 1973.

⁴ Vezi *Publicațiunile periodice românești (ziare, reviste, gazete)*. Descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu. Cu o introducere de Ion Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tom I. Catalog alfabetic 1820-1916, București, Leipzig, Viena, 1913, p. 661.

⁵ *Ibidem*: „8 numere, dintre cari numai primul cu dată”.

Formatul revistei (conform dimensiunilor exemplarului identificat în fondurile Bibliotecii Academiei Române de la București)⁶: 23 x 15 cm. Formatul suplimentelor: 32 x 22,5 cm.

Materialele din revistă sunt, în general, nesemnate, însă majoritatea, dacă nu chiar toate, au fost redactate de către N. A. Bogdan. Dintre semnăturile care apar menționăm: Lord Mofting⁷, N. A.-Tudorin⁸, B.F.⁹, C. B.¹⁰, L. M.¹¹, Helena¹², P. C. St¹³.

După cum indică și numele, „Scrieri amuzante” / „Curierul d’amor” reprezintă o publicație dedicată segmentului de divertisment, de loisir, cu o evidentă aplecare către sexul frumos. În paginile revistei au fost publicate diverse nuvele, satire, calambururi, ghicitori și fabule, ba chiar și un rebus (în numărul al optulea). Funcția distractivă, amuzantă a acestora este evidentă.

Deși orientată către perimetrul divertismentului, la o analiză ceva mai atentă pot fi identificate unele accente critice și trimiteri la realitățile sociale și politice ale vremii (un exemplu ar fi schița *Domnul Scie-tot. Sau omul politicoș*¹⁴, din chiar primul număr al revistei, în care sunt atinse și unele tare ale sistemului de învățământ de atunci: „Foiță verde de ciot, / Eu sunt Domnul Scie-tot / Sunt un mare învățat / Din Bruxel licențiat / Pe-s’tot locul eu am fost, / Și nu sunt un lucru prost”). Sunt publicate și diverse creații lirice cu caracter istoric și patriotic, precum *Doi Panduri Români Din Timpul Domnilor Fanarioși*¹⁵ sau *Moartea lui Cesar*¹⁶.

Beletristica prezintă în paginile publicației este una facilă, respectând ideea de divertisment și de lejeritate. Nici creațiile lirice nu ies neapărat în evidență; unele din versurile inserate atrag, însă, în mod inevitabil atenția. Un exemplu ar putea fi reprezentat de un anunț inserat în ultimul număr al publicației; intitulat *Avis bețivilor*¹⁷ și având subtitlul *Silogism latin*, acesta sună astfel:

„Qui bene bibit,
Bene dormit,
Qui bene dormit, non cogitat malum,
Qui non cogitat malum,
Non peccat in Deum,
Qui non peccat in Deum, salvus erit,

„Cine bea bine,
Doarme bine,
Cine doarme bine, nu cugetă rău
Cine nu cugetă rău,
Nu greșește lui Dumnezeu,
Cine nu greșește, este salvat,

⁶ Dimensiunile indicate de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu sunt de 25 x 16 cm – vezi *ibidem*.

⁷ Lord Mofting, *Legenda țafei Cărnof*, în „Scrieri amuzante”, nr. 2, [1875], p. 20-21.

⁸ N. A.-Tudorin, *O babă înamorată*, în *Suplement la foaea „Curierul d’amor”* nr. 7, [1876], p. 1; idem, *Moartea lui Cesar*, în *Suplement la Foaea „Curierul d’amor”* nr. 8, [1876], p. 1.

⁹ B. F., *Trei zile nocturne*, în „Scrieri amuzante”, nr. 3, [1875], p. 33-38, și în nr. 5, [1875], p. 65-68.

¹⁰ C. B., *Un viagiu la Sculeni*, în „Scrieri amuzante”, nr. 2, [1875], p. 24-30, și în nr. 3, [1875], p. 42-47.

¹¹ L. M., *Sisina sau jocul unei feste*, în „Scrieri amuzante”, nr. 6, 1876, p. 81-89, și în nr. 7, [1876], p. 97-104.

¹² Helena, *Pe mormântul Iubitului meu*, în „Scrieri amuzante”, nr. 8, [1876], p. 107.

¹³ P. C. St., *La Maria*, în „Scrieri amuzante”, nr. 8, [1876], p. 112.

¹⁴ *Domnul Scie-tot. Sau omul politicoș*, în „Scrieri amuzante”, nr. 1, august 1875, p. 1-6.

¹⁵ *Doi Panduri Români Din Timpul Domnilor Fanarioși*, în „Scrieri amuzante”, nr. 1, august 1875, p. 8-13.

¹⁶ N.A.-Tudorin, *Moartea lui Cesar*, în *Suplement la Foaea „Curierul d’amor”* nr. 8, [1876], p. 1.

¹⁷ *Avis bețivilor (Silogism latin)*, în „Curierul d’amor”, nr. 8, [1876], p. 111.

*Qui salvus erit, in coelum erit,
Ergo, qui bene bibit,
In coelum erit”.*

*Cine-i salvat, în cer i-așezat,
Așadar, cine bea bine,
În ceruri, cu grabă vine”.*

Cel puțin până în primii ani ai veacului al XX-lea, N. A. Bogdan era cunoscut și apreciat în primul rând pentru talentul său literar și publicistic și mai puțin pentru contribuțiile din domeniul istoriei, fapt dovedit, printre altele, și de un număr din prestigioasa revistă „Familia” din Oradea, a cărei redacție îl caracteriza drept „diligentul nostru colaborator” și insera, în paginile sale, o listă de 31 de „piese originale”¹⁸ (poeme, cântonete, vodeviluri, drame, operete, librete de operă) realizate de acesta.

Prin intermediul acestui text am încercat să evidențiem câteva aspecte mai puțin știute din biografia de publicist a lui Nicolai Andriescu-Bogdan, pornind de la ceea ce poate fi considerată drept norocoasa identificare a primului periodic pe care l-a înființat, „Scrieri amusante”. În viitorul mai apropiat sau mai îndepărtat nu poate fi decât foarte utilă continuarea activității de cercetare în vederea precizării reperelor publicistice ale acestui nume important pentru memoria istorică a Iașilor.

Moartea lui Cesar

I

*Într-o subterană, neagră-ntunecoasă,
Șese zeci de oameni, șed lângă o masă,
Ochii lor sunt aprigi, de foc vărsători,
Resemați de masă, stau ascultători,
Dar d-odată unul, d-ei se ridică,
Cu nume de Brutus, ș-astfel cuvânta:
„O voi fii ai Romei, cari pe ea serviți,
Cât timp voi vreți încă, ca să tot robiți
Unui rege care, prin superb capriciu
Prin ilusii rele, înfundate-n viciu
Vrea să ne doboare, prin asprimea-i crudă
Vrea să vă ia totul, în a voastră ciudă
Casă și femeea, calul chiar și arma,
Și să vă robiască, fără să-și dee sama,
E destul acum, de când suferim,
E destul acum, de când, tot robim,
Deci noi toți ca unul, azi să ne sculăm.
Și lui Cesar crudul, sângele să-i bem”.
Astea de-abea zise, și toți deodată,
Se scoală-n picioare „Spada toți să-și scoată”*

¹⁸ Vezi rubrica *Literatură și arte*, în „Familia”, anul XXV, nr. 28, 9/21 iulie 1889, p. 333.

*Brutus le comandă, ei l-au ascultat,
Și pe dânsa, dâșii credinț-a[u] jurat*

II

*Trompetele răsună, lumea e voioasă,
Mic cu mare cântă, imnele pioase,
Mulțumind cu iubire, bunului creator,
Pentru mila-i ce-are, pentru-al lui popor.
În sala cea mare, numită Pompei,
Vine-mpărăția, cu suita ei.
Vine de s-așază vechiul senator,
Pe lângă Cesarul, lor Imperator,
Ș-așfel îi vorbește „O! mare-mpărate,
Țara încă are, prea multe pacate,
Năvălesc Pirații, pradă și jupoe,
Dacii, Galii, Germanii, earăși ne despoae,
Toată ziua luptăm, dară e în van,
Căci ne doboresce, falnicul dușman”
Tunci Cesar se scoală, ca un leu focat,
Și din voacea-i foarte, astfel a timbrat,
„Voi, urmași lui Romul, bravi fii ai Romei,
Nu știți că Romanii, nu sunt niște miei,
Ca să la se țara, a o sfâșia,
Dușmanul (cel care) vrea a ne subjuga,
Sute de resboae, voi ați suportat,
Și calei în toate, voi ați triumfat
Dar încă d-aceștia, niște hoți de mare
Să vă temeți astfel, ca de o grandoare
Nu,... pe ei în grabă, îi vom birui,
Cel puțin oleacă, dar ne vom sili,
Vremea nu-i perdută, la arme voi frați
Urmă nu rămâe, din acei Pirați,
La cincisprece marte, marșul va suna,
Și noi vom purcede, spre a ne lupta”.*

III

*Cincisprezece Marte, iată c-a sosit,
Cezare pe tronul-i, șede pe gândit,
Iar împrejurul-i, șese zeci de inși,
Ca leii la față, cu toții aprinși,*

Stau gata să dee, ultimul semnal,
 Pentru a[l] lui Cesar, moment mult fatal,
 Tunci deodată Casiu, Cap conspirator,
 La el se repede, cu un grav teror,
 Pumnalul redică... Cesar e lovit,
 Dară bravul Cesar, puțin a simțit,
 Sabia sa scoate, să s-apere vrea,
 Dar d-odată Brutus naint' se ivea,
 (Fiul ce-adoptase acest imperat,
 Acum pumnalul, spr-el a ridicat,)

Și manta peste față-și, îndat-o asvărli,
 Iar conjurați-atunci, văzând că s-a lăsat.
 Două zeci trei pumnale, în el a implântat
 Cesar pica alături, cu statuia Pompei
 Și sufletul espira, pe Pedestalul ei.

IV

Afară Popolul, mereu aștepta,
 Pe Cesar să easă, ordin să le dea,
 Mult ei așteptară, nimic n-auzea,
 Tunci mai mulți intrară pentru a vedea
 Ce se întâmplase, dară deodat'
 Conjurații ese, și le-a anunțat,
 „De Cesar scăparăți ce cu tiranie
 Vrea să vă conducă la neagra robie”
 Populul aude inima-și rescoală
 Și pe conjurați, ai prind ca pe fiară,
 Și-astfel le cuvânta, „Voi ucigători,
 C-ați ucis, al țerii dulce viitor,
 Nu vrem să răsplătim, cum voi ați făcut
 Zeul va da vouă, dup-a lui știut”
 Conjurații eșiră, din popul afară
 În mii de blăstăme, în tot felul d-ocară
 Ear popul plânse, mult și-ndelungat
 Pe-acest Viteas mare, Mare împărat,

V

Într-un loc de noapte, negru-ntunecat,
 Un om lângă stâncă, sta ingenuncheat,
 Barba-i e albită, fruntea încrețită,

Genele-i închise, puterea slăbită,
 Iar din ochii sarbezi, un râu de lacrimi,
 Curg, iar din peptu-i ies mii de suspine
 Plânge el totuna ş-aşfel cuvintează
 „Trimite mai grabnic, Doamne-a morţii rază”
 Astea de-abea zise, ş-un fulger d-odată,
 Apăru nainte-i, ş-o flacăra lată,
 Din el mai rămase, d-el s-apropie
 „O! tu fiu netrebnic,” îi zice-atunci e[a]
 „Ce Ț-ai dat numirea de un Paricid
 „Să nu mori pân-altul, nu te va ucide”
 Tunci Brutus se scoală, căci chiar el era,
 Şi simte c-o nou, muncă-i pregătea,
 De-atunci multă vreme, mereu alergă,
 Pân ce-n pept pumnalul, i se împlântă,
 Câtă vreme încă, el mai veşui
 Un ce, parcă-i şopti: „**Tu quoque fili mi**”.

N.A.-Tudorin.

[Suplement la Foaia „Curierul d'amor” nr. 8, [1876], p. 1]

Magazine „Scrieri amuzante”. From the biography of publicist N. A. Bogdan (Abstract)

N. A. Bogdan (1858-1939) is known as the author of a monumental illustrated history of the city of Iaşi (1913) and as one of the supporters of the establishment of the Municipal Museum in the old capital of Moldavia. He was an officer of the Population Registrar's at the Iaşi City Hall, general secretary of the Mayor's Office, and first mayor's aid. However, N. A. Bogdan's journalistic activity is much broader and has been deployed for more than five decades on various coordinates - prose, poetry, literary criticism, translations from world literature, historiography, dramaturgy. N. A. Bogdan was, among other things, the founder of social-cultural and entertainment periodicals, such as "Scrieri amuzante" - 1875-1876, which is also the subject of this text. After a number of printed copies, the publication continued under the name of "Curierul d'amor". In the pages of the magazine there were published various short stories, satires, quibbles, riddles and fables. Their entertaining, funny function, is obvious. Still, some critical accents and references to the social and political realities of the times can also be identified.

Keywords: N.A. Bogdan, pseudonym N.A. Tudorin, Iasi, publishing, "Curierul d'amor", satire, divertiment

BISERICA DE LEMN „SF. VOIEVOZI” DIN TANACU, JUDEȚUL VASLUI – UN MONUMENT ISTORIC MAI PUȚIN CUNOSCUȚ

Laurențiu CHIRIAC*

I. SCURT ISTORIC AL SATULUI TANACU

Din istoricul satului Tanacu întocmit de preotul Nicolae Trofin și din lucrarea lui Gheorghe Gr. Buzdugan¹ aflăm o frumoasă legendă a întemeierii satului încă din timpul lui Ștefan cel Mare. Aceasta se leagă de amintirea unui boier, pe nume Stan, care stăpânea moșiile din zonă și avea patru băieți și o fată, Miliana (Merieana). Stan era chelarul cămarilor de la Curtea Domnească din Vaslui, iar la bătrânețe i-a fost trimis în ajutor tânărul oștean răzeș Tănase din Cahul, pe vremea năvălirii tătarilor. Acesta fiind tăcut, oamenii i-au zis Tănase Tăcutul – prescurtat „Tanacu”. De aici și numele satului – **Tanacu**. El a devenit, la rândul său, chelar și s-a căsătorit cu Miliana și au făcut casă unde este acum Dealul Bisericii. Cei doi nu au avut copii, iar la bătrânețe au hotărât să dea moșia rudelor sau străinilor care se obligau să aibă grijă de bisericuța din lemn pe care o construiseră și să-i pomenească pe ctitori.

Astfel s-a înființat o *epitropie* (formă de conducere bisericească) din rudele Miliane și din cele ale Tanacului – care au împărțit în două vatra satului. Partea de pământ a Miliane (Merienei, soția lui Tanacu) era pe coasta unui deal de la vest de sat (Dealul Merieni), urmașii ei fiind familiile Stancu și Dărăscu. Urmașii lui Tanacu – familiile Pester, Nourescu și Popa – aveau inițial rolul de administratori principali în toate chestiunile de interes comun, după porunca lăsată de strămoșul Tanacu. Se spune că istoricul satului și legământul dintre Tanacu și urmașii lui au fost scrise de însuși acest bătrân răzeș cu litere de aur pe piele de vițel (*pergament*). Documentul a fost răpit de niște călugări de la Mănăstirea Florești, cu ocazia umblării lor prin sat cu icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului.

Un act de la voievodul Mihai Racoviță îl amintea pe Mihalache Hurdubaia ca vornic al satului Tanacu. Este posibil ca așezarea Tanacu să fi apărut între 1600-1650². Abia în *Recensămintele din 1772-1774*, satul răzeșesc Tanacu apărea împreună cu Monastirea ca făcând parte din ocolul Crasna al ținutului Vaslui, tot atunci fiind menționați aici și doi diaconi (Toader Cărare și Sava)³. În *Catagrafia Moldovei din 1820*, pentru satul Tanacu erau menționați 3 preoți, 5 diaconi și 2 dascăli. În 1872, satul Tanacu era reședința comunei Tanacu, din care mai făceau parte cătunele Benești și Burghelești.

* Muzeului Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui.

¹ Gheorghe Gr. Buzdugan, *Tanacu. Un vechi sat de răzeși*, București, Editura Litera, 1986, p. 23-25; C. Chiriță, *Dicționar geografic al județului Vaslui*, București, 1889, p. 17.

² *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Chișinău, 1986, p. 175.

³ *Recensămintele Moldovei din anii 1772-1774*, în Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. II, Iași, 1923.

II. BISERICA PAROHIALĂ „SF. VOIEVOZI” DIN TANACU

Biserica de lemn „Sfinții Voievozi” din Tanacu este de rit ortodox și se află în centrul satului Tanacu, în punctul „La Țintirim” (vechiul cimitir), iar în partea de sud a bisericii se găsește clopotnița de lemn. Ea aparține de Protopopiatul Vaslui și se regăsește în *Lista Monumentelor Istorice* a județului Vaslui, din anul 2015⁴.

Biserica din lemn „Sf. Voievozi” din Tanacu a fost clădită ca biserică de obște în anul 1826, pe locul alteia mai vechi, care avea același hram, era tot din lemn de stejar și a ars din temelii. Această veche biserică din lemn a fost ctitorită de Tănase Tanacu și Miliana și a ars între anii 1800-1810. Mărturii indirecte despre existența acestei vechi biserici găsim în *Recensămintele din anii 1772-1724* (unde apar diaconii Toader Cărare și Sava de la Tanacu) și în *Catagrafia* din 1809 (unde apare numele preotului Sava Cărare de la biserica din Tanacu)⁵. În „Anuarul Eparhiei Hușilor” din 1934 se precizează că noua biserică din lemn de stejar a fost construită în cinstea vechilor ctitori Tănase Tanacu și Miliana, la 11 august 1826, de către preotul I. Moisa și obștea locuitorilor, ajutați fiind de spătarul Ștefan Angheluță din pădurea Chițoc. A fost sfințită la 26 august 1826⁶.

Din istoricul bisericii, întocmit de preotul Nicolae Trofin, rezultă că locașul de cult a avut bârnele din lemn cioplite de către meșterii locali din pădurea satului Chițoc, căci lemnăria fusese dăruită de către spătarul Angheluță din Chițoc și apoi pregătită de meșterii lemnari de acolo, după care a fost transportată la Tanacu și montată pe locul vechii biserici care arsese. La ridicarea bisericii au ajutat și enoriașii Vasile Mihalache și Constantin Ioan din Tanacu. Inițial, intrarea în biserică se făcea de pe latura sudică. Ca și alte biserici de lemn din județul Vaslui, biserica de la Tanacu nu avea turlă, fiind căptușită inițial cu scândură în interior, uleită și fără picturi⁷.

O primă reparație a bisericii ctitorită la 1826 la Tanacu a avut loc în 1889, când a fost reparată turla, iar în 1910 locașul a fost căptușit cu scândură la exterior. În 1928 a fost tencuită cu ciment temelia din piatră, s-a acoperit biserica cu tablă galvanizată și au fost acoperiți pereții interiori și exteriori cu căptușeală de scândură vopsită, pentru ca în anul 1938 să fie reparat acoperișul cu suma de 19.581 lei (bani de la enoriași)⁸.

Alte reparații importante s-au făcut în anii 1980-1982, când s-a lărgit pridvorul inițial și s-a mutat intrarea pe partea de vest, unde a fost adăugat un al doilea pridvor, ca o mică tindă. Pereții au fost decapați de scândură și bârnele au fost cioplite cu tesla, îndepărtându-se stratul deteriorat de la suprafață. Lemnul a fost tratat cu ulei de in ars și acoperit cu o peliculă de nitrolac, care împiedica închiderea la culoare a acestuia. Portalul și stâlpii despărțitori dintre naos și pronaos au fost apoi vopșiți cu ulei verde. Ușile de la pridvor au fost sculptate la Roman

⁴ *Lista Monumentelor Istorice – Județul Vaslui: sat Tanacu, comuna Tanacu, Biserica de lemn Sf. Voievozi*, cod. VS-II-m-B-06885.

⁵ „Anuarul Eparhiei Huși”, 1938, Huși, p. 201. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, 1974.

⁶ *Ibidem*, an 1934, Huși, p. 83.

⁷ Gheorghe Gr. Buzdugan, *op. cit.*, p. 27. Al. Lahovari, *Marele dicționar al României*, vol. V, București, 1901, p. 543.

⁸ *Ibidem*, p. 28. Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. II, Iași, 1923, p. 18.

în lemn de stejar, iar interiorul a fost decapat de scândură, tencuit și pictat în tempera⁹. Imediat după 1990 a fost înlăturată căptușeala exterioară de scândură și înlocuită cu bârne cioplite drept, iar pe latura de sud a altarului a fost adăugată o ușă. În prezent, interiorul bisericii este tencuit și are reprezentate picturi murale modeste.

La intrarea în curtea bisericii „Sf. Voievozi” din Tanacu exista încă din 1909, în partea de sud, o clopotniță – construită din patru furci groase de stejar, având baza în formă de pătrat cu latura de 4 m, înălțimea de 6 m, iar latura pătratului de sus de 3,30 m. La ultima reparație, materialul lemnos deteriorat a fost înlocuit cu altul. Meșterul I. N. Bodescu a făcut cofrajul de la temelie pentru turnatul betonului, iar Mihai Sârbu și Ion Gh. Manoilă din Benești, Ion Bozian și Vasile V. Lupu din Tanacu au executat lucrările din lemn și au tăbluit acoperișul. Clopotele au fost turnate din nou¹⁰.

În privința materialelor și a tehnicilor de construcție, putem spune că biserica parohială „Sf. Voievozi” din Tanacu a fost construită pe o fundație din piatră de râu, pe tălpoaie masive de lemn și cu un soclu din piatră fasonată (azi, tencuit cu ciment). Pereții portanți sunt din bârne dreptunghiulare de stejar și planșeele sunt din lemn (azi tencuite cu lut), în timp ce pardoseala și tâmplăria sunt tot din lemn. Fațadele bisericii sunt din bârne de stejar transversale, cioplite, încheiate (îmbucate) în cheutoare dreaptă. Stâlpii despărțitori dintre naos și pronaos sunt decorați în acoladă și coarne de berbec, iar portalul este decorat cu vrej, rozete, cruce (motivul glastrei cu flori). Ancadramentele ferestrelor sunt decorate cu rozete și „dinți de lup”. Acoperișul este în patru ape și este din tablă, șindrila inițială fiind înlocuită. Pe acoperiș sunt dispuse patru cruci. Sistemul de boltire cuprinde o calotă pe naos, în timp ce pronaosul, altarul și pridvorul sunt tăvănite (au tavan drept lipit cu lut)¹¹.

Biserica din lemn „Sf. Voievozi” din Tanacu are intrarea la vest, ea fiind compartimentată astfel: pridvor II (adăugat ulterior), pridvor I (inițial), pronaos, naos și altar. Biserica are o lungime de 14 metri și 6 metri lățime. Stilul în care se poate încadra construcția este cel moldovenesc, însă fără a avea brâu în relief. Biserica „Sf. Voievozi” are planul triconc, absida altarului pentagonală, decroșată, în timp ce absidele laterale decroșate sunt dispuse pe cinci laturi și pronaosul este dreptunghiular. Pridvorul este închis și decroșat, fiind lărgit la ultima reparație. Bârnelor dreptunghiulare au fost îmbinate în „coadă de rândunică”. Spațiile rămase goale, dintre acestea, au fost umplute cu o pastă din aracet și rumeguș, într-o intervenție mai recentă (chituire). Pereții din bârne care păstrează prospețimea lemnului de curând cioplit și acoperișul din tablă albă în solzi dau senzația unei biserici nu demult construită. Ferestrele au ancadramentele din bârne decorate cu rozete și creștături. Deasupra intrării este crestată data sfințirii lăcașului: „1826, avgust 11”.

Peretele despărțitor dintre pronaos și naos este marcat de patru stâlpi care formează două intrări laterale mai mici și o intrare centrală mai mare. Stâlpii au profilurile decorate din tăietură și sunt ornamentați pe margini cu chenare festonate și cu „dinți de fereastră”. Intrările laterale au fost blocate în partea de jos cu zăbrele decorate din tăietură.

Bolta semicilindrică acoperă naosul și altarul, fiind decorată cu pictură. În 1986, catapeteasma din lemn a fost spălată și s-a constatat că ea fusese repictată în 1910, de către

⁹ Dorinel Ichim, *Biserici de lemn din Eparhia Hușilor*, Huși, Episcopia Hușilor, 2001, p. 203.

¹⁰ *Ibidem*, p. 205. C. Chiriță, *op. cit.*, p. 18. *Anuarul României pe 1909*, București, 1909, p. 443.

¹¹ Dorinel Ichim, *op. cit.*, p. 206. „Anuarul Eparhiei Huși”, 1936, Huși, p. 121.

zugravul Zamfirachi. Se observă pe registrele pictate că au fost păstrate semnele grafice ale apostolilor în chirilică și că repictarea nu a modificat mult pictura originală a catapetesmei. Proorocii au fost pictați în medalioane, apostolii au fost grupați câte doi, iar prăznicarele au fost împodobite cu rame în formă de scoici. Cele trei registre de icoane pictate pe lemn sunt separate pe orizontală de mici benzi ornamentale.

Ușile împărătești sunt traforate și amplasate între două colonete (sculptate în torsadă și unite cu un arc de cerc) și au în partea de jos două medalioane pictate, iar în partea de sus sunt sculptate formele ondulate ale vrejului cu frunze, scoici și alte două medalioane pictate în formă de frunze.

Biserica din lemn „Sf. Voievozi” din Tanacu a avut și obiecte de podoabă, cum ar fi o candelă de Varșovia (1527), un candelabru din bronz (1895) și un splendid *Epitaф* executat în tehnica broderiei cu fir metalic și reprezentând „Punerea în mormânt a lui Iisus”. Pe cele patru laturi ale chenarului, pe lângă registrul de viță de vie cu struguri, este brodat și un text biblic slav pe care e scris *Troparul*. Personajele scenei sunt îndurerate și au fiecare câte o înfățișare care le individualizează¹².

Dintre cărțile de cult cele mai însemnate ale bisericii „Sf. Voievozi” din Tanacu amintim: *Penticostarion* (1728), *Evangelie* (1744), *Triodion* (1831) și un *Liturghier* (1845). Acestea au fost depozitate la Palatul Episcopal din Huși și, apoi, expuse la Muzeul Eparhial Huși. Aici au fost aduse de la aceeași biserică și o serie de icoane pictate la începutul secolului al XIX-lea în ateliere rusești – „Sf. Nicolae”, „Sf. Gheorghe”, „Iosif cel Bun” și „Iisus Hristos cu potir”, dar și icoane moldovenești – „Sf. Mucenița Varvara”, „Sf. Elena”, „Sfântul Munte Athos” și „Sf. Nicolae și Trifon”¹³.

Dintre preoții care au slujit la acest sfânt lăcaș amintim pe: Sava, Ilie Leuștean, Ștefan Bulbuc, Nicolae Trofin, Gheorghe Damian (1993 - 1 noiembrie 2013, când s-a transferat ca slujitor la Biserica *Izvorul Tămăduirii* din cadrul Spitalului Județean Vaslui). Din 1 martie 2014, preot paroh al bisericii este Constantin Căpitanu. Numărul enoriașilor de astăzi se ridică la 1140 de suflete.

¹² Dorinel Ichim, *op. cit.*, p. 207. *Biserici de lemn din România*, CIMEC, București, 2015.

¹³ Dorinel Ichim, *op. cit.*, p. 208.

*The "Holy Voivodes" Wooden Church in Tanacu, Vaslui County
- A Less Famous Historical Monument
(Abstract)*

The wooden church of the "Holy Voivodes" in Tanacu is of Orthodox rite and is located in the center of Tanacu village, in the old cemetery; the monument is included in the Historical Monuments List of Vaslui County. The church was built in 1826 on the site of an older one, which was constructed by Tănase Tanacu in 1800. The church, of triconch plan, was built of oak beams laid on a stone foundation. The windows have frames decorated with rosettes and notches. Above the entrance the date of sanctification of the sanctuary was notched: "1826, august 11". The barrel vault covers the nave and the chancel, and is decorated with painting. The iconostasis was repainted in 1910 by the painter Zamfirachi. Among the ornaments, a candle made in Poland in Warsaw (1527) can be mentioned.

Keywords: *Vaslui, wooden churches, historical monument, interior painting, restoration*

Fig. 1. Biserica de lemn din Tanacu și clopotnița. Vedere dinspre sud (foto aprilie 2010)

Fig. 2. Pisania și inscripția de la intrare cu data ctitoririi (foto octombrie 2017)

Fig. 3. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere dinspre sud-est (octombrie 2017)

Fig. 4. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere dinspre altar (octombrie 2017)

Fig. 5. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere dinspre nord-est (octombrie 2017)

Fig. 6. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere de pe latura sudică (octombrie 2017)

Fig. 7. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere de pe latura vestică (octombrie 2017)

Fig. 8. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere dinspre vest (octombrie 2017)

Fig. 9. Biserica de lemn din Tanacu.
Stâlpii despărțitori dintre naos și pronaos (octombrie 2017)

Fig. 10. Biserica de lemn din Tanacu.
Pictura de pe bolta naosului (octombrie 2017)

Fig. 11. Biserica de lemn din Tanacu. Catapeteasma (octombrie 2017)

Fig. 12. Biserica de lemn din Tanacu. Vedere din interior (octombrie 2017)

Fig. 13. Biserica de lemn din Tanacu. Ușile împărătești (octombrie 2017)

Fig. 14. Biserica din Tanacu. Stâlpii despărțitori dintre naos și pronaos (octombrie 2017)

„ZIDURILE” IAȘILOR ȘI FORTIFICAȚIILE SALE URBANE: O PROBLEMĂ DE INTERPRETARE

Cătălin HRIBAN*

Scopul prezentului material este de a trece în revistă elementele (documentare, narative și cartografice) care fac referire la „zidurile Iașilor”, plecând simultan de la stampele germane de la finele secolului al XVII-lea și de la expresia „la zid” întâlnită în informații documentare referitoare la proprietăți din Iași, datând din aceeași perioadă.

Marele asediu otoman al Vienei din 1683 a constituit un prilej important pentru difuzarea, către publicul central european și occidental, de informații despre Europa de est și Balcani, informații însoțite de ilustrații care prezintă, pentru prima dată în istoria tiparului și a literaturii geografice și istorice, într-un mod responsabil, locul și evenimentul descris. Cu acest prilej este tipărită cunoscuta „gravură de la Augsburg”, care înfățișează Curtea domnească din Iași (fig. 1). Desigur, majoritatea istoricilor o consideră fantezistă dar topografia naturală și amplasamentul clădirilor-reper au un grad suficient de corelație cu realitate pentru a putea admite că desenul care a stat la bază acestei imagini a fost corectat de către o persoană care a vizitat Iașii, dacă nu cumva a fost chiar desenat de un astfel de martor ocular.

Despre fortificațiile curții Domnești deține mărturia unui călător englez: „La sud de Iași se află castelul, cu o pereche de furci înaintea sa și de jur împrejur este **un wall din trunchiuri mari de copaci**”, 1582, relația lui John Newberie¹, care descrie probabil situația de după distrugerea orașului și a Curții în luptele dintre Petru Șchiopul și frații Ion și Alexandru Potcoavă.

Orașul propriu-zis nu era fortificat, un fapt cunoscut și care nu poate fi tăgăduit, după cum atestă relatarea din 1585 a lui Francois de Pavie: „Iașul e un oraș mare, unde își are reședința principele țării, și e așezat într-o câmpie, **fără să fie închis cu ziduri**, având spre sud un lac ...”²

Cu toate acestea, există suficiente mențiuni ale „Zidului” sau „zidurilor” în documente interne pentru a justifica o cercetare de topografie istorică. Există câțva cazuri în care aceste mențiuni nu oferă nici un indiciu asupra localizării și nici un alt determinat care să ușureze identificare respectivului zid. Pentru secolele al XVII-lea și al XVIII-lea există mențiuni pentru mai multe „ziduri” pe teritoriul orașului Iași, acestea fiind:

- Incinte de mănăstiri (v. Fig. 6):
 - Golia (1662)

* Academia Română – Filiala Iași, Institutul de Arheologie Iași.

¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, Maria Holban et. al. Editori, Ed. Științifică, București, 1970, p. 517.

² *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, Maria Holban et. al. Editori, Ed. Științifică, București, 1971, p. 181.

- Sf. Nicolae Domnesc (1677)
- Trei Ierarhi (1744)
- Sf. Spiridon (1757)
- Sf. Sava (1761)
- Incinta Curtii Domnești (v. Fig. 1, 2, 3, 6)
- Apeducte supraterane (v. Fig. 8, 9)

Vom enumera mai jos mențiunile documentare ale acestor ziduri, în ordinea cronologică a documentelor respective:

Una dintre aceste mențiuni este și cea mai timpurie, de la jumătatea secolului al XVII-lea:

*„... Acesta loc de casă l-am vândut dumisa[a]le giupânului Solomon Bârlădeanul marile clucear, dreptu patrudzăci de lei bătuț(i); însă pentru tocmla ce am făcut cu dumnealui să mă las(e) să ședzu eu cu fâmeia mea într-altă casă ce are dumnealui aicea în târg, **despre zidu**, pîn(ă) în doi ani, iară de-acii să-ș(i) fie volnic cu casa dumisaal(e).”³ (6 mai 1662).*

Faptul că terenul de lângă zid aparține lui Solomon bârlădeanul ne face să credem că „zidul” în cauză este cel al mănăstirii Golia, acest personaj având mai multe proprietăți în zona capătului Podului Hagioaiei.

O a doua mențiune fără repere de identificare este cea din 1700, când Antioh Cantemir voievod întărește dania lui Petru Rareș pentru breasla calicilor din Iași:

*„Adecă au vinit înaintea domniei mele și înaintea alor noștri moldovenești boiari, a mari și a mici, Ion staroste de mișei și cu toți mișeii de aicea, de târgu de Iași, și făcură mare jalbă pentru un loc ce au ei danie aicea, în Iași, de la [pă] Pătru vodă și cu doamna sa Ileana, care loc iast(e) **în capul Tîrgului din Sus, lângă Zidiu**, dzicîndu starostea de mișei și cu toți mișei cum le împresură locul alți tîrgoveți și ș-au făcut cas(ă) pe locul lor și-încă le-au mutat și un stîlpu de piatră carele au fostu pus din sus, denaintea casii Giurgii, în rîpa ce vine despre târgu.”⁴ (6 iulie 1700).*

Localizarea la margine de vest a Uliței Tîrgului de Sus (Podul Hagioaiei, actualul Bulevard al Independenței), ne face să credem că acest zid este de fapt apeductul suprateran („zidul apelor” care traversa Râpa de la Sf. Nicolae (cel Sărac) venind dinspre Copou. De altfel, același obiect topografic este menționat și ca atare, în alte două documente, ca îl plasează în același loc (cu aproximație), ca documentul de la 1700:

*„... niște locur(i) de case ce sîntu aice în Iași, **pe Ulița Pirvăleștilor, la capul zidului haznalii**, din gios, care locur(i) îi sîntu lui Dumitrașco danie de la Miron Gafenco uricar, iar lui Miron i-au fostu cumpăratur(ă): un loc de casă de la Gavril olariul braț popei lui Vasilie Tăriț(ă) din Iași și altu loc de casă alături cu acela, pe de la deal, care le-au fostu cumpărat cu casă cu tot de la Vasilie și de la fâmeia lui, Nastasie, fata lui Costantin Claie diiacon; și aceste locuri de casă sîntu între casa lui Gheorghe Țărus și între casa vornicului Pilat și între casa Ierimii tipograf.”⁵ (7 septembrie 1736)*

³ Documente privitoare la istoria orașului Iași (în continuare DocIS), vol. I, Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc editori, Ed. Dosoftei, Iași, 1999, doc. 384, 6 mai 1662, p. 448.

⁴ DocIS, III, doc. 159, 6 iulie 1700, p. 136.

⁵ DocIS, IV, doc. 296, 7 septembrie 1736, p. 215.

„... drumul apii, de o parte și de alta numai câte patru pol stânjini, după cum arată și scrisorile domnești ce au suiulgi de la alți domni, pă<nă> la **zidiul apii ce este la Râpa Muntenimii** și de la Râpa Muntenimii, din **capul zidului apii**, s-au măsurat de o parte despre răsărit șapte pol stânjini în laturi și de altă parte despre Bahlui iar șapte pol stânjini, și s-au pus 2 petre hotar și așa să urmeze pân-la Gânscă, fiind tot loc domnesc și câmpu deschis ...⁶”, întăritura lui Constantin Racoviță voievod pentru piațeta cișmelelor din fața Curții Domnești.

De altfel, aceste ziduri ale apelor sunt prezente și în mărturii iconografice (*Veduta Iașilor* dinspre răsărit, a lui M.M. Ivanov, 1793, Fig. 7) și surse topografice (Ulița Zidului, care apare în Planul orașului Iași, de la 1857, a lui Fr. Peytavin, stradă care intersecta apeductul care traversa pâraul Cacainei, Fig. 10).

Cea mai timpurie mențiune a unei incinte de zid (fortificate, dacă ținem seama de resturile de zid păstrate în prezent din latura de sud a fostei incinte, v. Fig. 4 și 6) este zidul incintei bisericii Sf. Nicolae Domnesc, ridicat de Antonie vodă Ruset, odată cu reconstrucția bisericii:

„... n-am vrut sa o lăsăm să rășpască și să strice de tot, ce am luat pre Domnul D(u)mnedzău într-agiutoriu și am pus multă cheltuială de o am pornit de gios pînă sus și i-am tocmnit clopotnița și o am înfrământat cu toate podoabile cum să cade desăvârșit. Și i-am **făcut zidiu și chelii prin pregiur** și o am făcut și aceasta scaon de Mitropolie să fie închinată scaunului celui vechiu, Mitropoliei de Suceavă, ca să hie amîndouă un scaun de Mitropolie nedespărțite a toată Țara Moldovei.”⁷ 29 martie 1677.

Această incintă din zid apare relativ frecvent ca reper de topografie în documente referitoare la terenuri din zona respectivă a orașului:

„Facem știre cu această carte a domniilor mele precum s-au pîrît de față, înaintea domniilor mele și a tot Sfatul nostru, Neculai pevețul, feciorul lui Iane pevețul, și preotul Ianache, gineri-său, cu Nastasia fata Lupei, fâmeia lui Cîrstiiian vătaful de fuștași, și cu soru-sa Ilinca, fâmeia lui Apostol lipcanul, și cu Dumitrache, fratele lor, și alți frați ai lor, feciorii Lupei, nepoții Paraschivei pe care au ținut-o întii fâmeie Iane pevețul, pentru niște case cu pivniță de piatră de aici, din Iași, **din capul Uliții Rusești, de lângă zidiul lui Sfeti Necolai**”⁸ (27 mai 1739).

„... Și punând dumnealui pe vornicii de poartă de-au măsurat cu stânjini gospod tot locul haznelilor și a șuiului și au început întâiu a măsura locul haznalii cei noai, din capul podului ce vini pe dinainte Sfântului Nicolai de dă în podul Uliții Mari și dreptu în gios spre poarta Curții gospod, alături cu Ulița Mare, până în dreptul gurii podușcilor, unde curgu puhoaiile la răpă, și s-au aflat doaozăci de stânjeni; și de acolo spre răsărit, până în popriaua ce este întâiu **la zidul Sfântului Nicolai, din giosul porții**, s-au aflat doaozăci și șase stânjini; și din poprea, **alături cu zidul în sus până în colțul dughenilor căpitanului Panaite** și s-au aflat doaozăci și șase stânjini ...”⁹ (15 august 1756, întăritura lui Constantin Racoviță voievod pentru piațeta cișmelelor din fața Curții Domnești).

⁶ DocIS, VI, doc. 53, 15 august 1756, p. 45.

⁷ DocIS, II, doc. 468, 29 martie 1677, p. 425.

⁸ DocIS, IV, doc. 367, 27 mai 1739, p. 266.

⁹ DocIS VI, doc. 53, 15 august 1756, p. 44.

Deși o antedatează pe ce de la Sf. Nicolae Domnesc, incinta fortificată a m-rii Golia (cca. 1661, turnurile fiind ridicate de Gheorghe Duca voievod, cc. 1670, v. Fig. 5 și 6) este menționată documentar ca atare de abia după primul sfert al secolului al XVIII-lea:

„... un loc de cas(ă) a lui Ene neguțitoriul, ginerele Măriei, fata Mihăi ce-au ținut-o Sandul Mani, car(e) loc de cas(a) est(e) den vale de Ulița Hagioai, **lingă zidiul Golăii**, din dosul dughenilor Tomii bărbier și a lui D(u)m(i)tru Boldin și a lui Dumitru blănar.”¹⁰ (8 aprilie 1731).

„... Dar fiind trebuință ca să se scoată **haznaua de la Golia** afară la uliță și mănăstirea ne avînd loc afară pentru trebuința haznalei, fiind un loc de casă cu pivniță de piatră **lingă zidul mănăstirii Golia** a răposatului Panaite negustorul **din poarta mănăstirii Golia, alături cu zidul, în lung**, pînă în gardul ogrăzei lui Enache negustor și pînă în Ulița cea Mare ce merge la Tîrgul Făinei, acest loc cu voia și priimirea a fiilor lui Panaite, anume: Sandul, Costandin și Iordachi, cît au fost pentru trebuința haznalei, s-au luat dintru dînsul și s-a dat mănăstirii Golia, pentru scoaterea și facerea haznalei afară.”¹¹ (9 iunie 1766).

Zidul de incintă al Mitropoliei este menționat documentar din 1735:

„... Drept aceea, din d(u)mnezeiasca rîvnă îndemnaț(i) fiind, cunoscînd și fierbinte pofta svinții sale ce are spre adăogire, întărire și bunăstare sf(i)nteii Mitropolii, de vreme ce ne-au arătat cum că și biserica a o împodobi cu altele și cu zugrăvala, **și cu zid de giur înpregiur**, și cu chilii dindestule poștește încît să fie cu adivărat la Mitropolie după cum trebuie, încă și alte casă să facă ca să fie pentru școala ce slovenească.”¹² (20 februarie 1735).

„Adică eu, Ion Larion vt(ori) sulger, împreună cu soțul meu, Ilinca, și fiii noștri, și eu, Costandin Istrati, împreună cu soțul meu, Safta, făcut-am adivărat zapisul nostru la cîstită mîna dumisali Ioniță Cantacuzino hatman, precum să știe că, avînd noi o casă cu locul ei cît este îngrădit **lingă zidiul Mitropolii**, aice în tîrgul Ieșilor, lingă locul lui Evloghie dascălu, lingă grădina stolnicului Costandin Păladi ...”¹³ (15 mai 1766).

Incinta Trei Ierarhilor este menționată din 1744:

Zidul incintei m-rii Trei Ierarhi „Eu, priotul Ion Franțăscu Mane Auxiliu vițăprefectul de la sfînta manăstir(e) ungurească den Ieș(i), dat-am această scrisoar(e) a me la mîna lui Neculi băcal precum avîndu beserica un locu stărbu la poarta despre uliță lingă dughenile noastre a besăricii, **alături lingă zidul Trisfetitelor**, s-au tocmît ca să facă 2 dughene cu cheltuiala lui ...”¹⁴ (1 septembrie 1744).

Zidul incintei m-rii Sf. Spiridon „... Și toate veniturile acestea să înceapă a se lua de acmu din dzi întâi a lui ghenar, și ce se va lua, întâi să se cheltuiască ca să se facă casele **și zid înpregiurul mănăstirii** pără se vor isprăvi ...”¹⁵ (1 ianuarie 1757).

¹⁰ DocIS, IV, doc. 118, 8 aprilie 1731, p. 86.

¹¹ DocIS, VI, doc. 715, 9 iunie 1766, Grigore Alexandru Ghica voievod procură teren pentru construirea cișmelei de la poarta m-rii Golia, p. 620.

¹² DocIS, IV, doc. 227, 20 februarie 1735, Constantin Nicolae Mavrocordat voievod face danii pentru Mitropolia din Iași, p. 162.

¹³ DocIS, VI, doc. 707, 15 mai 1766, p. 615.

¹⁴ DocIS, V, doc. 447, 1 septembrie 1744, p. 252.

¹⁵ DocIS, VI, doc. 70, 1 ianuarie 1757, dania lui Constantin Racoviță voievod pentru înființarea spitalului la m-rea Sf. Spiridon, p. 45.

Zidul Curții Domnești este menționat documentar abia la jumătatea secolului al XVIII-lea, deși incinta fortificată este presupusă ca existentă în momentul asediului din 1577 (când efemerul pretendent Alexandru Potcoavă se închide în Curte)¹⁶:

*„Și măriia sa Scarlat Grigorie Ghica v(oi)e vod s-au milostivit asupra dumilorsale Dimii și frațini-său Costandin suiulgi, cari sintu de-a pururea purtători de grij(ă) pentru paza apei a haznealelor g(os)p(o)d de i-au miluit și li-au dat acea bucată de loc, ce iaste **alături cu zidul Curții gospod**.*

*Și, după poroncă, mergînd noi la acest loc, am făcut stînjîn gospod de optu palme. Și întîiu am prinsu a măsura din capul Podului Gunoiului, unde se împreună cu Ulița Mari înaintea Porții gospod, și s-au pus pîiatră hotar; și dintr-această pîiatră s-au măsurat **curmezișul a(lătura) cu piciorul ciasornicului pînă în zidul Curții domnești**, și s-au aflat 12 stînjîni și s-au pus pîiatră hotar; și de ai(ce) alătura cu zidiul spre apus pînă în bașca; ...”¹⁷ (10 iulie 1757).*

Deși nu apare în documentele cartografice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care includ celelalte incinte de pe teritoriul orașului, incinta de zid a m-rii Sf. Sava apare menționată documentar la 1761:

*Zidul incintei m-rii Sf. Sava „Din luminată poronca mării tali, prin țidulă fiind orînduit, am luat sama lui Ioniță Ghindă, ginerile lui Costandin Loizu cupețu, cari au murit, și între Mihălachi Loizu, ce ești frați cu Costandin Loizu, socrul lui Ioniță Ghindă, jăluind Ioniți Ghindă cum că la însurăciune lui, luînd el pe Mărie, fata lui Costandin Loizu cupețu, i-au arătat cumnații săi, ficiorii lui Ioniți Loizu, Costandin și Dumitru, cari și tatăl lor au fost frați cu Mihălachi și cu socrul lui Ghindă, cum că din 3 locuri de dugheni părințăști, ce sintu pe Podul Vechiu, **lîngă zidiul mănăstirii Sfetii Sav[v]ei**, un locu de dugheană esti a verii lor Marii, pe cari au luat-o el.”¹⁸ (24 noiembrie 1761).*

Aceste mențiuni documentare sunt reflectate suficient de pertinent de planurile militare rusești de la 1789 și 1792, ca și de planurile municipale din 1819 (Baiardy), 1844 (Rasek) și 1857 (Peytavin), care redau suficient de precis și traseele apeductelor supraterane (zidurile apelor). Ce este de remarcat este că, deși au exista planuri de fortificare a perimetrului urban la mijlocul secolului al XVIII-lea, cu val și șanț, un „zid al orașului” nu a existat niciodată, sursele scrise și iconografice de secol XVII făcând referire, strict, la obiecte topografice „punctiforme”, respectiv incinta Curții (Iassy Festung) și incintele celor câteva mănăstiri în care, după Paul de Alep, negustorii și boierii își puneau averile mobile la adăpost.

The “walls” of Iași and its urban fortifications: An interpretation issue (Abstract)

The purpose of this paper is carry out a short overview of the elements (documentary, narrative and cartographic) that mention “the walls of Iași”, starting from the German stamps at the end of the 17th century

¹⁶ Andronic, Alexandru, *Curtea domnească din Iași — reședință voievodală (sec. XV-XVII)*, în *AIIX*, XVIII (1981), p. 543-549.

¹⁷ DocIS, VI, doc. 106, 10 iulie 1757, p.92).

¹⁸ DocIS, VI, doc. 411, 24 noiembrie 1761, p. 375.

and to the verbatim expression "at the wall" appearing in 17th and 18th century property deeds and other type of documents in Iași, dating back to the same period. These historical data is corroborated to the cartographical and pictorial sources that include information on the "walls" that might be found within the city of Iași.

Keywords: *Moldavia, early modern Iași, walled town, fortified precinct, the Princely Court, aqueduct.*

Fig. 1. „Cetatea” Iașilor la 1686 (așa-numita „Gravură de la Augsburg”)

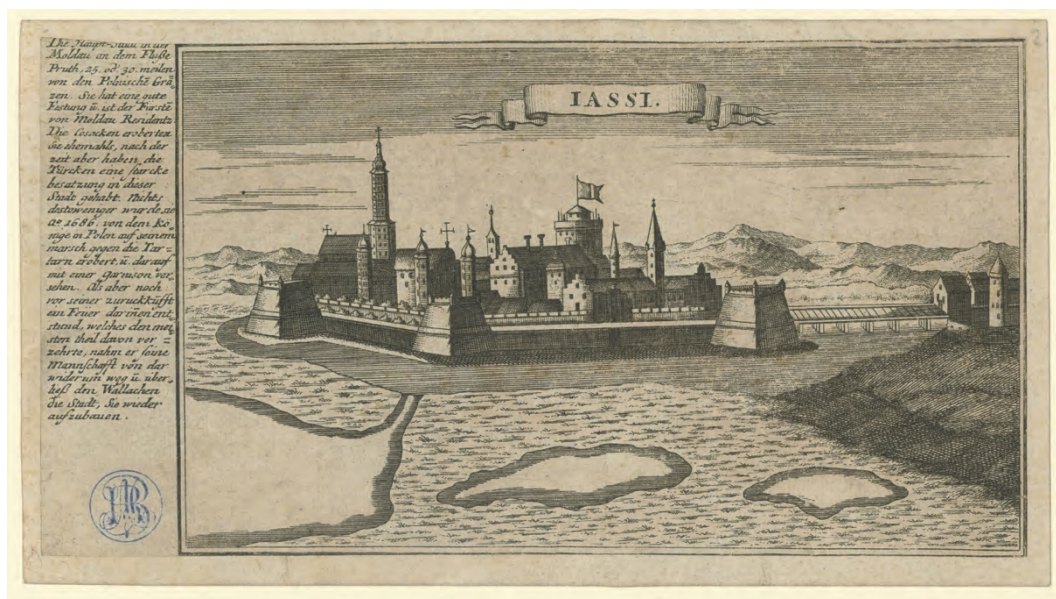

Fig. 2. „Cetatea” Iașilor la 1738

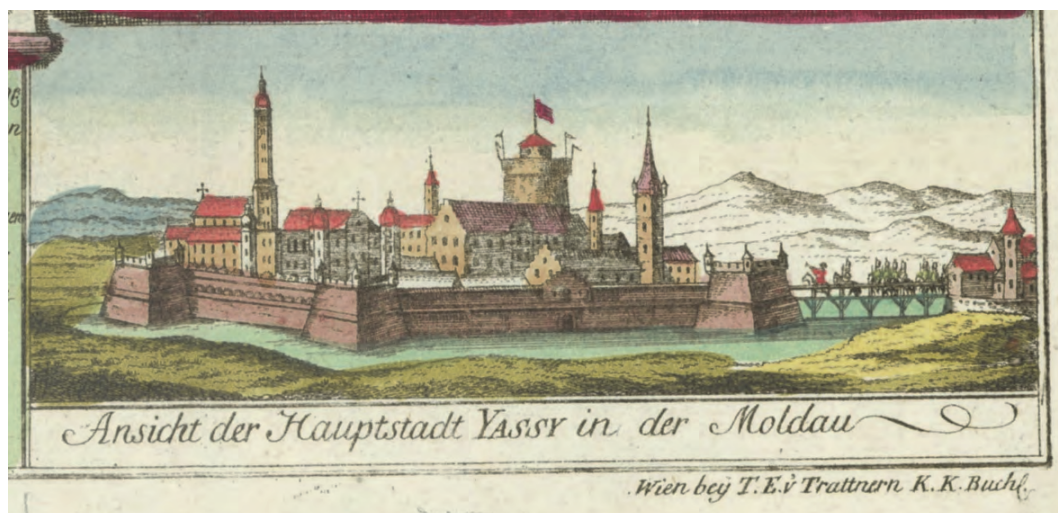

Fig. 3. „Cetatea” Iașilor la 1788

Fig. 4. Incinta (1677) bisericii Sf. Nicolae Domnesc, fragment conservat din latura de sud

Fig. 5. Incinta fortificată a m-rii Golia, colțul de SV, cu turnul care poartă pisania lui Gheorghe Duca voievod

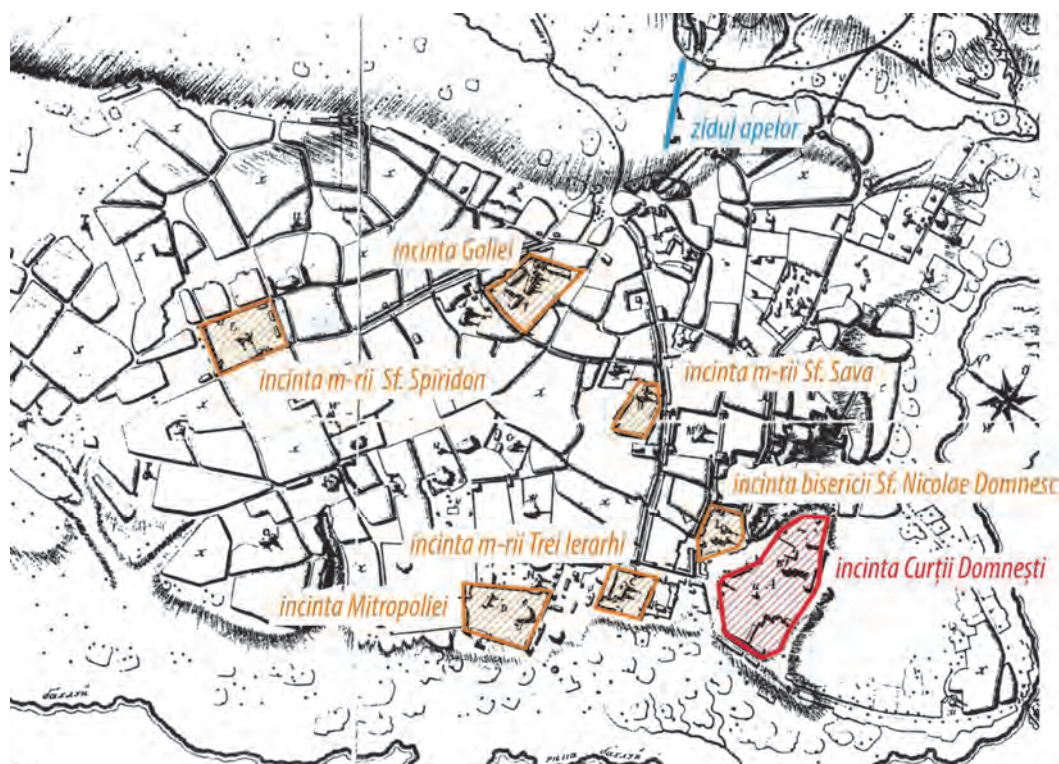

Fig. 6. Incintele fortificate în Iași secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, cu „Zidul apelor” de peste valea Cacainei, după Planul militar rusesc din 1789, apud M. Șlapac

Fig. 7. Vederea orașului Iași din Tătărași. Râurile Bahlui și Calcaina, M.M. Ivanov, 1793, apud D. Bădărau

Incinta M-rii Golia

Apeductul peste Cacaina

Apeductul peste Cîrc

Fig. 8. Apeductul peste valea Cacainei, marcat pe Planul Bayardi (1819)

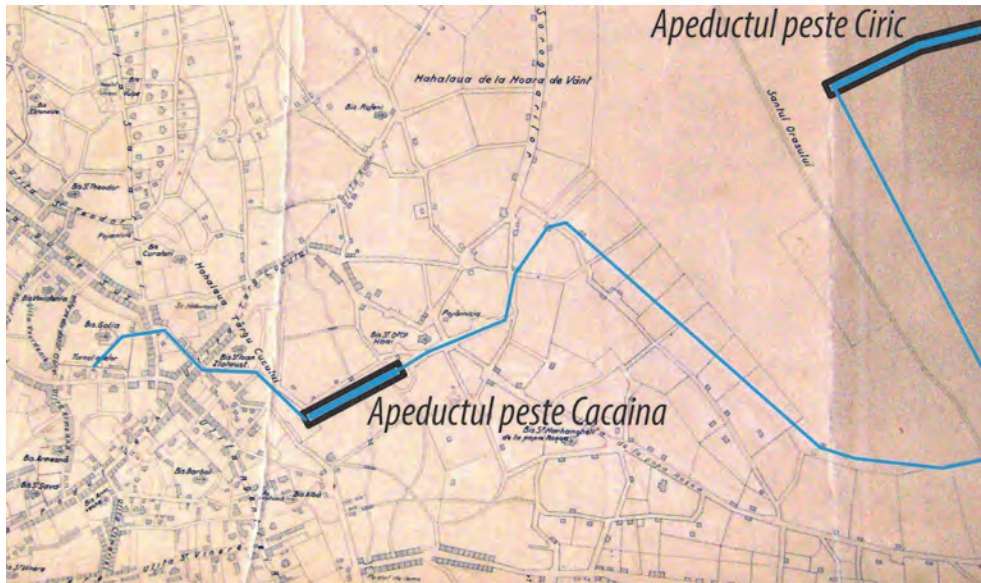

Fig. 9. Apeductele de peste văile Căcainei și Căricului, în „Planul topografic al orașului Iași” din 1844, J. Rasek (copie din 1935)

Fig. 10. Zidul apelor peste valea Căcainei și Ulița Zidului, marcate pe „Planulu Jassiloru” din 1857, Fr. Peytavin

PREMISE ȘI PROIECTE PRIVITOARE LA SISTEMATIZAREA ORAȘULUI IAȘI ÎN PERIOADA 1821-1859

*Bobi APĂVĂLOAEI **

Intervalul de timp cuprins între anii 1821-1859 a fost deosebit de important datorită transformărilor politice din sud-estul Europei. În această perioadă a continuat regresul puterii Imperiului Otoman pe fondul creșterii puterii Imperiului Țarist, care a devenit *Jandarmul Europei* după contribuția decisivă la înfrângerea lui Napoleon I. Anul 1821 a marcat începutul luptei de eliberare a poporului grec de sub stăpânirea turcească. Ca urmare a răscoalei grecești, autoritățile otomane au hotărât să numească domni pământeni pe tronurile Țării Românești și Moldovei. Acest act a însemnat apusul înrăuririi civilizației greco-orientale, constantinopolitane în spațiul românesc. De acum înainte, societatea românească a avut ca ideal valorile Europei occidentale, aspect ilustrat prin adoptarea modei apusene în viața cotidiană.

Continuarea conflictului greco-turc pe teritoriul vechii Elade, unde în 1822 Adunarea națională a adoptat o Constituție și a votat independența, a reliefat incapacitatea Imperiului Otoman de a gestiona crizele interne. Acest fapt a permis Rusiei, Marii Britanii și Franței să intervină în favoarea Greciei, în anul 1827, la Navarino fiind zdrobită flota turco-egipteană. În replică, Imperiul Otoman a declanșat Războiul Sfânt împotriva necredincioșilor. Pentru stabilizarea zonei, devenită nesigură pentru comerțul internațional, Marile Puteri au consimțit ca Rusia să intervină cu trupele sale. Prin Pacea de la Adrianopol din 1829, Imperiul Țarist – cu asentimentul puterilor europene – a redesenat harta Europei de sud-est. Vechi teritorii controlate de secole de turci, precum Serbia și Grecia, au devenit autonome. Hotarul dintre Țările Române și Imperiul Otoman a fost fixat pe talvegul Dunării, iar strâmtoarele Bosfor și Dardanele au fost deschise tuturor navelor comerciale. Până la achitarea despăgubirilor de război, turcii au fost de acord ca Țările Române să fie sub administrație rusească. Ocupația rusească, din anii 1828-1834, a avut un impact major asupra Principatelor Române, în această perioadă impunându-se Regulamentul Organic ca instrument de administrare internă. Prin reglementările acestei veritabile Constituții, marile orașe precum Iași, București, Galați, Brăila sau Craiova au fost reorganizate după principii urbanistice moderne¹.

Sporirea influenței rusești nu a fost văzută cu ochi buni de celelalte mari puteri, mai ales că țarul Nicolae I a propus în repetate rânduri împărțirea Imperiului Otoman și atribuirea

* Academia Română – Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.

¹ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator serie Dan Berindei, vol. îngrijit de Georgeta Filitti, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 3-6.

Istanbulului Rusiei. Astfel, în 1853, când Imperiul Rus a declarat război pe motivul protecției Locurilor Sfinte, Marea Britanie și Franța au venit în ajutorul Turciei. Războiul Crimeii (1853-1856), încheiat prin Congresul de la Paris din 1856, a consfințit limitarea influenței Rusiei la gurile Dunării și în bazinul Mării Negre. Contextul internațional favorabil a fost fructificat de clasa politică românească, care a înfăptuit unirea Țării Românești cu Moldova prin dubla alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza în anul 1859. Unirea Principatelor Române a reprezentat pentru români îndeplinirea unui deziderat. Însă prin așezarea capitalei la București, orașul Iași, vechea reședință a domnilor Moldovei, a intrat într-un proces de încetinire a dezvoltării urbanistice.

1. SFÂRȘITUL DOMNIILOR FANARIOTE ȘI DOMNIA LUI IONIȚĂ SANDU STURZA

Începutul veacului al XIX-lea a găsit Europa zdruncinată de urmările Revoluției Franceze și a Imperiului instaurat de Napoleon I. Numeroase state (mai ales în lumea germană) au dispărut, iar altele au suferit mutații serioase ale frontierelor. După înfrângerea lui Napoleon, în toamna anului 1814 a fost convocat Congresul de la Viena care a urmărit restaurarea Europei de dinaintea Revoluției Franceze. Pentru menținerea ordinii pe continentul european, Imperiu Țarist, Imperiul Habsburgic și Prusia, la propunerea țarului Alexandru I, au fondat Sfânta Alianță în septembrie 1815. Timp de aproape un deceniu, prin congresele de la Aachen, Tropau, Laibach și Verona marii monarhi au reușit să înfrângă acțiunile revoluționare din Italia și Spania².

Cu toate că Rusia era principalul garant al ordinii europene impuse prin Congresul de la Viena, autoritățile țariste s-au implicat în susținerea acțiunilor revoluționare ce vizau destabilizarea Imperiului Otoman. Pe teritoriu rusesc, la Odessa, în anul 1814, trei negustori greci – Nicolae Scufas din Arta, Atanasie Tscafalos din Ianina și Emanoil Xanthos din Patmos – au înființat Eteria, o societate pe baze francmasonice cu statute și organizare secrete, a cărui principal scop era „unirea armată a tuturor creștinilor împărăției turcești pentru a face să izbândească crucea asupra semilunii”³.

Menirea și activitatea acestei organizații erau bine cunoscute cercurilor politice de la Sankt Petersburg. Însuși ministrul de externe rus Ioan Capodistria a activat în fruntea unei asociații culturale grecești de la Atena, a cărei scop era trezirea conștiinței naționale a creștinilor din cuprinsul Imperiului Otoman. Eteria a avut un oarecare succes și în Țările Române unde numeroși negustori, clerici și funcționari au aderat la mișcare. În Moldova, chiar domnul Mihail Șuțu a fost câștigat de partea cauzei grecești.

În anul 1820, a fost numit în fruntea societății Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn fanariot Constantin Ipsilanti. Faptul că Alexandru Ipsilanti era general în armata rusă și aghiotant al țarului, a întărit convingerea că Eteria este susținută de însuși țarul Alexandru I.

² *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coordonator Dan Berindei, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 3-6.

³ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. X, *Istoria Țărilor Române de la Pacea de la București până la răsturnarea fanarioților. 1812-1821*, ediția a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, Editura Cartea Românească, București, p. 33.

Impresia nu era tocmai greșită, dacă avem în vedere că într-o scrisoare particulară împărăteasa Elisabeta a Rusiei își exprima îngrijorarea că expediția prințului Ipsilanti întârzia prea mult⁴.

Mișcarea a pornit împotriva dominației turcești în primăvara lui 1821, când Alexandru Ipsilanti, în fruntea a câteva zeci de arnăuți, a trecut în Moldova pe la Sculeni și s-a îndreptat spre Iași. Aici a fost bine primit de populația orașului în frunte cu domnul Mihail Șutu și mitropolitul Veniamin Costache. Însă, acțiunile lui Alexandru Ipsilanti nu au avut impactul dorit de autoritățile ruse. Țarul și anturajul său s-au așteptat ca Eteria să reușească să ridice împotriva turcilor toate popoarele din peninsula Balcanică. S-a miza chiar pe o mare răscoală a grecilor din Istanbul. Faptul că Alexandru Ipsilanti a reușit, cu mari cheltuieli, să mobilizeze doar câteva mii de combatanți, a obligat pe țar să dezavueze mișcarea de eliberare a grecilor. Aflat la congresul Sfintei Alianțe de la Laybach, Alexandru I a declarat că Imperiul Otoman are tot dreptul să intervină pentru oprirea tulburărilor din Țările Române⁵. În urma acestei poziții a Rusiei, turcii au ocupat Țara Românească și Moldova⁶. În timpul operațiunilor de lichidare a Eteriei, trupele otomane s-au dedat la numeroase jafuri, distrugeri și crime, care au lăsat o grea impresie asupra contemporanilor⁷.

Desfășurarea evenimentelor anului 1821 a avut un impact negativ asupra populației și aspectului orașului Iași⁸. Sosirea în Iași a eteriștilor conduși de Alexandru Ipsilanti a deschis seria masacrelor ce au vizat comunitatea turcă și greacă și de pe urma cărora a suferit întreaga populație a capitalei. În urma unui calcul politic greșit, în noaptea de 22-23 februarie 1821, toți turcii din orașele Moldovei au fost uciși. La Iași toate dughenele și prăvăliile turcești au fost jefuite, iar negustorii turci au fost adunați și omorâți în piața Beilicului⁹. La 8 martie 1821 locotenent-colonelul I.P. Pestel a informat pe generalul P. D. Kisseleff că „în noaptea spre 23 toți turcii din Iași au fost măcelăriți în afară de trei care s-au creștinat”¹⁰. Faptul că nu toți turcii au fost uciși este întărit și de relatarea lui Ivan Petrovici Liprandi, care în lucrarea *Răscoala pandurilor sub conducerea lui Tudor Vladimirescu în anul 1821 și începutul acțiunii eteriștilor în Principatele Dunărene sub conducerea prințului Alexandru Ipsilanti precum și sfârșitul lamentabil al ambelor acestor mișcări în același an* a menționat că o parte dintre slujitorii Porții au scăpat de moarte ascunzându-se la boierii Răducanu Rosetti și Gheorghe Roznovanu¹¹.

Ca răspuns la aceste acte de barbarie, autoritățile turcești au spânzurat în postul Paștelui, înaintea bisericilor, pe Grigore al V-lea, Patriarhul ortodox al Constantinopolului,

⁴ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, București, 1938, p. 261.

⁵ A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, vol. II, ediție anastatică, Colecția Opera Omnia, coordonator Gh. Buzatu, Editura TipoMoldova, Iași, 2011, p. 1-16.

⁶ Valeriu Veliman, *Documente turcești privind evenimentele de la 1821 din Principatele Române*, în CI, XII-XIII, 1981-1982, p. 343-352.

⁷ Pentru evoluția evenimentelor din anul 1821 v. Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, Editura Științifică, București, 1971.

⁸ O prezentare pe larg a nenorocirilor ce s-au abătut asupra capitalei Moldovei a fost întocmită de Gh. Platon în *Istoria orașului Iași*, vol. I, redactori responsabili C. Cihodaru și Gh. Platon, Editura Junimea, Iași, 1980, p. 457-463.

⁹ Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție C. Mihăescu-Gruu, Gruparea Culturală „Europa în România”, București, 1998, p. 259.

¹⁰ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I, *Documente interne*, red. resp. Andrei Oțetea, Editura Academiei, București, 1959, doc. 210, p. 356.

¹¹ *Ibidem*, vol. V, *Izvoare Narrative*, red. resp. Andrei Oțetea, București, 1962, p. 283.

împreună cu doisprezece episcopi în vestmintele lor de slujbă. Numeroși locuitori greci din Istanbul au fost uciși și mai multe lăcașuri sfinte au fost dărâmate¹².

Condamnarea Eteriei de către țarul Alexandru I a provocat panică în orașul Iași. Domnul și mitropolitul țării cu o parte a boierimii au trecut Prutul și s-au refugiat în Basarabia. Altă parte a populației a căutat scăpare spre nordul țării în apropierea graniței cu Imperiul Habsburgic. Pe fondul instabilității politice, numeroși eteriști s-au dedat la jafuri și cruzimi ca să răspândească frica în sufletul întregului popor. După zdrobirea trupelor eteriste în lupta de la Drăgășani, jafurile și abuzurile au sporit. Potrivit lui Manolachi Drăghici „după întoarcerea lui Cantacuzino din Valahia, voluntarii au făcut în Iași cele mai mari neorânduiri, pentru că minutele care le mai rămăseseră pentru a prăda și a stăpâni nevinovata țară erau numărate, așteptându-se venirea turcilor din zi în zi”¹³. Spusele cronicarului sunt întărite și de mărturia vornicului Alexandru Beldiman, care a condamnat vehement maniera în care s-au purtat eteriștii cu populația capitalei¹⁴. După alte mărturii, în Iași turcii s-au purtat mai bine decât grecii care sunt creștini, câțiva arnăuți jefuind mănăstirea Sfântul Sava¹⁵.

Intrarea trupelor turcești în capitala Moldovei nu a adus liniștea locuitorilor ei. Potrivit notei informative întocmită de căpitanul Burțov despre evenimentele petrecute în Țările Române în lunile iunie și iulie, la Iași se aflau 7000 de ieniceri din Anatolia și 9000 de peste Dunăre (Rumelia), 2000 artilerie, 48 tunuri și 4 mortiere sub comanda lui Iusuf-pașa și a lui Suleiman-pașa¹⁶. Însetați de sânge, dornici să răzbune victimele Eteriei „turcii au început să urmărească averile grecești ca să le confişte, cu acest prilej făcându-se mari pagube locuitorilor pașnici datorită evreilor și slugilor din case care se uniseră cu ei și îi conduceau la locuri nevinovate ce aveau doar numele grecesc (...). Aceste hoarde turbate prădau zi și noapte orașul, ridicau oamenii nevinovați pe care îi ucideau pe străzi doar la spusa cuiva că sunt greci sau numai ca să-i dezbrace de vestminte”¹⁷. În *Descrierea suferințelor îndurate de locuitorii Moldovei de la intrarea trupelor turcești* se arată anarhia ce cuprinsese Iașii în vara lui 1821: casele boierești și mănăstirea Golia erau jefuite, în piețele publice se vindeau călugărițe, iar „în spital se află peste 200 de băieți și fete sub 12 ani victime ale bestialității turcești”¹⁸. Într-o expunere a evenimentelor din Moldova din anul 1821, datată 28 octombrie 1822, se subliniază că Iașii au rămas pustiiți pentru că turcii „pre câte fete și băieți și muieri tinere au găsit, rar care au scăpat de spurcăciuni. Și bisericile și mănăstirile au prădat și au ars și pre oameni au muncit ca să spuie averile cele îngropate”¹⁹.

Pentru a-și scăpa casele de la distrugere, unii boieri au plătit comandanților turci sume însemnate. Este cazul fostului mare vistiernic Alecu Balș, care la sfatul vornicului N. Bucur a

¹² A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci...*, vol. II, p. 3.

¹³ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 263.

¹⁴ Alexandru Beldimanu, *Tragodia sau mai bine a dice jalnica Moldovei întemplantare dupe rezvrătirea grecilor, 1821*, în Michail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopiseștele Moldovei și Valahiei*, tomul III, a doua edițiune, Imprimeria Națională, București, 1874, p. 335-433.

¹⁵ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, *Eteria în Principatele Române*, red. resp. Andrei Oțetea, Editura Academiei, București, 1960, doc. 133, p. 202-203.

¹⁶ *Ibidem*, vol. II, *Documente interne*, red. resp. Andrei Oțetea, Editura Academiei, București, 1959, doc. 168, p. 268.

¹⁷ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 266 și 168.

¹⁸ *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, doc. 166, p. 251-252.

¹⁹ *Ibidem*, vol. III, *Documente interne*, red. resp. Andrei Oțetea, Editura Academiei, București, 1960, nr. 72, p. 175.

plătit lui Ali Aga 1000 de galbeni ca să nu-i fie incendiate proprietățile din oraș²⁰. Exasperați de amploarea distrugerilor din capitală, marii boieri au cerut, în zadar, în ianuarie 1822, caimacanului Ștefan Văgăreanu ca fărâdelegile turcilor să înceteze²¹. După cum arată diferite surse istorice, în perioada ocupației incendiile au fost foarte frecvente. La 9 iunie 1822 un violent incendiu a mistuit peste 100 de case și mănăstirile Cetățuia și Galata. Două luni mai târziu, un alt incendiu a distrus trei sferturi din oraș²². Starea de incertitudine era atât de profundă încât un contemporan al vremurilor a consemnat că „ne culcam tremurând și ne sculam la fel. Dacă mai merge așa, nu se va mai cunoaște nici locul unde au fost Iași”²³.

Retragerea trupelor turcești din Iași la 9 octombrie 1822 nu a fost lipsită de peripeții. O parte a ienicerilor nu a fost de acord cu părăsirea orașului și s-a iscat o revoltă pe Ulița Mare. Comandanții turci au fost nevoiți să întrebuințeze tunurile ca să-i împrăștie și să-i readucă în cazărmile lor. Cronicarul Manolache Drăghici a consemnat că în acele clipe de groază „plumbii zburau precum grindina în toate părțile, ghiulelele păruiau ogeacurile și barăcile, focul izbucnise în unele locuri, iar oamenii nevinovați cădeau chiar prin casele lor loviți de gloanțele înfuriaților războinici (...). După această luptă crâncenă care a ținut patru ceasuri, de se cutremurau zidurile orașului și nu numai oamenii din el, ienicerii au fost porniți într-o noapte pe neașteptate de către comandanții lor și nu s-au mai întâmplat cruzimi sau pagube în Moldova după trecerea acestora peste Dunăre”²⁴.

La sfârșitul ocupației turcești – după cum sintetiza istoricul Gh. Platon – Iașul era de nerecunoscut; arăta ca după un îndelungat asediu. O mare parte din valorile arhitectonice, de cultură, precum și din locuințe au fost mistuite de incendii, iar populația mult redusă din punct de vedere numeric²⁵. Urmele lăsate în aspectul orașului Iași de evenimentele anilor 1821-1822 au fost de lungă durată. Abia în anul 1841 a fost reglementat statutul „locurilor mănăstirești din capitală rămase deșerte din pricina împrejurărilor vremii din 1821”²⁶.

Dar pentru Țările Române răscoala grecilor împotriva dominației otomane nu a însemnat doar distrugeri materiale și pierderi de vieți omenești. În urma trădărilor funcționarilor greci din administrația turcească, Înalta Poartă a hotărât reintroducerea domnilor pământeni pe tronurile Țării Românești și Moldovei. La București a fost numit domn Grigore Dimitrie Ghica, iar la Iași, Ioniță Sandu Sturza²⁷.

Domnia lui Ioniță Sandu Sturza în Moldova, la fel ca cea a lui Grigore Dimitrie Ghica în Țara Românească, a fost îngreunată de conflictul ruso-turc și de neînțelegerile dintre diferite partide boierești. Nici timpul, nici împrejurările, nici propria lor capacitate și voință nu au îngăduit celor doi domni să adopte măsuri de natură să pregătească condițiile unei transformări în consonanță cu noul regim politic-național instaurat. Nu au putut să domine

²⁰ *Ibidem*, doc. 4, p. 22.

²¹ *Ibidem*, doc. 19, p. 59.

²² *Istoria orașului Iași*, p. 463.

²³ *Apud Andrei Oțetea, op. cit.*, p. 465.

²⁴ *Manolachi Drăghici, op. cit.*, p. 269-270.

²⁵ *Istoria orașului Iași*, p. 463.

²⁶ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei. Cuprinzătorul legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, tomul I, Iași, 1855, doc. 126 și 127, p. 192-193.

²⁷ D. Ciurea, *Moldova în anii 1821-1822*, în *idem, Românii în istoria universală*, vol. I, *Studii și comunicări*, vol. îngrijit de Stela Chepteș și Gh. Buzatu, Colecția Opera Omnia, Editura TipoMoldova, Iași, 2011, p. 335-339.

situația. Au izbutit doar să aducă unele corective regimului existent, fără să atingă structurile acestuia. În ambele principate, aproape în întreaga perioadă anarhia internă a reprezentat o realitate continuă²⁸. Un observator intern nota cu tristețe că „Moldova este lăsată la discreția nenorocirilor care sunt, întotdeauna, inseparabile de anarhie; orașele noastre sunt deșerte, bisericile profanate, casele devastate, recoltele pierdute și mare parte a clasei agricole rătăcește”²⁹.

În ciuda acestor realități, domnia a încercat să îmbunătățească standardul de viață din capitală. La fel ca predecesorii săi fanarioți, domnul Ioniță Sandu Sturza s-a arătat preocupat de reabilitarea drumurilor și de alimentarea cu apă a capitalei. La 13 iunie 1823, domnul a numit o comisie – alcătuită din Mitropolitul Veniamin Costachi, marele vornic Dimitrie Sturza, marele vornic Costachi Crupenschi, marele vornic Lascarachi Sturza, marele vornic Vasili Miclescu și marele vornic Ioan Tăutu – cu scopul de a identifica venituri pentru întreținerea drumurilor (*Casa podurilor*) și cișmelelor (*Casa cișmelelor*) din Iași. Din textul documentului aflăm că drumurile și cișmelele capitalei au avut mult de suferit din cauza lipsei de îngrijire și a stricăciunilor vremurilor trecute și că domnul, „ca un pururea părinte al patriei”, a poruncit să se aducă în bună stare atât „podurile ulițelor cât și canalurile apelor”³⁰. La 31 iulie 1823, boierii, în urma analizei actelor mai vechi și mai noi, au înaintat un set de propuneri pentru veniturile Casei podurilor și Casei cișmelelor din Iași. Pentru întreținerea drumurilor capitalei au fost identificate următoarele surse de venit: apaltul cărților de joc, apaltul păcurei și dohotului, taxa pe vânzarea „pieilor verzi” de animale și venitul mărginilor orașului unde se taxau carele de marfă înainte de intrarea și ieșirea din oraș. Pentru aprovizionarea cu apă a orașului au fost găsite următoarele venituri: o sumă fixă de bani din vădrărit, goștină, deseatină, vamă, menzili și ocne, taxe specifice pentru fiecare dugheană sau crâșmă din capitală, profitul feredeului de la Beilic, precum și darea de la berăria de la podul Nicolinei. Pentru lucrul la întreținerea canalurilor de apă au fost scutiți de bir patru olari, doi cărămidari și treizeci și doi de salahori. Domnul Ioniță Sandu Sturza a acceptat propunerile boierilor, iar la 6 august 1823 a dat un hrisov prin care erau stabilite noile surse de venituri pentru buna funcționare a Casei podurilor și Casei Cișmelelor din Iași³¹.

Cu toate că textele expuse sunt destul de tehnice și de seci, se pot face câteva aprecieri despre starea orașului la începutul domniei lui Ioniță Sandu Sturza. Marginea orașului spre sud, unde se încasa venitul podurilor, era la „capătul podului Nicolinei”. Marginea capitalei în mahalaua Tătărași era la locul numit *La Movilă*. În acest loc, la 10 februarie 1860, s-a înființat o piață de alimente pentru locuitorii din Tătărași, piață ce s-a numit *La Movila Cuzei*³². În rest limitele orașului erau la fel ca mai înainte. De taxa pentru „pieile verzi” de animale erau scutiți

²⁸ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, p. 56.

²⁹ *Apud* Vlad Georgescu, *Memoires et projets de reformes dans les Principautes Roumaines. 1769-1830*, texte traduse de Radu Crețeanu, București, 1970, p. 107.

³⁰ Teodor Codrescu, *Uricariul. Cuprinzătorul de hrisoave, tratate și alte acte atingătoare de Moldo-Valahia*, vol. V, Tipografia Buciumul Român, Iași, 1862, p. 54-67.

³¹ *Ibidem*.

³² *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, Direcția Generală a Arhivelor Statului București, 1960, doc. 297, p. 441. După planul orașului Iași întocmit de Gr. Bejan la sfârșitul secolului al XIX-lea, Piața Cuza-vodă era situată la est de biserica Sf. Nicolae Ciurchi, cam pe locul unde acum se construiește complexul rezidențial „Tătărași-Arena”.

dubălariei și tălpălariei. La fel erau exceptați de la taxa de drum artizanii ce-și aduceau materii prime pentru meșteșugul lor, semn că domnia dorea renașterea și înflorirea meșteșugurilor locale și descuraja importul de produse finite. Scutite de dări erau carele cu piatră, cărămidă, lemn și fân aduse pentru nevoile Curții domnești. Asemenea scutiri aveau și boierii care aduceau materiale de pe moșiile proprii pentru refacerea caselor din Iași. Și orașenii obișnuiți, care demonstau că introduc materiale în oraș pentru satisfacerea nevoilor proprii, erau exceptați de la darea podurilor capitalei. Toate aceste exceptări de la taxa pentru refacerea și întreținerea ulițelor demonstrează că, de la domn până la simplul orașean, cu toții erau implicați în refacerea clădirilor capitalei de după distrugerile din anii 1821-1822.

Efortul de reconstrucție a capitalei a fost anulat în anul 1827, când un incendiu violent a distrus circa o treime din Iași³³. Potrivit cronicarului Manolache Drăghici „în 20 iunie 1827 a fost incendiul cel mare care a pornit de la gospodăria lui Ilie Burchi poreclit Zmeul... A ars în acea noapte o treime din Iași, fiind prinse de foc și curțile domnești unde au fost mistuite de flăcări multe ispisoace și acte vechi ale țării... După această întâmplare, vodă Ioan Sturza s-a mutat în casele spătarului Petrache Cazimir (astăzi sediul Academiei), de unde a domnit țara până la intrarea rușilor în Moldova”³⁴.

Completări la descrierea oferită de Manolache Drăghici găsim în relatarea unui anonim italian din 1827. Din relația acestuia se deduce că incendiul a pornit de la casele lui Ilie Zmeu, „în apropierea consulatului rusec”. Foarte repede incendiul s-a transformat într-o furtună de foc care a mistuit mai mult de o treime de oraș, partea lui cea mai frumoasă: „de la casa lui Izmet și până la consulatul Franței, și de cealaltă parte până la Bahlui și până la mănăstirea Frumoasa, toate sunt cenușă în momentul acesta”. În urma incendiului au fost distruse circa 800 de case printre care: Curtea domnească, palatele boierilor (Rosetti-) Roznovanu, Ghica, Paladi, Calimachi, aproape toate magazinele de mărfuri (dughene) și 15 biserici cu Mitropolia și Conventul catolic. La rapida răspândire a focului a contribuit și lemnul cu care erau pardosite ulițele orașului: „flăcările înconjurau în special străzile ce duc la palatul principelui, care sunt pavate cu lemn, și nu cu piatră, și ajungând focul la ele multe persoane, care întârziu de a fugi ... s-au găsit, din nefericire înconjugate cu flăcări”³⁵.

Domnul Ioniță Sandu Sturza a intervenit prompt pentru a reglementa reconstrucția orașului. Pentru a se relua viața economică a urbei, autoritățile au impus negustorilor să refacă cât mai grabnic dughenele din piețele orașului. Comercianții din Ulița Sfânta Vineri, „unde din vechime urmează adunare de norod adică femei și alte fețe cu fructuri și zarzavaturi pentru îndestularea norodului”, au fost siliți să refacă dughenele la loc cu grele cheltuieli³⁶. Apoi domnia a impus un set de norme pentru construcția noilor zidiri din capitală. La 21 iulie 1827, domnul a hotărât ca „zidurile ce se vor face pe locurile arse, ori mici ori mari, dughene sau case, să se facă pe cât să va pute mai temeinice și mai sigure, păzindu-se linia și îndreptarea ulițelor și a drumurilor care slujesc și spre podoaba politiei spre înlesnirea însăși a dughenelor

³³ Sever Zotta, *Pojarul din Iași în 19 iulie 1827*, în *ArhGen*, I, 1912, nr. 12, p. 196-200;

³⁴ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 295.

³⁵ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. II, (1822-1830), vol. coord. de Paul Cernovodeanu și Daniela Bușă, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 270-271.

³⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, doc. 102, p. 158.

și a caselor și acelor ce umblă spre feluri de trebuință și alișveriș”³⁷. Cu același prilej, domnul a înghețat prețurile materialelor de construcție la nivelul de dinaintea incendiului și a obligat pe meșterii constructori să respecte cu strictețe contractele, înțelegerile încheiate cu diferiți beneficiari³⁸. La 6 august 1827, domnul a poruncit hătmăniei „să nu îngăduiască pe nimeni pe la mahalale în locul binalelor arse a-ș face binale acoperite cu stuh sau rogoz, ci să fie acoperite cu scânduri sau șindrilă și ogeacurile scoasă afară”³⁹. În următoarea zi, 7 august 1827, domnul a interzis reconstruirea de binale pe lângă biserici și mănăstiri „pentru ca să nu acopere aceste ziduri frumoase spre paguba orașului”⁴⁰.

Din analiza acestor trei documente se pot întrezări principalele direcții de modernizare a orașului în perioada post-fanariotă. În primul rând, s-a pus accent pe îmbunătățirea tramei stradale, construcțiile noi trebuind să respecte linia ulițelor și să lase loc pentru eventuale îndreptări. În al doilea rând, s-a impus folosirea la ridicarea noilor construcții a materialelor trainice, neinflamabile. Și în al treilea rând, s-a urmărit valorificarea monumentelor prin interzicerea de a se mai zidi dughene pe lângă biserici și mănăstiri.

Nu se poate stabili în ce măsură a reușit domnul Ioniță Sandu Sturza să reclădească orașul Iași după pârjolul din 1827. Se poate presupune că realizările sale au fost limitate, având în vedere că în anul 1828 a început ocupația rusă ce a durat până în anul 1834. La sfârșitul administrației țariste, a fost impusă folosirea Regulamentului Organic în administrația Moldovei, set de legi cu numeroase prevederi pentru gospodărirea și înfrumusețarea orașului Iași⁴¹.

2. OCUPAȚIA RUSĂ ȘI INTRODUCEREA REGULAMENTULUI ORGANIC

Perpetuarea conflictului turco-grec din Pelopones a oferit marilor puteri europene pretextul pentru împărțirea zonelor de influență în cadrul teritoriilor controlate de Imperiul Otoman. Dorind să blocheze accesul Rusiei în bazinul răsăritean al Mării Mediterane sub motivul protejării creștinilor ortodocși din Turcia, Anglia a transformat cauza grecească într-una internațională. În anul 1827, Rusia, Franța și Anglia au semnat Tratatul de la Londra prin care se urmărea obligarea Turciei să încheie un armistițiu cu grecii. După distrugerea flotei turco-egiptene de la Navarino din octombrie 1827, Imperiul Otoman a închis comerțul prin Strâmtori și a declarat război puterilor europene. În acest context, Rusia a primit un mandat european pentru a purta războiul cu Turcia, cu angajamentul formal de a nu proceda la anexiuni⁴².

Războiul a debutat prin ocuparea Principatelor române de către Rusia, în mai 1828. A urmat apoi cucerirea cetăților turcești de la Brăila, Varna și Șumla. În campania din 1829, trupele ruse au cucerit Silistra, au traversat Balcanii și au ocupat Adrianopolul. Sub presiunea

³⁷ Apud Gh. Ungureanu, *Ceva din urbanistica Iașului de ieri*, în „Cetatea Moldovei”, an IV, 1943, vol. IX, nr. 6, iunie, p. 406.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Gh. Platon, *Moldova în perioada 1828-1848. Considerații generale*, în *CI*, XI, 1980, p. 343-356.

⁴² *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, p. 77-78.

celorlalte puteri europene, Rusia și Turcia au încheiat Pacea de la Adrianopol, în septembrie 1829. Prin acest act se prevedea rezolvarea chestiunii grecești cu acordul tuturor puterilor, fixarea granițelor dintre cele două imperii, libertatea navigației navelor comerciale pe Dunăre și prin Strâmțori, acordarea unei despăgubiri de război în valoare de 1,5 milioane de galbeni Rusiei. Principatelor le erau garantate privilegiile recunoscute prin tratatele anterioare, le era acordată libertatea comerțului și acceptată administrația națională, cu domni aleși pe viață. Se restituiau Țărilor Române raialele din stânga Dunării și se fixa granița pe talvegul fluviului. Poarta se obliga să confirme regulamentele administrative elaborate în perioada ocupației. Un act separat prevedea că până la achitarea integrală a despăgubirilor de război, Silistra și Principatele Române rămâneau sub ocupație rusească⁴³.

Ocupația rusească a întârziat refacerea orașului Iași după marele incendiu din 1827. Gustav Adolf Ramsay, locotenent-colonel în armata rusă, a surprins în 1829, starea deplorabilă a capitalei Moldovei: „Iașii sunt un oraș destul de mare cu circa 40 mii de locuitori, dar stilul clădirilor sale este oriental, adică cu totul neregulat. Străzile sunt întortocheate, strâmte, murdare și dai într-una de maidane și case înșirate fără nici o aliniere. Cum orașul arsesse de curând și fusese reclădit, mă așteptam la mai mult stil și mai multă regulă... Ceea ce m-a impresionat îndeosebi este alternanța surprinzătoare de priveriști occidentale și orientale... Un mare număr din aceste case boierești sunt clădite într-un stil larg și destul de frumos”⁴⁴. Prin urmare, din descrierea ofițerului rus se pot observa locurile pustii datorate incendiului, dar și începuturile unei reșezări a orașului cu palatele boierești rezidite într-un stil larg și frumos (neoclastic?).

Prezența masivă a trupelor rusești în Moldova a dus la izbucnirea epidemiilor de ciumă și holeră care au afectat populația orașului Iași. În anii 1829-1830, Moldova a fost bântuită de ciumă, care la Iași a provocat în medie 40 de îmbolnăviri pe zi⁴⁵. În 1831 a izbucnit marea epidemie de holeră, cu efecte devastatoare asupra populației capitalei. Cronicarul Manolache Drăghici a surprins violența cu care epidemia s-a manifestat la Iași: „Pe la sfârșitul lunii mai a izbucnit pentru prima dată în Moldova cu o furie îngrozitoare, holera. În acest timp plenipotentul fiind în Iași, a luat măsuri energice pentru a o stârpi, dar nu a putut face nici o ispravă împotriva acestui rău care sporea mereu. De la o vreme a fost nevoit și el să se retragă din Iași, la o vie, iar boierii se împrăștiu pe unde puteau ca să scape de aerul Iașului. Așa a rămas orașul pustiu cam o lună de zile, timp în care holera își secera victimele precum coșaii spicele în lanuri...Poporul s-a împutinat cu a cincea parte din câți erau în toată țara”⁴⁶.

Ravagiile holerei din 1831 au rămas multă vreme întipărite în memoria ieșenilor. În 1853, la mai bine de 20 de ani de la epidemie, Alecu Russo a consemnat mărturia unui bătrân ofițer:

⁴³ Pentru desfășurarea conflictului ruso-turc din 1828-1829, precum și evoluția Principatelor Române sub ocupația rusească din 1828-1834 vezi: A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci...*, vol. II, p. 16-58; Idem, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, *Istoria politică a Țărilor Române de la 1822-1848*, ediția a III-a, Editura Cartea Românească, București, p. 71-84; Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, *Revoluționarii*, p. 332-394; Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația Rusă și Regulamentul Organic*, București, 1934; M. Galan, *Ocupația rusească în Moldova din anii 1828-1834*, în CI, X-XII, 1934-1936, I, p. 217-221; D. Vitcu, G. Bădărău, *Moldova sub regimul ocupației rusești (1828-1834). Orizont politic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție D. Vitcu, G. Bădărău, C. Istrati, Editura Junimea, Iași, 2004, p. 15-61.

⁴⁴ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. II, 1822-1830, p. 388-389.

⁴⁵ *Istoria orașului Iași*, p. 471.

⁴⁶ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 304.

„Un soldat adusese holera în Iași, într-o clipă moartea își întinsese aripile asupra marelui oraș... La început ocârmuirea, spre liniștea poporului, ascundea răul, dară răul îndoindu-se, însutindu-se în puține zile, spaima apucă pe orașeni; începură oamenii a fugi ca în bejăniile tătarăști... Iașul, cu cinci zile mai înainte strălucitor... acum se zbuciuma în ceasurile cele de pe urmă... În toate părțile se întindeau bolnavii cerând ajutor... Pe toate ulițele, cară pline de trupuri, cu picioarele, mânilor și capitele în toate părțile bălăbănind după umbletul nepotrivit”⁴⁷.

Odată cu marea epidemie de holeră din anul 1831 se împlinea un deceniu de nenorociri ce au lovit în valuri capitala Moldovei. Distrugerile și depopularea provocate de conflictul turco-grec din 1821-1822, ruina orașului în urma incendiului din 1827, pustiirea datorată molimelor aduse, în anii 1829-1831, de trupele de ocupație rusești au creat premisele unei noi sistematizări a Iașilor. Organizarea capitalei după principii moderne a fost impusă prin Regulamentul Organic.

Regulamentul Organic ar fi trebuit să modernizeze societatea românească în raport cu spiritul veacului⁴⁸. Însă, contradicțiile dintre limitele impuse de prevederile Regulamentului și nevoile societății românești au fost însemnate. Diplomatul francez, baronul Charles de Bois-Le-Comte, a surprins viziunea boierilor asupra modului defectuos în care autoritățile ruse au reorganizat administrația Moldovei: „rușii n-au statornicit nimic aici și nici nu vor să facă ceva serios! N-au făcut decât să grăbească decăderea, distrugând rosturile cu care se obișnuise toată lumea, ca să introducă altele pe care le calcă în clipa când ni le dau, ca și cum ne-ar arăta că nu trebuie să luăm lucrurile în serios”⁴⁹. Numeroase dispoziții au fost practic anulate de menținerea privilegiilor și de intervențiile Rusiei și Turciei în problemele interne⁵⁰.

În ciuda acestor neajunsuri, Regulamentul Organic a reprezentat o epocă de progres⁵¹. Au fost înlăturate o parte din instituțiile și obiceiurile feudale și a fost legiferat principiul modern al separării puterilor în stat. Puterea legislativă a fost încredințată unei Adunări Obștești. Puterea executivă era exercitată de domn, ajutat de un Sfat administrativ extraordinar, compus din șase membri și de un Sfat administrativ, alcătuit din trei membri. Sistemul judecătoresc a fost organizat pe baze moderne, recunoscându-se autoritatea lucrului

⁴⁷ Alecu Russo, *Holera*, în idem, *Cântarea României*, Editura Minerva, București, 1980, p. 48-49.

⁴⁸ Iuliu C. Ciubotaru, *Lucrări și proiecte în vederea elaborării Regulamentului obștesc al Moldovei din anul 1827*, în *Regulamentul Organic al Moldovei...*, p. 71-94.

⁴⁹ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. III (1831-1840), coord. P. Cernovodeanu și Daniela Bușă, București, Editura Academiei, 2006, p. 142.

⁵⁰ *Istoria Românilor*, vol. VII, tom I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, p. 82-93. Același diplomat francez a descris starea generală de incertitudine a boierimii moldave generată de patronajul puterilor suzerane și protectoare: „Cum vreți, îmi spunea același boier, să se formeze spiritul public la noi, când de două secole națiunea e cumpănită între două spaime, cele mai cumplite care au putut trece vreodată prin mintea oamenilor: ștreangul fatal al sultanului și Siberia țărilor” (cf. *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 143).

⁵¹ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 346-348. Omul politic francez Marc Girardin a rămas surprins de ideile introduse de Regulament: „în instrucțiuni este prevăzută: diviziunea puterii judiciare de cea administrativă; codul de instrucție și de procedură; tribunale comunale sau judecătorești de pace; inamovibilitatea judecătorilor; o jurisprudență fixă și regulată; înscrierea actelor și contractelor; stabilirea registrelor de stare civilă; cedarea unei părți din bunurile clerului în folosința poporului” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 530).

judecat⁵². În efortul de modernizare a societății românești au intrat măsurile privind administrarea țării⁵³, sănătatea publică și casele de binefacere⁵⁴, organizarea finanțelor și constituirea bugetului statului, dezvoltarea învățământului⁵⁵.

În ceea ce privește organizarea orașelor, Regulamentul Organic a marcat începutul legislației urbanistice cu caracter modern în Principate. Între anii 1831-1848, au fost introduse câteva principii urbanistice importante, în cea mai mare parte de o noutate absolută pentru Țările Române. Perimetrul localităților a fost delimitat prin șanțuri sau spații verzi, iar intrarea în oraș se făcea prin locuri special amenajate, urmărindu-se asigurarea unui control care se dorea cât mai eficient. S-a urmărit zonificarea orașelor prin gruparea anumitor funcțiuni și separarea acestora de zonele de locuit. Rețeaua stradală a fost supusă regularizării, fapt ce a modificat în timp configurația țesutului urban. În același timp s-a trecut și la o ierarhizare a arterelor care rezulta fie din poziția în oraș, fie prin diferențierea lățimii străzilor. Spațiul public a fost supus înfrumusețării prin: așezarea clădirilor nou construite pe alinierea stabilită pentru fiecare stradă, proiectarea și realizarea de grădini și parcuri urbane, reglementarea modului de construcție a clădirilor publice și particulare⁵⁶.

Principiile de urbanism cuprinse în Regulamentul Organic au pătruns în Principate prin filieră rusească, lucru firesc dacă avem în vedere că în perioada redactării Regulamentului Țările Române erau sub ocupație țaristă. De altfel, autoritățile ruse au aplicat (cu mai mult sau mai puțin succes) aceste norme de urbanism pe teritoriul provinciilor mărginașe ale imperiului. În Basarabia, anexată din 1812, prin intermediul acestor reguli urbanistice s-a încercat revitalizarea vechilor orașe. Chișinăul a fost sistematizat după planurile din 1817 și 1834. Orașul vechi, românesc, a suferit modificări minore: străzile au fost îndreptate în funcție de posibilitățile oferite de relief, locuirea a fost comasată în insule inegale și au fost amenajate piețe în jurul bisericilor. Însă, la vest de vatra veche, s-a clădit Orașul Nou, rusesc, organizat conform unui plan prestabilit. Amplasarea clădirilor de locuit și tipologia lotizării au fost de asemenea dirijate. Accentele urbanistice majore erau edificiile publice așezate în cele mai importante locuri ale piețelor, fiind completate perimetral cu alte construcții de dimensiuni mai mici. Insulele de locuit erau uniforme și aveau forma pătrată sau dreptunghiulară. Din

⁵² Gh. Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în *Regulamentul Organic al Moldovei...*, p. 95-130.

⁵³ Adrian Macovei, *Organizarea administrativ teritorială a Moldovei între anii 1832-1861*, partea I, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 353-374; partea a II-a, în *loc. cit.*, XX, 1983, p. 153-173; partea a III-a, în *loc. cit.*, XXI, 1984, p. 203-216; partea a IV, în *loc. cit.*, XXII, 1985, p. 483-495.

⁵⁴ Paul Pruteanu, *Contribuție la istoricul spitalelor din Moldova*, Editura Medicală, București, 1957; Gh. Băileanu, V. Râșcanu, Gh. Năstase, St. Bârsan, *Istoricul spitalului orășenesc clinic pentru adulți din Iași*, vol. I, Editura Medicală, București, 1956.

⁵⁵ Gabriel Bădărău, *Organizarea și conținutul învățământului public din Moldova între anii 1832 și 1848*, partea I, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 345-362; partea a II-a, în *loc. cit.*, XVIII, 1981; partea a III-a, în *loc. cit.*, XIX, 1982, p. 375-393.

⁵⁶ Cincinat Sfințescu, *Urbanistică generală. Urbanismul din ultima sută de ani din România*, în „Urbanismul”, X, 1933, 1-2, p. 71-88; Emil Vărtosu, I. Vărtosu, Horia Oprescu, *Începuturi edilitare 1830-1832. Documente pentru istoria Bucureștilor*, vol. I, București 1936; V. Tufescu, *Cum s-a întins Iașul*, în „Însemnări Ieșene”, an I, vol. II, nr. 17-18, 15 septembrie 1936, p. 187-190; Nicolae Lascu, *Epoca Regulamentară și Urbanismul. Câteva observații generale*, în *HU*, II, 1994, 2, p. 119-130.

Orașul de Sus, organizat în jurul Mitropoliei, au fost excluse activitățile meșteșugărești, acesta fiind exclusiv rezidențial⁵⁷.

Și alte orașe din Moldova dintre Prut și Nistru au avut parte de același tratament. Localități precum Ismail, Bolgrad și Cahul au fost sistematizate după principiile clasicismului rus. Multe clădiri publice și de locuit, aliniate la trama stradală geometrică, imitau modelele etalon incluse în albume cu proiecte pylon, elaborate la nivel central. Uneori ele au fost adaptate la condițiile locului⁵⁸.

Soluțiile aplicate de arhitecții și inginerii ruși erau după moda timpului. În secolul al XIX-lea, atunci când un plan era adoptat pentru crearea sau extinderea unui oraș, el era aproape întotdeauna un plan în tablă de șah, un cadrilaj. Cel mult diagonalele aveau menirea să rupă din monotonia străzilor intersectate în unghi drept. La început s-a încercat clarificarea structurii urbane existente prin străpungeri ale unor mari artere rectilinii. Această soluție, folosită la Paris de Haussmann, s-a întâlnit la sfârșitul secolului al XIX-lea la Roma, ca și la Amsterdam, la Barcelona sau Madrid⁵⁹. Totuși, în Anglia și Germania, sistemul străpungerilor s-a asociat cu trasee mai suple, care respectau relieful și monumentele existente⁶⁰. La Viena s-au demolat zidurile de apărare pentru a face loc unui larg bulevard inelar, plantat cu arbori și bordat de edificii publice⁶¹. La New-York, planul de extindere din 1811 prevedea pe întreaga insulă Manhattan un imens cadrilaj de bulevarde și străzi⁶². La Chicago, creșterea s-a făcut prin prelungirea fără limite a cadrilajului inițial, ceea ce a condus la apariția unor străzi drepte având lungimi de 50 km⁶³.

Dotările orașului au fost modernizate. Se poate afirma că secolul al XIX-lea a realizat ambițiile veacului precedent. Cimitirele au fost scoase în afara orașului. Canalizarea a fost extinsă, iar imobilele au fost racordate la rețea. Apa a fost distribuită pe scară largă în clădirile urbei. S-a generalizat folosirea trotuarelor și s-au extins spațiile verzi⁶⁴. S-a continuat construirea de teatre, hale, piețe comerciale, spitale, biblioteci, muzee, gări și nenumărate alte edificii publice. S-a introdus iluminatul public și privat cu gaz, iar mai apoi cu electricitate. De la mijlocul secolului al XIX-lea, orașul a devenit un organism din ce în ce mai complex și fiecare din mecanismele sale a fost rodul unei înalte tehnici⁶⁵.

⁵⁷ Mariana Șlapac, Alexandru Tofan, *Breslele meșteșugărești și topografia urbană a orașului Chișinău*, în *HU*, VI, 1998, 1-2, p. 27-73; Tamara Nesterov, *Etapel evoluției urbane a Chișinăului*, în *loc. cit.*, XIV, 2006, 2, p. 271-292;

⁵⁸ Mariana Șlapac, „Orașele noi” din Basarabia, în *HU*, XVI, 2008, 1-2, p. 203-213.

⁵⁹ *Town and Country in Europe. 1300-1800*, edited by S.R. Epstein, Cambridge University Press, 2001.

⁶⁰ *The Cambridge Urban History of Britain*, vol. II, edited by Peter Clark, Cambridge University Press, 2000.

⁶¹ Camillo Sitte, *Arta construirii orașelor. Urbanismul după principiile sale artistice*, traducere R. Eftenie, H. Derer și M. Eftenie, Editura Tehnică, București, 1992.

⁶² Aidan Southall, *The City in time and Space*, Cambridge University Press, 1998, p. 306-419.

⁶³ cf. Jean-Louis Harouel, *Istoria Urbanismului*, traducere de Anca Brătuleanu, Editura Meridiane, București, 2001, p. 102-116.

⁶⁴ Radu Laurian, *Urbanismul*, București, Editura Tehnică, 1965, p. 9-18 și 67-114; Elena Maria Minea, *Amenajarea teritoriului. Urbanism*, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003, p. 12-26.

⁶⁵ Leonardo Benevolo, *Orașul în istoria Europei*, traducere de M. Lascu, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 157-185; Teofil Mihăilescu, *Arhetipuri Urbane în istoria Urbanismului*, Editura Pilgrim, Brașov, 2005.

3. REGULAMENTUL ORGANIC ȘI SISTEMATIZAREA ORAȘULUI IAȘI

3.1. Delimitarea și împărțirea teritorială a orașului

Pentru o gestionare eficientă, Regulamentul Organic a impus câteva măsuri ce vizau delimitarea și împărțirea teritorială a urbei, care trebuiau efectuate după un plan bine întocmit al Iașilor „cu însemnarea piețelor, ulițelor, bisericilor, a locurilor publice și particulnice”⁶⁶. Realizarea unui plan complet al capitalei a fost privită cu foarte mare responsabilitate de autorii Regulamentului. În schița de buget a Iașilor din anul 1835, ridicarea planului urbei era pe primul loc între priorități și avea alocată suma de 6000 lei⁶⁷.

Capitala Moldovei a avut mai multe planuri realizate în veacurile XVIII-XIX. În secolul al XVIII-lea au fost alcătuite hărți de ingineri ruși și austrieci, care au fost folosite cu precădere pentru planificarea ostilităților din timpul războaielor ruso-austro-turce. În prima jumătate a secolul al XIX-lea s-au întocmit mai multe planuri detaliate pentru o mai bună gospodărire a orașului. În anul 1819, a fost finalizat planul capitalei realizat de inginerul Joseph Giuseppe Bayardi, păstrat astăzi într-o copie la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași. În anul 1824, a fost înfăptuit un plan al urbei de inginerul Popovici, plan care din păcate a dispărut din Arhiva Primăriei în anul 1878. În anul 1843, cu ocazia unor mari lucrări de aducțiune a apei, a fost întocmit *Planul drumului apelor capitalei* de inginerul Mihalik de Hodocin. Pe această hartă, pe lângă traseele conductelor de apă, sunt reprezentate principale artere ale Iașilor și consemnate numeroase proprietăți. În anul 1844, a fost executat planul orașului de inginerul Iosif Rasec, păstrat într-o copie de la începutul secolului XX la Arhivele Naționale-Iași. În anul 1857, a fost realizat planul capitalei de către inginerul francez Frederic Peytavin, cel mai corect plan al Iașilor din această perioadă din punct de vedere topografic, cartografic și al orientării după punctele cardinale⁶⁸. Pe baza tuturor acestor izvoare cartografice, coroborate cu planul Iașilor ridicat în anii 1896-1897 de inginerul Grigore Bejan și cu hărțile orașului⁶⁹, vom încerca să reconstituim imaginea capitalei Moldovei în perioada Regulamentului Organic.

Barierele. Potrivit Regulamentului, suprafața urbei a fost delimitată pentru un număr nespecificat de ani: „cuprinsul orașului, despre toate părțile se va mărgini pân unde se întind astăzi casăle orășenilor cu locurile lor și pe acolo să va face și hindichiul de giur-împregiurul orașului. Iar intrările și ieșirile din oraș vor fi numai pe la barierele ce mai jos să însemnează și anume: a Miculinii, a Socolii, a Bulargăi, a Salhanalii, a Moarei de Vânt, a Botoșanilor, a Podului Verde, a Păcurariului și a lui Ipsilant”⁷⁰. Localizarea vechilor bariere pe planul actual al orașului poate fi edificatoare pentru a surprinde întinderea capitalei Moldovei la începutul Regulamentului Organic. Bariera Micolinii sau a Nicolinii sau a Târgușorului era așezată la sud de oraș, pe marele drum ce lega Iașii de Galați prin șeaua Bordea-Scânteia. Potrivit

⁶⁶ *Regulamentul Organic al Moldovei*, Anexa Litera H, Secția I, art. XLV, p. 433-434.

⁶⁷ *Ibidem*, Anexa Litera H, Secția VII, p. 442.

⁶⁸ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, ediție Olga Rusu și C-tin Ostap, Editura Tehnopress, Iași, 1997, p. 56-57; Doina Mira Dascălu, *Reconstituirea planurilor Iașilor din veacul al XVIII-lea*, în *HU*, XIV, 2006, 2, p. 294-304.

⁶⁹ Planurile Iașului sunt disponibile pe www.googlemap.com

⁷⁰ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, Secția I, art. XLI, p. 434.

planului întocmit de inginerul Peytavin, bariera Nicolinii era cam în dreptul Crucii lui Ferencz, la podul peste apa Nicolinei, pe care trece azi Șoseaua Nicolina.

Bariera Socolii era plasată tot la sud de oraș, pe drumul ce lega capitala de partea de jos a țării prin masivul Repedea-Bucium. Pe planul lui Peytavin apare figurată ceva mai la sud de biserica Sf. Nicolae din Iarmaroc, lăcaș demolat prin anii 1960 pentru a face loc atelierelor fabricii „Țesătura”. Locul ar corespunde astăzi cu intersecția dintre Șoseaua Socola cu Strada Bucium, la baza pasarelei peste calea ferată ce face legătura cu cartierul Bucium. Demn de menționat este faptul că și în zilele noastre un fundac din zonă poartă numele de Bariera Veche.

Bariera Bulargii sau a Țuțorii era așezată la sud-est de oraș, pe drumul spre răsărit, spre valea Prutului, spre Țuțora-Chișinău. Pe planul lui Peytavin bariera apare semnalată, dar nu este denumită. Pe planul Bejan este numită Bariera Țuțora. Locul vechii bariere poate fi plasat în zona Baza Trei (actualul Carrefour-Felicia), la intersecția dintre Calea Chișinăului și Strada Bucium.

Bariera Salhanalei era fixată pe latura de răsărit a orașului, pe drumul ce făcea legătura cu punctul de trecere a Prutului de la Ungheni. Potrivit planului Peytavin bariera era în mahalaua Tătărașilor, pe ulița Salhanalei (actuala Str. Vasile Lupu), mult la răsărit de biserica Sf. Nicolae-Ciurchi. După planul Bejan, bariera Salhanalei era acolo unde str. Cuza-Vodă (numele din perioada interbelică a străzii Sf. Vasile din Tătărași) trece peste apa Ciricului.

Bariera Moara de Vânt sau a Șorogarilor era stabilită pe marginea de est a orașului, pe drumul spre Aroneanu și valea Prutului. Pe planul Peytavin bariera era figurată puțin mai sus de *Capela și cimitirul spitalului Sf. Spiridon*, devenit în zilele noastre cimitirul „Sf. Petru și Pavel”. Comparând planurile mai vechi și mai noi se poate avansa supoziția că bariera Șorogarilor era în apropierea intersecției dintre strada și stradela Moara de Vânt.

Bariera Albineț nu este menționată de Regulament, dar apare reprezentată pe planurile Peytavin și Bejan. Bariera era amplasată pe latura de NE a orașului, la est de Cacaina, pe drumul de legătură cu localitățile Popricani, Cârlig și Șorogari. Și astăzi mai este o stradă Albineț în această parte a urbei.

Bariera Sărării sau a Botoșanilor era pe latura de nord a capitalei, pe drumul ce lega orașul de nordul țării. Analizând planurile Peytavin și Bejan se poate deduce că bariera era cam pe unde se întâlnesc astăzi strada Sărării și strada Oastei.

Bariera Podul Verde era tot pe latura de nord a orașului, în apropierea barierei Sărării. Bariera era pe actualul Bd. Carol I, la intersecția acestuia cu strada Oastei, cam în dreptul intrării principale în parcul Copou.

Bariera Păcurari era pe latura de NV a orașului, pe drumul spre Tg. Frumos – Suceava/Hârlău. Pe planul Peytavin este arătată ca fiind pe Ulița Păcurari, puțin mai la vest de biserica Sf. Treime.

Bariera Ipsilanti sau Trei Calici era pe marginea de vest a orașului, pe drumul de legătură cu mănăstirea Galata. Prin suprapunerea planurilor Peytavin și Bejan rezultă că bariera era pe podul de peste apa Nicolinei, peste care trece str. Calea Gălății spre mănăstirea Galata.

Barierile de pe principalele căi de comunicație erau unite printr-un șanț ce împiedica accesul în oraș. Potrivit cronicarului Manolache Drăghici, șanțul orașului era destul de lat și adânc și a fost săpat de Țigani. La vremea scrierii cronicii, în anii 1855-1857, din cauza lipsei de

întreținere, șanțul era prin multe locuri umplut cu pământ⁷¹. La intrările în oraș erau amenajate construcții de piatră și cărămidă destinate celor ce supravegheau traficul înspre și dinspre capitală. Costurile acestora erau suportate din bugetul orașului. Pentru exemplificare, notăm că pentru facerea a două căsuțe la rohatci (bariere), în anul 1837, eforia a plătit 3000 de lei. Casele de la barieră aveau ograda proprie înconjurată de parmaclăcuri (garduri) de piatră sau de lemn. În același an 1837, de la bugetul urbei s-a plătit 860 lei pentru facerea gardului de la bariera Nicolina și 16 lei pentru reparația împrejmuirii de la bariera Socola⁷². Accesul prin barieră peste șanțul orașului se făcea cu ajutorul podurilor de lemn sau de piatră. În anul 1841, din fondurile orașului s-au construit șase podețe de piatră la cinci rohatce și peste pârlul Chirița, întreaga investiție costând 8700 lei⁷³.

Cu timpul, vechiul șanț al orașului a fost colmatat și a dispărut. În unele locuri, asemenea ca în orașele din apus, pe vechiul traseu a hindichiului au fost amenajate străzi. Partea finală a străzii Vasile Lupu, spre intersecția cu strada Ciurchi și Bd. Chimiei, pare a urma o porțiune din șanțul orașului. Alte sectoare ale hindichiului au fost folosite pentru a canaliza diferite cursuri de apă. Pe planul Peytavin, din 1857, se observă cum pârlul Nicolina intră în oraș pe la bariera Târgușor Nicolina și se varsă în Bahlui în zona Podul Roș. Pe planul Bejan, din 1897, se vede cum pârlul Nicolina a fost abătut în șanțul orașului, pe sub dealul Galata și orientat spre confluența cu Bahluiul în arealul ocupat astăzi de cartierul Mircea cel Bătrân. În felul acesta, la sfârșitul secolului al XIX-lea, zona joasă de la Podul Roș la Târgușor Nicolina a putut fi asanată și introdusă în circuitul urban⁷⁴.

În perioada Regulamentului Organic, capitala nu a putut fi ținută în interiorul granițelor fixate în anii 1831-1835. Dorind să scape de taxele și obligațiile capitalei, dar și să fie aproape de oraș, numeroși negustori și meșteri și-au mutat afacerile imediat după barieră. Noile așezări, pseudo-târgușoare, nu au avut o situație juridică clară. În 1844, Departamentul de Finanțe a obligat pe locuitorii de dincolo de barieră să se declare orașeni, plătitori de taxe la Iași, în caz contrar ei urmând să fie alipiți la satele din vecinătate și astfel să piardă libertățile orașenești⁷⁵. În anul 1855, târgușoarele formate la barierele Nicolina, Ipsilanti, Păcurari, Zalhana și Socola au fost incluse în teritoriul capitalei⁷⁶. Decizia de a absorbi târgușoarele formate dincolo de barierele orașului a avut dublu efect. Pe termen scurt s-au adus venituri suplimentare la buget prin sporirea numărului de locuitori plătitori de taxe. Pe termen lung, însă, s-au înmulțit dificultățile de administrare a unui oraș răsfirat în lungul drumurilor principale. Între târgușoarele nou alipite au rămas locuri virane întinse, pentru ocuparea cărora a trebuit să treacă mai bine de o sută de ani⁷⁷.

⁷¹ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 307.

⁷² *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei. Legislatura II, Sesiunea I (VI)*, 1837-1838, București, 1897, Anexa 25, p. 585.

⁷³ *Ibidem*, tom XI, partea a II-a, *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei. Legislatura II, Sesiunea V (X)*, 1841-1842, București, 1900, p. 946.

⁷⁴ N. A. Bogdan, *op. cit.*

⁷⁵ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tomul al II-lea, Iași, 1856, doc. 555, p. 61.

⁷⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, doc. 265, p. 396.

⁷⁷ Emil Petrov, *Din evoluția urbanistică a orașului Iași. Extinderea și populația între 1819-1936*, Tipografia Al. Țerek, Iași, 1936; Teodor Octavian Gheorghiu, *Schița evoluției teritoriale a orașului Iași până la sfârșitul secolului XIX*, în „Monumentul”, VI, 2004, p. 279-290.

Cvartalele. După delimitarea spațiului urban, prin Regulamentul Organic s-a dispus ca întreg orașul să fie împărțit în cvartale și departamente: „orașul și mahalalele sale să vor împărți în patru cvartaluri..., iar fieștecare cvartal să va împărți în trei”⁷⁸. În felul acesta s-a abandonat tradiția medievală de a despărți orașul în mahalale grupate în jurul unei biserici sau organizate în lungul unei ulițe. La 24 august 1832 s-a făcut prima divizare a capitalei în patru cvartale, fiecare cuprinzând câte două vechi ciastii reunite în trei departamente.

Cvartalul I cuprindea în linii mari zona de la vest de aliniamentul format de ulițele Podul Verde (Bd. Carol I), Ulița Mare (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt) și Podul Lung (Podul Roș - Șoseaua Nicolina). Delimitarea începea de la bariera Podul Verde, cobora dealul Copou, trecea pe lângă biserica Banu, intra în Ulița Mare (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt), înainta prin fața Mitropoliei, ajungea în fața Curții domnești, cobora pe lângă cherestegia de la biserica Sf. Andrei (Str. Palat), trecea Podul Roș și urca pe Podul Lung (Șoseaua Nicolina) până la bariera de la Târgușor Nicolina, de unde mergea pe sub dealul Galata până la bariera de la Păcurari, iar apoi urca prin spatele Grădinii Copou până la bariera Podul Verde de unde începuse hotărnicia. În acest cvartal intrau toate mahalalele de pe versanții de vest a terasei inferioare a Bahluiului: Cărmidăria veche cu Lipovenimea, Sf. Andrei, Trisfetitele, Feredeiele, podul Ipsilanti, Boghiu, Păcurari, Poștii și Podul Lung ce făcea legătura cu Târgușorul Nicolina⁷⁹.

Cvartalul II cuprindea zona centrală a orașului, delimitată de Ulița Mare (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt) la vest, Valea Cacainei la est și Ulița Goliei (str. Cuza-vodă) la nord, la care se adăuga șesul Bahluiului cu mănăstirea Frumoasa și mahalaua Iarmaroc din spatele Curții domnești. Delimitarea începea de la dughenele negustorului Mihalache Bacalu (latura de sud a actualei Piața Unirii), urma Ulița Mare (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt), ajungea în fața Curții domnești, cobora la Podul Roș pe lângă biserica Sf. Andrei, trecea prin Podul Lung (Șoseaua Nicolina) până la bariera de la Târgușor, de unde, pe sub mănăstirea Frumoasa, se îndrepta spre confluența Cacainei cu Bahluiul (în zona căminelor studențești din cartierului Tudor Vladimirescu). De aici urca de-a lungul Cacainei la podul de piatră al Bucșinescului (intersecția Bucșinescu) și de acolo în Târgul Cucului, urma Ulița Goliei (str. Cuza-vodă) prin fața mănăstirii Golia, până la dughenele lui Mihalache Bacalu din actuala Piața Unirii⁸⁰.

Cvartalul III acoperea zona orașului de la nord de Ulița Goliei (str. Cuza-vodă), dealul Copou cu Muntenimile și Ulița Târgului de Sus (Bd. Independenței) cu toate ulicioarele adiacente. Hotărnicia începea la bariera Podul Verde, cobora Ulița Podul Verde (Bd. Carol I), ajungea în dreptul dughenelor logofătului Costache Pașcanu (zona Piața Unirii), de unde se îndrepta prin Ulița Goliei (str. Cuza-vodă) spre Târgul Cucului. Din Târgul Cucului cobora la podul de piatră al Bucșinescului și urca la deal pe malul Cacainei până la șanțul orașului⁸¹.

⁷⁸ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, Secția I, art. XLIX, p. 434.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

Cvartalul IV se întindea peste mahalalele Tătărași, Moara de Vânt și Albinet delimitate la vest de pâraul Cacaina, la est de pâraul Ciric, la sud de râul Bahlui și de bariera Bularga, iar la nord de șanțul orașului cu rohatcile Moara de Vânt și Albinet⁸².

Această împărțire a orașului s-a dovedit inefficientă, cvartalele fiind prea întinse pentru a fi supravegheate în mod corespunzător. Drept urmare, la 28 august 1844 capitala a fost împărțită în șase cvartale sau despărțituri⁸³.

Cvartalul I începea de la rohatca Podul Verde, cobora până peste drum de hanul lui Petre Bacalu (Piața Unirii din zilele noastre), apoi se îndrepta pe Ulița Academiei (str. Arcu) până se atinge râul Bahlui (în perioada medievală și modernă râul Bahlui curgea pe unde este acum Vama Veche). De la Bahlui se înainta în amonte până la bariera Păcurari, de unde se urma la deal șanțul orașului până înapoi la rohatca Podul Verde⁸⁴.

Cvartalul II pornea de la hanul lui Petre Bacalu (Piața Unirii) pe Ulița Mare (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt) până la casele răposatului logofăt Grigore Ghica de lângă Curtea domnească. Pe lângă zidul acestor case cobora în Bahlui, în aval de rohatca Ipsilanti, apoi urmărirea râul până la ulița mahalalei Boghiu (Râpa Galbenă), de unde urca pe ulița Academiei (str. Arcu) până la hanul lui Petre Bacalu (Piața Unirii)⁸⁵.

Cvartalul III își avea originea tot la bariera Podul Verde de unde cobora Copoul până la casele Pașcanu (Starea Civilă din Piața Unirii). Apoi urca pe Ulița Sf. Ilie (str. Vasile Alecsandri) la casele Alecu Rosetti Roznovanu (Universitatea de Medicină și Farmacie) și mai departe până la biserica Sf. Haralambie. De aici pornea drept în Cacaina cam în dreptul bisericii Sf. Ștefan. Apoi urma în amonte Cacaina, cuprindea toată mahalaua Muntenimii, bariera Sărării și înapoi la rohatca Podul Verde⁸⁶.

Cvartalul IV începea din dreptul caselor (Cantacuzino-) Pașcanu, cobora pe Ulița Mare (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt) până în fața Curții domnești. De aici urma Ulița Sf. Vineri (Bd. Anastasie Panu), trecea prin Beilic și cobora la podul de lemn al Cacainei, pe lângă casele spitalului evreiesc (Maternitatea Elena Doamna). Apoi se urma Cacaina la deal, pe din dosul la Sinagoga Mare, până în dreptul bisericii Sf. Ștefan, de unde se cobora prin Muntenime pe la biserica Sf. Haralambie, casele hatmanului Alecu Roznovanu (Universitatea de Medicină și Farmacie), se trecea în Ulița Sf. Ilie (str. Vasile Alecsandri) și se oprea la casele (Cantacuzino-) Pașcanu (Starea Civilă) de unde începuse hotărnicia⁸⁷.

Cvartalul V pornea de la casele Grigore Ghica de lângă Curtea domnească, cobora la Podul Roș și urma Podul Lung (Șoseaua Nicolina) până la bariera Târgușor Nicolina. De la rohatca Nicolinii se urmărirea șanțul orașului până la confluența Cacainei cu Bahluiul, apoi se urca în amonte pe Cacaina, se trecea de podul Bucșinescului (intersecția Bucșinescu) până la podul de lemn peste Cacaina. De aici se urca în Ulița Sf. Vineri (Bd. Anastasie Panu), se trecea

⁸² *Ibidem*.

⁸³ Gh. Platon, *Populația orașului Iași de la jumătatea secolului al XVIII-lea până la 1859*, Anexa I, în Idem, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, vol. IV, partea I, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2002, p. 59.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

prin Beilic, prin fața mănăstirii Sf. Vineri, pe lângă mănăstirea Sf. Nicolae Domnesc, prin fața Palatului Domnesc și apoi se închidea cercul la casele Grigore Ghica⁸⁸.

Cvartalul VI, cuprins între pâraurile Cacaina și Ciric, cu mahalalele Albineț, Moara de Vânt și Tătărași, a fost singurul care nu a suferit schimbări teritoriale față de împărțirea din 1832⁸⁹.

Nici această delimitare nu a mulțumit pe responsabilii orașului și de aceea, la 31 iulie 1852, s-au făcut unele modificări prin care cvartalele mai mici au primit un număr suplimentar de ulițe și case. Cvartalul I s-a întins, în dauna Cvartalului II, de la Ulița Academiei (str. Arcu) până la Râpa Privighițoaei (str. Săulescu). Cvartalul II a fost extins, pe locul Cvartalului V, până la Ulița Podul Lung (Șoseaua Nicolina). Cvartalul III a coborât, cu un colț, pe teritoriul Cvartalului IV, până la Ulița Răzoaei (str. I. C. Brătianu), biserica Sf. Ioan Botezătorul și Ulița Sf. Teodori din Târgul de Sus. Cvartalul VI, cu toate că era de o întindere foarte mare, a rămas neschimbat⁹⁰.

Ultima împărțire administrativă a fost prilejuită de extinderea capitalei dincolo de rohatci. Târgurile de la bariere, lipite orașului în 1855, au fost transformate în departamente și încorporate în cvartalele din vecinătate. La 23 octombrie 1855, Târgușorul Nicolina a fost absorbit de cvartalul/despărțământul II, iar la 24 octombrie 1855, Târgușorul Păcurari a fost înglobat la cvartalul/despărțământul I, fapt ce a generat noi cereri de sporire a personalului din administrație⁹¹.

3.2. Administrarea capitalei

Conducerea orașului. În privința orașelor și târgurilor Moldovei, Regulamentul Organic a introdus principiul modern al autoguvernării⁹². Așezările urbane au fost înzestrate cu organe de conducere alese din rândul orașenilor și supuse autorității centrale: „Guvernul, luând în privire că priveghere asupra a tot aceia ce să atinge de fericire unui oraș nu poate fi mai bine încredințată decât acelora care câștigă mai cu deosebire folosurile din el și dorind a da atât orașului Iași, cât și celorlalte orașe a prințipatului care nu sânt proprietate particularnici o nou dovadă a îngrijirii sale cei părintești, au socotit a le dăruir lor dritul ocârmuirii interesurilor lor prin sfaturi munițipale, alcătuite de mădulări alesă dintre lăcuitarii însuși a acelor orașe, păstrându-și guvernul dritul de a privileghe ca mădulirile fieștecăriia munițipalitali să împlinească a lor datorie și să nu întoarcă spre a lor folos particularnic un drit care nu li s-au hărăzit decât spre binile obștesc”⁹³.

Eforia Iașilor era alcătuită din cinci membri, „fără leafă”, aleși anual la începutul lunii noiembrie. Dintre membrii eforiei, domnia alegea un casier și un președinte. Eforia mai avea în componență un secretar ajutat de doi scriitori, un cinovnic (slujbaş) și opt slujitori.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tomul I, Iași, 1855, doc. 198, p. 325-326.

⁹¹ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, doc. 267, p. 397 și doc. 268, p. 398.

⁹² N. A. Bogdan, *Cea dintâi legiuire comunală în orașul Iași și în principalele târguri din Moldova*, în *IN*, anul I, fasc. II, iulie 1922, p. 240-250; D. D. Rusu, *Administrația orașului Iași la începutul epocii moderne*, în *AIIAI*, XIV, 1977, p. 313-325.

⁹³ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, *Pentru înființarea eforiilor orașenești*, p. 424-425.

Casierul, secretarul, scriitorii, cinovnicul și slujitorii aveau un salariu din veniturile orășenești⁹⁴. Din cheltuielile orașului Iași pe anul 1834 reies și lefile încasate de personalul Eforiei: casierul 400 lei pe lună, secretarul 400 lei, scriitorul 150 lei, cinovnicul 150 lei, slujitorul 40 lei, iar președintele 1000 lei pe lună⁹⁵. În funcție de veniturile și cheltuielile Eforiei, salariile au mai variat. Dacă în 1834 leada președintelui era de 12000 lei pe an, în 1837 era de 10800⁹⁶ pe an, iar în 1840 de doar 9600 lei pe an⁹⁷.

Dreptul de a alege era restrâns la creștinii cu vârsta peste 25 de ani și cu un anumit statut social: boieri pământeni cu locuință în capitală, negustori patentari cu o proprietate în oraș și starostii deosebitelor corporații. Dreptul de a fi ales era acordat orășenilor cu vârsta peste 30 de ani și cu o proprietate evaluată la 20 mii lei⁹⁸.

Eforia trebuia să aibă un sediu al ei, pentru care Regulamentul a prevăzut plata unei chirii de 6000 lei pe an. Clădirea Eforiei trebuia să fie centrală și spațioasă, aici urmând să-și desfășoare activitatea marea majoritate a responsabililor cu buna gospodărire a capitalei. Pe planul orașului întocmit de inginerul Mihalik de Hodocin, localul Eforiei este localizat pe Ulița Răzoei (str. I.C. Brătianu), la vest de mănăstirea Dancu (actualul amplasament al Teatrului Național).

Eforia era datoare să vegheze asupra veniturilor și cheltuielilor urbei, să i-a măsuri „spre înfrumusețare și îmbunătățirea orașului”, să asigure alimentarea cu produse de strictă necesitate și să vegheze la libertatea comerțului. În ceea ce privește nevoile orașului, eforia trebuia să se îngrijească de prevenirea și stingerea incendiilor, de zidirea unei școli, de menținerea curățeniei, de funcționarea cișmelelor, de întreținerea podurilor, de pardosirea ulițelor, de iluminatul stradal și de ordinea publică⁹⁹.

Veniturile municipalității erau asigurate din taxe și impozite locale: capitația tuturor orășenilor și taxa evreilor, darea pe vin, rachiu, spirt, păcură, dohot, impozitul pe căruțe și droșci și venitul cântarului „după ponturile din vechime urmate”. La acestea se mai adăuga apaltul (monopolul) cărților de joc, poșlina săului, darea pe vinațurile și tabacul de peste hotar¹⁰⁰.

Primul sfat al Eforiei a fost ales la 11 aprilie 1833 și a avut în componență pe Alecu Cantacuzino, Toma Bantăș, Toader Boian și Andricu Vizanti. În fruntea lor a fost numit, de generalul Pavel Kiseleff, spătarul Vasile Beldiman. De-a lungul timpului, la președinția Eforiei s-au succedat boieri precum Alexandru Cantacuzino, banul Iorgu Stavru, spătarul S. Adamachi, spătarul Costache Negruți, maiorul și cavalerul Gheorghe Carp, colonelul Iacobachi, comisul Toma Bantăș, vornicul Alecu Ghica, spătarul Neculai Istrati, postelnicul

⁹⁴ *Ibidem*, art. I și II, p. 425.

⁹⁵ *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II, *Obcinuita Obștească a Moldovei*, Legislatura I, Sesiunea III, 1834-1835, Imprimeria Statului, București, 1895, Anexa 25, p. 617.

⁹⁶ *Ibidem*, tom VIII, partea a II, *Obcinuita Obștească a Moldovei*, Legislatura II, Sesiunea I (VI), 1837-1838, Imprimeria Statului, București, 1897, Anexa 25, p. 585.

⁹⁷ *Ibidem*, tom X, partea a II-a, *Obcinuita Obștească a Moldovei*, Legislatura II, Sesiunea IV (X), 1840-1841, Imprimeria Statului, București, 1899, Anexa 22/A, p. 562.

⁹⁸ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, art. IV și V, p. 425-426.

⁹⁹ *Ibidem*, art. XVIII, p. 427-428.

¹⁰⁰ *Ibidem*, art. XIX-XXV, p. 428-430. Pentru legislația privitoare la înființarea eforiilor, alegerea membrilor și fixarea veniturilor v. *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, Capul III, *Despre Eforii*, p. 126-267.

K. Burghel, aga C. Voinescu, N. Tacu, aga Iancu Drăghici, D. Kracti, aga Teodor Codrescu, vornicul Teodor Burada, Andrei Bănescu și Mihai Idieriu¹⁰¹.

Eforia capitalei asigura târgoveților, în colaborare cu Departamentul din Lăuntru (un fel de Minister de Interne), o serie de servicii îndeplinite de compartimente special înființate și reglementate. În proiectul de cheltuieli a orașului, intitulată *Socoteala apropiatoare de piste an a eforiei orașului Iașii*, erau prevăzute sume destinate *Pentru curățirea orașului, Luminarea orașului, Măsura feritoare de foc, Ținerea poliției și Statul eforiei*¹⁰².

Prevenirea și stingerea incendiilor era realizată de un corp de pompieri¹⁰³ alcătuit din 25 de indivizi conduși de un căpitan. Numărul pompierilor a fost repede sporit din pricina importanței activității lor. În proiectul de cheltuieli eligibile ale eforiei au fost trecuți la plata unei indemnizații de 50 de lei pe lună un număr de 32 de pompieri. Căpitanul companiei de pompieri ar fi trebuit să primească 100 de lei pe lună. Pentru deservirea trupei au fost alocați bani pentru cumpărarea a 32 de cai. În total, la rubrica *Măsura feritoare de foc* era prevăzută suma de 30.800 lei dintr-un total de 249.560 lei cât era bugetul eforiei, aproximativ a opt-a parte din cheltuielile orașului¹⁰⁴. Și această previziune bugetară a fost depășită. În cheltuielile orașului din 1835 era prevăzută plata a 80 de pompieri cu câte 40 lei pe lună, a unui căpitan cu 100 lei pe lună, hrana a 43 de cai. Efortul financiar pentru întreținerea companiei de pompieri se ridica la suma de 50.000 lei, cam o pătrime din totalul cheltuielilor orașului estimate la 210.184 lei¹⁰⁵. Ponderi însemnate din bugetul orașului au continuat să fie destinate pompierilor pe întreaga perioadă a funcționării Eforiei. Spre exemplu, în anul 1841, au fost alocați circa 100.000 lei dintr-un total de 367.442 lei cât însemnau cheltuielile capitalei¹⁰⁶. În fruntea pompierilor capitalei au fost numiți ofițeri experimentați proveniți din țările vecine. În 1841, a fost pus în fruntea companiei, de însuși domnul Mihail Sturza, maiorul Baczynski, veteran în armata rusă¹⁰⁷. Acest fapt ilustrează grija deosebită a edililor în a preîntâmpina incendii devastatoare, ca cel din 1827 când orașul a fost făcut scrum¹⁰⁸.

Pompierii (tulumbagii) erau repartizați în toate cvartalurile, unde „să vor așeza 6 cotiugi cu sacale, câte doi cai vârtoși înhămați, având aceste cotiugi, ciuturi, topoară, cângi,

¹⁰¹ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, p. 367 și 370.

¹⁰² *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, Secția VII, p. 442.

¹⁰³ Gh. Ungureanu, *Contribuție la istoria pompierilor (Înființarea și organizarea lor în Moldova)*, în *RevArh*, 2, 1958, p. 51-68; *Istoria orașului Iași*, p. 482.

¹⁰⁴ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția VI, *Despre măsurile feritoare de foc*, art. LXXXVII, p. 440-441 și Secția VII, p. 442.

¹⁰⁵ *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II-a, Anexa 25, p. 617.

¹⁰⁶ *Ibidem*, tom X, partea a II-a, Anexa 22/A, p. 562.

¹⁰⁷ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie nouă, vol. IV (1841-1846), coord. P. Cernovodeanu și Daniela Bușă, Editura Academiei, București, 2007, p. 647.

¹⁰⁸ Cu toate eforturile Eforiei de a preveni incendiile, orașul a fost greu încercat de focul din 1843. Potrivit diplomatului Nikolai Karlovici Giers, în vara acelui an a ars toată partea de sus a orașului: „vorbind despre vara lui 1843, îmi vine în minte marele foc care a distrus o mare parte a Iașului. A pornit din Strada Mare, a venit aproape de casa consulului nostru și s-a răspândit peste întreaga periferie din spatele bisericii Sf. Spiridon. Mai multe sute de case, majoritatea cu acoperiș de șindrilă, au ars complet. După acest foc, moldovenii au început să construiască case mai solide și aproape peste tot cu acoperișuri de tablă, care până la acea dată, erau cu totul rare în Iași” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 90).

scări și alte unelte trebuitoare”¹⁰⁹. Pentru supravegherea orașului au fost înființate două pichete în turn la mănăstirea Trei Ierarhi și în deal, pe Sărărie, la biserica Vulpe (fig.14). Pompierii de aici semnalizau cu steguri și făclii cvartalul unde izbucnea un incendiu¹¹⁰. Rolul acestor slujitori era apreciat de eforie, ei fiind plătiți separat, așa cum rezultă din bugetul orașului pe 1837, când a fost alocată suma de 2880 lei pentru serviciile „a șase păzitori de foc din clopotnița Trei Ierarhi”¹¹¹.

În fiecare cvartal exista o secție, un local al pompierilor, unde erau depozitate materialele necesare stingerii incendiilor. Pe planul întocmit de Iosif Rasac în anul 1844 sunt arătate patru asemenea clădiri denumite „pojărnicii”. În cvartalul I, sediul tulumbagiilor era plasat la est de biserica Sf. Gheorghe Lozonschi, lângă grajdul domnesc al palatului lui Mihail Sturza (Seminarul Veniamin Costachi), pe malul Râpii Pivighetoaia (str. Săulescu de azi), zonă cu foarte multe izvoare de unde se puteau alimenta cu ușurință tulumbele. În cvartalul II, pojărnicia era așezată între mănăstirea Trei Ierarhi și mănăstirea Sf. Sava, la intersecția uliței Podul Vechi (str. Costache Negri) cu ulița Nemțească Mare (aproximativ în zona gangului „Moldova”). În cvartalul III, pompierii erau așezați la intersecția dintre Ulița Sf. Teodor cu Ulița Sărăriei (vis-a-vis de Liceul Economic, nr. 1). În cvartalul IV, pojărnicia era situată la est de biserica Sf. Dumitru Misai, la intersecția străzilor Eternitate, Spital Cantacuzino-Pășcanu și Beldiceanu. Aici a fost amenajat, în anul 1840, un cerdac de supraveghere a incendiilor, care a costat 2144 lei¹¹².

La 12 februarie 1852, serviciul de pompieri a orașului s-a reformat, ocazie cu care au fost alese noi locuri pentru cele patru sedii ale pojărnicii. Un prim loc desemnat a fost pe ulița Sărăriei, la deal de biserica Vulpe, pe un teren cu ruine ce aparținea bisericii Sf. Haralambie, unde s-a ridicat și un foișor de observație. Al doilea sediu a fost fixat în Beilic, peste drum de median, pe un loc al mănăstirii Barnovschi (str. Grigore Ghica). Al treilea local pentru activitatea pompierilor a fost stabilit pe ulița Podul Lung, pe locul pitarului Gavrilaş Vasiliu, ginerele lui Age-Boeriu (str. Sf. Lazăr sau str. Palat). Și ultimul loc, al patrulea, a fost amenajat pe ulița Păcurari în fața caselor Rădoaei¹¹³.

Pentru a combate eficient posibile incendii s-a dispus alimentarea cu apă a orașului în cantități corespunzătoare și amenajarea în piețele orașului a patru havuzuri (rezervoare) de piatră „largi și încăpătoare de îndestulă apă, unde vor sta și sacalile și uneltile focului întru păstrare”¹¹⁴. Cu ocazia realizării alimentării capitalei cu apă prin țevi de fier de către Mihalik de Hodocin, în anii 1843-1848 au fost amenajate mai multe bazine cu apă răspândite pe întreg cuprinsul urbei: la Academie (pe str. Arcu, vis-a-vis de Liceul Național), în curtea mănăstirii Sf. Spiridon, la Cabinetul Natural, la biserica Curelari, la Golia, la intersecția din fața casei Adamachi, la grajdul domnesc de lângă biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi, la Hanul Turcesc de pe latura de sud a mănăstirii Trei Ierarhi, la mănăstirea Sf. Vineri, la Beilic, în fața și în

¹⁰⁹ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția VI, art. LXXXVII, p. 441.

¹¹⁰ *Ibidem*, art. LXXXIX, p. 441.

¹¹¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585.

¹¹² *Ibidem*, tom X, partea a II-a, Anexa 22/A, p. 562.

¹¹³ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 180, p. 288.

¹¹⁴ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția VI, art. LXXXVII, p. 440.

spatele Palatului Ocârmuirii, la biserica Sf. Constantin și Elena din Podul Roș¹¹⁵. Decizia amenajării celor 13 rezervoare a venit ca urmare a învățăturilor trase de pe urma incendiului din 1844, când au fost folosite la stingerea focului cantități mari de vin și oțet din cauza lipsei apei¹¹⁶.

Pentru a preîntâmpina izbucnirea unor incendii „orișice lucru sau materie arzătoare, precum chereste, păcură, fân, stuh și alte asemenea” erau interzise a se depozita în cantități mari pe teritoriul orașului¹¹⁷. În urma unei dispoziții ale Sfatului din 24 iunie 1836, boierii au primit dreptul de a depozita în curțile proprii maxim 10 care mici sau 5 care mari de fân¹¹⁸. În ceea ce privește velnițele, s-a hotărât la 20 august 1837 ca ele să fie amplasate la o distanță de minim 100 de stânjeni (cca 200 m) de cea mai apropiată casă¹¹⁹, prin urmare, practic excluse din interiorul orașului.

În misiunea lor, pompierii erau ajutați de hornari (coșari) și sacagii. Hornarii, în număr de 32 de indivizi, conduși de un starosti, „carele va fi unul din pietrarii cei mai buni”, aveau misiunea de a „priveghe ca ogeacurile să fie pretutindeni bine zidite și să nu aibă nici o primejdie”. Ei erau plătiți de la bugetul Eforiei cu 40 lei pe lună și aveau datoria de a se „înfățoșa purure, în vremea hotărâtă la fieștecăre casă”¹²⁰. Sacagii orașului aveau obligația ca seara să se întoarcă acasă cu sacalile pline cu apă, iar peste noapte să vegheze pe rând la paza orașului de foc. În caz de incendiu erau datori a aduce apă¹²¹. În schimbul serviciilor lor eforia oferea diverse reduceri sau exceptări de la taxe și impozite¹²².

Iluminatul public a fost o preocupare constantă a eforiei¹²³ deoarece „luminarea ulițelor fiind pentru poliție un ajutor de priveghere și de ușurință pentru comunicația lăcuitorilor în vremea nopții, este asemănătoare de neapărată trebuință și nevoie, într-un oraș bine organizat”¹²⁴. Străzile capitalei trebuiau a fi iluminate de 500 de fânare așezate la distanța de 12 stânjeni unul de altul în zona centrală și de 15 stânjeni în mahalalele de la margine. Pentru întreținerea fânarelor s-a constituit un corp de 40 de fanaragii cu un staroste în frunte. Fiecare slujbaș avea în grijă pe timpul nopții câte 12 fânare, el trebuind să asigure și ordinea publică în sectorul atribuit¹²⁵. În nopțile friguroase și ploioase ei aveau la dispoziție gherete așezate pe

¹¹⁵ vezi Mihailik de Hodocin, *Planul drumului apelor capitalei ridicat în anul 1843 și pus în aplicație de domnitorul Prințul Mihail Sturza*, litografiat la Institutul Albinei, Iași, 1857.

¹¹⁶ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 325.

¹¹⁷ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția VI, art. LXXXVIII, p. 441.

¹¹⁸ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 183, p. 291.

¹¹⁹ *Ibidem*, doc. 185, p. 292.

¹²⁰ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția VI, art. XCI-XCIII, p. 441 și 442.

¹²¹ *Ibidem*, art. XCIV, p. 441.

¹²² Pentru modul de organizare și funcționare a serviciului de pompieri vezi *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, Capul IV, *Măsuri feritoare de foc*, p. 269-303.

¹²³ Pentru evoluția iluminatului public la Iași în secolul al XIX-lea v. D. D. Rusu, *Îmbunătățirea iluminatului public din orașul Iași în secolul al XIX-lea*, în *AȘUI*, tom XVIII, 1972, s. III a, fasc. 2, p.157-165.

¹²⁴ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția V, *Pentru luminarea orașului*, art. LXXXIII, p. 440.

¹²⁵ În anul 1836, P. Gego Elek, trimis de Academia de Științe Maghiară să se intereseze de soarta ceangăilor din Moldova, a fost uimit că pe unele străzi ale Iașului se putea plimba noaptea la lumina felinarelor: „spiritul de gospodărie a făcut să fie construite case de piatră, cu etaj, în șir drept, unul lângă altul, pe care călătorul le poate privi de jos și noaptea la iluminatul de pe strada pavată cu piatră” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 568).

marginea drumului¹²⁶. Pentru munca prestată ei primeau o leafă de 40 de lei pe lună¹²⁷. De-a lungul timpului, cheltuielile cu iluminatul orașului au crescut. În 1835, s-au plătit 17.000 lei pentru 100 de fânare și 3600 lei pentru 90 stâlpi de felinar destinați a fi montați „pe ulițele unde se face pave”. În același an, s-a acordat o sumă de 28.800 pentru lefurile unui număr de 70 de fanaragii¹²⁸. În anul 1837, s-au cheltuit 24.300 lei pentru salariile a 50 de fanaragii, înlocuiți ulterior de 66 de culuccii, iar pentru achiziția a 10 fânare cu geamuri și repararea altora s-au alocat 292 lei¹²⁹. Bugetul pentru anul 1840 a alocat 74.990 lei pentru luminarea orașului, leafa a 25 fanaragii și prețul a 200 de lămpi, la care s-au adăugat 8400 lei pentru salariile a 25 de culuccii¹³⁰.

În anul 1839, s-au înlocuit lumânările de seu cu ulei vegetal, iar în 1842 s-au montat 240 de felinare mari în centrul orașului și 400 de felinare mici în mahalalele mărginașe, numărul total al fânarelor depășind 750¹³¹.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, iluminatul capitalei a fost concesionat unor particulari, fapt ce a dus la anumite disfuncționalități și în consecință la nemulțumirea orașenilor. Pentru a pune capăt problemelor din iluminatul public, la 6 martie 1853 s-a hotărât reorganizarea serviciului de fanaragii. S-a înființat un corp de slujitori alcătuit din 82 de oameni din care opt subofițeri și 74 soldați. Subofițerii aveau o leafă de 300 de lei, iar soldații de 177 lei. Pe lângă salarii, fanaragii mai primeau uniforme, alimente, lemne și alte beneficii. Ei au fost integrați unității de pompieri și subordonați căpitanului acesteia. Toate cheltuielile de întreținere a felinarelor erau suportate de Eforie, o parte din stricăciuni, lipsuri, furturi putând fi imputate fanaragiilor¹³².

Începând cu anul 1857, urmând exemplul Bucureștilor, s-a trecut la introducerea petrolului lampant în iluminatul capitalei. Operațiunea de înlocuire a felinarelor a fost încredințată unei asociații compusă din Iohann Levandovschi, Gh. Muller și Simion Isipovici. În aprilie 1858, s-au încheiat lucrările de instalare în felinare a celor 820 de mecanisme aduse de la Berlin. Iluminatul cu gaz lampant nu s-a ridicat la nivelul așteptărilor din pricina lipsei de preocupare din partea antreprenorilor. Cu toate neajunsurile, în pragul Unirii din 1859, capitala Moldovei avea un sistem modern de iluminat public, comparabil cu cel al orașelor din apusul Europei¹³³.

Igiena publică a fost reglementată printr-o suită de măsuri ce vizau curățenia orașului, asanarea mlaștinilor din împrejurimi, mutarea cimitirelor în exterior și reglementarea activităților poluante.

¹²⁶ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția V, art. LXXXIV-LXXXVI, p. 440.

¹²⁷ *Ibidem*, Secția VII, p. 442. Profesorul francez, Jean Alexandre Vaillant a relatat în jurul anului 1840 că „orașul este iluminat în centrul comercial și pe ulițele principale. Orașul Iași are 550 de felinare de ulei” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 412).

¹²⁸ *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II, Anexa 25, p. 617.

¹²⁹ *Ibidem*, tom VIII, partea a II, Anexa 25, p. 585.

¹³⁰ *Ibidem*, tom X, partea a II-a, Anexa 22/A, p. 562.

¹³¹ D. D. Rusu, *op. cit.*, p. 158.

¹³² *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, Capul IV, Secția IV, *Despre înființarea unei campanii de fanaragii, pentru ca luminarea capitalei să se facă fără darea ei în antrepriză*, p. 297-303.

¹³³ D. D. Rusu, *Administrația orașului Iași...*, p. 323-324.

Curățatul și măturatul străzilor și ogrăzilor era în sarcina locuitorilor. Ei erau datori ca miercurea și sâmbăta, la orele fixate pentru fiecare cvartal, să măture „drumul obștesc pardosit sau podit înainte feții casălor lor, a dughenilor, a grădinilor, a ogrăzilor, înainte zidului lor și a altor locuri, până la mijlocul uliții”. Mizeria trebuia adunată la marginea caselor, iar gunoiul din curți scos în fața porților de unde era ridicat de cotiugile (căruțele) orașului¹³⁴. În afara zilelor și orelor stabilite, nimeni nu avea voie să arunce mizeria pe ulițe¹³⁵. În schimb, piețele orașului erau curățate zilnic de „necurățenii și alte rămășiți”. La fel și ulițele erau în fiecare zi curățate de leșurile animalelor a căror stăpân nu putea fi găsit¹³⁶. Orășenii erau obligați să-și scoată singuri gunoiul de grajd la marginea așezării. Fiecare cvartal trebuia să amenajeze la periferia orașului, „la locurile cele mai puțin locuite”, spații speciale unde să fie depus, separat, gunoiul de grajd și mizeria de pe străzi¹³⁷.

Pentru transportul mizeriei din capitală la gropile de gunoi a fost înființat un grup de slujbași (cotiugari). Ei erau în număr de 72 și aveau o leafă lunară de 40 lei. Aparte, pentru tăiatul și transportatul gheții, erau plătiți 50 de oameni cu câte 3 lei pe zi timp de 3 luni pe an¹³⁸. Spre a ușura munca măturătorilor, Eforia a cumpărat 36 de cotiugi, însemnate cu numărul cvartalului unde erau folosite, lopeți de lemn, hârlețe, mături și cângi¹³⁹.

Din motive necunoscute, Eforia a renunțat la plata celor 72 de măturători și a preferat să plătească birul a 346 locuitori de la sate (aproximativ 13.000-15.000 lei anual), care se obligau să întrețină curățenia capitalei¹⁴⁰.

Eforia capitalei a folosit munca locuitorilor din satele vecine până în anul 1852, când a fost înființat corpul cantoniștilor. La 31 iulie 1852, Departamentul Lucrărilor Publice a numit 88 de cantoniști, conduși de doi epistați, care urmau să întrețină ulițele capitalei de la 1 septembrie. Ei erau distribuiți astfel: 8 pe Ulița Mare până la biserica Sf. Neculae cel Mic (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt și str. Lăpușneanu; biserica Sf. Neculae cel Mic a fost pe locul Casei Studenților din Fundație), 10 pe Podul Verde (Bd. Carol I), 8 Ulița Sf. Spiridon (Bd. Independenței), 4 în Târgul Cucului, 2 pe Ulița Măjilor și a Răzoaei (str. I.C. Brătianu), 8 pe Ulița Sf. Vineri (Bd. Anastasie Panu), 8 pe Podul Vechi (str. Costache Negri), 8 pe Ulița Pașcanului și a Goliei (str. Arcu și Cuza-vodă), 4 pe actuala stradă Lascăr Catargi, 2 pe Ulița

¹³⁴ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LVIII, p. 436; *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 209, p. 339 și doc. 211, p. 340-341.

¹³⁵ În ciuda eforturilor, în anul 1837, igiena pe unele ulițe ale orașului lăsa foarte mult de dorit: „în câteva ulițe, care nu sunt pavate, nu poți să răzbați chiar cu trăsura. Aceste ulițe constituie adevărate focare de infecție, a căror influență adăugată acelora ale unei mlaștini, care printr-o nepăsare condamabilă este lăsată să băltească la porțile Iașilor, dau orașului un aer foarte nesănătos; aici nu este vorba decât de friguri și de boli” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 715).

¹³⁶ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LXIV, p. 437.

¹³⁷ *Ibidem*, art. LXVI, p. 437.

¹³⁸ *Ibidem*, Secția VII, p. 442.

¹³⁹ *Ibidem*, Anexa H, Secția II, art. LXII, p. 436-437. În anul 1845, capitala Moldovei nu excela la capitolul igienă. Consulul Prusiei la Iași nota cu dezgust că „instalațiile pentru sănătatea și curățenia publică lasă mult de dorit. Noroiul nu este ridicat din oraș cât ar trebui, ci e îngrădărit la marginea caselor și a gardurilor până ce vara, transformat în praf, este purtat de vânt sub această formă în care ori stă în nasul și gura oamenilor ori chiar ploile îl prefac în râuri, străzile luând aspectul de canale pline de noroi lipsite de scurgere” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 270).

¹⁴⁰ Vezi bugetul Eforiei pe anii 1835, 1838 și 1840: *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II-a, Anexa 25, p. 617; tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585; tom X, partea a II, Anexa 22/A, p. 562.

Goliei (stradela Golia), 12 pe Ulița Păcurari, 2 pe Ulița Păcurari de Sus (str. Garabet Ibrăileanu), 2 pe ulița logofătului Neculai Canta (str. Toma Cozma), 8 de la Palatul Administrativ la bariera Socola (str. Palat și Bd. Socola) și 2 pe ulița fostului domn Mihail Sturza. Cei doi epistați aveau împărțite atribuțiile pe câte un sector al orașului. Primul avea în supraveghere orașul de la nord de Ulița Goliei (str. Cuza-vodă), al doilea se îngrijea de partea de la sud de aceeași uliță. Cantoniștii aveau o leafă de 600 lei pe an, iar epistații câte 100 lei pe lună¹⁴¹.

O problemă pentru igiena, sănătatea orașului o reprezentau și câinii fără stăpân. Prin Regulamentul Organic s-a hotărât a se plăti din veniturile Eforiei doi câineri (hingheri) care să strângă câinii găsiți pe ulițele capitalei. Animalele ucise trebuiau îngropate „în depărtare cuviincioasă de la oraș și groapa trebui a fi de un stânjin de adâncă”¹⁴². În bugetele eforiei din unii ani, hingherii apar cu o leafă de 720 lei¹⁴³, semn că edilii se ocupau, periodic, să fie îndepărtați câinii vagabonzi de pe ulițele capitalei.

Serviciu de ecarisaj a fost reformat la 18 octombrie 1852, când s-au înființat 3 posturi de hingheri plătite cu 720 lei. Slujitorii trebuiau să adune de pe străzile capitalei câinii și dacă în termen de 36 de ore nu erau revendicați ei erau otrăviți. Posesorii de animale erau obligați să pună botniță și zgardă la câini spre a evita rănirea trecătorilor¹⁴⁴.

Mediul ambiant al capitalei Moldovei era afectat de existența multor iazuri și mlaștini pe cursurile pâraurilor și râurilor ce traversau orașul. Pentru a curăța aerul așezării de mirosuri neplăcute cauzatoare de boli molipsitoare, s-a dispus regularizarea cursurilor Bahluiului, Cacainei și Nicolinei, asanarea mlaștinilor de pe aceste ape și prevenirea inundațiilor. Mijloacele de intervenție aveau în vedere „înălțarea malurilor pe la locurile unde ar fi pre giosite, prin deschiderea neapăratelor canaluri și prin cultivare a marelui șes a Bahluiului, carele șes pentru apropierea sa de oraș, poate fi lucrat spre folosul și plăcerea locuitorilor săi”¹⁴⁵. Cronicarul Manolache Drăghici a consemnat că în vremea lui Mihail Sturza s-au zidit o mulțime de poduri peste toate trecherile mlaștinoase¹⁴⁶. În cheltuielile orașului Iași se găsesc mențiuni despre construcția de poduri de piatră peste Cacaina, fapt ce presupune și lucrări de regularizare a acestuia¹⁴⁷. De asemenea, râul Bahlui a fost canalizat prin munca a peste trei mii de țigani¹⁴⁸. Cursul Nicolinei a fost îndreptat când s-a făcut drumul șoseluit cu patru

¹⁴¹ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 214, p. 343-344.

¹⁴² *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LXIV, p. 437.

¹⁴³ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585.

¹⁴⁴ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 220, p. 351-352.

¹⁴⁵ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LVII, p. 436.

¹⁴⁶ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 315. Totuși problema mlaștinii Bahluiului era departe de a fi rezolvată. În 1837, Auguste Labatut a descris șesul Bahluiului ca fiind „o mlaștină urâtă și răspânditoare de friguri” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 712). În 1845, Johan Daniel Ferdinand Neigebaur, consulul Prusiei, descria malurile Bahluiului ca fiind pline de bălți și lipsite de pomi și tufișuri (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 266).

¹⁴⁷ În anul 1838 s-au cheltuit 10.950 lei pentru facerea a două poduri peste Cacaina, vezi *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585.

¹⁴⁸ D. Ciurea, *Civilizația în Moldova în perioada 1834-1849*, în Idem, *Românii în istoria universală*, vol. I, volum îngrijit de Stela Cheptea și Gh. Buzatu, Editura Tipomoldova, Iași, 2011, p. 379.

poduri de piatră ce lega Podul Roș de bariera Târgușor Nicolina. Cu acest prilej a fost ridicat și podul de piatră peste Bahlui de la Podul Roș¹⁴⁹.

În scopul menținerii aerului curat și pentru a preîntâmpina izbucnirea unor epidemii, s-a dispus ca „nici o îngropăciune nu să va mai face lângă bisericile orașului”. La o depărtare de 200 de stânjeni de marginea orașului, trebuiau amplasate trei sau patru cimitire, împrejmuite cu garduri înalte de 12 palme (cca. 2,5 metri) „și de copaci așa răsădiți încât să nu să oprească aerisire”. În mijlocul cimitirelor trebuia ridicată o capelă, iar lângă poartă zidite două chilii destinate ciocilor¹⁵⁰. Numărul ciocilor din orașul Iași a fost fixat la 48, cu o leafă de 40 lei pe lună. Din listele de cheltuieli ale orașului se observă că numărul și lefii ciocilor au fluctuat. În anul 1835, erau 160 de ciocli care încasau o sumă de 5133 lei pe lună¹⁵¹, în 1838 erau 160 de ciocli și aveau o leafă totală de 7010 lei¹⁵², iar în 1840 ființau 96 de ciocli cu o retribuție lunară de 3162 lei¹⁵³.

Cimitirele plănuite în Regulamentul Organic nu au fost înființate, iar înmormântările în jurul bisericilor din oraș au continuat. Studiind planul lui Peytavin din 1857, putem observa dezvoltarea unor cimitire la marginea localității, semn că ieșenii începeau și ei să separe lumea celor vii de a celor morți, la fel cum se întâmpla și în orașele din Europa Occidentală. Evreii, care potrivit credinței nu amestecau planul celor vii cu a celor morți, aveau un cimitir pe panta de sud a dealului Tătărași, cumva pe malul Bahluiului. Creștinii protestanți, în marea lor majoritate germanici, aveau o biserică, actuala Sf. Mina, cu un cimitir în dosul Ulișii Păcurari. Creștinii catolici renunțaseră încă de la începutul secolului al XIX-lea la cimitirul din jurul bisericii Adormirea Maicii Domnului de pe Ulița Mare. Principalul cimitir catolic a fost organizat pe lângă capela Sf. Iosif, din spatele Grădinii Copou. Pe acel teren a fost înălțat, în zilele noastre, Institutul Teologic Romano-Catolic „Sf. Iosif”. În mahalaua Moara de Vânt, unde este acum cimitirul Sf. Petru și Pavel, a funcționat Capela și cimitirul spitalului Sf. Spiridon, aici fiind îngropați pacienții morți de boli molipsitoare¹⁵⁴. Pe planul lui Iosif Rasac din 1844, pe ulița Sărăriei, vis-a-vis de biserica Vulpe, este menționat Mecetul turcilor, care semnalizează locul unde erau îngropați încă din secolul al XVII-lea credincioșii mahomedani.

Tot pentru menținerea unui climat sănătos în Iași, au fost excluse din perimetrul urban activitățile poluante: „pe malul Bahluiului și a Cacainei să vor hotărî două piață spre așezare căsăpiilor, velnițelor, fabricilor de lumânări, magaziiilor de pește sărat, de păcură și de tot lucrul a cărui aburire sau firea aprinzătoare vor vătămătoare fi de primejdie”¹⁵⁵. Produsele din carne puteau fi aduse în oraș doar cât era necesarul pentru o zi, iar transportul și depozitarea trebuia să se facă în condiții igienice. Pentru a pune în practică mai repede aceste norme, Eforia se obliga să construiască magazinele în piețele desemnate, pe care să le închirieze la doritori¹⁵⁶.

¹⁴⁹ Alexandre A. C. Sturza, *Regne de Michel Sturdza prince regnant de la Moldavie. 1834-1849*, Librairie Plon, Paris, 1907, p. 199.

¹⁵⁰ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LXVII-LXX, p. 437-438.

¹⁵¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II-a, Anexa 25, p. 617.

¹⁵² *Ibidem*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585.

¹⁵³ *Ibidem*, tom X, partea a II, Anexa 22/A, p. 562.

¹⁵⁴ *IN*, fasc. 9, p. I, 1931, doc. CXVII-CXIX, p. 153-155.

¹⁵⁵ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LXXI, p. 438.

¹⁵⁶ *Ibidem*, art. LXXII, p. 438.

Salhanaua, cășpia mare sau abatorul, a fost ridicată la marginea așezării, la confluența Cacainei cu Bahluiul, cam pe amplasamentul actual al rectoratului Universității Tehnice „Gh. Asachi” din Iași, așa cum ne indică planurile Rasec (1844) și Paytavin (1857). În cheltuielile Eforiei pe anul 1838 apar trecute sumele de 60.000 lei, ce s-au întrebuințat la „facerea încăperilor pentru cășăpie” și de 6000 lei, care s-a dat inginerului Singurov pentru urmărirea lucrărilor, aspect care arată că în acest timp au fost amenajate încăperile salhanalei¹⁵⁷.

Fabrica de lumânări era tot în marginea orașului¹⁵⁸. Pe planul de conducte și cișmele de apă întocmit de Mihalik de Hodocin, Fabrica de Stearin (de stearină, de lumânări) este semnalată pe malul Bahluiului, mult la răsărit de altarul bisericii Sf. Constantin și Elena din spatele Curții domnești.

Depozitele de păcură și dohot, dar și măcelării improvizate, erau în preajma barierei Păcurari. În raportul comisarului Despărțitului I către Departamentul din Lăuntru, din 24 octombrie 1855, privind alipirea Târgușorului Păcurari la Iași, se semnala existența unor mari depozite de păcură și dohot lângă velnițe și măcelării insalubre. În aceste circumstanțe, comisarul recomanda luarea unor măsuri pentru depărtarea magaziiilor cu substanțe inflamabile de zona locuită a târgușorului¹⁵⁹.

Aprovizionarea cu apă era o condiție obligatorie pentru prevenirea și stingerea incendiilor și menținerea igienei publice. Prin urmare, alimentarea cu apă a capitalei a fost o una din principalele griji ale conducerii orașului și a guvernului Moldovei¹⁶⁰. Din bugetul central se acorda eforiei o sumă de 75 mii lei pe an pentru întreținerea și modernizarea rețelei de apă potabilă. Regulamentul Organic a impus autorităților căutarea de noi surse de apă pentru a potoli necesitățile unui oraș cu o populație în creștere. La realizarea noilor aducțiuni trebuiau folosite exclusiv țevile de fontă, vechile conducte din olane fiind abandonate. Din bugetul țării se putea finanța captarea izvoarelor, aducerea apei până la Golia și distribuirea la cișmelele publice. Particularii care doreau o sursă de apă în propria curte trebuiau să plătească costul lucrării¹⁶¹. Vechiul sistem de aducțiune a apei a mai funcționat o perioadă, însă cu intervenții din ce în ce mai dese din pricina tuburilor de ceramică ce se spargeau.

În anul 1843, s-a început o amplă operațiune de prefacere a aducțiunii și distribuției apei în capitală¹⁶². Se pare că lucrările de renovare a rețelei de apă au fost corelate cu reparațiile capitale suferite de ulițele principale în anii 1843-1845. În *Sama veniturilor și cheltuielilor Epitropiei Casei Apelor pe anul 1844* era prins și șeful Comisiei pavelei, inginerul Barberot, care a primit o sumă de 6300 lei¹⁶³. Pe *Planul drumului apelor capitalei* întocmit de inginerul

¹⁵⁷ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585.

¹⁵⁸ După mărturia lui Johan Daniel Ferdinand Neigebaur, consulul Prusiei, „dintre fabricile din Iași este des pomenită numai aceea de lumânări de stearină pe care a clădit-o un boier, Ghica, cu ajutorul unui maestru elvețian” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 272).

¹⁵⁹ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, doc. 268, p. 398.

¹⁶⁰ N. Peiu, D. Simionescu, *Lungul drum al apei pentru Iași. Istoricul alimentării cu apă și canalizării dulcelui târg*, Editura Grama, Iași, 1995, p. 49-54.

¹⁶¹ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția IV, *Despre ape*, art. LXXX-LXXXII, p. 439-440.

¹⁶² Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 315.

¹⁶³ *Analele Parlamentare ale României*, tom XIII, partea a II-a, *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei*, Legislatura III, Sesiunea III (XIII), 1845, București, Imprimeria Statului, 1903, Anexa 43, p. 299.

Mihalik de Hodocin, conductele de apă sunt figurate pe marginea ulițelor, semn că acestea nu au putut fi montate decât odată cu paveluirea drumurilor cu prisme din lemn hexagonale.

Proiectul de alimentare cu apă a orașului a fost realizat de inginerul-hidrolog și geolog, Mihalik de Hodocin, adus din Transilvania de Gheorghe Asachi. Bugetul lucrării a fost format din 50 mii lei de la Visterie, 120 mii lei donație din partea domnului Mihail Sturza și 22.453 lei din partea unui grup de boieri ce doreau cișmele particulare. Din cheltuielile consemnate se poate urmări succesiunea operațiunilor. Leafa inginerului șef a fost de 9450 lei, la care s-au mai adăugat 7348 lei costul deplasării la fabrica Ruzberg din Banat. Contractarea și plata parțială a 1888 țevi, folosite pentru aducerea apei în oraș, cu 27.304 lei. Țevile de la Podul de Piatră la Golia au costat 5490 lei. Maistrul Wilhem Cune a primit o garanție de 630 lei pentru fabricarea a 644 roți de plumb folosite la îmbinarea țevilor. Școala de Arte și Meserii a primit 450 lei pentru confecționarea a 1000 șuruburi utilizate la prinderea tuburilor. Pentru meșterii care au așezat țevile s-a decontat 6306 lei. Maistrul Rautenbah a primit 630 lei pentru așezarea lespezilor pe sub țevi (probabil a verificat panta de scurgere a apei). Maistrul Andrei Raitenbah a primit 27 mii lei pentru a executa trei cișmele și trei havuzuri la Palatul Vechi, Poarta veche a Mitropoliei și la Academie. Aproape 28 mii lei s-au cheltuit pentru întreținerea și facerea unor canale de piatră pentru scurgerea apelor¹⁶⁴. În 1848, s-au cumpărat ultimele 133 de țevi de rezervă și s-au reparat câteva canale de scurgere¹⁶⁵.

Din această înșiruire de cheltuieli transpar câteva concluzii edificatoare. În primul rând, autoritățile au alocat o sumă consistentă (de aproximativ patru ori mai mare decât se obișnuia în mod normal) semn că au dorit rezolvarea problemei apei într-un timp cât mai scurt. În al doilea rând, conducerea a contractat un grup de specialiști străini, care să le garanteze calitatea investiției: inginerul șef Mihalik de Hodocin, maistrul Rautenbah, maistrul Wilhem Cune, maistrul Andrei Raitenbah. Și în al treilea rând, beneficiarul a înțeles să folosească materiale rezistente (țevi de fier, prinse cu roți de plumb, legate cu șuruburi), pentru a da lucrării o durabilitate cât mai mare. Prin asigurarea unui necesar zilnic de apă potabilă, domnul și conducerea Eforiei au încercat să preîntâmpine izbucnirea unor catastrofe de tipul incendiului din 1827 sau a epidemiei de holeră din 1831.

Apa necesară alimentării orașului Iași era captată de pe dealul Șapte Oameni. Ca să poată fi adusă în oraș, apa era trecută peste cursurile pârârilor Ciric și Cacaina. Peste Cacaina se trecea pe la sud de biserica Sf. Pantelimon din Târgul Cucului, cam la intersecția actualei Str. Conductelor cu Bd. Tudor Vladimirescu (pe sub care a fost canalizată cursul Căcainei). Apa era apoi condusă pe sub Ulița Pescăriei (actuala str. Stihii) și introdusă în mănăstirea Golia prin poarta din zidul de răsărit. Din Casa apelor de lângă turnul de intrare de pe latura de sud a mănăstirii apa era distribuită la 14 cișmele publice și la 21 particulare.

Cișmele publice erau la: mănăstirea Golia, Târgul Făinei – casa Adamachi (intersecția de la Cinci drumuri), Cizmărie (intersecția uliții Cizmăria cu ulița Sf. Vineri, cam pe locul unde este pasajul pietonal de la Hala Centrală), mănăstirea Sf. Sava, mănăstirea Sf. Vineri (sediul Finanțelor Publice de pe bd. Anastasie Panu), Palatul Administrativ (unde este acum statuia lui Ștefan cel Mare), Grajdurile domnești (pe latura de est a Palatului Domnesc), biserica Sf.

¹⁶⁴ *Ibidem*.

¹⁶⁵ *Analele Parlamentare ale României*, tom XV, partea a II-a, *Obicinuita Adunare a Moldovei*, Legislatura IV, Sesiunea I (XVI), 1847-1848, Imprimeria Statului, București, 1908, Anexa 52, p. 878.

Constantin și Elena (din spatele Palatului Domnesc), biserica Curelari (str. Sărărie), Cabinetul Natural (Muzeul de Științe Naturale de pe Bd. Independenței), biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi, Academie (vis-a-vis de Liceul Național), Mitropolie (fântâna de pe latura de răsărit).

Cișmelele particulare au fost consemnate la: logofătul Alecu Balș (Filarmonica), Institutul Ghica-vodă (Maternitatea „Cuza-vodă”), prințul Mihail Sturza (sediul Facultății de Teologie, vechiul Seminar „Veniamin Costachi”), vornic Costachi Sturza (Poșta Română de pe str. Cuza-vodă), doamna Eufrosina Răducanu (la sud de biserica Sf. Ioan Botezătorul din Măji), vornic Neculai Milo (vis-a-vis de biserica Sf. Ioan Botezătorul, pe amplasamentul actual al Liceului de Artă), doamna Elenko Sturza (vis-a-vis de mănăstirea Golia, în fața turnului de intrare), vornic Alecu Catargiu (pe strada I.C. Brătianu, Școala pentru copii cu dizabilități), vornic Lascăr Cantacuzino (Starea Civilă), Ștefan(?) Micul (Restaurant Select), hatman Mavrodi (la nord est de biserica Sf. Ioan Botezătorul), Mitocul mănăstirii Neamț (pe str. Armeană, actualul sediu al PRO TV-Iași, Beizade Calimah (str. Cuza-vodă, nr. 41, fostul Sediul PNTCD-Iași), Școala de Arte (Biblioteca UMF „Gr. T. Popa”), Aga Kostache M. (în parcare de vis-a-vis de Universitatea „Petre Andrei”), vornicul Anastasie Bașotă (casa Bașotă de la începutul străzii Sărărie), mănăstirea Bărboi, Hanul Turcesc (pe latura de sud a mănăstirii Trei Ierarhi) și fabrica de lumânări (pe malul Bahluiului, la est de biserica Sf. Constantin și Elena). În mahalaua Tătărașilor erau două cișmele amenajate în jurul spitalului Sf. Treime, construit de logofătul Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu și soția sa Pulheria.

Din repartitia cișmelelor publice și particulare se poate constata că apa de la mănăstirea Golia nu putea fi ridicată mai sus de ulița Sf. Spiridon (Bd. Independenței). Locuitorii din Copou, Muntenime și Sărărie au trebuit să se unească într-o asociație privată a cărui scop a fost găsierea și canalizarea unor izvoare pentru acoperirea propriilor nevoi. Încă din anul 1804, din vremea domniei lui Alexandru Moruzi, a fost fondată o asociație de boieri a cărui scop a fost „să aducă și în partea aceea apele și izvoarele ce sunt pe moșie la Copoului în multe locuri prin vii și pe afară la satul ce se numește Muntenii”¹⁶⁶. Din această primă tovărășie făceau parte 11 boieri care aveau case răspândite în partea de sus a orașului: logofătul Costache Balș, Măcărescu, Beizadea Mavrocordat, logofătul Costache Ghica, vornicul Ianculeu, hatmanul Săndulache Sturza, hatmanul Neculai Stratulat, vistiernicul Alecu Balș, vornicul Lupul Balș, Gheorghe Leondarie Tufecibașa, postelnicul Neculai Balș¹⁶⁷. La 10 iulie 1849, o parte a urmașilor acestor boieri s-au reunit pentru a reface aducțiunile de apă din zona Copou. Boierii participanți erau următorii: logofătul Costache Sturza, vornicul Alecu Rosetti-Roznovanu, logofăt Alecu Sturza, Logofăt Iorgu Ghica, vornicul Iancu Ghica, logofăt Ștefanachi Catargi, vornicul Teodorachi Ghica, vornicul Nicu Mavrocordat, vornicul Alecu Ghica, beizadea Nicolache Vogoride și postelnicul Vasile Pogor. Noua tovărășie era mai restrânsă, mare majoritate a boierilor avându-și proprietățile de o parte și de alta a Uliței Podul Verde (Bd. Carol I)¹⁶⁸. Lucrarea a fost încredințată suulușului Hristea Neculau și a fost realizată din tuburi de ceramică izolate cu câlți împregnați în ulei. Din pricina materialelor folosite,

¹⁶⁶ IN, fasc. 8, 1930, doc. XC, p. 129.

¹⁶⁷ Constantin I. Andreescu, *Inițiative particulare de aducere a apei potabile la Iași*, în „Arhiva Românească”, tom VI, 1941, p. 311-323.

¹⁶⁸ IN, fasc. 8, 1930, doc. XCIV-XCV, p. 134-137.

aducțiunea nu a fost de durată, în anul 1858 marea majoritate a boierilor retrăgându-se din asociație.

Asistența medicală pentru locuitorii Iașilor a fost atent reglementată. Sănătatea publică era o problemă a Eforiei și a guvernului Moldovei, în egală măsură. Din bugetul țării era prevăzută suma de 120.000 lei pentru „lefile doftorilor, hirurgilor și a moașilor din capitalie și alte orașe a ținuturilor”¹⁶⁹. La rândul său, bugetul Eforiei avea prevăzută plata unui doctor cu o leafă de 300 lei pe lună¹⁷⁰.

Prin Regulamentul Organic s-a stabilit ca sănătatea ieșenilor să fie supravegheată de Comitetul sănătății¹⁷¹. Din acest organism făceau parte logofătul din lăuntru, inspectorul carantinelor și protomedicul. Atribuțiile comitetului cuprindeau mai ales aspecte administrative: controlul actului medical, instituirea carantinei și supravegherea spitalelor¹⁷². Protomedicul era ales de Sfatul Administrativ dintre medicii din Iași și confirmat de domn. În sarcina sa intra validarea diplomelor și atestatelor medicale, monitorizarea spitalelor și spițeriilor (farmaciilor), coordonarea vaccinărilor (hultuitul de vărsat) și prezidarea Comisiei Doftorilor¹⁷³. Comisia doctorilor era alcătuită din protomedic, patru doctori, un „doftor moșitor” (ginecolog?) și patru moașe. Comisia se întrunea „dimpună cu hirurgul” de două ori pe săptămână la casa eforiei, unde se sfătuiau „asupra firii boalelor aflătoare în ființă, asupra simptomilor pe care acele boale au înfătoșat, nu mai puțin și să dei socotința lor asupra vreunei din nou ispitiri pe care ar fi descoperit în jurnalul medișinii și despre aceasta sfătuire să va adresui raport către Comitetul sănătății”¹⁷⁴. În fiecare cvartal al orașului era un medic, o moașă și două spițerii (farmacii)¹⁷⁵. Medicul trebuia să vegheze mai cu seamă la bolile dezvoltate în mediile sărace. În caz de suspiciune de „boală primejdioasă”, doctorul era dator să viziteze pacienții în fiecare zi. Pentru cazurile mai ușoare, medicul făcea doar două vizite pe săptămână. În fiecare zi, doctorul avea rezervate două ore pentru consultul gratuit al oamenilor sărmani. În timpul epidemiilor, medicilor le era interzis să părăsească orașul¹⁷⁶.

Cu ocazia împărțirii orașului în cvartale în anul 1832, s-a păstrat o listă a medicilor responsabili cu fiecare despărțitură. În cvartalul I erau repartizați doctorii Viola și Ilașciuk și moașele Șilăr și Verujinsche. În cvartalul II erau responsabili doctorii Ilașciuc și Sachilarie și

¹⁶⁹ *Regulamentul Organic*, Capul III, *Reglementul de Finans*, Secția II, *Despre cheltuielile statului*, art. 74, pct. XVI, p. 367.

¹⁷⁰ *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II-a, Anexa 25, p. 617.

¹⁷¹ Potrivit prințului Anatoli Demidov „organizarea serviciului public medical, al cărui comitet pentru sănătate face inspecții, cuprinde: un medic șef, patru medici având fiecare în răspunderea sa una din secțiunile orașului Iași, un medic la spitalul de la Sf. Spiridon și câțiva chirurgi subalterni” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 668).

¹⁷² *Regulamentul Organic*, Anexa F, *Despre Casile Obștești*, Secția II, *Pentru organizația părții medicale*, art. LXXVI-XCI, p. 413-415; *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, doc. 866, p. 441.

¹⁷³ *Ibidem*, art. XCII-XCIII, p. 415-416.

¹⁷⁴ *Ibidem*, art. XCIV-C, p. 416-418; *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, doc. 867, p. 443.

¹⁷⁵ După relatarea consulului Prusiei la Iași, C. A. Kuch, „fiecare farmacist trebuie să aibă certificate privind trecerea examenelor sale în școlile germane; în caz contrar este silit să fie un provizor care să îndeplinească aceste cerințe ale legii”. La fel și moașele trebuiau să fi învățat meseria în stabilimentele din Germania, de unde trebuiau să aducă „certificate vrednice de luat în considerare” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 220).

¹⁷⁶ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, doc. 868, p. 444.

moașa Verujensca. În cvartalul III erau numiți medicii Viola și Sechilarie și moașele Verujinsca și Șiler. În cvartalul IV erau rânduiți doctorul Țucherini și moașa Rodaiar¹⁷⁷. Spițeriile din capitală, câte două în fiecare cvartal, erau constrânse să elibereze gratuit medicamente locuitorilor săraci. Periodic, ele erau controlate și în caz de abateri grave la gramajul și calitatea remediilor erau închise¹⁷⁸.

Suferinzii de boli contagioase sau incurabile erau separați de oraș și tratați în spitale. Regulamentul Organic recomanda ca spitalele să fie așezate pe un loc înalt, departe de centrul orașelor, astfel încât să se împiedice transmiterea bolilor¹⁷⁹. Cel mai mare spital din capitală era Sf. Spiridon din Târgul de Sus, pe ulița cu același nume. El avea „doftorul său, un chirurg, un vataș și alți slujitori după trebuință”. Așezământul avea minim 120 de paturi, repartizate pe camere destinate bărbaților și femeilor. Din când în când, neanunțat, spitalul era inspectat de protomedic, care se interesa de actul medical și de curățenia camerelor. „În locul cel mai curat al spitalului” trebuia construit un fereceu, care să deservească pacienții¹⁸⁰.

În anul 1850, pe o latură a orașului, în mahalaua Tătărași, Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu și soția sa Pulheria au început construirea spitalului Sf. Treime, destinat, în special, tătărașenilor săraci. Ospiciul a fost clădit pe locul caselor logofătului din Tătărași și a primit danie satele Tăuteștii și Vindereii. La final, familia ctitorului a pus așezământul sub oblăduirea Spitalului Central Sf. Spiridon¹⁸¹.

Tot la o margine a orașului, pe dealul Galata a fost înființat un azil pentru ieșenii nevoiași. În anul 1855, casele domniței Ruxandra, construite pe ruinele palatului lui Constantin Ipsilanti de la Galata, au fost transformate în „ospiciu pentru bătrâni săraci și infirmi pentru a stârpi necuviința cerșetorilor de prin ulițe”. Clădirile nu erau chiar potrivite cu noua întrebuintare, de aceea domnul Grigore Alexandru Ghica a poruncit arhitectului Kugler să întocmească un plan pentru un „ospiciu îndemânatic și chibzuit, în potrivire cu regulile ospitalicești”¹⁸².

Spitalul israelit a fost înființat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și a funcționat în diferite imobile închiriate. În anul 1842, a fost zidită o nouă clădire (actuala maternitate „Elena Doamna”) destinată tratării credincioșilor mozaici¹⁸³.

Din reglementările introduse de Regulamentul Organic în domeniul sănătății publice transpare grija autorităților în prevenirea izbucnirii epidemiilor în păturile de jos ale populației¹⁸⁴. Putem concluziona că autoritățile au tras învățămintele potrivite după marea epidemie de holeră din timpul ocupației rusești. Medicii erau obligați să asigure asistență medicală săracilor, spițeriile eliberau rețete gratuite nevoiașilor, iar suspectii de boli contagioase erau izolați în spitale. Spitalele tind să se depărteze de oraș. Spitalul Sf. Spiridon,

¹⁷⁷ *Buletinul „Ioan Neculce”*, fascicola 4, 1924, doc. CXXVIII, p. 199-200.

¹⁷⁸ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, doc. 872, 873, 874, p. 448-452.

¹⁷⁹ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția II, art. LXXVI, p. 439.

¹⁸⁰ *Ibidem*, Anexa F, Secția II, art. LVIII-LXIV, p. 410-411; Gh. Băileanu, *Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon și crearea persoanelor juridice în vechiul drept privat*, Viața Românească, Iași, 1929.

¹⁸¹ *IN*, fasc. 9, p. I, 1931, doc. CLIV, p. 185.

¹⁸² B. Apăvăloaei, *Palatul din secolul al XIX-lea de la Galata-Iași*, în *CI*, XXIV-XXVI, 2005-2007, p. 277.

¹⁸³ N.A. Bogdan, *Orașul Iași...*, p. 441-442.

¹⁸⁴ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, Serie Nouă, vol. V (1847-1851), coord. Daniela Bușă, Editura Academiei, București, 2009, p. 677.

prin inerția tradiției, domina centrul orașului, la fel ca în zilele noastre. În același timp, spitalul Sf. Treime (Cantacuzino-Pășcanu) a inaugurat ospiciul izolat, rupt de agitația orașului, unde bolnavul se poate trata în liniște, fără să amenințe cu suferința sa populația sănătoasă.

Învățământul public nu intra printre preocupările Eforiei. De soarta educației locuitorilor Moldovei¹⁸⁵ se ocupa o epitropie condusă de „preosfinția sa părintele mitropolitul, legiuitul statornicit epitrop”¹⁸⁶. În Iași, capitala țării, s-au înființat multe instituții de învățământ care au modelat aspectul așezării¹⁸⁷. Școli primare au fost înființate în mahalalele de la periferie: Tătărași, Păcurari și Sărărie, la care se adăuga Școala Vasiliană¹⁸⁸.

Pentru educarea fetelor s-au întemeiat două școli ce aveau ca scop formarea „din tinerele Patriei soții și mame bune, în care razimă fericirea casnică a familiei și baza întăiei creșteri a cetățenilor”. Una dintre școli era localizată în mahalaua Măjilor, între bisericile Sf. Ilie și Sf. Ioan Botezătorul. Prin referatul din 7 ianuarie 1836, mitropolitul Veniamin Costache, vornicul Costachi Mavrocordat și aga Asachi, au propus domnului Mihai Sturza cumpărarea caselor vornicului Gheorghie Sturza pentru a adăposti școala de fete deoarece „casele de la mănăstirea Barboi, în care provizoriu se află așezată acea școală” sunt neîncăpătoare. Proprietatea vornicului Gh. Sturza, era centrală, cu cișme de apă și grădină întinsă, unde fetele puteau învăța cultivarea plantelor¹⁸⁹. Cealaltă școală apare trecută în planul lui Peytavin în spatele spitalului Sf. Spiridon, pe ulița Stratulat (str. Nicolae Bălcescu), în zona actualei Școli Postliceale Sanitare „Grigore Ghica”.

Băieții cu aptitudini pentru meșteșuguri au fost îndrumați către Școala de Arte și Meserii, înființată în anul 1840. Școala a fost construită în mijlocul orașului, pe ulița Măjilor (str. Teodor Burada), „pe locul unde acum se află oarecare copaci ai Școalei fetelor” (sau „pe locul grădinei școalei fetelor”). Programa de studiu cuprindea materii precum: „rotăria, ferăria de fabrică, lăcătușia cea fină, strugăria, sădăcăria și mașinăria”¹⁹⁰. În corpurile vechii școli, azi funcționează biblioteca Universității de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa”. Tinerii recruți erau școlarizați în unitățile create pe lângă cazărmi, acestea având o programă asemănătoare cu școlile primare.

Domnitorul Grigore Alexandru Ghica a înființat, la 1 ianuarie 1852, în casele părintești, „o școală de moșit cu un azil pentru pruncii părăsiți și un biuro pentru mance”. În felul acesta domnul spera să reducă mortalitatea infantilă și să sprijine creșterea demografică¹⁹¹. Astăzi, în

¹⁸⁵ O radiografie completă a învățământului în Moldova Regulamentului Organic v. la Gabriel Bădăraș, *Organizarea și conținutul învățământului public din Moldova între anii 1832 și 1848*, partea I, II și III, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 345-361; XVIII, 1981, p. 211-231; XIX, 1982, p. 375-393.

¹⁸⁶ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera F, Secția I, capitolul V, *Casa Învățăturilor Publice*, art. LXV, p. 411.

¹⁸⁷ Tabloul complet al școlilor din Iași poate fi găsit în decizia de reorganizare a învățământului din anul 1851 v. *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, doc. 805, p. 304.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 307.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 308; Theodor Codrescu, *Uricarul. Cuprinzătorul de diverse acte care pot servi la Istoria Românilor*, vol. VII, Tipografia Buciumului Român, Iași, 1886, p. 193-194.

¹⁹⁰ *Ibidem*, doc. 809-819, p. 343-352. Scriitorul și filantropul francez Benjamin Nicolas Marie Appert a apreciat, la mijlocul secolului al XIX-lea, eforturile profesorilor de la Școala de Arte și Meserii: „am vizitat, de asemenea, academia, biblioteca și școala de arte și meserii și nu pot lăuda îndeajuns pe aceasta din urmă, unde munca, activitatea, inteligența și moralitatea se reuniau pentru a forma pe tinerii meșteșugari” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. V, p. 677).

¹⁹¹ *Ibidem*, doc. 908-909, p. 562-578.

casele institutului înființat de Grigore Alexandru Ghica funcționează maternitatea „Cuza-vodă”.

Învățământul superior din Moldova a fost sprijinit prin înființarea în anul 1834 a unei Academii¹⁹². Pentru folosința instituției nou create au fost cumpărate casele spătarului Petrache Cazimir de lângă biserica Tâlpădari. Ulterior s-au cumpărat și casele spătarului Alexandru Anastase Voinescu de vis-a-vis de localul central al Academiei, pe locul unde se află azi Liceul Național. Mai târziu clădirile au fost unite printr-o galerie ce trecea pe deasupra străzii. De la această amenajare Ulița Academiei s-a numit și Ulița Arcu (actuala str. Arcu). În cadrul Academiei funcționau patru facultăți: Filosofia, Drept, Medicină și Teologie. Facultatea de Teologie își desfășura activitatea la mănăstirea Socola de lângă Iași¹⁹³.

Din repartitia instituțiilor de învățământ de pe teritoriul capitalei se pot observa câteva aspecte ale zonificării orașului. La periferie erau răspândite școlile primare, ce aveau scopul de a răspândi cunoștințe elementare. În centrul orașului erau concentrate principalele unități de învățământ specializate în formarea unor specialiști. O bună parte din școli au fost întemeiate între bisericile Sf. Ilie și Sf. Ioan Botezătorul din vechea mahala a Măjilor. Aici a funcționat Școala de Arte și Meserii, o Școală de Fete și Cabinetul de Științe Naturale¹⁹⁴. În vecinătatea acestui nucleu a fost înființat Institutul de Orfanotropie de pe ulița Goliei (maternitatea „Cuza-vodă”). Vis-a-vis de Cabinetul de Științe Naturale era spitalul Sf. Spiridon, unde, atunci ca și astăzi, făceau practică studenții de la Facultatea de Medicină. În spatele spitalului era a doua Școală de Fete a orașului. Ușor excentric acestui nucleu, pe Ulița Arcu, în continuarea Uliței Goliei, se situa sediul Academiei.

Poliția capitalei era organul executiv al Eforiei, ambele instituții fiind subordonate Departamentului Din Lăuntru¹⁹⁵. Potrivit Regulamentului Organic, „toate pricinile de bunile orânduiri publice sânt drituite poliției și toate acele care privesc la iconomia orașului sânt drituite eforiei... poliția și eforia sunt datoare a să agiuta împreună întru tot ceia ce privești la ținere bunei orânduiri și la publiceasca liniștire”¹⁹⁶.

În atribuțiile poliției intrau: menținerea ordinii, reținerea contraveniențelor, supravegherea curățeniei pe străzi și în piețe, îndeplinirea dispozițiilor eforiei și comisiei doctorilor, supravegherea comerțului¹⁹⁷. În caz de incendiu, poliția avea obligația să coordoneze unitățile de pompieri ce le avea în subordine¹⁹⁸. Trăsurile și atelajele capitalei

¹⁹² D. D. Rusu, *Evoluția învățământului superior din Iași în prima jumătate a secolului XIX*, în *AIIAI*, XXII, 1985, p. 215-231.

¹⁹³ V. Popovici, *Învățământul în limba națională până la 1860*, în *Contribuții la istoria dezvoltării Universității din Iași. 1860-1960*, București, 1960, p. 52.

¹⁹⁴ Despre acest așezământ, diplomatul prusian Karl Otto Ludwig von Armin a avut numai cuvinte de laudă: „o altă instituție științifică este Muzeul de Istorie Naturală, înființat de doctorul Cihac în anul 1834. Acesta s-a bucurat de sprijinul însuflețit și activ al remarcabilului guvernator general rus de atunci, Kiselev. În pofida timpului scurt, Muzeul deține deja o colecție foarte mare de curiozități ale istoriei naturale și o bibliotecă de seamă” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 496).

¹⁹⁵ Dan D. Iacob, *Principalele atribuții ale poliției ieșene în perioada regulamentară. „Așezământul” din 31 mai 1832*, în *HU*, VIII, 1-2, p. 55-69.

¹⁹⁶ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, art. XXXIX-XL, p. 432.

¹⁹⁷ *Ibidem*, Anexa Litera K, *Despre orășeneasca poliție*, art. V, p. 444.

¹⁹⁸ *Ibidem*, art. VI, p. 444.

erau inspectate pentru a preîntâmpina posibilele accidente datorate proastei lor întrețineri¹⁹⁹. Străinii ce veneau în Iași erau datori de a se prezenta cu documentele la Agie pentru a primi un permis de ședere. Proprietarii de hanuri trebuiau să informeze poliția despre numele, starea și locul de origine a oaspeții străini cazați²⁰⁰. Tot în supravegherea poliției intra și breasla ciocilor. Nici o înmormântare nu se făcea în cimitirile orașului fără un document semnat de un doctor și un comisar al poliției²⁰¹. Controlul armelor și muniției era făcut de angajații agiei. Nimeni nu avea voie să poarte și să folosească arme în cuprinsul capitalei²⁰². Poliția capitalei avea competențe și în ceea ce privește disciplina în construcții. În caz de construcții noi, care se abăteau de la linia uliții sau care nu aveau un plan aprobat de municipalitate, poliția dispunea sistarea lucrărilor și intrarea în legalitate a proprietarilor²⁰³.

În fruntea poliției capitalei era Aga, numit direct de domn. Șeful Agiei alegea câte un comisar pentru fiecare cvartal al orașului. Comisarul era numit „dintre orășenii lăcuiitori în a lor cvartale și cunoscuți prin a lor bune purtări”. El era ajutat de trei epistați aleși din cele trei departamente din care era constituit un cvartal. Epistații²⁰⁴ erau desemnați „dintre locuitorii cei mai vrednici de această slujbă și care vor fi dat dovezi de bune urmări”. La dispoziția celor 4 comisari și 12 epistați ai capitalei se găseau un număr de 136 de slujitori „în uniformă și înarmați cu săbii și carabini”. Ei aveau posturi fixe la intersecția ulițelor, unde se îngrijeau de „ținerea bunei orânduiei și umbletul cel regulat al trăsurilor”²⁰⁵. Comisarii și epistații primeau salarii din bugetul Eforiei. Comisarii cvartalurilor aveau o leafă lunară ce fluctua în jurul sumei de 250 lei. Epistații primeau o retribuție de 100 lei pe lună. Veniturile celor 136 de slujitori erau acoperite din bugetul Moldovei. Comisarul aveau o cancelarie proprie pentru funcționarea căreia Eforia deconta suma de 100 lei pe lună²⁰⁶.

La prima împărțire a orașului în cvartale, din 24 august 1832, s-au numit, alături de doctori și moașe, comisarii și epistații capitalei. În cvartalul I, a fost numit comisarul stolnicul Dumitrachi Urziceanu și epistații Ioan Bodrescu, Iordache Ioan și Costache Țuplica. În cvartalul II, paharnicul Ioan Ciornei a fost așezat comisar. El era ajutat de epistații Iordachi Tătaru, Costache Toma și Costachi Balaban. În cvartalul III, a fost desemnat comisar

¹⁹⁹ *Ibidem*, art. VII, p. 444-445.

²⁰⁰ *Ibidem*, art. VIII-X, p. 445.

²⁰¹ *Ibidem*, art. XIII, p. 445.

²⁰² *Ibidem*, art. XII, p. 445.

²⁰³ Dan D. Iacob, *op. cit.*, Anexa, p. 66.

²⁰⁴ Potrivit învățatului francez Jean Alexandre Vaillant epistații aveau un rol în supravegherea sănătății orășenilor: „vătășii din cartiere trebuie să informeze în fiecare dimineață despre starea de sănătate a fiecărei case, să dea avizul comisariatului pentru cazurile grave care se pot ivi” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 412).

²⁰⁵ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera K, art. I-III, p. 444. În anul 1838, prințul rus Anatoli Demidov a expus modul de organizare a poliției și pompierilor: „poliția orașului Iași este organizată după un sistem ceva mai regulat: fiecare din cele patru sectoare ale orașului este supravegheat de un comisar, care are sub ordinele sale trei funcționari subalterni. Datorită veniturilor municipalității, a fost formată o companie de 100 de pompieri; această instituție utilă n-a încetat să dea până în prezent dovezi de disciplină și curaj” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 665).

²⁰⁶ *Ibidem*, Anexa Litera H, Secția VII, p. 442-443. Pentru evoluția veniturilor încasate de angajații poliției capitalei v. *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II-a, Anexa 25, p. 617; tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585; tom X, partea a II, Anexa 22/A, p. 562.

Anastase Grebenciu, iar epistați Spiru Papalicu, Anton Cubolshi și porușnicul Ioan Botezatul. În cvartalul IV, funcția de comisar a revenit lui Gheorghe Nicolau, ajutat fiind de epistații polcovnic Vasile Codrescul, Ioniță Carage și Miron Hădărag²⁰⁷.

Poliția capitalei a fost reorganizată prin legea din 9 iunie 1850. Instituția era datoare a asigura în primul rând „liniștea și păzirea bunei rânduiei îndeobște”²⁰⁸. În ceea ce privește funcționarea orașului, poliția trebuia să supervizeze curățenia și înfrumusețarea așezării, decongestionarea căilor de acces publice, „apărarea monumentelor și zidirile publice”, prevenirea incendiilor, controlul trăsurilor de birjă și a vizităilor, libertatea comerțului, verificarea unităților de măsurat, aprovizionarea cu produse de strictă necesitate²⁰⁹. Pentru fiecare din cele șase cvartale ale orașului a fost numit un comisar. El era secondat de patru epistați, responsabili de câte un departament al cvartalului. Aga și comisarii acționau prin intermediul serjenților de oraș și a jandarmeriei capitalei²¹⁰.

În 1855, târgușoarele de la bariere au fost încorporate orașului. Cu acest prilej, comisarul despărțiturii a II-a a solicitat ca Târgușorul Nicolina să primească o nouă organizare polițienească. Reprezentantul poliției capitalei a propus ca la Nicolina să fie numit un epistat, pe lângă care să fie distribuiți trei jandarmi. Pentru patrulele de noapte, comisarul a cerut un număr cât mai mare de soldați, deoarece infracționalitatea era ridicată²¹¹.

3.3. Măsuri de ordonare și înfrumusețare a orașului

Ulițele capitalei. Trama stradală, datorită importanței sale în ceea ce privește ușurarea comunicațiilor, a fost modernizată încă din vremea ocupației rusești. Ulițele orașului au cunoscut o transformare majoră în ceea ce privește înfățișarea. Cronicarul Manolachi Drăghici a remarcat faptul că încă „din primele luni ale ocupației rusești din 1828, s-a început pardosirea străzilor din Iași cu piatră rotundă, numită pavea, croită în forma caldarâmului turcesc din Țarigrad, de unde s-au adus și meșteri după desființarea podarilor și a podelelor de lemn, iar asta pentru ocrotirea pădurilor din țară, care s-au redus aproape de tot. Prin această lucrare străzile s-au mai lărgit acolo unde s-a putut. S-au făcut trotuare pe margini pentru pedestri și șanțuri pentru scurgerea apei care venea de la Copou în fiecare primăvară la topirea zăpezii și toamna din ploii”²¹².

În ședința din 12 octombrie 1831, Adunarea Moldovei prezidată de ambasadorul rus Matvei Minciaki, responsabil cu redactarea Regulamentului Organic, a luat primele măsuri privind pardosirea cu piatră a drumurilor din Iași: au fost stabilite materiile prime, bugetul de cheltuieli și durata lucrării²¹³. Regulamentul Organic a introdus câteva prevederi clare privitoare la modul de amenajare a tramei stradale. În primul rând s-a decis dărâmarea tuturor

²⁰⁷ IN, fasc. 4, 1924, doc. CXXVIII, p. 199-200.

²⁰⁸ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, doc. 197, p. 304.

²⁰⁹ *Ibidem*, p. 309.

²¹⁰ *Analele Parlamentare ale României*, tom XVI, partea a II, *Divanul Obștesc al Moldovei*, Legislatura V, Sesiunea I și II (XVII-XVIII), 1850-1851, Imprimeria Statului, București, 1910, Anexa 48, p. 104.

²¹¹ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, doc. 267, p. 397.

²¹² Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 306-307.

²¹³ Th. Codrescu, *Uricarul sau Colecțiune de diferite acte ce pot servi la Istoria Românilor*, vol. VIII, Tipografia Buciumul Român, Iași, 1886, p. 198-202.

construcțiilor ce ieșeau din linia străzilor. În al doilea rând s-a hotărât ca arterele importante ale capitalei să fie pavate cu piatră. Iar în al treilea rând, s-au stabilit condițiile în care se pot zidi construcții la fața ulițelor²¹⁴.

Pentru a se putea lărgi și îndrepta străzile capitalei, s-a luat decizia ca în termen de șase luni „toate tarabile, cerdacuțele de lemn ieșite din linia binalii, prispile de lut” să fie demolate. În locul acestora, „spre a se aduce pre cât s-ar pute în dreaptă linie ulițele”, nici un orășean nu avea voie să construiască fără aprobarea eforiei²¹⁵. În spiritul acestor prevederi, Secretariatul de Stat a hotărât, la 5 mai 1834, ca străzile principale să aibe o lățime de șase stânjeni (12 m) așa cum erau în timpul domnului Vasile Lupu. Toți proprietarii de dughene la frontul stradal erau datori a căuta documente cu care să justifice loturile ocupate²¹⁶. Procesul de desființare a dughenilor, anexelor ce încălcau traseele ulițelor a fost anevoios și a evoluat în paralel cu operațiunea de pavare cu piatră a străzilor. O parte a negustorilor au obținut păsuiri de la dezafectare până în momentul modernizării ulițelor. Alți proprietari, în marea lor majoritate boieri, au încercat să profite de pe urma statutului social și să capete exceptări de la lege. În decursul a câtorva ani, cu toții au trebuit să-și dărâme proprietățile în folosul binelui public²¹⁷.

Principalele artere ale capitalei au intrat într-un proces de modernizare, care urmărea schimbarea la față a așezării și ridicarea ei la un nivel comparabil cu orașele din Europa: „pardosala ulițelor și a piețelor publice fiind neapărată pentru înlesnirea comunicațiilor și îndemânătoare curățire a aerului... să vor pardosi cu piatră vârtoasă, făcându-să pe fieștecare laturi cărări, pe cât va fi cu putință”. Prin mahalale urmau a se face „șosăle cu prundiș și cu hendichiuri spre scurgirea apilor”. Pentru îndepărtarea apelor meteorice „pe la locurile cele mai potrivite să vor face canaluri boltite, cu gratii de fier la gurile lor”²¹⁸.

Ulițele de prin mahalale, precum „șoseau Păcurariului și a Bucșinescului, care trebuiesc a să alcătui din nou și șoșaua Podului Lung cu coturile ei, a Vămii și de la Iarmaroc, care trebuiesc a să meremetisi și a să ține în bună stare”, intrau și ele în vizorul autorităților. Pe baza actelor de proprietate, drumurile trebuiau îndreptate și lărgite acolo unde situația o permitea. Calea de rulare a străzilor era alcătuită mult mai simplu. Peste pământul bine bătătorit se așternea piatră sfărmată de la dealul Păun „supt inginerească povățuire”. Bani necesari lucrărilor se strângeau de la mahalagii, în funcție de deschiderile proprietăților la ulițe²¹⁹.

Pavarea ulițelor principale cu piatră a fost un proces greoi, care s-a întins pe mai mulți ani. Arterele supuse pardosirii au fost următoarele: Ulița Mare (Bld. Ștefan cel Mare și Sfânt), ulița Sf. Spiridon și ulița Târgului de Sus (Bd. Independenței), ulița Consulatului Rosienesc

²¹⁴ Consulul Franței, Adrien Louis Cochelet, a reținut că în anul 1834 autoritățile aveau în plan îmbunătățirea stării drumurilor: „m-am convins înainte de a părăsi Iași că administrația moldoveană dorea să declanșeze lucrări de înfrumusețare a orașelor și îmbunătățire a drumurilor. Era vorba să paveze străzile din Iași, să se facă șosele în împrejurimi, să se construiască poduri de lemn și de piatră” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 238).

²¹⁵ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, Secția I, art. LII-LIII, p. 435.

²¹⁶ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 124, p. 190-191.

²¹⁷ Dan Iacob, *Măsuri de sistematizare a zonei centrale a orașului Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Demolarea „baratcelor”, în „Monumentul”, X, 2008, 1, p. 28-31.*

²¹⁸ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, Secția I, art. LIII-LV, p. 435.

²¹⁹ *Ibidem*, Anexa Litera N, *Pentru facirea șosărilor în orașul Iași*, p. 450.

(azi dispărută; una ulița Sf. Spiridon de ulița Goliei prin Piața Unirii de astăzi; sediul Consulatului Rusesc era vis-a-vis de colțul de sud-est al spitalului Sf. Spiridon), ulița Sf. Ilie (str. V. Alecsandri), ulița Goliei (str. Cuza-vodă), ulița Răzoarei (str. I.C. Brătianu), Podul Vechi (str. Costache Negri), ulița Consulatului Nemțesc (o porțiune din str. Elena Doamna; Consulatul Nemțesc era la vest de biserica Albă, unde este azi sediul ziarului „24 Ore”), ulița Sf. Vineri (Bd. Anastasie Panu) și ulița Târgului de Jos (dispărută azi; aproximativ Esplanada Teatrului Luceafărul și str. Grigore Ghica). Lungimea totală a ulițelor de pardosit era de 4 000 stânjani (cca. 8 000 m), iar suprafața era de 16.305 stânjani pătrați. La un stângen pătrat de pardosit intrau 1200 ocă de piatră (aprox. 1,5 tone), iar pentru toată lucrarea ar fi fost nevoie de 19.566.000 ocă de piatră²²⁰. Piatra trebuia adusă de pe malurile râurilor Moldova, Bistrița, Trotuș și Putna. Costul proiectului era destul de mare, un stângen pătrat de pardosit fiind evaluat la 100 de lei, iar prin urmare, toată lucrarea ar fi costat 1.630.500 lei. Amenajarea ulițelor capitalei cu piatră trebuia să se facă în șapte ani și beneficia de o garanție de doi ani, timp în care antreprenorul făcea reparații gratuite²²¹. Sumele necesare modernizării drumurilor capitalei erau acoperite de la bugetul central și de la proprietarii ce se mărgineau cu ulițele în lucru. La 15 mai 1833, a fost făcut un recensământ al proprietăților ce aveau ieșire la aceste ulițe, ocazie cu care s-au fixat și sumele cu care trebuia să contribuie fiecare posesor de terenuri, dughene sau case²²².

Proiectul de paveluire cu piatră a ulițelor capitalei a fost realizat de arhitectul Fraywald și inginerul Singurov, iar execuția a fost încredințată, în 1833, beizadelei Petrache Mavrogheni, nepotul de soră al domnului Mihail Sturza. Antreprenorul se obliga să pardosească cu piatră străzile orașului Iași și să facă canale cu bolți pentru scurgerea apei de pe ulițe. Piatra trebuia să o aducă de pe cursurile râurilor din zona montană. Pentru fundamentul drumurilor, a cărui grosime varia în funcție de starea terenului, trebuia să procure pământ viu și nisip. Meșterii tocmiți de beizadea Petrache Mavrogheni trebuiau să lucreze după indicațiile inginerului Singurov²²³. La 16 februarie 1835, o comisie formată din vistiernicul Dimitrie Ghica, vornicul Ștefan Catargiu, vornicul Iorgu Ghica, aga Alecu Roset și spătarul Vasile Veisa a constatat calitatea proastă a lucrărilor făcute de antreprenor: pietrele folosite erau mici și așezate greșit pe un fundament subțire. Prin urmare, foarte multe pietre au ieșit din lucrare, marea majoritate a ulițelor trebuind refăcute. În urma anchetei Petrache Mavrogheni a fost obligat să aducă un inginer cu o echipă de meșteri din Imperiul Habsburgic, care să asigure ulițelor o pantă de scurgere „până la locurile unde se varsă în Bahluiu”. Se recomanda ca pietrele să fie bătute bine într-un fundament alcătuit din lut hleios și nisip²²⁴.

Cu toate că la execuția drumurilor capitalei au participat și muncitori nemți, calitatea lucrărilor nu s-a îmbunătățit. În anul 1841, la împlinirea celor șapte ani destinați lucrării și a

²²⁰ *Ibidem*, Anexa Litera M, *Pentru facirea pavelii în orașul Iașii*, art. I-V, p. 447-449.

²²¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom III, partea a II-a, *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei*, Legislatura I, Sesiunea I, 1832-1833, București, Imprimeria Statului, 1893, Anexa 76, p. 292-298.

²²² N. A. Bogdan, *Cu prilejul pavării câtorva uliți din Iași, în 1833*, în *BI*, anul I, 1921, fasc. I, p. 41-60.

²²³ *Analele Parlamentare ale României*, tom V, partea a II, p. 535 și 550.

²²⁴ *Ibidem*, p. 789. După finalizarea anchetei, lucrările la ulițele capitalei au fost făcute mai temeinic, aspect remarcat de Eugene Stanislas Bellanger, care a observat, în anul 1836, că Iașii sunt un oraș „mai bine clădit, mai bine pavat și mai ales mai bine întreținut decât Bucureștiul (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 478).

încă doi ani de garanție, mai erau de pardosit 1200 de stânjani pătrați de drum. În referatul de recepție a străzilor pardosite, se specifica faptul că ulițele capitalei sunt „într-o desăvârșită proastă stare din pricina mai cu seamă a nestatornicirii fundamentului”²²⁵.

După nouă ani de eforturi financiare considerabile, rezultatele erau cu totul nesatisfăcătoare: „pulberea și gropile ce se făceau în ele (în ulițe - n.n.), asemănându-le cu o mare furtună, deznădăjduia până și pe cel mai curajos. Paveaua de bolovani, groaza femeilor îngreunate și a bărbaților pântecoși, spătoria toți caii și hrentuia toate căruțele”²²⁶.

Pentru a remedia situația, Eforia a pornit o nouă acțiune de reamenajare a ulițelor principale din capitală²²⁷. Între anii 1843-1845, drumurile centrale din Iași, în lungime totală de 4000 stânjani (8 000 m), au fost acoperite cu pavele de lemn. Sistemul de pavare era unul modern, larg răspândit în orașele mari ale timpului. Butuci din lemn, înalți de o palmă (cca. 25 cm), tăiați în șase laturi și smoliți, erau fixați pe un pat de nisip aspru. Pe marginile străzilor au fost amenajate trotuare din piatră de la Deleni²²⁸. Șeful proiectului a fost Felix Barberot, decorat mai târziu de sultan, la propunerea lui Mihail Sturza, pentru opere de utilitate publică²²⁹. La 10 iulie 1845, domnul Moldovei a hotărât ca inginerul Felix Barberot să fie, timp de 10 ani, singurul abilitat a pavelui drumurile orașelor cu prisme din lemn²³⁰. Lemnul necesar lucrării era adus din ținuturile Neamț, Botoșani, Iași, Vaslui și era prelucrat într-o fabrică specială, situată în mahalaua Sărării²³¹.

Tot în această perioadă, a început montarea de indicatoare pentru străzile și clădirile Iașilor. Pe fiecare stradă trebuiau amplasate indicatoare de tablă, uniforme ca dimensiuni, pe care erau scrise, pe fond albastru cu litere albe, identitățile străzilor și caselor. Indicatoare cu nume de străzi erau fixate pe pereții caselor de la capetele ulițelor și din intersecții, iar numerele de casă erau fixate de ușile de intrare ale imobilelor. Casele din partea dreaptă a străzilor primeau numere pare, iar cele din partea stângă căpătau numere impare. Numerotarea caselor se făcea în funcție de raportul față de axa creată de Ulița Mare și Șoseaua Socolei²³².

Din pricina terenului de fundare insuficient compactat, dar și a proastei întrețineri, nici acest sistem de pavare nu a rezistat prea mult. Cronicarul Manolache Drăghici a lăudat acest

²²⁵ *Ibidem*, tom XI, partea a II-a, *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei*, Legislatura II, Sesiunea V (X), 1841-1842, Imprimeria Statului, București, 1900, Anexa 30, art. 8, p. 920.

²²⁶ Descrierea aparține lui Costache Negruzzi, *apud*, N. A. Bogdan, *Orașul Iași...*, p. 370.

²²⁷ Starea precară a drumurilor capitalei, din jurul anului 1840, a fost surprinsă de Johan Daniel Ferdinand Neigebaur, consulul Prusiei la Iași: „de abia câteva dintre ulițe principale sunt pavate și doar din anul 1843 au început a se orândui trotuare, iar în 1844 a se pava cu buturugi din lemn ca șase colțuri. Este de dorit ca acest început să fie dus mai departe, căci vara este cu neputință să umbli prin acest oraș, insuportabil de întins, din cauza prafului, iar iarna din pricina murdăriei fără fund” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 267).

²²⁸ *Analele Parlamentare ale României*, tom XIII, partea a II-a, Anexa 55, p. 317-318.

²²⁹ D. Ciurea, *Românii în Istoria Universală*, vol. II, *Moldova sub domnia lui M. Sturza*, volum îngrijit de Stela Cheptea și Gh. Buzatu, Editura TipoMoldova, Iași, 2012, p. 145.

²³⁰ *IN*, fasc. 5, 1925, p. 319-320.

²³¹ Mircea Ciubotaru, *Lexic și toponime din Moldova*, în „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, XLVII-XLVIII, 2007-2008, p. 311-317.

²³² Dan Iacob, *Denumirea străzilor și numerotarea caselor din orașele și târgurile Moldovei la mijlocul secolului al XIX-lea. Documente*, în *HU*, IX, 2001, 1-2, p. 97-126.

sistem trainic de pavare inventat la Paris și adoptat și în Rusia, dar a menționat cu tristețe că „în nici un oraș nu a fost atât de lipsit de viață ca în Iași, din cauza mulțimii de trăsură și a neglijării întreținerii lor de Departamentul problemelor din interior”²³³.

La 16 ianuarie 1851, au fost prezentate mai multe sisteme de reamenajare a străzilor capitalei, în special a Uliții Mari, socotită de la bariera Copou la Palatul domnesc²³⁴. Devizul de lucrări prevedea scoaterea cuburilor de lemn și a pământului de sub ele până la adâncimea de 50 cm, amenajarea unui strat suport din moloz de esență tare și realizarea pavelei. Pentru facerea șoselei, autoritățile au avut de ales între prundul de Moldova (costul total 1,38 milioane lei), pietre cubice (cost total 1,82 milioane lei), bolovani (cost total 658 mii lei) și cube de cărămidă (cost total 488 mii lei). La 12 ianuarie 1852, a fost votată metoda după care urmau a se executa principalele ulițe din oraș: se scotea vechea pavea de lemn și resturile putrede de sub ele, se compacta temeinic pământul, se așezau bolovani îmbinați „în chip ca paveaua” (strat suport) și în final se aranja piatra „vârtoasă și cioplită în cuburi” adusă de la Mogoșești și de la munte²³⁵.

Pentru facerea noilor pavele a fost fixată o dare diferențiată, prin care proprietarii de case și dughene trebuiau să strângă suma de 655 mii lei. Pentru întreținerea ulițelor, orașenii erau datori să contribuie anual cu 46 mii lei²³⁶. Izbucnirea Războiului Crimeii, ocupația rusă, iar mai apoi cea austriacă au întârziat concretizarea proiectului. Cu toate că banii s-au strâns, „deseori și prin execuții silite”, drumurile capitalei „nici pe jumătate nu s-au pietruit și nici mahalalele nu s-au ales cu șosele, de se făceau pe ele când veneau ploile mari niște noroaie de nesuferit”²³⁷.

Drumurile centrale, proaspăt reamenajate cu piatră sau pavele din lemn prismatice, trebuiau protejate de traficul greu al convoaielor de căruțe ce tranzitau capitala. În acest scop, Regulamentul Organic a stabilit rute ocolitoare, „spre a întâmpina necuviințele ce să nasc atât pentru umbletul din lăuntru a orașului, cât și pentru expedițiile din afară și nu mai puțin pentru sfărmașia pardosălii”²³⁸. Au fost găsite trei trasee înconjurătoare. Cei care trebuiau să străbată capitala de la nord la sud, de la bariera Podul Verde la rohatca Miculinii, se puteau abate pe latura de est a orașului, coborând prin spatele grădinii Copou la bariera Păcurari. De aici ei urmau cursul Bahluiului până la Podul Roș, de unde urcau pe Podul Lung (Șoseaua Nicolina) spre a ieși la rohatca Nicolinii. Altă variantă de ocolire începea la Podul Roș și mergea pe sub „vama ce vechi” până la valea Cacainei, de unde apuca drumul Botoșanilor, spre nord. A treia alternativă de parcurs cuprindea un drum de la bariera Socola direct la Beilic²³⁹. Pe planul lui Peytavin din 1857, este redat un drum ocolitor pe latura de est și sud a așezării. El începea în Păcurari, urma valea Bahluiului până la Podul Roș, de unde intra în ulița Iarmarocului (Bd. Socola) și ieșea din oraș prin bariera de la Bularga. Prin modul în care era

²³³ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 328.

²³⁴ Codrin Murariu, *Considerații cu privire la inițiativele edilitare ale domniei lui Grigore Alexandru Ghica*, în *HU*, XIX, 2011, p. 141-146. De asemenea, a se vedea D. Vitcu, *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalic de Hodocin*, Editura Junimea, Iași, 2015, p. 161 și urm.

²³⁵ *Manualul Administrativ al Moldovei*, tomul II, doc. 752, p. 249 și doc. 754, p. 252.

²³⁶ *Ibidem*, doc. 757, p. 255 și 758, p. 256.

²³⁷ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 334-335.

²³⁸ *Regulamentul Organic*, Anexa Litera H, Secția I, art. XLVIII, p. 434.

²³⁹ *Ibidem*.

amplasată, această șosea putea prelua atât traficul ce se desfășura pe axa est-vest, cât și pe cea de la nord la sud. În linii mari acest drum are același parcurs ca Șoseaua Națională din zilele noastre.

Fronturile Stradale. Procesul de modernizare a aspectului așezării a inclus și câteva norme după care se putea construi pe marginea ulițelor. Pentru început s-au aplicat prevederi cu privire la demolarea sau reparația capitală a corpurilor de clădire existente. Casele, dughenile și anexele din scândură trebuiau demolate în termen de șase luni, mai ales că ar fi putut contribui la izbucnirea și propagarea incendiilor. Corpurile de clădire construite din vălătuci sau nuiele aveau un interval de trei ani în care puteau fi desființate. Construcțiile din cărămidă și paiantă trebuiau ca într-o perioadă de 15 ani să fie acoperite cu olane de ceramică („oale de lut”) sau să fie dărâmate²⁴⁰. În locul vechilor case demolate, proprietarii puteau zidi „la uliță sau în piață” doar edificii din cărămidă și piatră, acoperite cu olane. Planurile noilor case sau dughene trebuiau aduse la cunoștința Eforiei, care în termen de opt zile dădea un răspuns²⁴¹. În cadrul Eforiei era un arhitect și un inginer însărcinați cu avizarea proiectelor particularilor. În sarcina lor intra și supravegherea șantierelor din oraș. În caz că proiectele clădirilor nu erau respectate, ei opreau lucrările și impuneau beneficiarului revenirea la planurile autorizate. Pentru îndeplinirea acestei îndatoriri ei erau ajutați de comisarii cvartalurilor și epistații din departamentele orașului²⁴².

În spiritul acestor prevederi regulamentare, autoritățile au adoptat mai multe hotărâri ce vizau „zidirile la ulițe în capitalie cu un chip mai regulat”. La 13 septembrie 1834, din porunca domnitorului Mihail Sturza s-a întărit dreptul arhitectului de a aviza orice nouă construcție pe linia ulițelor²⁴³.

În anul 1841, a expirat termenul de 15 ani până la care orașenii trebuiau să-și desființeze benevol vechile construcțiile din materiale șubrede. La 18 octombrie 1841, a fost avizat un regulament pentru construcțiile noi de la stradă²⁴⁴. Arhitectul capitalei trebuia să întocmească un plan al străzilor orașului așa cum era el în realitate²⁴⁵. Pe acest plan, „prin linii osebite” arhitectul trasa locurile unde ulițele „nu ar fi cu greu a se îndrepta”²⁴⁶. Pentru îndreptarea și lărgirea drumurilor, Eforia trebuia să grăbească demolarea vechilor baratce, eliberarea locurilor publice încălcate de târgoveți și impunerea unei linii a uliței pentru noile zidiri. Beneficiarii noilor clădiri trebuiau să aleagă aspectul fațadelor din planurile întocmite de arhitect. La începerea lucrului, proprietarii trebuiau să posede o adeverință de la Eforie, în caz

²⁴⁰ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția I, art. LII, p.435.

²⁴¹ *Ibidem*.

²⁴² Vezi Dan Iacob, *Principalele atribuții ale poliției ieșene...*, Anexa, p. 66.

²⁴³ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 125, p. 191.

²⁴⁴ *Ibidem*, doc. 129, p. 200-201. Inginerul Xavier Hommaire de Hell a evidențiat nerăbdarea autorităților de a sistematiza orașul: „de asemenea ei se grăbesc să ridice orașul prin lărgirea ulițelor, prin înlocuirea cu pietre a pavajului primitiv de lemn, prin dărâmarea cocioabelor evreești și țigănești pentru construirea de mici căsuțe în stil german, cu aspect destul de monoton, prin înmulțirea magazinelor europene, și în sfârșit prin stabilirea unui mod de iluminat care i-a cartierelor retrase tot misterul ce poate fi imaginat” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 635).

²⁴⁵ O asemenea hartă a Iașilor a fost desenată de arhitectul Iosif Rasac în anul 1844.

²⁴⁶ Prin urmare nu se dorea o îndreptare totală a traseelor ulițelor principale, ci doar mici prefaceri acolo unde regimul proprietății nu ridica mari probleme. În bugetele Eforiei Iași din perioada Regulamentului Organic, nu sunt prezente sume pentru exproprierea terenurilor necesare lărgirii sau îndreptării ulițelor.

contrar proiectul fiind stopat. Oprirea lucrărilor se făcea și în cazul în care planul inițial al fațadei sau liniei construcției nu era respectat. Erau interzise construcția la uliță a zidurilor ce pot amenința pe trecători, a ieșiturilor în consolă, a tarabelor și scărilor, a grajdurilor sau a „locurilor pricinuitoare de putoare”, a canalurilor pentru dejecții. Toate noile clădiri trebuiau să fie acoperite cu „materialuri nearzătoare”, olane de ceramică sau tablă²⁴⁷.

În anii următori, acest regulament a fost îmbunătățit cu noi dispoziții menite să rezolve problemele ivite în derularea avizării și executării unor clădiri cu fața la ulițe. La 16 mai 1842 a fost reglementată problema ferestrelor caselor și dughenilor din lungul ulițelor. Ferestrele dinspre uliță și cele din spatele caselor nu puteau fi blocate de construcția unei noi clădiri. În schimb, deschiderile laterale puteau fi obturate de o nouă casă ce se adosa la cea veche. În felul acesta se favoriza construirea de fronturi compacte de case pe ulițele orașului²⁴⁸.

La 25 iulie 1842, au fost detaliate câteva norme privitoare la trăinicia noilor imobile. Fundația trebuia să fie adâncă, fixată în pământ sănătos. Materiale necesare construcției trebuiau achiziționate din timp spre a fi verificate de arhitect și inginer. În caz că o construcție era primejdioasă pentru locatari și trecători, Eforia dispunea desființarea acesteia²⁴⁹. Scurgerea apei meteorice de pe clădiri a fost reglementată aparte la 29 noiembrie 1849. Fiecare casă trebuia să fie dotată cu „uluce care să coboare pe nivelul pavelei”, spre a feri de stricăciune pereții și fundațiile²⁵⁰.

Lucrătorii din domeniul construcțiilor de case, „teslari, pietrari și săpători în piatră”, trebuiau să primească un atestat care să certifice nivelul de pregătire al fiecăruia. Meșterii sau maiștri erau considerați acei lucrători care aveau suficiente cunoștințe tehnice și practice necesare pentru ridicarea unei clădiri după un plan arhitectonic. Calfe erau considerați cei care aveau solide cunoștințe practice a meșteșugului lor, dar și capacitatea de a citi „un plan de detail, pentru a se pute sluji de el la povățuirea lucrătorilor ce li se vor încredința de arhitecți și meșteri”. Lucrătorii obișnuiți erau „toți acei artizani, teslari pietrari și săpători de piatră, care sunt în stare de a executa cu mâinile lucrul lor”. Meșterii atestați de Eforie aveau avantajul unei garanții în plus a calității lucrului făcut²⁵¹.

O atenție specială a fost acordată aspectului Uliții Mari, care începea în fața Palatului Administrativ și se sfârșea la bariera Copou. Printr-o decizie din 21 decembrie 1845, s-a impus ca toate clădirile de pe această stradă să fie cu cel puțin un etaj și acoperite cu tablă („teneche”). Fațadele caselor de pe Ulița Mare trebuiau să fie apropiate ca stil²⁵². Stilul, aspectul fațadelor a fost reglementat prin hotărârea Sfatului din 27 februarie 1846. Au fost propuse opt modele de fațadă destinate Uliții Mari, străzilor principale și ulițelor de prin mahalale. Fațadele caselor zidite la intersecția drumurilor trebuiau să fie model pentru toate

²⁴⁷ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 129, p. 200-201. În total, regulamentul are 13 articole ce fixează drepturile și obligațiile târgoveților și Eforiei în domeniul construcțiilor la ulițe.

²⁴⁸ *Ibidem*, doc. 130, p. 202. Pedagogul francez, Jean Alexandre Vaillant constata, în anul 1845, că în Iași „casele încep să se alinieze puțin câte puțin, și dacă nu cele ale boierilor, cel puțin cele ale negustorilor... Oricum centrul este mai european, ulițele sunt mai bine conturate, are cu câteva case frumoase mai mult decât București” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 431).

²⁴⁹ *Ibidem*, doc. 131, p. 202.

²⁵⁰ *Ibidem*, doc. 135, p. 205.

²⁵¹ *Ibidem*, doc. 136, p. 206.

²⁵² *Ibidem*, doc. 132, p. 203.

celelalte. Din păcate, modelele arhitectonice ale fațadelor nu au fost respectate, fiecare comanditar găsiind subterfugii pentru etalarea gustului în materie de ornamentație²⁵³.

Eforturile de aliniere a clădirilor la linia ulițelor au fost documentate și pe cale arheologică. Cu ocazia numeroaselor cercetări arheologice prilejuite de diferite șantiere de construcții, a putut fi surprinsă lupta autorităților de a menține intacte străzile orașului, domeniu public prin definiție. În multe situații, târgoveții, din nevoia de spațiu și de a ieși în întâmpinarea clienților, încălcau pe diferite porțiuni frontul străzii. Spre exemplu, marginea Uliții Podul Vechi (aproximativ actuala str. Costache Negri), cercetată în anii 2003-2004 cu ocazia extinderii Magazinului Universal Moldova, a fost știrbită, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cu cca. 20-30 cm. pentru a face loc unor piloni de zidărie din fundația unei clădiri ușoare, probabil o dugheană. La următoarea refacere a uliții cu piatră de macadan, în prima jumătate a veacului al XIX-lea, dugheana a fost desființată, iar paveaua străzii a trecut peste fundațiile ei²⁵⁴.

Procesul, derulat de-a lungul a două secole, de aliniere a unei clădiri la stradă a putut fi observat cu prilejul amenajării pasajului pietonal din fața Halei Centrale, de la intersecția str. Sf. Lazăr (în vechime Ulița Cizmăriei) cu bd. Anastasie Panu (în trecut Ulița Sf. Vineri). În secolul al XVII-lea, a fost construită o reședință boierească cu intrarea orientată spre Ulița Cizmăriei. Demisolul și pivnița casei erau din piatră, iar suprastructura din lemn. La sfârșitul secolului al XVII-lea, locuința a încetat să mai existe datorită unui incendiu foarte puternic. În secolul al XVIII-lea, peste ruinele și resturile împrăștiate ale vechii reședințe boierești a fost construit un corp de clădire cu fundații de piatră, pe arce de descărcare. Noua construcție a fost ridicată la intersecția Ulițelor Cizmăriei și Sf. Vineri și avea fațade la ambele artere, fiind o casă de colț clasică. Deasupra arcelor de piatră, clădirea avea un mic decroș care marca nivelul străzii din secolul al XVIII-lea, mai scăzut cu circa 2 m față de cel actual. În veacul al XIX-lea, casa a fost extinsă spre vest, în lungul Uliții Sf. Vineri, cu o serie de fundații pe arce de descărcare, mult mai înalte și mai zvelte decât precedentele. Cu acest prilej, imobilul a fost reconfigurat, fațada de la Ulița Sf. Vineri devenind principală. Din releveele executate la sfârșitul secolului al XIX-lea, când s-a întocmit dosarul clădirii, s-a consemnat o fațadă realizată în stil neoclastic. Construcția avea un parter înalt, unde erau adăpostite diferite magazine, și un etaj cu mici balconașe ieșite în consolă, unde erau amenajate apartamente de locuit. Pe sub trotuarul din fața clădirii, pe lângă marginea uliții, care mai păstra câteva fragmente din vechea infrastructura de prund, era un canal cu boltă din piatră pentru colectarea apelor pluviale de pe stradă. În felul acesta, evidențele arheologice au confirmat punerea în aplicare a dispozițiilor Regulamentului Organic cu privire la sistematizarea zonei centrale a orașului²⁵⁵.

Tot pe Ulița Sf. Vineri, la vest de vestigiile din pasajul pietonal de la Hala Centrală, pe locul actualului bloc „Scala”, a fost descoperită o curte boierească ce a fost adaptată la cerințele vieții comerciale. În secolele XVII-XIX, a existat o curte boierească, alcătuită dintr-un palat înconjurat de un zid de piatră. Palatul, Casa cu absidă de astăzi, reconstituit în spatele blocurilor din Centrul Civic, a fost reședință a familiei Kogălniceanu și a cunoscut multiple

²⁵³ *Ibidem*, doc. 133, p. 203-204.

²⁵⁴ Stela Cheptea, *Despre „locul” catolicilor din Iași*, în „Monumentul”, VII, 2005, p. 483-492.

²⁵⁵ Stela Cheptea, Bobi Apăvăloaei, *Iași-un oraș european*, în „Monumentul”, IX, 2008, p. 3-11.

destinații: han, sediu de bancă și de liceu. La cumpăna secolelor XVIII-XIX, zidul de incintă al curții, de la fața Uliții Sf. Vineri, a fost străpuns de mici ferestre și uși pentru a fi amenajate spații comerciale. În interior, la zidul curții au fost adosate mici încăperi, cu bolți de cărămidă, care au adăpostit dughene. În felul acesta vechea zonă rezidențială a capitalei, din Târgul de Jos, destinată adăpostirii familiilor boierești cu rosturi la Curtea Domnească, s-a transformat treptat în cartier negustoresc²⁵⁶.

Aceleași transformări s-au petrecut și pe cuprinsul proprietăților Bisericii. Exemplul clasic ne este oferit de Casa cu arcade („Casa Dosoftei”) din interiorul mănăstirii Sf. Nicolae Domnesc, situată tot pe Ulița Sf. Vineri, aproape de poarta Curții Domnești. Casa a fost ridicată la sfârșitul secolului al XVII-lea, în interiorul mănăstirii, lipită de zidul de incintă, pe locul unui cimitir. În veacurile XVIII-XIX, zidul de incintă al mănăstirii a suferit transformări radicale pentru a se crea clădirii o nouă fațadă la Ulița Sf. Vineri. Noul pridvor, cu bolți și coloane din cărămidă, a devenit parte componentă a spațiilor comerciale amenajate în vechea casă a mănăstirii²⁵⁷.

Astfel, în secolele XVIII-XIX, nevoia crescută de spații comerciale a schimbat fizionomia străzilor capitalei. Vechile ziduri de incintă ale mănăstirilor și palatelor boierești, care asigurau izolarea față de tumultul orașului, au fost transformate pentru a face loc prăvăliilor. Însă, nevoia de spațiu suplimentar a îndemnat pe comerciant să părăsească vechea linie a zidurilor și să iasă cu tarabele în uliță, afectând astfel circulația pe arterele orașului. În mare parte, prevederile Regulamentului nu a făcut altceva decât să readucă linia ulițelor pe marginea vechilor proprietăți boierești și bisericești. În măsura în care vechile dughene trebuiau reclădite, Regulamentul a impus un standard modern noilor edificii de la fața ulițelor²⁵⁸.

Piețele orașului. Menținerea igienei așezării, fluidizarea traficului și dorința de sistematizare a capitalei au făcut necesare introducerea câtorva reguli care să legifereze desfășurarea comerțului.

Regulamentul Organic a impus regula generală ca „vânzarea lucrurilor neapăratei viețuirii, precum făina și tot felu de pâine, fân, iarbă, mangal, lemne, păsări și alte asemenea” să nu mai fie îngăduite pe ulițe. Pentru comerțul cu produsele arătate, guvernul se obliga să fixeze patru piețe publice „carile le va lua cu bezmen vecinic, prin învoire cu proprietarii și pentru care nu să va lua nici o dare de la acei ce vor aduci lucruri spre vânzare”²⁵⁹. Pentru îndeplinirea acestei prevederi, Eforia a trebuit să aleagă din cuprinsul orașului locurile cele mai potrivite unde să se desfășoare comerțul cu produsele de strictă necesitate. Deciziile

²⁵⁶ Florin Buimestru, *Un valoros ansamblu de arhitectură din Iași: „Poarta cu zid și Casa cu absidă”*, în CI, XIV-XV, 1983-1984, p. 33-39.

²⁵⁷ Eugenia Neamțu, Stela Chepte, *Cercetări arheologice de la „Casa Dosoftei” din Iași (1966-1968)*, în MCA, X, 1973, p. 281-287.

²⁵⁸ În preajma anului 1840, capitala Moldovei avea deja un aer european. Bartolomeo Geymet aprecia că orașul se aseamănă cu cele din Franța și Italia, iar Raoul Perin sublinia că „Iașul este mult mai mic decât Bucureștiul, dar ceea ce are mai aparte decât acest din urmă oraș sunt casele în stil european; acestea sunt ordonate și nu lipsite de un oarecare farmec” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 735 și 758).

²⁵⁹ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția III, art. LXXV, p. 438.

autorităților au fost greoaie și contradictorii datorită discuțiilor aprinse apărute între orășeni și negustori, refractari la restrângerea comerțului stradal.

La 8 martie 1832, locuitorii și negustorii din Târgul de Sus au înaintat o petiție prin care au arătat că „în dosul Târgului de Sus și din fața bisericii Teodor” era o piață de „pește, lacturi, cărnuri și alte feluri de mâncare” desființată de răposatul boier, vistiernicul Petrache Sturza, care a făcut dughenile de la biserica Sf. Vineri și a obligat pe toți comercianții de alimente să desfacă produsele doar aici. Deoarece ulița de lângă biserica Sf. Teodor era mai retrasă, „având și multe meideanuri și hanuri pentru închiderea trăsurilor venite de afară”, târgoveții au cerut reînființarea pieții²⁶⁰.

În urma mai multor sesizări și propuneri venite de la orășeni, Eforia a făcut, în 1832, o primă așezare a piețelor. Făina, legumele, cheresteaua, lemnele de foc și altele puteau fi desfăcute „o parte în meideanul Sărării la Târgul Boilor (în preajma bisericii Sf. Haralambie – n.n.) și o parte în grădina domnească, sub Curtea Arsă”. Peștele, brânzeturile și zarzavaturile se puteau vinde în Ulița Târgului de Sus, pe lângă biserica Sf. Teodori și în meideanul de la Beilic (parcul din fața Universității „Petre Andrei”) „în care locuri și în vechime s-au mai urmat”. Prin aceeași hotărâre s-a interzis comerțul la Sf. Vineri și pe alte ulițe ale orașului, „pentru că nu puțină supărare pricinuieste tuturor proprietarilor deobște, strâmtorând ulițele cu grămădirea norodului și a trăsurilor și aerul se molipsește din putoarea pescăriilor, care pricinuieste vătămare la sănătatea orășenilor”²⁶¹.

Decizia autorităților a nemulțumit pe negustorii de la piața Sf. Vineri (lângă Hala Centrală, în preajma clădirii Finanțelor Publice). Lipovenii pescari au fost primii care au cerut o păsuire pentru mutarea mărfii în piață de la Podul Roș, pentru că aveau chiria plătită în avans, iar locurile din noua piață nu erau pregătite²⁶². La 6 septembrie 1832, trei sute de târgoveți din Ulița Sf. Vineri au înaintat un memoriu prin care au arătat că ei au drepturi din vechime pentru a face comerț în această zonă²⁶³.

În urma plângerilor primite, Eforia a emis o altă dispoziție privitoare la amplasamentul piețelor în oraș. Carele ce veneau cu produse din partea de sus a țării, trebuiau să se oprească cu mărfurile la medeanul de la mănăstirea Sf. Spiridon (pe locul actual al statuii Independenței, din fața Policlinicii Mari). Căruțele care soseau în capitală cu mărfuri din partea de jos a țării, trebuiau să se oprească la medeanul de la Beilic. Precupețele „cu fructuri și zarzavaturi și altele de-ale mâncării” se puteau aduna pe medeanul de la mănăstirea Sf. Vineri²⁶⁴. O piață mică, destinată comercianților „de verdețuri și altele”, a fost înființată la 3 noiembrie 1843, pe „locul ce este slobodă lângă zidiul monastirei Sf. Spiridon, către Ulița Târgului de Sus”²⁶⁵.

Capitala țării avea fixată ca zi de iarmaroc joia. La 26 noiembrie 1838, guvernul a confirmat locurile de desfășurare a iarmarocului: în spatele Curții Arse (pe locul ansamblului

²⁶⁰ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri 1776-1861, seria A, Moldova, vol. II, doc. 92, p. 148.*

²⁶¹ *Ibidem*, doc. 95, p. 151.

²⁶² *Ibidem*, doc. 99, p. 155.

²⁶³ *Ibidem*, doc. 102, p. 158.

²⁶⁴ *Ibidem*.

²⁶⁵ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 138, p. 211.

Palas), la Beilic, la Păcurari, la locul mecerurilor din Sărărie (în preajma bisericii Sf. Haralambie)²⁶⁶.

În 1850, modul de răspândire a piețelor pe cuprinsul capitalei a fost schimbat. Pentru a preveni stricarea pavelor de pe ulițe, izbucnirea incendiilor și apariția focarelor de murdării și boli, Departamentul Lucrărilor Publice a decis, la 26 ianuarie 1850, înființarea a patru mari piețe publice la barierele orașului. La barierele Socola, Păcurari, Copou și Tătărași trebuiau amenajate locuri de desfacere a cherestelei, fânului și lemnului de foc. Piețele orașului, Sf. Spiridon, Sf. Vineri, Sf. Ilie, Golia, Cabinetul de Istorie Naturală, Beilic și Academie, erau transformate în piețe publice, „de paradă”. Pentru unele dintre ele se accepta prezența comercianților de „zarzavate și alte obiecte obicinuite de hrană”²⁶⁷.

Piețele de la barieră au fost amenajate în asociere cu proprietarii ce aveau suprafețe de teren potrivite. Pentru piața de la Copou s-a optat pentru parteneriatul cu vistierniceasa Elena Sturza, născută Ghica, vara domnului Grigore Alexandru Ghica. Terenul, moștenit de la vistiernicul Dimitrie Ghica, era situat la deal de casele postelnicului Gheorghe Asachi (cam pe locul unității de pompieri de lângă Institutul de Filologie Română „A. Philippide”). Proprietarul locului era dator să amenajeze piața conform cu proiectul avizat de Eforie: facerea unei fântâni sau bazin cu cișmea, pavarea cu lespezi de piatră, montarea de fanare pentru iluminat, clădirea de magazine și anexe pentru negustori. În schimbul acestor servicii, Elena Sturza încasa taxe fixate în funcție de produsele vândute²⁶⁸.

O altă piață realizată în parteneriat public-privat a fost cea din „mahalaoa numită a Trisfetitelor, în partea stângă a drumului ce merge astăzi din târg spre podul lui Ipsilanti”. Proprietarul terenului era Iancu Constantin, de la numele căruia au fost botezate o stradă și un fundac de pe malul râului Bahlui (str. Iancu Bacalu). Piața trebuia amenajată conform dispoziției arhitectului Eforiei și a fost împărțită în două sectoare destinate transporturilor cu carul și vânzării de lucruri mărunte²⁶⁹.

În zona Târgul Cucului, pe Ulița Păscăriei vechi (str. Stihi, de la vest de Sinagoga Mare), a fost întărit, la 20 ianuarie 1851, lui aga Ioan Negruți, dreptul de a întreține o piață de pește și verdețuri, „fiind acest loc îndemânatic spre acesta, pentru că tot gunoiul și necurătenii se scurgu în păraul Cacaina”²⁷⁰.

La Beilic, căminarul Iacovache Buiuciu a primit dreptul de a face o piață „pentru adunarea vânzătorilor precum de femei și alte cu verdețuri, fructe, poame, ce pedestru vin în târg și stau pe trotuarele și marginile ulițelor”. Documentul, din data de 20 februarie 1852, obliga proprietarul terenului să facă amenajările necesare pentru un comerț desfășurat în condiții igienice²⁷¹.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, în urma experimentării în timp a mai multor amplasamente, s-au fixat principalele piețe ale orașului, multe din ele existând și astăzi. Într-un referat al Departamentului Lucrărilor Publice, din 15 martie 1853, se arăta că în Iași sunt

²⁶⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri 1776-1861, seria A, Moldova, vol. II, doc. 146, p. 234 și doc. 178, p. 272.*

²⁶⁷ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei, tom I, doc. 139, p. 212.*

²⁶⁸ *Ibidem, doc. 140, p. 212-215.*

²⁶⁹ *Ibidem, doc. 141, p. 215-217.*

²⁷⁰ *Ibidem, doc. 142, p. 217-218.*

²⁷¹ *Ibidem, doc. 143, p. 218-212.*

nouă piețe pentru comerțul produselor alimentare și două piețe mari la bariere. Piețe de verdețuri, fructe, zarzavaturi și alte alimente erau la: Sf. Vineri (pe lângă Hala Centrală), Beilic (două piețe alăturate, aflate în proprietatea Mănăstirii Sf. Ioan Zlataust și a căminarului Iacovache Buiuciu), Golia (pe actualul rond din fața mănăstirii Golia), Podul Lung (Șoseaua Nicolina), Târgul Cucului (Ulița Pescăriei Vechi de la vest de Sinagoga Mare), Sf. Spiridon (două piețe, pe diferite laturi ale mănăstirii, din care una deținută de vornicul Scarlat Miclescul) și Cabinetul de Istorie Naturală (deținută de Mihail G. Sturza). Piețe pentru carele de cherestea, lemn de foc și fân erau la Copou (în proprietatea Elenei Sturza) și pe șesul Bahluiului, aproape de podul lui Ipsilanti (în proprietatea lui Iancu Constantin), la care urmau a se adăuga încă două la Podul Lung și Tătărași²⁷².

Piața de la Tătărași a fost înființată abia la 10 februarie 1860, pe locul „La Movila Cuzei”, dăruit de doctorul Cihac. Pentru întregirea parcelei s-au mai cumpărat loturi de la Ruxanda Ivașcu, Despina Caliarhi, Toader Berihoi și Ioan Buraga. Piața „La Movila Cuzei” sau „Movila Cuzei”, ulterior „Cuza-vodă”, a funcționat până după al doilea război mondial la răsărit de biserica Sf. Nicolae-Ciurchi, pe locul unde acum se ridică ansamblul imobiliar „Tătărași-Arena”²⁷³.

3.4. Clădirile reprezentative ale orașului

Curtea domnească, ansamblurile mănăstirești și bisericești, palatele boierești nu intrau sub incidența prevederilor Regulamentului Organic. În felul acesta, elita politică, religioasă și economică a Moldovei receptivă la curente arhitectonice înnoitoare venite din exterior a avut libertatea de a-și etala nestingherit prestigiul social prin reședințe luxoase²⁷⁴.

Palatul Domnesc. Curtea domnească, restaurată și reconfigurată de domnul Alexandru Moruzi între anii 1804-1806, a fost grav afectată de marele incendiu din 19 iunie 1827, din timpul domniei lui Ioniță Sandu Sturdza. După acest pârjol, domnul s-a mutat în casele lui Petrache Cazimir (devenite mai târziu casele Academiei), unde a rezidat până la venirea trupelor rusești în anul 1828.

Domnul Mihail Sturza, înscăunat după retragerea rușilor în anul 1832, a preferat să locuiască în propriul palat, de lângă Mitropolie (Seminarul Veniamin Costachi). Pentru a îmbunătăți condițiile din palat, domnul a primit de la Visterie o sumă anuală de 38 mii lei. În

²⁷² *Ibidem*, doc. 144, p. 221-224.

²⁷³ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri. 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, doc. 297, p. 441.

²⁷⁴ La mijlocul secolului al XIX-lea, Paul Kornbach a găsit demne de menționat mai multe construcții reprezentative pentru capitala Moldovei: „există unele clădiri foarte frumoase, atât publice cât și particulare, dintre care amintim mai ales pe acestea: „noua mitropolie sau catedrală, cu patru turnuri, construită pe spezele răposatului mitropolit Veniamin Costache, biserica celor trei sfinți, unde se găsesc și moaștele Sfintei Paraschiva, Golia, biserica Sfântul Spiridon, de asemenea spitalul general pentru bolnavi de toate confesiunile, biserica Sfântul Nicolae, numită Bogata, noul teatru național, marea cazarmă, palatul fostului principe Mihail Sturza, palatele vistiernicului Nicolae Rosetti-Roznovanu, al fostului ministru de interne și tată al principelui domnitor de astăzi, marele logofăt Alexandru Ghica, al vistierului Alexandru Sturdza, acum ministru al finanțelor, al fostului ministru Costache Sturza, al lui Teodor Balș, al fostului ministru al justiției Nicolae Canta, ș.a.m.d.” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. V, p. 545-546).

aceste condiții, foarte avantajoase pentru renovarea și extinderea propriului palat, domnul a preferat să amâne refacerea Curții domnești.

În anul 1835, inginerul Singurov a făcut un proiect de reparație a Palatului domnesc, costul lucrărilor fiind evaluate la 120 mii ducăți²⁷⁵. Domnul Mihail Sturza nu a intenționat să se mute la vechea Curte și de aceea, treptat a transferat aici diferite instituții ale țării. În *Raportul Inspectoratului General al Miliției Principatului Moldovei*, din 18 februarie 1838, se arăta că în capitală, în ograda Curții Arse a fost făcută o cazarmă „cu toate cele trebuincioase heiuri, precum cuhnii, pitărie, spălătorie, feredeu, grajduri, manej, magazie, spital și altele”²⁷⁶. Potrivit cronicarului Manolache Drăghici, cazarma miliției a fost zidită în exteriorul curții, „pe locul unde au fost încăperile arnăuților domnești”²⁷⁷. Pe harta orașului Iași, întocmită de inginerul Iosif Rasec, în anul 1844, cazarmile miliției sunt reprezentate în colțul de nord-vest al vechii Curți, la strada Palat. Grajdurile miliției sunt redată la răsărit de Palatul domnesc. Pe planul rețelelor de apă a capitalei desenat de Mihalik de Hodocin, la grajdurile miliției era amenajată o cișmea ce avea repartizată o cantitate de apă însemnată.

În anul 1840, a început restaurarea Palatului domnesc. Lucrarea a fost încredințată boierilor Alecu Aslan hatman, Teodoriță Balș vornic și V. Alecsandri spătar, care au pus garanție pentru calitatea lucrărilor moșia Onești din ținutul Bacău. După patru ani, în anul 1844, refacerea Palatului s-a încheiat²⁷⁸. Manolache Drăghici a remarcat că palatul era mult mai frumos decât cel construit de Alexandru Moruzi, aici mutându-se „toate instanțele judecătorești și administrative, lăsându-se neocupat doar salonul cel mare în care s-a stabilit spătăria care ținea două odăi libere unde uneori Măria Sa cerceta unele pricini”²⁷⁹.

Lucrările desfășurate la Curte, în perioada 1835-1844, au schimbat radical aspectul ansamblului. Din dorința de a oferi mai multă vizibilitate clădirii, foarte multe din vechile construcții – zid de incintă și turnuri de colț, turn de intrare cu paraclis, temnița – au fost demolate. În anul 1834, a fost dărâmat o parte din zidul de incintă și un turn de colț, asemănător cu cele de la mănăstirea Golia, pentru a face loc noilor cazărmi ale miliției. În 1842, a fost desființat turnul de intrare al Curții ca să poată fi privit Palatul dinspre oraș. În felul acesta, Palatul restaurat de Mihail Sturza a devenit cap de perspectivă pentru Ulița Mare. Piața din fața Palatului a devenit astfel o piață publică, a orașenilor, unde se organizau diverse parade militare sau procesiuni bisericești.

Între măsurile ce vizau deschiderea spațiului din jurul Palatului, a intrat și mutarea închisorii. Potrivit Regulamentului Organic, temnița „să va strămuta la un loc mai cuviincios, într-o zidire care, pe lângă siguranțe, poate fi și îndemânătoare pentru locuința celor închiși”²⁸⁰. Ca urmare a acestor împrejurări, închisoarea a fost mutată pe Ulița Păcurari, unde este acum Corpul E al Universității „Al. I. Cuza”-Iași. Domnul Grigore Alexandru Ghica a mai adăugat acesteia „un rând de odăi pentru o mai bună simțire a vinovaților”²⁸¹. Pe planul

²⁷⁵ Alexandre A. C. Sturza, *Regne de Michel Sturdza...*, p. 56.

²⁷⁶ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 29, p. 614.

²⁷⁷ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 316.

²⁷⁸ D. Ciurea, *Români în Istoria Universală*, vol. II, p. 145-146, n. 3.

²⁷⁹ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 316.

²⁸⁰ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția III, art. LXXVII, p. 439.

²⁸¹ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 347.

întocmit de inginerul Peytavin în anul 1857, vis-a-vis de biserica Sf. Parascheva din Păcurari, apar două clădiri dispuse în careu și denumite „Palatul Criminalicesc”.

Grădina Curții a rămas în paragină până la domnia lui Grigore Alexandru Ghica, când a fost reînființată și împrejmuită de un zid. Tot în timpul domniei lui Grigore Alexandru Ghica a fost reparat paraclisul din Curte. El a fost înzestrat cu odoarele Bisericii de pe Poartă și sfințit, la 4 martie 1851, cu hramul Sf. Grigore²⁸².

Se pare că domnul Grigore Alexandru Ghica a vrut să elibereze de clădiri arealul din fața Palatului și să desăvârșească intenția lui Mihail Sturza de a oferi ieșenilor o piață reprezentativă, după modelul orașelor europene. În acest scop a inițiat construirea unei cazărmi pe dealul Copou, pentru a prelua garnizoana din coasta vestică a Palatului. Însă, cazarma de la Copou nu a putut fi terminată din cauza costurilor materiale mari²⁸³.

Bisericile. Pe teritoriul capitalei Moldovei, în perioada analizată existau în jur de 60 de mănăstiri și biserici. Ele erau răspândite aproximativ în mod egal pe suprafața orașului. O densitate mai mare de lăcașuri de cult era înregistrată pe terasa inferioară a Bahluiului, în vatra veche a orașului, unde și densitatea de locuitori era mai mare. În mahalalele de la margine, din șesul Bahluiului și de pe dealul Tătărași, unde locuirea era răsfirată în lungul drumurilor, sunt consemnate mai puține biserici. Având în vedere raportul dintre populația creștină și numărul mănăstirilor și bisericilor din oraș, în epocă nu s-a simțit nevoia construirii de noi lăcașuri de închinăciune. Marea majoritate a eforturilor administratorilor, ctitorilor și enoriașilor s-a canalizat în direcția întreținerii și reparării edificiilor de cult existente.

O situație specială a fost cazul Mitropoliei. În urma cutremurelor și mai cu seamă a incendiului din 1827, bisericile din curtea Mitropoliei erau cu totul în ruină. Pentru a remedia problema, mitropolitul Veniamin Costachi a inițiat, în anul 1833, construcția unei mari catedrale, care să adăpostească câți mai mulți credincioși la slujbele oficiate de întâiul ierarh al țării. Pentru ridicarea noii catedrale au fost sacrificate mai multe clădiri din curtea Mitropoliei, inclusiv o veche biserică. Planurile edificiului au fost întocmite și puse în aplicare de arhitecții Johann și Gustav Freiwald și inginerul Singurov. Întreaga țară a participat cu bani, materiale și mână de muncă gratuită la ridicarea impozantei construcții. În urma repetatelor colecte s-au strâns aproximativ 2 milioane lei, fără a mai pune la socoteală materiale furnizate gratuit. Timp de aproape zece ani, toate eforturile Bisericii au fost canalizate spre finalizarea catedralei. Astfel se poate explica încetarea șantierelor de construcții la alte edificii religioase din țară și din Iași. În ciuda eforturilor financiare uriașe, rezultatele au fost mult sub așteptări. Proasta gestionare a banilor și a lucrărilor de pe șantier au lăsat loc unor grave erori la calculul structurii clădirii²⁸⁴. Din cauza temeliiilor subdimensionate și a pământului de fundare nepotrivit, zidurile și cupolele Mitropoliei au

²⁸² N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 180.

²⁸³ Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 335.

²⁸⁴ Consulul Prusiei, Johan Daniel Ferdinand Neigebaur, a descris astfel noua Mitropolie: „clădire arhitectonică nouă, ridicată acum câțiva ani, făcută într-un stil amestecat, dar având ceva măreț prin cele patru turnuri aplicate la colțurile unui paralelogram. Ridicată din veniturile Mitropoliei, ea nu este nici acum încă terminată și se spune că, în momentul când trebuia ridicată, cupola a fost găsită așa de greșită, încât a fost nevoie să se renunțe la ea” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 268).

început să se crape. În urma scandalului, mitropolitul s-a retras la mănăstirea Slatina, iar șantierul catedralei a fost abandonat până în anul 1880, când au fost reluate lucrările²⁸⁵.

Regulamentul Organic nu a avut prevederi care să reglementeze modul de întreținere a mănăstirilor și bisericilor. Intervențiile asupra lăcașurilor de cult au fost gestionate exclusiv de comunitatea credincioșilor. În măsura posibilităților financiare și a regimului de proprietate a terenurilor, Eforia a încercat să pună în valoare bisericile reprezentative prin înființarea unor piațete în jurul lor. La capitolul *Despre înfrumusețarea orașului*, Regulamentul Organic prevedea ca „mănăstirile, bisăricile, care, după a lor sfințire și forma zidirei trebui să înfățișeze o privală măreață și mai ales acele ce nu sunt cu zidi încongiurați, trebui să descurce toate bojdeucile acele care nu numai ascund a lor privală, dar încă prin apropierea lor pun în primejdie a focului pe aceste lăcașuri dumnezăiești. Drept aceea, domnul împreună cu Obșteasca Adunare vor hotărî care din acele mănăstiri și bisărici pot sluji de piață și totodată să va face și închipuire pentru despăgubire aceloră ce au făcut binal de piatră sau cărămidă cu embaticuri de veci”²⁸⁶.

Un prim pas pentru valorificarea monumentelor bisericesti a fost legea care reglementa proprietățile greco-mănăstirești din Iași. Prin hătărârea Adunării Obștești din 1 martie 1841 au fost desființate construcțiile, dughenele construite abuziv pe cimitirele lăcașurilor de cult. Terenurile erau înapoiate titularilor de drept cu condiția de a nu zidi alte clădiri. Mai mult, bisericile erau datoare „despre ulițe a le îngrădi numai cu galerii, pentru sloboda privire”²⁸⁷.

Tot în anul 1841, s-au ales bisericile reprezentative ale capitalei, în jurul cărora să se amenajeze piațete publice. La 28 ianuarie 1841 au fost selectate bisericile Banu, Sf. Gheorghe-Lozonschi, Sf. Ioan Botezătorul și Tălpălari. Ulterior, a fost adăugată și biserica Sf. Ilie²⁸⁸. În actul de înființare a acestor piațete publice se specifica în mod expres destinația lor: „deschiderea acestor piațuri să fie pentru singură înfrumusețarea orașului, iar nicum pentru aducere de lucruri spre vânzare și ca cu înființarea acestor piațuri să se ferească locul trebuincios pentru îngroparea morților”²⁸⁹.

Piațeta bisericii Banu (pe strada Lăpușneanu) a fost întemeiată peste drum de lăcaș, „unde sunt casele postelnicului Racoviță”. Biserica Banu era un edificiu nou, construit în jurul anului 1800, la inițiativa mitropolitului Iacob Stamate. Lăcașul a fost clădit în stil neoclasic, după planurile arhitectului austriac Her Leopold. La anul 1841, biserica făcea parte din zona centrală a capitalei, fiind plasată pe Ulița Mare, care în acea vremea era axul orașului ce unea Palatul Domnesc cu bariera de la Copou. Pentru realizarea piațetei au fost expropriate 3 clădiri din curtea bisericii și alte anexe de peste drum, pentru care s-au plătit 9500 lei.

Piațeta bisericii Tălpălari²⁹⁰ era lângă casele boierului Petrache Cazimir, unde a locuit o scurtă perioadă domnul Ioniță Sandu Sturza după incendiul din 1827. Mai târziu, în aceste

²⁸⁵ cf. Scarlat Porcescu, *Catedrala Mitropolitană din Iași*, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1977.

²⁸⁶ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția III, art. LXXIII, p. 438.

²⁸⁷ *Manualul Administrativ al Principatului Moldovei*, tom I, doc. 127, p. 193-195.

²⁸⁸ Pentru istoricul bisericilor menționate, vezi N. A. Bogdan, *Orașul Iași...; Monumente istorice bisericesti din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, vol. coord. de V. Drăguț și C. Nicolescu, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974; Viorel Erhan, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*, Editura TehnoPress, Iași, 2003.

²⁸⁹ *Analele Parlamentare ale României*, tom X, partea a II-a, p. 476-478 și Anexa 19, lit. A.

²⁹⁰ Mihai Bogdan Atanasiu, *Biserica Tălpălari din Iași și ctitorii ei*, în „Monumentul”, XI, 2009, I, p. 17-32.

case a fost instalată Academia. Din această cauză, piațeta de la biserica Tălpăari a mai purtat numele și de Piața Academiei. Biserica Tălpăari a avut de suferit de pe urma incendiului din 1827. Reparată radical de marele vornic Dimitrie Cantacuzino-Pășcanu, biserica era considerată o zidire frumoasă. Pentru realizarea proiectului de piață au fost expropriate cinci binal vechi pentru care s-au achitat 3500 lei²⁹¹.

Piațeta bisericii Sf. Gheorghe „de lângă Curte”. Este vorba de piațeta bisericii Sf. Gheorghe Lozonschi²⁹² de lângă curtea domnului Mihail Sturza situată la nord de Mitropolie, actualul Seminar „Veniamin Costachi”. Biserica Sf. Gheorghe era și ea un edificiu nou, zidit în anul 1803, prin urmare plăcut la vedere. Pentru a se face piațeta au fost expropriate imobile în valoare de 6500 lei²⁹³. Se poate presupune că piațeta din jurul bisericii a fost amenajată pentru sistematizarea spațiului din fața reședinței domnului Mihail Sturza.

Piațeta bisericii Sf. Ilie. Biserica Sf. Ilie, azi dispărută²⁹⁴, a funcționat pe Ulița Sf. Ilie (str. V. Alecsandri), în vecinătatea palatelor unor mari boieri (Sturza, Rosetti, Cantacuzino-Pășcanu, Răducanu) și a unor instituții cu scop educativ (Școala de fete, Școala de Arte și Meserii și Cabinetul de Istorie Naturală)²⁹⁵. Pentru exproprierea dughenelor din jurul bisericii a fost alocată suma de 14.800 lei²⁹⁶. Fiind o zonă intens circulată, pe o stradă de legătură între două artere majore, Ulița Târgului de Sus (Bd. Independenței) și Ulița Goliei (str. Cuza-vodă), piața de la Sf. Ilie a fost folosită și ca stație de birje.

Piațeta de la biserica Sf. Ioan de lângă casele răposatului logofăt Răducanu. Biserica Sf. Ioan Botezătorul²⁹⁷ din Măji era situată la răsărit de biserica Sf. Ilie. Și ea se învecina cu casele unor boieri importanți (Mavrodi, Sturdza, Răducan, Milo) și cu principalele școli din oraș. Pentru realizarea piațetei au fost expropriate clădiri în valoare de 15.000 lei²⁹⁸.

Cele cinci piațete publice au acoperit zona centrală a orașului, din imediata apropiere a unor instituții de învățământ (Academia, Școala de Fete, Școala de Arte și Meserii, Cabinetul de Istorie Naturală) și a unor palate boierești impozante. Prin intermediul acestor piațete publice, de paradă, nu s-a urmărit doar valorificarea unor monumente bisericesti, care erau și destul de noi raportate la epoca regulamentară. Rostul piațetelor a fost și de a reglementa circulația trăsurilor într-o zonă rezidențială, ce adăpostea casele unora din cele mai importante familii boierești ale țării. De remarcat este faptul că zona veche a orașului, de la sud de Ulița Goliei (str. Cuza-vodă), în care erau concentrate cele mai reprezentative biserici ale capitalei, nu au fost amenajate piațete. Acest aspect se poate explica printr-o zonificare primară a activităților din oraș. La sud de Ulița Goliei era centrul negustoresc al orașului, în vreme ce la nord de această arteră începea zona rezidențială a capitalei, cu școli, palate boierești și piațete publice.

²⁹¹ *Analele Parlamentare ale României*, tom X, partea a II-a, p. 476-478 și Anexa 19, p. 528-529.

²⁹² C. Asăvoaei, *Biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi. Cercetarea arheologică*, în „Monumentul”, III, 2011, p. 49-56.

²⁹³ *Analele Parlamentare ale României*, tom X, partea a II-a, p. 476-478 și Anexa 19, p. 528-529.

²⁹⁴ Nicolae Dascălu, *Biserica Sf. Ilie-Iași, o ctitorie din care a mai rămas doar hramul*, în „Monumentul”, VII, 2005, p. 59-68.

²⁹⁵ Dan Dumitru Iacob, *Proiecte edilitare în Iași primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Piața de la biserica Sfântul Ilie*, în „Monumentul”, XI, 2009, I, p. 157-169.

²⁹⁶ *Analele Parlamentare ale României*, tom X, partea a II-a, p. 476-478 și Anexa 19, p. 528-529.

²⁹⁷ Cătălina Iliescu, *Biserica Sf. Ioan Botezătorul din Iași. Câteva lămuriri*, în „Monumentul”, III, p. 64-69.

²⁹⁸ *Analele Parlamentare ale României*, tom X, partea a II-a, p. 476-478 și Anexa 19, p. 528-529.

Palatele boierești. În privința reședințelor boierești, Regulamentul Organic nu a impus nici o condiție privitoare la regimul de înălțime, suprafața ocupată, mărimea grădinilor sau stilul arhitectural folosit. În felul acesta, nobilimea autohtonă a avut totală libertate de a se exprima prin intermediul propriilor reședințe²⁹⁹.

Potrivit cronicarului Manolache Drăghici, în Iași, la mijlocul secolului al XIX-lea, locuiau aproximativ „600 de boieri din toate stările”³⁰⁰. Prin urmare, în capitala Moldovei existau circa 600 de reședințe boierești. Dintre acestea, doar cele ale marilor boieri erau comparabile ca stil arhitectural cu palatele din Europa de Apus. Palatele boierești reprezentative pentru această perioadă au fost construite în stilul neoclasic, sub influența arhitecților austrieci și ruși. Marile case boierești nu puteau fi considerate, ca dimensiuni, egalele palatelor nobiliare din apusul continentului european. Majoritatea reședințelor boierești reprezentative din Iași primei jumătăți a veacului al XIX-lea aveau un parter înalt, ridicat peste un demisol din care plecau pivnițele destinate păstrării proviziilor. Deasupra parterului era un etaj cu saloane semicirculare și încăperi cu destinații diverse. Legătura dintre parter și etaj se făcea de obicei printr-o scară ornamentată (interioară?), care se dorea a fi monumentală. Fațadele clădirilor erau ritmate de pilaștri cu capitele clasice și ferestre dreptunghiulare ornate cu frontoane triunghiulare. Pe fațada principală era amenajată intrarea, care uneori era protejată de o boltă a trăsurilor. Unele dintre clădiri aveau fața principală împodobită cu un fronton triunghiular, clasic³⁰¹.

Interioarele erau de cele mai multe ori reprezentative pentru personalitatea proprietarului. Astfel, nu lipsea holul de acces larg, din care pornea scara monumentală în trei sau două brațe, balustrada decorată, salonul mare cu plafon pictat, coloane adosate, lambriuri, parchetul cu esențe și modele pe gustul epocii, oglinzile cu rame din lemn sculptat sau ipsos, rozete și candelabre decorative și câte alte elemente ce constituie apanajul stilului clasic al eclectismului³⁰².

Planurile orașului Iași desenate în această epocă înfățișează multe clădiri voluminoase ca fiind casele unor boieri importanți. De regulă, aceste reședințe sunt plasate în mijlocul unor

²⁹⁹ Johan Daniel Ferdinand Neigebaur, consulul Prusiei, a observat, în anul 1845, că „poliția nu și-a permis îngăduit niciodată să prescrie atotputernicilor boieri să țină o ordine oarecare” în ceea ce privește organizarea propriilor curți din Iași (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 267).

³⁰⁰ Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 49.

³⁰¹ Pentru descrieri mai amănunțite ale caselor boierești din Iași v. D. Bădărău, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Ediția a II-a, Editura Demiurg, Iași, 2007, p. 324-354; Ioan Sasu, *Case și palate boierești din Iași. 1791-1859*, în „Monumentul”, I, 1999, p. 117-120; idem, *Locuințe boierești neoclase din Iași*, în „Monumentul”, II, 2000, p. 1-5; idem, *Locuințe boierești neoclase din Iași*, în „Monumentul”, IV, 2002, p. 1-5; idem, *Locuințe boierești neoclase din Iași*, în „Monumentul”, VII, 2005, p. 451-458; idem, *Locuințe boierești neoclase din Iași*, în „Monumentul”, VIII, 2006, p. 271-281.

³⁰² Aurica Ichim, Smaranda Gâlea, Titel Sinescu, *Decorațiuni ale caselor și palatelor boierești din secolul al XIX-lea în Iași*, în „Monumentul”, III, 2001, p. 78-84. La începutul perioadei regulamentare, gusturile artistice ale nobilimii nu aveau un standard prea ridicat. În anul 1836, diplomatul prusian a fost dezamăgit de maniera în care erau amenajate interioarele reședințelor boierești: „fusesem nevoit să constat, cu ocazia mai multor vizite pe care a trebuit să le fac, cât de nespuse de grosolane și de urâte, în pofida fațadelor frumoase, sunt nu numai toate materialele de construcție, dar și lucrările dulgherilor și tâmplarilor. Acestea trebuiau să fie rodul celor mai neiscușiți meșteșugari puși să împodobească o casă” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 494).

parcuri mari, înconjurate de atenanse destinate slujitorilor. În acest sens, diplomatul rus Nicolai Karlovici Giers declara în anul 1842 că i-au „plăcut casele particulare ale boierilor, construite în cea mai mare parte cu o grădină într-o parte și o curte în cealaltă”³⁰³.

După incendiul din 1827, mulți boieri și-au refăcut reședințele din Iași³⁰⁴. Lucrările de renovare a palatelor sunt atestate atât de izvoare scrise cât și arheologice. Palatul Rosetti-Roznovanu, actualul sediu al Primăriei Iași, a impresionat pe contemporani prin dimensiunile și decorațiunile sale. În anul 1830, marele vistiernic Iordache Rosetti Roznovanu a început construcția palatului după planurile arhitectului austriac Gustav Freiwald, cel care a lucrat și la proiectul noii Mitropolii. Pentru decorația pereților interiori a fost cooptat pictorul Ludovic Stawski. Paraclisul palatului a fost pictat de Ioan Balomir. Reședința, cea mai frumoasă din acea perioadă, avea holuri mari, saloane înalte, lespezi de marmură, balustrade elegante și multe influențe din palatele occidentale. Fațada palatului avea pe frontispiciu chipurile zeilor Apollo și Diana, iar în curte erau amplasate statuile zeilor Hercule, Minerva, Atlanta și Marte³⁰⁵.

Aproximativ în aceeași perioadă a început și refacerea palatului domnului Mihail Sturza. Instalat în scaunul Țării Moldovei, Mihail Sturza, a cerut de la visterie suma de 38 mii galbeni pentru refacerea și extinderea caselor sale, întrucât Curtea Domnească era distrusă. Domnul și-a dorit un palat mai mare și mai frumos ca al vistiernicului Iordache Rosetti-Roznovanu, de aceea a încredințat lucrările inginerului Singurov³⁰⁶. Potrivit planului orașului întocmit de Mihalik de Hodocin, a fost adusă apă în interiorul palatului, acesta fiind singurul caz atestat în capitală. În fața reședinței domnești, în jurul bisericii Sf. Gheorghe-Lozonschi, a fost amenajată o piațetă publică³⁰⁷, iar pe malul râpei Pevîtoaei a fost amplasată o unitate de pompieri. Grajdurile curții, alcătuite din mai multe corpuri de clădire, se întindeau până spre Ulița Mare. În spatele palatului, spre curtea Mitropoliei, a fost amenajată o grădină.

Cercetările arheologice întreprinse la câteva case boierești reprezentative au evidențiat modul în care s-a derulat procesul de reabilitare a palatelor după incendiul din 1827. Casa Balș-Sturza, sediul Poșta Română din strada Cuza-vodă, a fost restaurată la începutul anilor 2000. Cu acest prilej s-a descoperit că actualul palat, ridicat de Iordache Balș spre mijlocul secolului al XIX-lea, este așezat pe fundațiile de piatră a unei construcții ce avea intrarea orientată spre vest, spre ulița Sf. Ilie (str. V. Alecsandri). La rândul lor, aceste fundații adânci și cu arce de descărcare, încorporau pivnițe mai vechi³⁰⁸. O situație similară a fost documentată în urma cercetărilor arheologice efectuate la casa istoricului A. D. Xenopol³⁰⁹.

³⁰³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 60.

³⁰⁴ Prințul Anatoli Demidov a subliniat, în anul 1838, rolul jucat de incendiul din 1827 în schimbarea înfățișării capitalei: „Fizionomia exterioară a acestui oraș oferă mult mai puține urme ale stilului oriental decât cea a Bucureștiului; este în același timp adevărat că incendiul petrecut în 1827, distrugând vechile clădiri, a deschis spațiul arhitecturii moderne, ale cărei forme au fost influențate de gustul folosit nu departe de aici, în orașele noi Rusii” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 654).

³⁰⁵ Ion Mitican, *Palatul Roznovanu. O poveste romantică*, Editura TehnoPress, Iași, f.a., p. 12-13.

³⁰⁶ D. Bădăraș, I. Caproșu, *op.cit.*, p. 341.

³⁰⁷ Vezi notele 275 și 276.

³⁰⁸ Stela Chepteia, *Câteva considerații privind locul cercetării arheologice în restaurarea monumentelor*, în „Monumentul”, III, 2001, p. 18-24.

³⁰⁹ Pentru informații documentare asupra imobilului, vezi S. Iftimi, „Vila Riria”, *casa istoricului A. D. Xenopol*, în „Monumentul”, VI, 2004, p. 149-163.

din strada V. Conta, nr. 9. Fundațiile de piatră ale unui prim edificiu au fost săpate în pământ galben steril, secționând un strat de pământ negru cu pigment de arsură și materiale ceramice care datează de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Casa a suferit distrugerii mari datorită unui incendiu din prima jumătate a secolului al XIX-lea. După această ruinare, peste vechile temelii au fost zidite câteva asize de piatră prin care s-a realizat uniformizarea fundațiilor, apoi s-a clădit elevația din cărămidă manuală. La sfârșitul veacului al XIX-lea, imobilul a suferit o nouă reparație capitală la care s-a întrebuințat cărămida industrială și mortar cu ciment. În urma acestei renovări, edificiul a căpătat imaginea bine-cunoscută astăzi³¹⁰.

Casa Carp, sediul Universității de Artă „George Enescu”, prezintă aceleași etape în evoluția constructivă. La sfârșitul veacului al XVII-lea a fost construit un prim edificiu a cărui fundații au secționat straturi de cultură din secolele XV-XVII. Casa a fost extinsă în veacul al XVIII-lea cu un corp de clădire fundat pe arce de descărcare din piatră. În secolul al XIX-lea, reședința boierească a fost distrusă de un incendiu și a fost reconstruită cu cărămidă manuală și piatră așezate pe fundațiile vechi³¹¹.

După incendiul din 1827, unele familii boierești au ales să părăsească vatra veche a orașului și să-și construiască palate pe dealul Copou, pe Ulița Podul Verde aflată în continuarea Uliții Mari. Datorită caracterului cosmopolit al Uliții Podul Verde, toată strada de la bariera Copou la Palatul Administrativ a căpătat numele de Ulița Mare. Analizând planurile orașului din prima jumătate a secolului al XIX-lea, se poate constata că principalele familii boierești ale Moldovei și-au ridicat reședințe spațioase, înconjurate de grădini (perdele de vegetație în calea răspândirii incendiilor) pe o axă ce unea Palatul Administrativ cu bariera Copou (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt – Piața Unirii – str. Lăpușneanu – Fundație – Bd. Carol I). Palate ale unor boieri mari se găsesc și în spațiul cuprins de Ulița Târgul de Sus (Bd. Independenței) și Ulița Goliei (str. Cuza-vodă). Prezența acestora în preajma mănăstirii Golia, de unde începea distribuția apei în oraș, poate fi pusă în legătură cu accesul direct la o sursă de apă constantă ce asigura stingerea rapidă a eventualelor incendii.

După cum au remarcat călătorii străini, cartierele locuite de boierimea ieșeană erau aspectuoase. Consulul general al Franței în principatele dunărene a descris felul în care reședințele boierilor contribuiau la frumusețea capitalei: „orașul are câteva cartiere foarte curate împodobite cu mărețe clădiri ce aparțin mării boierimi. Văzut de sus, orașul are o frumoasă priveliște din cauza bisericilor și a unui număr mare de case frumoase, clădite de curând a căror albeață transparentă este conturată de verdeața dealurilor”³¹².

Stabilirea în număr însemnat a boierimii mari și mici pe dealul Copou, a transformat această zonă a orașului într-un cartier rezidențial, cvasiorganizat după un plan geometric. Ulița Copou (Bd. Carol I) și Ulița Asachi (str. L. Catargi) formau două axe aproape paralele ce străbăteau dealul de la sud la nord. La rândul lor ele erau secționate de străzi transversale orientate vest-est. În felul acesta a rezultat un carioaj cu loturi dreptunghiulare, dar inegale.

³¹⁰ Cercetarea arheologică s-a derulat în anii 2011-2012 sub coordonarea științifică a dr. Stela Cheptea de la Academia Română-Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.

³¹¹ Cercetarea arheologică s-a derulat în anii 2005-2006 sub coordonarea științifică a dr. Stela Cheptea de la Academia Română-Filiala Iași, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.

³¹² *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. III, p. 237.

La bariera Copou a fost amenajată, în anul 1833, prima grădină publică a Iașilor „spre înfrumusețarea capitalii, spre sănătate și plăcere locuitorilor ei”, așa cum cerea Regulamentul Organic³¹³. Grădina publică a fost realizată cu ajutorul locuitorilor din satele din jur, care lucrau sub supravegherea unui grădinar. Din bugetul eforiei pe anul 1837 s-au plătit 3605 lei pentru „satele ce au adus copaci la grădina publică”³¹⁴. Grădinarul parcului avea o leafă de 3000 lei pe an, destul de consistentă dacă avem în vedere că arhitectul orașului încasa 4800 lei pe an. Exista și un post de paznic al grădinii, care primea 480 lei pe an³¹⁵. La Copou, era plimbarea favorită a ieșenilor din toate clasele sociale, așa cum mărturisesc numeroase scrieri de epocă³¹⁶.

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, se plănuia extinderea orașului dincolo de bariera Copou, pe moșia mănăstirii Trei Ierarhi. La 7 iulie 1850, ministrul Mihail Kogălniceanu a încheiat un protocol cu egumenul mănăstirii Trei Ierarhi, prin care mănăstirea a primit 400 de galbeni în schimbul a 38.400 stânjeni pătrați sau 13 fâlcii (cca 38 ha.) de teren în prelungirea Uliții Podul Verde. În acest nou sector al orașului urma să fie prelungită Ulița Copou, care trebuia să măsoare în lățime 12 stânjeni lățime (aprox. 24 m). Ulițele laterale ar fi trebuit să posede o lățime de 8 stânjeni (cca. 16 m). Tot pe acest lot cumpărat de la mănăstirea Trei Ierarhi a început construirea cazarmii de la Copou³¹⁷. Izbucnirea Războiului Crimeii, ocuparea Moldovei de trupele rusești și apoi de cele austriece au amânat planurile de extindere a zonei rezidențiale spre nord.

³¹³ *Regulamentul Organic*, Anexa H, Secția III, art. LXXIX, p. 439. După cum a indicat Paul Kornbach, la mijlocul secolului al XIX-lea, la Iași existau mai multe locuri de promenadă: „printre locurile publice de plimbare și grădini găsim în Iași grădina populară (Grădina Publică), mai încolo grădina C. Sturza, Copoul și Ulița Mare. Dintre suburbiile sau așa-numitele mahalale merită să fie numite mai ales următoarele, care sunt specifice prin indeletnicirile și petrecerile poporului moldovean: Tătărași, cu multe hanuri, o grădină mare și cu alte locuri de distracție, Țigănimia și Șesul Bahluiului, amândouă locuri în care stau țigani” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. V, p. 546). Detalii privind amenajarea grădinilor publice din Iași, vezi la M. Ciubotaru, *Grădinile publice din Iași în secolul al XIX-lea (1). Grădina publică din Copou*, în „Monumentul”, XVI, 2014, I, p. 367-414; idem, *Grădinile publice din Iași în secolul al XIX-lea (2). Grădina domnească și Grădina Aleilor*, în „Monumentul”, XVII, 2015, II, p. 197-218; idem, *Grădinile publice din Iași în secolul al XIX-lea (3). Grădina Beilicului și Grădina Barnovschi*, în „Monumentul”, XVIII, 2016, p. 231-246.

³¹⁴ *Analele Parlamentare ale României*, tom VIII, partea a II-a, Anexa 25, p. 585.

³¹⁵ *Ibidem*, tom X, partea a II-a, Anexa 22/A, p. 562.

³¹⁶ În acest sens mărturia diplomatului Nikolai Karlovici Giers, din anul 1841, este edificatoare: „Am avut ocazia să mă familiarizez cu ținutul înconjurător al Iașilor, care era încărcat de livezi și de vii. Un loc favorit pentru plimbări al locuitorilor Iașilor era Copou, o câmpie care ducea în direcția drumului spre Sculeni. La numite ore, acolo, cetățenii se adunau pentru a se bucura de aer curat. Oricine posedă o caleașcă (și cine nu are una în Iași?) simte datoria să iasă la Copou. O fanfară militară cântă acolo aproape zilnic, înconjurată de multe trăsură. Boierii își fumau, plini de importanță pipele iar tinerii se îngrămădeau în jurul doamnelor care erau îmbrăcate elegant și, în mare parte, sulemenite. trebuie să spun că, totuși tinerele femei, măritate și nemăritate, din clasele de sus nu recurgeau la această formă de înfrumusețare” (În ciuda eforturilor, în anul 1837, igiena pe unele ulițe ale orașului lăsa foarte mult de dorit: „în câteva ulițe, care nu sunt pavate, nu poți să răzbați chiar cu trăsura. Aceste ulițe constituie adevărate focare de infecție, a căror influență adăugată acelorale ale unei mlaștini, care printr-o nepăsare condamabilă este lăsată să băltească la porțile Iașilor, dau orașului un aer foarte nesănătos; aici nu este vorba decât de friguri și de boli” (*Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, vol. IV, p. 80-81).

³¹⁷ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri 1776-1861*, seria A, Moldova, vol. II, doc. 238, p. 362.

CONCLUZII.

Sistematizarea orașului Iași a fost înlesnită de o conjunctură politică internațională favorabilă. Răscoala grecilor din 1821 a dus la reinstaurarea domnilor pământeni pe tronurile Moldovei și Țării Românești. Războiul ruso-turc din anii 1828-1829, ocupația militară rusă din anii 1828-1834 și instaurarea protectoratului rus au creat condițiile ieșirii Principatelor Române din orbita civilizației turco-grecești, orientale și apropierea societății românești de valorile Europei Occidentale. Distrugerile cauzate orașului de revolta grecilor din 1821, incendiul din 1827 și ocupația rusească din 1828-1834 au deschis calea aplicării unor reglementări urbanistice menite să reconstruiască orașul după principii moderne. Introducerea Regulamentului Organic, cu toate imperfecțiunile sale, în administrația Țărilor Române, a avut darul să instaureze legi clare după care erau rezolvate problemele locuitorilor.

În domeniul administrării și sistematizării orașelor, Regulamentul a introdus reguli moderne, de inspirație occidentală, nemaîntâlnite în spațiul românesc. A fost introdusă autonomia urbană. Conducerea orașelor, Eforia, era încredințată unor orășeni aleși prin vot censitar. Președintele Eforiei se subordona Departamentului Problemelor din Lăuntru și prin acesta domnului țării. Astfel, domnul nu mai avea o cale directă de a interveni în problemele orașelor în general și a capitalei sale în mod special. Eforia Iașilor a fost alcătuită din cinci membri aleși anual. Conducerea avea surse fixe de venituri și capitole clare de cheltuieli. Prevenirea și stingerea incendiilor, iluminatul public, menținerea curățeniei, aprovizionarea cu apă, asistența medicală, întreținerea unei școli, asigurarea pazei și ordinii erau principalele atribuții ale conducătorilor orașului. Pe lângă acestea, Eforia veghea la aplicarea unor norme moderne de urbanism. Ulițele capitalei trebuiau îndreptate și pardosite cu piatră. Pe marginea străzilor puteau fi construite doar clădiri din piatră și cărămidă, după un model aprobat. Comerțul a fost reglementat prin fixarea unor zone special amenajate pentru depozitarea și desfacerea produselor. O parte dintre bisericile și mănăstirile capitalei au fost valorificate prin crearea în jurul lor a unor piețe publice.

Aplicarea noilor precepte urbanistice s-a făcut sub îndrumarea unor arhitecți și ingineri străini și autohtoni. La începutul perioadei apar des menționați, în proiecte publice, dar și particulare, arhitectul austriac Fraywald și inginerul rus Singurov. Spre sfârșitul intervalului sunt consemnați inginerul austriac Mihalik de Hodocin și inginerii români Gh. Asachi și Alecu Costinescu. Din această cauză, clasicismul de tip austriac și rusesc a cunoscut o oarecare răspândire la amenajarea clădirilor din Iași.

Punerea în practică a Regulamentului Organic a schimbat înfățișarea orașului. Străzile capitalei au fost îndreptate și pavate cu piatră. Din păcate, edilii nu și-au propus realizarea unor artere largi și drepte, care să se termine în mari piețe publice. Țelul arhitecților a fost de a restaura trama stradală medievală din epoca lui Vasile Lupu. În acest scop s-au verificat documentele de proprietate ale loturilor de la stradă și s-au făcut îndreptări, largiri doar acolo unde actele vechi au permis. Drept urmare, traseele principalelor ulițe ale capitalei nu s-a schimbat radical față de perioada anterioară. Aspectul străzilor, însă, a cunoscut transformări drastice. Vechiul pavaj cu bârne din lemn a fost înlocuit cu cel de piatră dură adusă din râurile de la munte. Dar, tratarea superficială a infrastructurii drumurilor, compactarea defectuoasă a stratului suport a provocat multe denivelări ce produceau stricăciuni trăsurilor și disconfort călătorilor. Clădirile de la marginea ulițelor au fost construite doar din piatră și cărămidă,

după modele aprobate de arhitectul orașului. Pe Ulița Mare s-a impus ridicarea la frontul străzii doar a caselor cu etaj și acoperite cu tablă. Pe laturile drumurilor au fost amenajate canale de scurgere și trotuare și montate felinare. În intersecțiile principale au fost amplasate cișmele și bazine de apă.

În această perioadă s-a realizat și o zonificare primară a activităților din oraș. Separat de așezare, pe malul Bahluiului și al pâraurilor Nicolina și Cacaina au fost clădite abatorul, fabrica de lumânări și cărămidării, surse de incendiu, mirosuri neplăcute și mizerii cauzatoare de boli molipsitoare.

În partea de jos a capitalei, pe Ulița Târgului de Jos (Esplanada Teatrului Luceafărul și str. Grigore Gica), Ulița Sf. Vineri (bd. Anastasie Panu), Ulița Podul Vechi (str. Costache Negri) și străzile adiacente, au fost concentrate principalele piețe comerciale ale orașului.

În perimetrul delimitat de Ulița Academiei (str. Arcu), Ulița Goliei (str. Cuza-vodă) și Ulița Târgului de Sus (bd. Independenței) au fost așezate principalele instituții de învățământ – Academia, Școala de Fete, Școala de Arte și Meserii, Cabinetul de Științe Naturale, Institutul de Moașe, toate piețele publice – Banu, Tălpălari, Sf. Gheorghe, Sf. Ilie și Sf. Ioan Botezătorul și reședințele unor importante familii boierești – Sturza, Balș, Ghica, Cantacuzino, Calimah. Prin intercalarea instituțiilor de învățământ cu piațete publice și palate boierești s-a conturat un fel de centru civic al orașului.

La nord de Ulița Târgului de Sus, în Muntenimi și pe dealul Copou, era situată zona rezidențială a orașului. Mai ales pe Ulița Podul Verde (Bd. Carol I), devenită în această perioadă o extensie a Uliții Mari (Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt), au fost construite palate boierești înconjurată de grădini și curți întinse. La capătul Uliții Podul Verde a fost amenajată Grădina Publică (Parcul Copou), loc de plimbare și relaxare pentru toate categoriile de ieșeni.

Schimbarea la față a capitalei, trecerea de la orașul de tip oriental la cel occidental s-a făcut în timp, odată cu schimbarea generațiilor. Mulți străini care au vizitat Iașii, dar și autohtoni precum Alecu Ruso și Vasile Alecsandri, au remarcat coexistența a două lumi. Pe de o parte erau generațiile în vârstă atașate valorilor, modei constantinopolitane, pe de altă parte era valul de tineri școliți la Viena, Berlin și Paris, care încercau impunerea unui stil de viață apusean. La mijlocul secolului al XIX-lea, transformarea firească a orașului a fost încetinită de evenimentele politice de pe scena internațională. Izbucnirea Războiului Crimeii (1853-1856), ocupația rusească și austriacă au provocat distrugeri infrastructurii capitalei și a instaurat o dezordine în administrarea orașului. Unirea Principatelor Române, din anul 1859, prin dubla alegere a domnitorului Alexandru Ioan Cuza și mutarea capitalei la București a însemnat sfârșitul unei ere pentru Iași. Într-un timp foarte scurt, elita politică și economică a fostei capitale a Moldovei s-a mutat la București, iar Iașii au devenit un oraș de provincie.

*Conditions and Projects Related to the Systematization
of the City of Iasi between 1821-1859
(Abstract)*

The present study is a chapter of the doctoral thesis, which deals with the urban development of the city of Iași, from the foundation until the modern age. The research required extensive documentation, both on the written information and on the cartographic sources regarding the old capital of Moldavia. Romanian principalities were for a long time on the orbit of the Ottoman civilization, this involving also the taking over of urban features across the Empire, especially during the Phanariotes' reign. After the Romanian rulers' regaining of the throne (1822), especially after the Peace of Adrianople (1829), the Romanian countries became increasingly open to the Western civilization. The protectorate regime established by the Tsarist Empire, but especially the years of direct administration of the Principalities by Russia, contributed to this Westernization process. The new "Constitution" of the Principalities, called the Organic Regulation (1830), provided the legislative framework for modernization, including for urban development. *The Administrative Handbook of Moldavia* further developed the measures that had to be transposed into practice. Plans of the city of Iași were created (J. Rassec, 1844), specifying the measures for delimiting and controlling the access into the city (barriers) and for splitting the capital city into six blocks. An autonomous city government has been established, based on modern models.

Measures were taken to prevent and extinguish fires by organizing the fire brigade; the organization of street lighting was a constant concern of the city. Measures were taken to sanitize the city, drying the swamps and relocating parish cemeteries outside the capital to prevent epidemics. There has been a zoning of the city according to the occupations, moving to the outskirts the crafting jobs that have generated significant dirt and unpleasant odors. The water supply, the eternal problem, was solved with the help of engineer Mikhailik of Hodocin who came from Transylvania (1843). He replaced the old ceramic pipes (fired clay) with cast iron pipes. A real program of embellishment of the capital city was put into practice, by paving the streets, setting up city markets close to the more important churches. Steps have been taken to align the buildings in order to ensure street fronts. The new urban measures aimed at increasing the visibility of important buildings (Royal Court, boyar palaces or churches). The neoclassical architecture has gained a great spread, giving Western air to Iași. In Moldavia, Austrian or Italian architects were involved.

In the mid-nineteenth century, the natural transformation of the city was slowed down by political events on the international scene. The outbreak of the Crimean War (1853-1856), the Russian occupation and the Austrian occupation have caused destruction of the capital city infrastructure and created a disorder in the administration of the city. The union of the Romanian Principalities, in 1859, by the double election of Prince Alexandru Ioan Cuza and the transfer of the capital to Bucharest, which meant the end of the capital city era for Iași. In a very short time, the political and economic elite of the former capital of Moldavia moved to Bucharest, and Iași turned into a provincial city.

Keywords: *westernization, modernization, urban development, protectorate of Russia, Organic Regulation.*

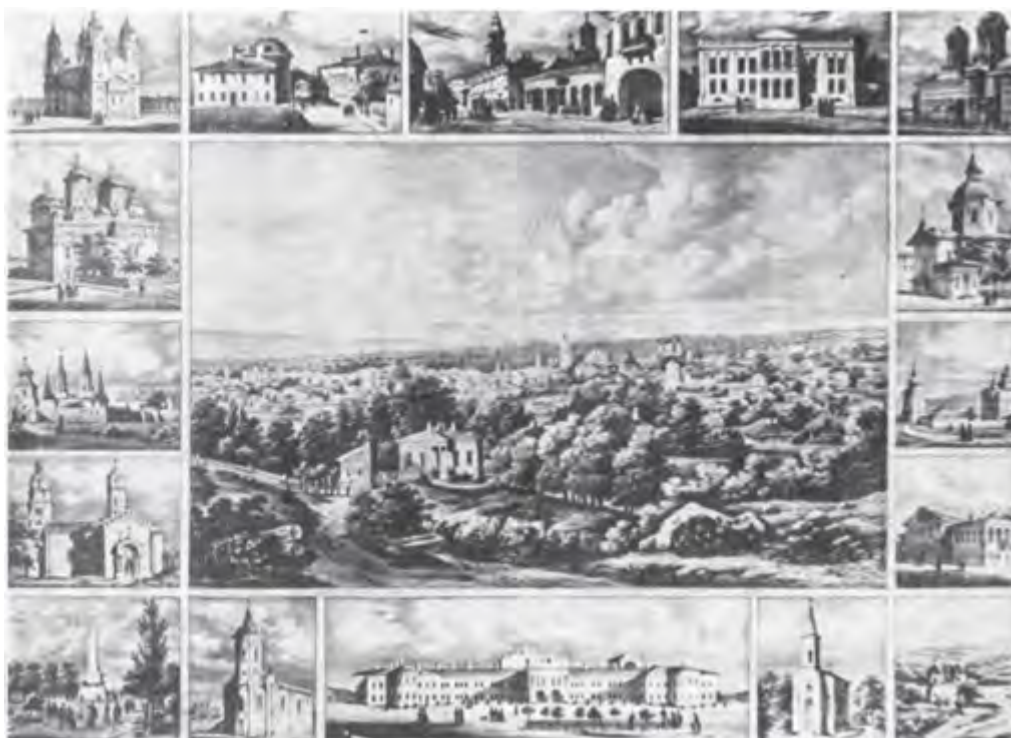

Fig. 1. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Imagini din epocă

Fig. 2. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. *Planul Iassilor rădicat și redus de inginerul Fred. Peytavin. Litografia lui Partheni, 1857*

Fig. 4. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.
Planul topografic al orașului Iași, 1844. Ridicat de inginerul Iosif Rasce

A

B

Fig. 5. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. **A.** Bariera Nicolinei. Imagine din epocă.
B. Fragment din planul Peytavin: 1. Bariera Nicolinei; 2. Mănăstirea Frumoasa;
 3. Podul Lung (șoseaua Nicolina); 4. Pârâul Nicolina; 5. Biserica Ziua Crucii

Fig. 6. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Barierele Socola și Bularga: 1. Palatul domnesc; 2. Podul Roș; 3. Ulița Iarmarocului (șoseaua Socola); 4. Biserica Sf. Nicolae din Iarmaroc; 5. Bariera Socola; 6. Calea Chișinăului; 7. Bariera Bularga sau Țuțora. Prelucrare după Planul Peytavin

Fig. 7. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Bariera Salhana:
1. Biserica Sf. Vasile; 2. Biserica Sf. Nicolae-Ciurchi; 3. Ulița Salhanalei (str. Vasile Lupu);
4. Bariera Salhanalei; 5. Cimitirul evreiesc

Fig. 8. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Bariera Moara de Vânt sau a Șorogarilor (jos):
 1. Ulița Șorogarilor (str. Moara de Vânt); 2. Cimitirul Spitalului Sf. Spiridon (Cimitirul Petru și Pavel);
 3. Spitalul Sf. Treime Cantacuzino-Pășcanu; 4. Bariera Moara de Vânt sau a Șorogarilor

Fig. 9. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Barierele de pe latura de nord est a orașului:
 1. Palatul Domnesc (Palatul Culturii); 2. Bariera Șorogarilor; 3. Bariera Albineț; 4. Bariera Sărăriei;
 5. Bariera Podul Verde (Copou); 6. Grădina Copou; 7. Pârâul Căcaina; 8. Cimitirul Spitalului Sf. Spiridon
 (Cimitirul Sf. Petru și Pavel). 9. Spitalul Sf. Treime Cantacuzino-Pășcanu. Prelucrare după Planul Peytavin

Fig. 10. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.

A. Bariera Podul Verde (Copou). Tablou din epocă: se observă podul cu parmalace peste șanțul orașului, căsuțele paznicilor barierei și felinarele de iluminat. În perspectivă se vede Ulița Podul Verde (Bld. Carol I).

B. Fragment din Planul Peytavin (jos): 1. Bariera Copou; 2. Grădina Publică (Parcul Copou); 3. Ulița Podul Verde; 4. Biserica Sf. 40 Mucenici; 5. Ulița Păcurari

Fig. 11. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Barierele de pe latura de sud vest a orașului:
 1. Palatul Domnesc; 2. Bariera Copou; 3. Grădina Publică; 4. Bariera Păcurari; 5. Ulița Păcurari;
 6. Biserica Sf. Treime; 7. Biserica Luterană (Sf. Mina); 8. Râul Bahlui; 9. Bariera de sub Galata sau Ipsilant;
 10. Șosea de centură de la Bariera Păcurari la Barierele Țuțora, Socola și Nicolina.
 Deasupra șoselei, cu o linie îngroșată este marcat canalul colector de sub versantul de sud-vest al orașului

Fig. 12. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Șanțul orașului și cursul vechi al pâraului Nicolina:
 1. Palatul Domnesc; 2. Șanțul orașului; 3. Bariera Socola; 4. Bariera Târgușor Nicolina; 5. Bariera de sub
 Galata sau Ipsilant; 6. Cursul vechi al Nicolinei spre Podul Roș; 7. Râul Bahlui; 8. Șoseaua de centură care
 lega Bariera Păcurari de Barierele Țuțora, Socola, Nicolina. Deasupra șoselei, cu o linie îngroșată este
 marcat canalul colector de sub versantul orașului. Prelucrare după Planul Peytavin

Fig. 13. Orașul Iași la sfârșitul veacului al XIX-lea. Vechiul șanț al orașului și cursul pârâului Nicolina:
 1. Palatul Administrativ; 2. Bariera Nicolina; 3. Bariera Ipsilant; 4. Râul Bahlui;
 5. Cursul Nicolinei deviat în vechiul șanț de sub dealul Galata

A

B

Fig. 14. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.

A. Clădirea Eforiei și Poliției Capitalei. Reprezentare din epocă

B. Fragment din Planul Hodocin: 1. Eforia; 2. Teatru Vechi; 3. Mănăstirea Dancu (azi dispărută, pe locul actualului Teatru Național); 4. Palatul Rosetti-Roznovanu (actuala Primărie Iași); 5. Mitropolia; 6. Palatul domnului Mihail Sturza; 7. Mănăstirea Golia; 8. Biserica Sf. Ioan Botezătorul

A

B

Fig. 15. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.

A. Foișorul de foc de pe Sărărie (stânga sus). **B.** Turnul Mănăstirii Trei Ierarhi.

Prelucrare după imagini din epocă

Fig. 16. Oraşul Iaşi la mijlocul veacului al XIX-lea.
Sediul pompierilor de la Biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi (1) şi Uliţa Podul Vechi (2).
Prelucrare după Planul Rasac

Fig. 17. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Sediul pompierilor din Sărărie (1) și Tătărași (2).
Prelucrare după Planul Rasec

Fig. 18. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. **A.** Ulița Mare; **B.** Ulița Palatului domnesc.
Pe margine sunt montate felinare (1) pentru iluminatul stradal, mai dese pe străzile centrale și mai rare la periferie. Prelucrare după imagini din epocă

Fig. 19. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Fabrica de lumânări și abatorul amplasate la periferia orașului, pe malul Bahluiului. Prelucrare după Planul Rasac

Fig. 20. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Apeductul peste Cacăina: 1. Curtea Domnească; 2. Pârâul Cacăina; 3. Podul Bucșinescu; 4. Podul de lemn din spatele Spitalului Evreesc; 5. Apeductul peste Cacăina; 6. Biserica Sf. Ioan de la Suceava (Nicoiță); 7. Biserica Sf. Pantelimon (este greșit marcată ca fiind biserica Sf. Ioan Zlateaust); 8. Mănăstirea Golia cu Turnul Apelor. Prelucrare după Planul Rasac

Fig. 21. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Apeductul peste Cacaina: 1. Biserica Sf. Ioan cel Nou (Nicoriță) din Tătărași; 2. pârâul Cacaina; 3. Apeductul peste Cacaina; 4. Podul de lemn peste Cacaina; 5. Biserica Curelari; 6. Mănăstirea Golia cu turnul Apelor; 7. Mănăstirea Galata

Fig. 22. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Spitalul Sf. Spiridon. Imagine din epocă

Fig. 23. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Spitalul Sf. Spiridon pe Planul Rašek

Fig. 24. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Principalele instituții de învățământ:
1. Academia; 2. Școala de arte și meseri; 3. Cabinetul de științe naturale; 4. Școala de fete

A

B

Fig. 25. Oraşul Iaşi la mijlocul veacului al XIX-lea. **A.** Uliţa Mare pardosită cu pavele de lemn;
B. Fabrica de pavele (jos). Reproduceri după imagini din epocă

A

B

Fig. 26. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.
Ulițe șoseluite de la periferie. Reproduseri după imagini din epocă

Fig. 27. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.

Vedere asupra orașului și a cursului neregularizat a râului Bahlui. Reproduceri după imagini din epocă

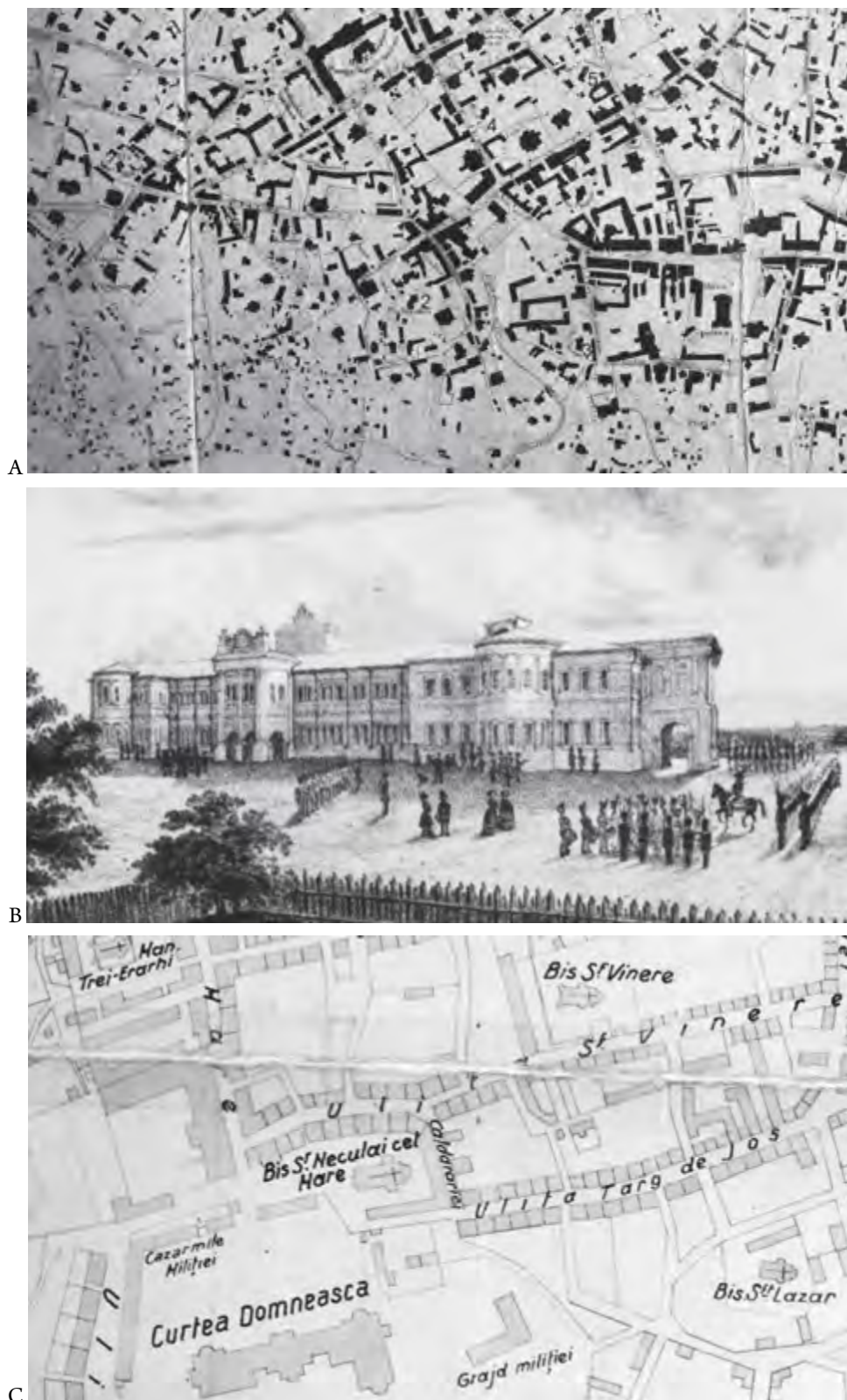

Fig. 28. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea.

A. Piețele publice ale orașului: 1. Biserica Banu; 2. Biserica Tălpăari; 3. Biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi; 4. Biserica Sf. Ilie; 5. Biserica Sf. Ioan Botezătorul. Prelucrare după Planul Peytavin.

B. Piața Palatului Domnesc. Imagine din epocă. **C.** Piața Palatului Domnesc. Fragment din Planul Rašek

A

B

Fig. 29. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea: zona Mitropoliei.
A. Reprezentare de epocă. **B.** Planul Paytavin: 1. Biserica Sf. Gheorghe-Lozonschi;
 2. Palatul domnului Mihail Sturza; 3. Mitropolia

Fig. 30. Orașul Iași la mijlocul veacului al XIX-lea. Podul Verde (Copou) după reprezentări din epocă

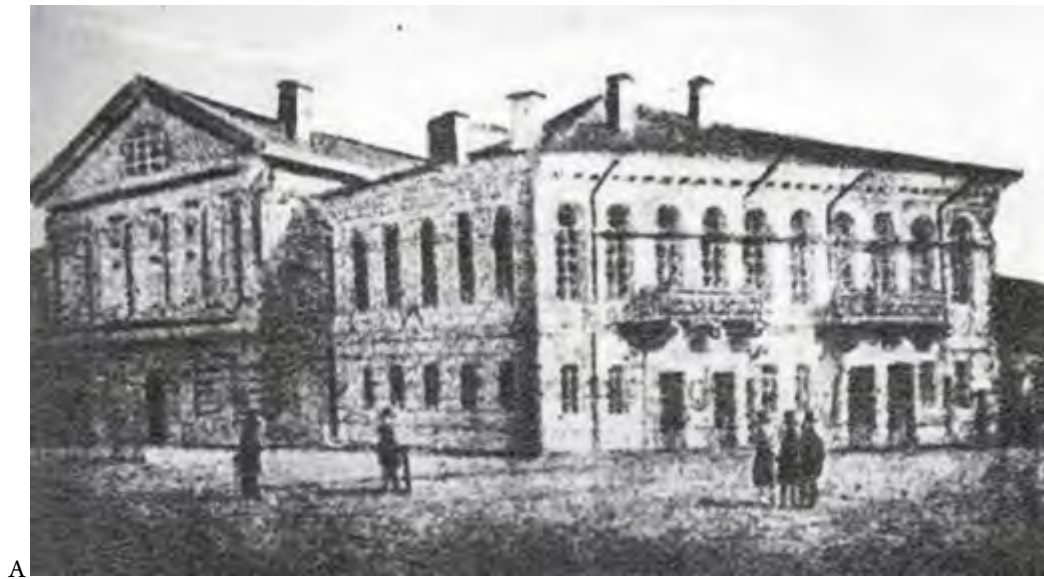

Fig. 31. Oraşul Iaşi la mijlocul veacului al XIX-lea. Teatrul şi Cazarma de la Copou după imagini din epocă

EVOLUȚIA DEMOGRAFICĂ ȘI SOCIAL-ECONOMICĂ A IAȘILOR ÎN PRIMELE DECENII DUPĂ UNIRE (1859-1881)

Mihaela TUDOSE*

1. DEMOGRAFIA ISTORICĂ. ISTORICUL CERCETĂRILOR

Despre demografia istorică, din perspectiva unui domeniu autonom de cercetare, putem vorbi începând cu deceniul șase al secolului XX, când lucrările de pionierat ale lui Louis Henry și Michel Fleury fundamentau una dintre cele mai tinere științe. Astfel, majoritatea specialiștilor asociază geneza demografiei istorice cu publicarea, la Paris, în anul 1956, de către demograful Louis Henry și istoricul-arhivist Michel Fleury, a lucrării *Des registres paroissiaux et l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, „în care se propunea o metodă modernă, inedită, de despuiere și valorificare a registrelor parohiale de stare civilă. Proiectând metoda reconstituirii familiei, L. Henry și M. Fleury au revoluționat domeniul care se ocupa de studierea populației. Progresele acumulate de analiza demografică impuneau atunci noi exigențe față de reconstituirea populației din perioada prestatistică, devenind tot mai necesar apelul la izvoare istorice și statistice neglijate anterior. Inovația metodologică permitea restituirea în întregime a vieții biologice a familiei, o instituție fundamentală a societății moderne, ce a devenit un microlaborator de observație atât pentru istorici, cât și pentru demografi”¹.

Demografia istorică, de la individualizarea ei ca disciplină aparte, s-a definit mai puțin prin obiectul său (populațiile din trecut), cât mai ales prin sursele sale (registrele parohiale) și metodele preconizate (reconstituirea familiilor, microanaliza longitudinală). O apreciere autorizată asupra importanței metodei celor doi cercetători, L. Henry și M. Fleury, compara microanaliza longitudinală în demografie cu introducerea microscopului în biologie, prin despuierea exhaustivă a registrelor parohiale de stare civilă². Importanța registrelor parohiale de stare civilă ca izvoare istorice și demografice, a fost semnalată constant, începând cu deceniul șase al secolului al XX-lea, în bibliografia românească, de către Liviu Moldovan. Perspectivele de abordare ale cercetării științifice privitoare la comunitățile umane și familie s-au extins considerabil atunci când istoricilor și demografilor li s-au asociat, ulterior, sociologii și antropologii.

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul „Mihai Kogălniceanu”.

¹ S. Bolovan, I. Bolovan, Ștefan Pascu și demografia istorică în România, în Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu”, Cluj Napoca, nr. XLVII/ 2003, p. 145.

² *Ibidem*, p. 145.

La Congresul mondial al Comitetului Internațional de Științe Istorice de la Stockholm din anul 1960, după ce au fost expuse sintetic metodele demografiei istorice, specialiștii prezenți la manifestare au decis înființarea unei Comisii Internaționale de Demografie Istorică sub patronajul Comitetului mai sus amintit. În anul 1963, a fost înființată la Paris Societatea de Demografie Istorică și s-au pus bazele revistei *Annales de démographie historique*, revistă ce a îndeplinit, după 1965, un rol determinant în consacrarea internațională a noii discipline. La acest Congres Mondial de Științe Istorice a participat, printre alți istorici din România, și Ștefan Pascu. „Prezența acestuia la forumul unde L. Henry expuse metodele demografiei istorice, dar mai ales după participarea la Colocviul Internațional de Demografie Istorică de la Liège (1963), unde s-a analizat din perspectivă istorică fenomenul mortalității, l-au făcut pe profesorul Ștefan Pascu să conștientizeze nu numai importanța demografiei istorice ca o disciplină în plină expansiune, dar și pragmatismul acesteia pentru istoria românilor. Trebuie să menționăm faptul că la Liège, profesorul Ștefan Pascu a avut mai multe intervenții în care a realizat o sinteză asupra surselor demografice și a cercetărilor de istoria populației din țara noastră”³. Istoricul clujean a publicat, în anii următori, în volume colective din străinătate, studii referitoare la probleme demografice din România sau din spațiul balcanic.

Istoriografia românească, din rațiuni ideologice și metodologice impuse de regimul comunist, s-a apropiat mai greu de domeniul demografiei istorice, așa încât impactul științific nu a fost spectaculos. Totuși trebuie remarcat că la Cluj, București, Iași, dar și la Sibiu existau specialiști care au început să abordeze diverse aspecte ale istoriei populației României. Lui Ștefan Pascu îi revine însă meritul de a fi introdus la Facultatea de Istorie și Filosofie din Cluj un curs de demografie istorică, iar studenții au fost îndrumați să-și aleagă teze de licență în domeniul istoriei populației și demografiei istorice. Aceste preocupări s-au materializat într-un prim volum de studii demografice, apărut la Cluj în 1972, sub redacția lui Ștefan Pascu, intitulat sugestiv *Populație și societate*.

În anii ‘80 ai secolului trecut, la București, s-au pus bazele Laboratorului de demografie istorică, prima instituție de la noi ce și-a propus și a reușit să promoveze constant și coerent noua orientare științifică, remarcabile fiind în acest sens eforturile cercetătorilor Ștefan Ștefănescu, Paul Cernovodeanu și Louis Roman. Prin simpozioanele organizate anual și prin ciclurile de conferințe periodice, s-a instituționalizat la București cercetarea în domeniul demografiei istorice, în jurul Laboratorului gravitând specialiști din întreaga țară: istorici, arhiviști, demografi, sociologi. În acest context, este obligatoriu să menționăm contribuția constantă și consistentă a istoricilor demografi de la Iași atât la volumele *Populație și societate* editate de profesorul Pascu, cât și la manifestările științifice ale Laboratorului de demografie

³ *Ibidem*, p. 148.

istorică de la București. Gheorghe Platon⁴, Ecaterina Negruți⁵, Leonid Boicu⁶, Stela Mărieș⁷ sunt autorii unor cărți și studii de referință în ceea ce privește populația Moldovei și a României în epoca modernă.

Istoriografia românească de după 1989 a înregistrat valoroase studii și publicații vizând domenii de cercetare ca demografia istorică, istoria mentalităților, imaginar și antropologie istorică. Rămân remarcabile studiile, volumele și inițiativele editoriale colective ale istoricilor ieșeni, care aduc în atenție subiecte marginalizate sau puțin cercetate în anii anteriori, problematica specifică istoriei familiei și demografiei istorice ocupând un loc privilegiat. Alături de numele celor doi cercetători deja consacrați în această direcție, Gheorghe Platon și Ecaterina Negruți, adăugăm altele la fel de remarcabile: Mihai - Ștefan Ceașu, Dumitru Vitcu, Cătălin Turliuc, Lucian Nastasă, Mihai-Răzvan Ungureanu, Dumitru Ivănescu, Stela Mărieș, etc.

*

Începând cu secolul XVIII, pentru a desemna datele pe care Statul are obiceiul să le strângă, încă din Antichitate, pentru a cunoaște și cuantifica bogăția în bunuri și populația – date necesare și de utilitate în perceperea impozitelor – a fost folosit termenul de *statistici*, provenind din cuvântul latin „status”, care însemna *stat*. Așadar, recensămintele populației au apărut, cu regularitate, ca operațiuni statistice, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor: din 1790 în SUA, din 1801 în Franța și Anglia etc. Primul recensământ organizat pe principii științifice s-a realizat în 1846 în Belgia. De la mijlocul secolului al XIX-lea, recensămintele populației se desfășoară după reguli metodologice speciale cu aplicabilitate internațională, o dată la cinci ani în unele state (Franța, Danemarca, Irlanda, Canada etc.), sau la zece ani în altele (cea mai mare parte a statelor din Uniunea Europeană, SUA ș. a.).

În Moldova și în Țara Românească primele recensăminte au fost „catagrafiile”, întocmite în secolele XVIII–XIX în scopul inventarierii plătitorilor de impozite și a bărbaiilor

⁴Gh. Platon, *Populația târgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observații privind structura socială și proveniența*, în *AȘUI* (serie nouă), secțiunea III, a. Istorie, tomul XI, 1965; Idem, *Observații cu privire la populația târgului Bârlad la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *SAI*, VIII, 1966, p. 269-279; Platon, Gh., *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica”, nr. 3, Bacău, 1970.

⁵Ecaterina Negruți, *Noi contribuții la cunoașterea situației demografice a orașelor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *RdI*, 1977 (XXX), nr. 10, p. 1829-1836; Eadem, *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în „Studii. Revista de Istorie”, tom 34, nr. 2, 1981; Eadem, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei*, în *AIIAI*, tom XIX, Iași, 1982, p. 35-42; Eadem, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984; Eadem, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800-1859*, Iași, 1997.

⁶Leonid Boicu, *Despre structura socială a orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Studii”, VI/1963, nr. 2, p. 281-305.

⁷S-a ocupat mai mult de statisticile referitoare la supușii străini din Moldova lucrările sale rămânând și în prezent greu de depășit. Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în statisticile preregulamentare*, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, vol. II, Cluj; Eadem, *La statistique de 1824-1825 des sujet étrangers en Moldavie et son importance démographique*, în „O EPANIΣTHEΣ”, TOMOS 15/1978-1979, AΘHNA, 1979, p. 131-153; Eadem, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985.

apți pentru serviciul militar⁸. În crearea primelor organe oficiale de statistică un rol important l-au avut Dionisie Pop Marțian în Țara Românească și Ion Ionescu de la Brad în Moldova.

Rămâne interesantă până astăzi motivarea dată de D. P. Marțian necesității înființării unui organ de statistică. Astfel, el scria în „Analele statistice” nr. 1/1860: „Nu ne putem închipui cum un guvern conștiincios decretă o măsură administrativă, fără să aibă convingerea că acea măsură este pretinsă de cazuri numeroase și ce alta sunt acele cazuri decât aceea ce numim daturi sau științe statistice”⁹. Cum nici membrii aparatului central, nici raportorii și nici membrii comisiilor județene create nu aveau pregătirea necesară, el a fost cel care a depus o conștiincioasă activitate pentru a crea un aparat statistic care să lucreze pe baze științifice. Tot lui i se datorează efortul de a aduna materiale statistice mai vechi pe care - deși le considera incomplete și cu greșeli - le-a publicat în primele numere din „Analele statistice”, adnotându-le critic. Astfel, a publicat date asupra recoltei din 1858, asupra comerțului exterior al Munteniei în anii 1850-1858, situații statistice din Catagrafia de la 1859, prețul principalelor alimente la 1860, etc. În privința datelor statistice rezultate din actele de stare civilă, care țineau de autoritățile bisericești, atenționa asupra modului în care erau utilizate și recomanda prudență.

În Moldova, cel care a pus bazele statisticii a fost Ion Ionescu de la Brad, care a elaborat lucrările premergătoare recensământului populației din Moldova, cuprinse în „Povățuiri pentru facerea catagrafiei Moldovei”¹⁰. Rezultatele recensământului din 1859-1860 au fost publicate la Iași, în 1862, sub titlul „Din lucrările statistice ale Moldovei. Capitolul II: Populația”.

Cei doi au dus și o intensă muncă științifică pe plan internațional. Raportul făcut de Dionisie Pop Marțian asupra stării lucrărilor statistice din Principate și prezentat la cel de-al V-lea Congres Internațional de Statistică, organizat la Berlin, în 1863 și Raportul lui Ion Ionescu de la Brad la Congresul Internațional de Statistică de la Haga, din 1869, rămân reprezentative în acest sens.

În luna mai a anului 1857 se face o primă încercare de a înființa un Birou de statistică în Țara Românească, dar intenția aceasta a rămas nefinalizată din lipsă de fonduri. Imediat după Unire, în februarie 1859 se revine, printr-un memoriu, asupra acestei propuneri. La 28 aprilie 1859, Alexandru Ioan Cuza a semnat Decretul nr. 117 prin care se înființa *Serviciul Statistic Central* din Țara Românească – primul de acest fel din Principate – și l-a numit ca Șef al acestuia pe Dionisie Pop Marțian.

⁸ Despre acest subiect, vezi printre altele C. Turcu, *Cele mai vechi statistici moldovenesti*, extras, Iași, 1956; Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de Vistierie din 1606*, în *AIIIX*, Iași, 1993, p. 253-277; *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820-1845)*. I. Ținutul Romanului. Partea 1 (1820), vol. editat Lucian Valeriu Lefter și Silviu Văcaru, Introducere de Mircea Ciubotaru, Iași, 2008 (cu o bogată bibliografie a problemei).

⁹ M. Mănescu, *Centenarul statisticii românești*, în *RA*, nr. 1/1959, p. 60.

¹⁰ *Ibidem*, p. 61.

Dionisie Pop Marțian (1829-1865)

Ion Ionescu de la Brad (1818-1891)

În scurt timp de la numire, la începutul lunii iunie, D. P. Marțian i-a înaintat domnitorului un *Proiect pentru instituirea unui Oficiu Central de Statistică Administrativă*, care prevedea organizarea în cadrul „Ministeriului din Lăuntru” a acestui oficiu cu scopul declarat de „a constata prin table lămurite cifra exactă a populației, precum și starea actuală a țării: materială, economică și morală”¹¹. Altfel spus, proiectul prevedea întocmirea unei Statistici generale a țării, precum și statistici speciale pe ramuri administrative: catagrafii, agricultură, industrie, comerț, prețuri, import, export, situație sanitară, etc. Având în vedere aceste obiective, proiectul propunea ca Oficiul să aibă reprezentanți și comisii pe lângă autoritățile locale (de la districte și până la comune), care urmau să fie ajutați de unii proprietari și comercianți și care urmau să lucreze după „regulile, instrucțiunile și tablele ce li se vor da de către Oficiul Central Statistic, prin Ministerul din Înăuntru”¹². Proiectul mai prevedea bugetul, atribuțiile, dar și secțiunile Oficiului, în funcție de lucrările care trebuiau efectuate: Secțiunea I – Teritoriul; II – Populația; III – Agricultură; IV – Industria; V – Comerțul interior; VI – Comerțul exterior; VII – Administrația publică; VIII – Finanțele; IX – Militară; X – Justiția; XI – Instrucțiunea Publică; XII – Municipalitățile.

După ce Nicolae Crețulescu a susținut și a supus spre dezbateri Adunării Elective proiectul pentru înființarea Oficiului Central de Statistică, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a semnat, la 12 iulie 1859, *Ordonanța domnească nr. 276 de înființare a Oficiului Central de Statistică Administrativă* din România.

În Moldova, Direcția Centrală de Statistică a luat ființă mai târziu decât în Țara Românească, propunerea fiind adusă în atenția Consiliului de Miniștri de către Lascăr Catargiu, „Ministru din Lăuntru” al Moldovei. În referatul prezentat acesta a făcut propuneri

¹¹ *Ibidem*, p. 62.

¹² *Ibidem*, p. 63.

privind atribuțiile acestei Direcții, de a se preocupa de „adunarea, coordonarea, verificarea și publicarea tuturor cunoștințelor atingătoare de starea reală a țării în privința teritoriului, a populației, a producerii, a consumului, adică a tuturor faptelor relative la administrația, la finanțele și la celelalte servicii publice”¹³ și care urma „a ținti în toate lucrările sale de a constata nevoile populației și de a indica mijloacele prin care un guvern atent la binele public să poată veni cu eficacitate și în timpul convenit în ajutorul îndeplinirii trebuințelor publice și particulare”¹⁴. Sarcina principală a acestei direcții era să alcătuiască, până la 1 decembrie 1859, catagrafia Moldovei.

Pe baza propunerilor făcute de Lascăr Catargiu, domnitorul Alexandru Ioan Cuza a semnat decretul privind înființarea Direcției de Statistică a Moldovei, al cărei director a fost numit Ion Ionescu de la Brad. Cele două Oficii de Statistică din Principate funcționau pe lângă Ministerul de Interne și aveau în schemă următoarele posturi: un șef, un referent, un corespondent, un registrator și un arhivar și doi scriitori. Oficiile aveau în subordine câte un raportor statistic din fiecare județ și puteau solicita, de la departamente și ministere, orice informații cu caracter statistic.

Principală și cea mai importantă activitate a celor două Oficii de Statistică a fost *Recensământul populației din 1859-1860*, care a fost declanșat simultan în cele două provincii unite, fiind prima investigație care a urmărit nu doar aspectele demografice, ci și pe cele economico – sociale. Cei doi directori – Dionisie Pop Marțian, la București, și Ion Ionescu de la Brad, la Iași – au abordat diferit această acțiune sub aspectul metodologiei de lucru și a indicatorilor înregistrați. Dincolo de aceste detalii tehnice, însă, cei doi pionieri ai statisticii din România au avut puncte de vedere comune privind: principiile și obiectivele statisticii; importanța acesteia în articularea programului social; locul și rolul statisticii în sistemul instituțiilor publice. Bun specialist, cu un larg orizont științific și având contact cu experiența europeană în domeniu, Dionisie Pop Marțian s-a completat cu Ion Ionescu de la Brad, care a demonstrat o bună cunoaștere a realităților țării.

Lucrările acestui prim recensământ s-au desfășurat cu greutate mai ales datorită numărului mic de specialiști recenzori – **cei 500 de inteligenți** cum inspirat i-a numit **Dionisie Pop Marțian, dar și din cauza insuficienței** fondurilor bănești. Totuși, chiar și în aceste dificile condiții, rezultatele recensământului au fost prezentate la 25 iunie 1860, pentru Muntenia, și în vara anului 1861, pentru Moldova, ele oferind guvernului domnitorului Alexandru Ioan Cuza importante informații privind *populația, după sex, stare civilă, vârstă și infirmități, după naționalitate și cult religios, pe categorii sociale și medii, după profesii ș.a.m.d, într-o dispunere pe județe, ocoale și orașe*.

În ianuarie 1862, după recunoașterea definitivă a Unirii Principatelor, s-a format și primul guvern unic sub conducerea lui Barbu Catargiu și s-a trecut la unificarea tuturor instituțiilor statului, care până atunci funcționaseră separat pentru fiecare provincie în parte. În iulie 1862 încep demersurile pentru unificarea Oficiului Central de Statistică Administrativă, din București, cu Direcția Centrală de Statistică, din Iași. Consiliul de Miniștri, în baza referatelor prezentate, a hotărât, în ședința din 31 iulie 1862, desființarea Direcției de Statistică din Iași, iar în ziua de 4 august domnitorul a semnat două decrete: unul

¹³ *Monitorul Oficial al Moldovei*, nr. 75 din 16 iulie 1859.

¹⁴ *Ibidem*.

prin care a fost înființat **Oficiul Statistic pentru Principatele Unite**, cu sediul la București, capitala României, iar altul prin care **Dionisie Pop Marțian** devine director al instituției recent unificate¹⁵.

Lucrări statistice deosebit de importante au fost efectuate în toată această perioadă. Astfel, recensământul din 1860 și statistica „stabilimentelor industriale” din 1863 au folosit în opera de guvernare a lui Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu, dezbaterile din jurul secularizării averilor mănăstirești și cele determinate de reformele agrară, administrativă și financiară având ca punct de plecare această bază de date.

2. DESPRE POPULAȚIE. RECENSĂMINTELE

În Moldova secolului al XIX-lea, în teritoriul cuprins între Prut și Carpați, numărul locuitorilor a sporit în decurs de un secol cu 248%, de la 527.900 de suflete în 1803 la 1.848.122 suflete în 1899¹⁶. Avându-se în vedere înregistrări mai exacte făcute mai ales după 1832, se poate constata că ritmul de creștere a populației în secolul al XIX-lea a fost dublu, prin comparație cu secolele precedente. Ritmul a fost mai accentuat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, când, între 1803 și 1859, creșterea numărului de locuitori a fost de 150%¹⁷.

Rezultatele *Recensământului populației din 1859-1860* publicate în *Lucrările Statistice ale Moldovei*, oferă, între altele, o imagine demografică a Iașilor în anii marilor transformări istorice. Conform datelor publicate după recensământ, Iașii numărau 65.745 de locuitori, dintre care 34.183 bărbați și 31.562 femei. Până la această dată, pentru istoricul populației din Moldova, a orașului Iași în mod special, relevante rămân Catagrafiile din prima jumătate a secolului al XIX-lea, adică acele condici fiscale anuale care erau întocmite de Vistierie, pentru a avea o situație cât de cât reală a satelor, târgurilor și orașelor, privind numărul contribuabililor și starea lor economică. În funcție de aceste coordonate, era stabilită suma care trebuia plătită ca impozit Vistieriei, ținându-se cont de mărimea așezării dar și de „alișverișul (ocupația) locuitorilor”¹⁸.

Rămân de referință câteva astfel de documente fiscale pentru a contura tabloul demografic al Iașilor din prima jumătate a veacului al XIX-lea:

- 1803 – *Condica Visteriei Moldovei pe sfertul octombrie 1803*, publicată de Th. Codrescu în *Uricarul* și mai cunoscută sub numele de *Condica liuzilor* a locuitorilor Moldovei (*liude*).
- 1808 – *Condica pentru orașul Iași, intitulată Scrierea sufletelor și a familiilor stării de gios din târgul Ieși*. În premieră, condica înregistra și numărul ȝiganilor și slugilor din curțile boierești, dar și numărul total de locuitori și nu doar pe cel al capilor de familie, avansând pentru orașul Iași un număr de 3307 familii și 16.410 locuitori¹⁹.

¹⁵ M. Mănescu, *op. cit.*, p.63

¹⁶ E. Negruți, *Situația demografică a Moldovei în secolul al XIX-lea*, în *RdI*, nr. 2, 1981, p. 243.

¹⁷ Idem, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei*, în *AIIAI*, tom XIX, Iași, 1982, p. 38.

¹⁸ D. Ivănescu, *Populația Moldovei în documente de arhivă*, în vol. *Slujind-o pe Clio. În onoare Dumitru Vitcu*, coordonatori Mihai Iacobescu, Gheorghe Cliveti și Dinu Bălan, Iași, 2010, p. 62.

¹⁹ *Ibidem*, p. 63.

- 1832 – *Catagrafia locuitorilor Moldovei*, realizată în conformitate cu dispozițiile Regulamentului Organic, din activitatea comisiilor care au lucrat la întocmirea ei rămânând o valoroasă arhivă de 650²⁰ de dosare. Privitor la orașul Iași a fost întocmită o Condică în care erau cuprinse următoarele categorii: corporațiile de negustori și meșteri - proprietari sau nu de dughene, „cei trecuți cu leafă”, dar și locuitorii plugari stabiliți în mahalale. Erau cuprinse tot aici, importante informații despre supușii străini care se împărțeau astfel: „cei pământeni trecuți sub protecție străină; cei născuți în părțile Turciei, stabiliți în Moldova și puși sub protecție străină; cei veniți de peste hotar și care au acolo dovezile sudeției lor”²¹.

Orașul Iași avea, așadar, între 45.000-50.000 de locuitori, dintre care 1123 erau supuși străini. „Înainte de datele citate s-au mai făcut diferite încercări de numărare sau catagrafiere a populației țării, dar și a acestui oraș, dar încă mai puțin serioase. Între acestea putem cita recensămintele făcute în Moldova întreagă în anii 1792 și 1803, în timpul domniei lui Alexandru Constantin Moruzi, cu rezultate destul de problematice; în 1792 populația Moldovei s-a calculat de la 400.000 la 500.000 de locuitori, iar a Iașului la 14.000 locuitori! Pe timpul lui Vasile Lupu însă Iașul, după cum arată episcopul misionar Bandinus, avea 48.000 locuitori, ceea ce ne face să deducem că e aproape cu neputință a admite drept bună cifra din vremea lui Moruzi – Vodă. S-au mai făcut recensăminte în anul 1820, în vremea lui Mihai Șuțu – Vodă și în 1831 sub guvernul provizoriu instituit de ocupația rusească, când în ceea ce privește populația capitalei Moldovei s-a găsit că Iașul ar fi avut un număr total de 48.350 de suflete”²².

Catagrafia din 1845 – deși nu unitar întocmită, rămâne un important document pentru a realiza tabloul demografic și pentru a înțelege, pornind de la structura și rolul populației, caracterul particular al evenimentelor anului 1848, desfășurate în Moldova²³. Capitala Moldovei avea o populație estimată la 63.000 de suflete, cifră obținută prin înmulțirea numărului de familii cu 5, printr-un artificiu statistic. Dintre aceștia, 1188 erau negustori pământeni, 1620 erau meșteri pământeni, 995 erau supuși străini negustori și meșteșugari, iar 6178 erau locuitori evrei. Numărul de evrei, dintre care 5160 erau meșteșugari și negustori, reprezenta 50% din numărul total de familii 12.579 existent în Iași la acea dată. „În anii 1838 și 1848, sub domnia lui Mihail Sturdza, se mai făcure încă două recensăminte (...). Relația cea mai serioasă despre numerotarea populației Iașului pare a fi dată în cartea intitulată *Notions statistiques sur la Moldavie*, par le Prince Nicolas Soutzo, tipărită în anul 1849. E bine înțeles că o mare parte din datele statistice ale prințului Șuțu sunt luate și ele prin evaluare aproximativă, făcută după cercetări sumare ale polițiștilor sau ale unor comisii de catagrafie, care lucrau în acest timp într-un chip puțin practic și sistematic”²⁴. Repartiția la unele dintre categorii a fost făcută prin calcul aproximativ, așa cum nota Nicolae Șuțu. Și tot el preciza „prin fii de boieri înțelegem numai pe șefii de familie al căror părinte a fost boier”²⁵.

²⁰ *Ibidem*, p. 68.

²¹ *Ibidem*, p. 69.

²² N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. II, Iași, 1913, p. 74.

²³ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc*, p. 5.

²⁴ N. A. Bogdan, *Orașul Iași...*, p. 74.

²⁵ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, p. 31-32.

Populația orașului Iași în anul 1849²⁶

Clase scutite de impozit	Număr de familii	Clase contribuabile	Număr de familii
Boieri și fii de boieri	600	Negustori și meseriași	1779
Funcționari fără rang	300	Mazilo – ruptași	54
Clerici și parohi	307	Săteni cultivatori	1168
Profesori și medici	50	Persoane fără domiciliu fix	144
Străini	504	Evreii	3675
Intendenți și servitori	6000	Străinii traficanti	941
Privilegiați	135	Țigani ai statului	178
Țigani ai mănăstirilor	146		
Țigani ai particularilor	600		
Soldați	600		
Slujitori	867		
Infirmi	414		
Total număr de familii	10.573	Total număr de familii	7039
Total general al numărului de familii		18. 512	

Nicolae Șuțu a publicat, de asemenea, o Listă a corporațiilor de meserii exercitate de către indigeni la Iași²⁷, din care aflăm categoriile de negustori:

Negustori	Numărul maiștrilor și contra maiștrilor
Băcani	115
Marchitani	18
Cârciumari	178
Restauratori?	86
Brutari	75
Pescari	58
Traficanti de lemn de construcții	18
Antreprenori de birji	76
Traficanti de produse rusești	101
Argintari	9
Blănari	65
Bonetieri	32
Croitori	59
Pălărieri	18
Cizmari	45
Căciulari din piele de oaie	53
Patiseri	24
Vopsitori	9
Plăpomari	26
Berari	10
Tăbăcari	29

²⁶ N. Șuțu, *Opere economice*, ediție îngrijită de Ion Veverca, București, 1957, p. 146.

²⁷ Gh. Platon, *Populația orașului moldovenesc...*, p. 32.

Argăsitori	10
Măcelari	57
Hamali	16
Pantofari moldoveni/ Pantofari ruși	74/69
Bărbieri	42
Zidari	78
Cărămidari	65
Olari	22
Tâmplari, dulgheri	89
Lumânărari	14
Săpunari	21
TOTAL	1661

Așadar, totalul populației orașului Iași la 1849, potrivit principiului statistic aplicat, era de 18.512 familii x 5= 92.560 persoane, ceea ce este o exagerare, întrucât orașul nu putea să aibă un număr atât de mare locuitori.

- *Catagrafia din 1851*, s-a făcut la dorința noului domn, Gr. Al. Ghica. De această dată, la întocmirea ei au colaborat unii specialiști ca N. Șuțu și C. Negruzzi. Din catagrafie aflăm că la 1851 orașul Iași avea 1349 meșteri pământeni, care activau în 23 de ramuri profesionale și peste 800 de negustori²⁸.

Dincolo de alte neajunsuri și limitări, catagrafiile se loveau de o piedică serioasă: aceea a fricii pe care o aveau locuitorii, mai ales cei străini, de a fi trecuți în condica catagrafiei, crezând că această lucrare nu se face decât în interesul recrutării armate de care lumea se temea ca de o epidemie, sau a impunerii de biruri noi, lucru ce făcea pe mai mulți români să se înscrie ca supuși străini sau sudiți la diferite Consulate străine, spre a scăpa de armată, de corvezi și de biruri mai grele.

Spre deosebire de prima jumătate a secolului al XIX-lea, în cea de-a doua lui jumătate situațiile statistice erau mai precise și mai rigurose întocmite, asta însemnând și preocupări în direcția perfecționării metodologiei de culegere a datelor și a calificării personalului recenziat.

Recensământul din 1859 -1860 este primul recensământ modern în adevăratul sens al cuvântului. Din bogatul material documentar care se presupune a fi rezultat ca urmare a activității pe comisii, s-au păstrat în fonduri arhivistice ieșene doar instrucțiunile emise de directorul Direcției de Statistică, Ion Ionescu de la Brad, o parte din corespondența cu membrii comisiilor și dosarele statistice ale satelor din ținutul Iași. În completarea acestui recensământ, a fost întocmită și o „Tăbliță a negustorilor din capitala Iași”²⁹, din care aflăm că la începutul anului 1860 erau în oraș 460 de negustori pământeni, 535 negustori supuși străini și 2998 negustori evrei, cei 4000 de comercianți plătind Vistieriei, pe trei luni, un impozit de 92.790 lei.

În urma recensământului, pentru Iași s-a constatat că orașul avea o populație de 65.745 locuitori, adică 21.791 capi de familii, dintre care 3.024 erau meșteșugarii, 462 negustori, 1.092 supuși străini și evreii – 7.865. Dintre cei 34 183 de bărbați și 31.562 de femei, 3.300 erau supuși străini, iar 30.460 erau evrei, adică 46% din numărul total de locuitori.

²⁸ D. Ivănescu, *op. cit.*, p.72.

²⁹ *Ibidem*, p. 73.

Avertismentele lui D. P. Marțian referitoare la împrejurările extrem de dificile în care s-a efectuat recensământul din anii 1859-1860 și mai ales lipsa de agenți statistici cu pregătire de specialitate, ar fi trebuit să mobilizeze guvernele din perioada următoare înfăptuirii Unirii să remedieze condițiile obiective și subiective ale activității statistice. Totuși, lucrurile nu au evoluat în direcția firească și astfel, timp de patru decenii aparatul statistic oficial și lucrările sale au rămas în suferință tocmai în perioada în care România își căuta drumul în direcția modernizării și dezvoltării, deci era imperios necesară o bună cunoaștere a situației în toate domeniile vieții sociale. În 1899, L. Colescu avea să constate că „După primul avânt frumos ce luase lucrările statistice la începutul constituirii moderne a statului român, urmă o perioadă de lungă amortizare și multă vreme nu se gândi nimeni la o nouă operațiune de numărare a populației”³⁰.

Asupra mișcării populației la Iași până în anul 1865 lipsesc date precise, iar puținele informații existente par a nu contura suficient și corect evoluția demografică a orașului. În anul 1865, noul șef al Oficiului Național de Statistică, Nicolae Petrescu, succesorul lui Dionisie Pop Marțian, a făcut unificarea indicatorilor demografici ai celor două recensăminte și a ajuns la concluzia că, pentru Moldova, datele erau subevaluate. Astfel, el a întreprins un calcul de revizuire a populației și a suprafeței teritoriului acestei provincii. După datele din 1859, populația României a fost stabilită la

3.864.000 locuitori, ceea ce nu era corect, Petrescu avansând că numărul de locuitori era aproximativ de 5.000.000. În consecință, noul director a concluzionat că deficitul de înregistrare l-a avut Moldova, estimat la 28% din totalul populației și adăugând un număr corespunzător el face o corecție astfel că populația acestei provincii ajunge de la 1.464.000 la 2.024.000 locuitori.

În *Darea de seamă despre Administrațiunea comunală a municipiului Iași. Pe timpul de la 1 sept. 1877 până la 1 sept. 1878*³¹, citită în Consiliul Comunal la deschiderea sesiunii, primarul Scarlat Pastia, a prezentat câteva importante chestiuni referitoare la recensământul ce trebuia efectuat în anul 1878: „după ce în 1876 s-a făcut un recensământ general și în anul 1877, două recensăminte parțiale de patentabili, apoi în anul curent (n.n. 1878) urma a se face un nou recensământ general al contribuabililor către Stat și pentru care se și prevede în buget suma de 30.000 lei noi, spre întâmpinarea cheltuielilor de material și diurne pentru membrii comisiilor recensuale. Însă după legea sancționată la 20 mai 1878 sub nr. 1205, acest recensământ s-a amânat pentru anul viitor, 1879, astfel că suma menționată mai sus a rămas la economii, urmând să se aloce la bugetul anului viitor”³². Pastia a exprimat în această Dare de seamă câteva puncte de vedere obiective, invocând că aceste „prea dese recensăminte nu numai că produc o mare frământare între contribuabili și un adaos de lucrări foarte împovărătoare, dar impun și cheltuieli mari și nefolositoare comunei; ar fi de dorit ca ele să înceteze odată, urmând a se mărgini la recensămintele cincinale, prescrise de legea din 1871”³³. De asemenea, primarul Scarlat Pastia, atent la cheltuielile și întocmirea bugetului „Casei Comunale”, îi înștiințează pe consilieri că prin Adresa nr. 12.246/1878, a cerut Ministerului de

³⁰ L. Colescu, *Recensământul general al populațiunii României din 1899*, București, 1899, p. 10.

³¹ S. Pastia, *Darea de seamă despre Administrațiunea comunală a municipiului Iași. Pe timpul de la 1 sept. 1877 până la 1 sept. 1878*, Iași, 1878, p. 55.

³² *Ibidem*, p. 55.

³³ *Ibidem*, p. 55.

Finanțe să-i comunice grabnic dacă recensământul general urmează a se efectua în 1879 sau se amână pentru 1880, astfel încât la alcătuirea bugetului să fie cunoscută suma necesară pentru cheltuielile recenziabile, pentru ca Primăria să nu suporte o inutilă sporire de sarcini, și așa greu de îndeplinit cu mijloace financiare limitate. În afară de intenția primarului de a realiza un recensământ general, el a adus la cunoștință ministrului de interne că „oficiul comunal mai este interesat a ști dacă „recensământul general este sau nu a se face în 1879 și din punctul de vedere al numerotării orașului”. Întrucât în răspunsul ministerului se preciza că recensământul general se va face în 1879, iar cel statistic în 1880, fără a se stabili cum aveau să se împartă cheltuielile aferente, primarul l-a înștiințat pe ministru că instituția pe care o reprezenta nu avea să suporte cheltuielile recensământului statistic.

Informații despre populația orașului Iași în anii 1879-1884 aflăm și din manualul de Geografie, al căror autor era printre alții și Ion Creangă : „ În Iași sunt vreo 16.000 de case în care locuiesc vreo 80.000 de oameni, bărbați, femei și copii la un loc. [...] Cei mai numeroși locuitori din Iași sunt negustorii și meșteșugarii, care-s așezați mai mult prin centrul orașului, cu magazine, dughene și ateliere. În magazine se păstrează prinosul mărfurilor; prin dughene se vând mărfuri; iar în ateliere lucrează meșterii cu calfele și ucenicii.

Tot în centrul Iașilor mai trăiesc mulți proprietari de case și moșii: doctori, spițeri, avocați, judecători, bancheri, militari, profesori și alții. Cealaltă parte a locuitorilor din Iași trăiesc prin mahalale, fiecare cu ocupațiile lor. În Păcurari trăiesc mai mulți droșcari. În Ciurchi și în Tătărași – mulți grădinari și alți lucrători de pământ. În mahalaua Frumoasa și mahalaua Podu-Lung trăiesc mulți cărămidari și mahali. În Țigănimea Domnească – mulți lăutari. Iar pietrarii, teslarii, cotiugarii, nisiparii, sacagii, salahorii și alți muncitori trăiesc în toate mahalalele.

În Iași trăiesc mulți români, dar, pe lângă români, mai trăiesc și alte nații precum: nemți, francezi, lipoveni, unguri, italieni, armeni, greci, polonezi și evrei”³⁴.

Nicolae Andriescu – Bogdan, autorul lucrării monografice despre orașul Iași, a deținut – între altele – și funcții în aparatul administrativ al orașului, în perioada 1891-1895: „tachigraf redactor”(stenograf) al Consiliului Permanent al Județului Iași, secretar general al Primăriei Iași și ofițer al Stării Civile de la Primăria Iași. Experiența acumulată de el în administrația locală din a doua jumătate a veacului al XIX-lea i-a permis să surprindă, în monografia întocmită, unele importante aspecte legate de: autorități, de locuitori și ocupațiile lor. Pe baza informațiilor pe care a reușit să le sintetizeze a realizat tabele grafice comparative despre populație și mișcarea ei, începând din 1848 și până la recensământul din 1912. N. A. Bogdan, în capitolul referitor la populație, din cunoscuta monografie a orașului moldav, a sesizat că, pentru anumiți ani din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au fost avansate date incorecte, care exagerau numărul de locuitori ai urbei. Astfel, în Buletinul Societății Geografice Române, nr. 1-5, din 1876, la pagina 55 era notat că „orașul Iași are 90.000 locuitori”, probabil după statistica lui Șuțu. El a identificat numărul de locuitori înregistrat pentru anii 1876-1877 ca fiind de 72.000, potrivit unui recensământ făcut cu aproximație de agenții fiscali³⁵. Însă, din 12 aprilie 1877 și până în 31 august 1878, în Iași, au mai murit 2584 de soldați ruși, în spitale și 854

³⁴ I. Creangă, V. Răceanu, Gh. Enăchescu, *Geografia județului Iași, cuprinzând hărți și imagini din epoca lui Creangă*, Iași, 1996, p. 12.

³⁵ N. A. Bogdan, *Orașul Iași ...*, p. 78.

de prizonieri turci. Tot exagerată era și estimarea populației la 100.000 de locuitori, făcută de Consiliul Comunal al orașului, în contextul aplicării *Legii electorale pentru Comunele Urbane*, din 1884. „Aici, cel puțin se vede interesul politic în umflarea cifrei, pentru a putea crește numărul consilierilor la 31”³⁶.

*

Acțiunea de recensare din anii 1859-1860, cu toate limitările și imperfecțiunile ei, și-a dovedit utilitatea practică și valoarea științifică, reprezentând un reper important pentru oricare acțiune similară din perioada următoare. Dintr-un raport al directorului Oficiului de statistică adresat ministrului de Interne, aflăm că rezoluțiile Congresului Internațional de Statistică, desfășurat în 1878 la Paris, erau ca un recensământ general să se efectueze simultan, în anul 1880, în toate statele europene participante la congres³⁷. Astfel, într-o scrisoare de intenție adresată Adunării Deputaților în 1879, Mihail Kogălniceanu făcând trimitere la hotărârile Congresului Internațional de Statistică, amintea că și România, care a avut reprezentanți la congres, își luase angajamentul de a efectua „în mod uniform, un recensământ al populațiunii, ale cărui regulațiuni s-au încuviințat și de guvernul nostru”. De altfel, un an mai târziu el a fost cel care a inițiat³⁸ un proiect pentru realizarea unui nou recensământ.

Deși asumată de autoritățile vremii, obligația statului de a efectua înregistrări ale populației la intervale de zece ani, așa cum se proceda în alte state, nu a fost între priorități, iar recensarea populației după indicatori clar stabiliți nu s-a făcut cu consecvență. Recensământul din 1880 nu s-a putut organiza, iar recensămintele efectuate până la sfârșitul secolului, în anii 1884, 1889 și 1894 au fost **recensăminte fiscale**. Prevederi legislative, așa cum era Legea din 1882, stipulau ca anterior recensării contribuabililor – activitate recomandată a se desfășura o dată la 5 ani – să se întreprindă înregistrarea populației după sex, vârstă, naționalitate, ocupație și mediu de locuire³⁹.

Referitor la populația orașului Iași, din anii '80 ai veacului al XIX-lea, în monografia *Orașul Iași* găsim informația că „Populația comunei Iași a fost numărată de mai multe ori de autoritățile Statului și ale Comunei, mai cu seamă în perioadele cincinale de la 1884, 1889, 1899, însă prin procedări puțin sistematice, așa încât nu se poate pune o bază tocmai sigură pe cifrele stabilite de asemenea recensăminte, atât în totaluri, cât și în clasarea calităților locuitorilor ieșeni”⁴⁰. Analizând acte mitricale și mișcarea populației orașului înainte de și în timpul Stării civile, N. A. Bogdan a realizat un tabel comparativ cu populația în decurs de 64 de ani, din 1848 până în 1912, din care aflăm că în 1884 orașul avea 59.427 de locuitori, în 1889 – 72.859, iar în 1894 – 67.024 locuitori.

Conform recensământului din 1885, numărul locuitorilor din județul Iași era de 158 071. Raportând această cifră la cea înregistrată la recensământul din 1859, care era de 145 907⁴¹,

³⁶ *Ibidem*, p. 75.

³⁷ S. Pastia, *op. cit.*, p. 55.

³⁸ *Din istoria statisticii românești*, București, 1969, p. 208.

³⁹ V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. II, *Agricultura*, București, 1996, p. 13.

⁴⁰ N. A. Bogdan, *Orașul Iași ...*, p. 76.

⁴¹ N. A. Alexandrini, *Studiu statistic asupra populației din 1885 și asupra mișcării populației din anii 1880-1885 din județul Iași*, Iași, 1886, p. 2.

putem constata că într-o perioadă de 26 de ani populația la nivelul județului a înregistrat o creștere cu 12.164 locuitori, adică 8,34%.

Coroborând datele statistice conținute de catagrafiele din prima jumătate a secolului al XIX-lea, cu cele conținute de recensămintele din perioada de după Unire și până la sfârșitul secolului, am realizat un tabel comparativ privind *numărul locuitorilor din Iași în perioada 1803-1899*, acesta reprezentând un indicator de bază al studiilor statistice.

Anul	Nr. capi de familie/ Nr. familii	Nr. locuitori
1803	3199 capi de familii	15.995
1832	7970 familii	48.314
1808	3307 familii	16.410
1845	12.579 familii	63.000
1849	18.512 familii	
1859	21.791 capi de familii	65.745
1876-1877		72.000
1880	9853 capi de familii	49.265
1884	11.049 capi de familii	59.427
1889		72.859
1894		67.024
1899		78.067

Emil Pettrov, inginer hotarnic, Șef al Serviciului Planul Municipiului Iași, a realizat un studiu⁴² privind evoluția urbanistică, extinderea teritorială și mișcarea populației în perioada 1819- 1936. Analizând rezultatele recensământului din 1930 și comparându-le cu cele din statisticile lui Suțu, care arătau că la mijlocul secolului al XIX-lea populația Iașului era de $18.512 \times 5 = 92.560$ (ceea ce am văzut, deja, că era o exagerare), constată că în 83 de ani populația orașului ar fi crescut cu doar 10.035 locuitori, ceea ce el consideră că ar fi o imposibilitate.

Pentru a înțelege evoluția unei așezări și pentru cunoașterea vieții în mediul social al timpului este important să cunoaștem gradul de concentrare și de urbanizare a populației, care este în genere exprimat de densitatea locuitorilor.

⁴² E. Pettrov, *Din evoluția urbanistică a orașului Iași. Extinderea și populația între 1819-1936*, Iași, 1936, p. 16-17.

În determinarea densității urbane, se are în vedere atât densitatea pe unitate de suprafață, cât și aceea a numărului de locuitori la o familie și a numărului de locuitori din casă. Așadar, putem defini densitatea urbană ca fiind raportul dintre numărul de locuitori și suprafața totală sau, eventual, numai cea pe care se află clădiri, într-un oraș. Pentru a determina spațialitatea localităților ne referim la teritoriul orașului în spațiul construit și neconstruit, cunoașterea planului orașului fiind, din această perspectivă, deosebit de importantă.

În Moldova veacului al XIX-lea aproape fiecare oraș avea, pe lângă centrul și ulițele cu case mai dese și mai mari, mahalalele cu casele înconjurate de mari suprafețe cu grădini și un hotar al târgului, mai mult sau mai puțin întins și care era utilizat drept pășune pentru vitele orașenilor. Progresele demografice și cele economice din prima jumătate a secolului al XIX-lea au determinat o îndesire a construcțiilor în orașe și târguri.

Pentru a determina densitatea urbană pe suprafață locuibilă, nu există date mai sigure decât cele din perioada unirii Moldovei cu Țara Românească. În prima jumătate a secolului, Moldova avea o densitate medie mai mare ca Țara Românească⁴³, în preajma Unirii fiind de 30 locuitori / km². Din Lucrările statistice ale Moldovei aflăm că la o suprafață de 2.925.674 de fâlcii sau 4.045.432 ha, Moldova avea 1.463.927 locuitori, ceea ce înseamnă o densitate de 36 de locuitori/ km². Pe harta Principatelor Unite, întocmită de G. Filipescu – Dubău și Antonie Partenie - Antoniu, este indicată, într-un tabel⁴⁴, densitatea urbană pentru orașele reședință așa cum a rezultat în urma recensământului din 1859-1860.

Orașele	Întinderea (fâlcii)	Nr. de locuitori	Nr. de locuitori/ falce
Iași	1173	65.745	56
Botoșani	418	27 147	64,9
Huși	208	12 764	61,3
Roman	200	10 818	54
Fălticeni	123	9077	74
Dorohoi	100	6049	60,4

Se observă cu ușurință, că, deși era capitală, nu orașul Iași avea cea mai mare densitate urbană, ci orașele din nord, cu o populație străină atunci venită și înghesuită într-un spațiu restrâns. Datele acestea rămân orientative, cifrele fiind relative la întinderea orașelor, întindere în care, probabil, la unele orașe s-a luat în calcul doar suprafața locuibilă, la altele și hotarul orașului.

Densitatea mai mare sau mai mică pe unitatea de suprafață este un indiciu al dezvoltării economice și demografice a localităților. Sporirea numărului de locuitori, dar și măsurile urbanistice care s-au luat în orașele Moldovei încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea au avut ca efect edificarea mai multor locuințe și restrângerea spațiului nelocuibil din orașe. În capitala Iași, de exemplu, la începutul secolului al XIX-lea, după relatările dr. Andreas Wolf, din 500 de case doar 200 erau de zid, adică 4%⁴⁵. Spre mijlocul secolului și mai ales în a doua lui jumătate, numărul caselor construite din piatră și cărămidă sporește considerabil.

⁴³ E. Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800-1859*, Iași, 1997, p. 37.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 58.

O altă trăsătură demografică a Moldovei veacului al XIX-lea a reprezentat-o sporirea numerică a populației urbane, numărul orașenilor crescând de la cca. 48.050 în anul 1803 la 288.162 în 1859 și apoi la 372.155 în 1899, iar numărul orașelor și târgurilor a crescut de la 25 la 81 de localități⁴⁶.

Creșterea remarcabilă a populației a fost determinată de anumite cauze de ordin intern: măsuri sanitare și de igienă, prosperitate economică, stabilitatea fiscală și administrativ-politică. Toți acești factori au determinat o creștere a natalității, au dus la scăderea mortalității, la statornicirea populației locale și la atragerea străinilor în Moldova.

Spre deosebire de populația rurală, populația urbană a fost întotdeauna eterogenă din punct de vedere socio-profesional, etnic și religios. Locuitorii orașului moldovenesc al veacului al XIX-lea erau meșteșugari, negustori, țărani, boieri, clerici, slujbași, slugi, vagabonzi. Tabloul populației urbane era unul pestriț, toate categoriile socio-profesionale amintite anterior, aflându-se în condiții sociale, economice și juridice diferite⁴⁷.

Un studiu demografic privind compoziția populației orașului moldovenesc în secolul al XIX-lea, deci și a orașului Iași, este greu de realizat, diferențierea și stratificarea socială fiind din ce în ce mai vizibilă, iar trecerea de la o stare la alta făcându-se relativ cu ușurință și într-un ritm rapid.

În genere, în statisticile vremii, populația din oraș era clasificată mai ales pe categorii fiscale:

- Categori „supuse dărilor”
- Categori „nesupuse dărilor”
- Privilegiații.

Această categorisire nu o suprapune pe aceea a împărțirii după clase sociale și nici după ocupații. Dintre categoriile fiscale, cea mai eterogenă era cea a „birnicilor”, deoarece aici se încadrau agricultori, lucrători cu ziua, slugi, negustori, slujbași inferiori din administrație.

În strânsă legătură cu creșterea numerică a populației trebuie analizată dezvoltarea așezărilor omenești. Astfel, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, pe teritoriul dintre Prut și Munții Carpați, numărul așezărilor rurale a crescut cu 705, adică, procentual, cu 50%. Spre sfârșitul secolului, „comunele rurale aveau mai mult de 3000 de locuitori, în timp ce în Muntenia numai 6%, iar în Oltenia doar 3,6% aveau peste acest număr de oameni”⁴⁸.

Dacă la începutul secolului al XIX-lea gradul de urbanizare în Moldova era redus – peste 90% dintre locuitori trăind la sate - *începând din anii Unirii (1859) și până către sfârșitul secolului, populația urbană a crescut numeric* mai ales în deceniile IV-V, atingând un procent de 20-21%. La mijlocul secolului, orașele mici erau cele având între 1500-5000 locuitori, cele mijlocii între 5000-10 000, iar cele mari peste 50 000 locuitori. Potrivit acestui clasament, se detașau pe harta Moldovei trei mari orașe: Iași, Galați și Botoșani, aceste trei localități cuprinzând jumătate din populația urbană a provinciei.

Principalele trăsături demografice care au caracterizat Moldova în secolul trecut au fost:

- Creșterea remarcabilă a numărului de locuitori;

⁴⁶E. Negruți, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei*, p. 39.

⁴⁷Idem, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800-1859*, p. 57.

⁴⁸Idem, *Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei*, p. 39.

- Reducerea mortalității, în comparație cu secolele anterioare;
- Creșterea numerică a populației urbane;
- Dezvoltarea mobilității populației, manifestată prin accentuarea migrației țărânimii spre orașe și alte regiuni ale țării și imigrări de peste hotare;
- Transformări în compoziția socială a populației, mai ales prin sporirea categoriilor sociale legate de ocupații lucrative, meșteșugărești și comerciale;
- O structură de vârstă tânără și foarte tânără⁴⁹.

Evoluția populației orașului Iași între anii 1859 -1899, comparativ cu alte orașe⁵⁰

Orașul	1859	1899
București	121 734	276 178
Iași	65 745	77 759
Brăila	15 767	56 330
Botoșani	27 147	32 521
Buzău	9 027	21 877
Bacău	8 927	16 378
Călărași	1 037	11 077
Craiova	21 521	45 579
Focșani	13 164	23 601
Galați	26 050	62 545
Ploiești	26 468	45 107
Piatra Neamț	11 805	17 384
Pitești	7299	15 669
Turnu-Severin	8 925	19 753

În perioada 1859-1899 se observă o sporire constantă a populației urbane a României, deși ritmul de creștere nu a fost același în toate localitățile, așa cum lesne se poate vedea din tabelul de mai sus. Unele orașe au înregistrat o creștere cu adevărat spectaculoasă a numărului de locuitori: Călărași – 968%; Brăila – 257%; Galați – 140%; București – 127%⁵¹, etc., situație explicabilă prin amplificarea activității economice sesizată prin sporirea numărului de întreprinderi industriale și comerciale. O explicație privind ritmul lent de creștere numerică a populației constatat în orașele Iași – 18% și Botoșani –20% trebuie căutată în legătură cu ritmul lent de dezvoltare economică, cu reducerea treptată a imigrării evreilor, dar și cu plecarea multor ieșeni la București, după ce Iașii au pierdut statutul de capitală.

3. MIȘCAREA POPULAȚIEI

Demografia și statistica, prin metodele specifice de cercetare, oferă argumente prin care demonstrează veridicitatea și complexitatea fenomenelor sociale. Așadar, pentru o mai bună înțelegere a realităților veacului al XIX-lea au mare relevanță analizele asupra structurii

⁴⁹ *Ibidem*, p. 40.

⁵⁰ L. Colescu, *Analiza rezultatelor recensământului general al Populației României de la 1899*, p. 33.

⁵¹ Gh. Iacob, *În vremea lui Carol I (1866- 1914). Populația. Economia*, în volumul *Iași – Memoria unei capitale*, coordonator Gh. Iacob, Iași, 2008, p. 147.

biologice a populației, asupra compoziției familiilor urbane, dar și rurale, asupra repartiției locuitorilor după sex, stare civilă și origine etnică. De asemenea, demografia poate fi privită și ca o istorie a anumitor caractere și comportamente sociale exprimate statistic. De aceea, o relevanță specială capătă și analizele asupra mișcărilor sezoniere ale populației, căsătoriilor, nașterilor și deceselor, asupra marilor epidemii.

Fenomenele demografice pot fi urmărite sub două aspecte esențiale: **static** – privind starea unei populații la un moment dat, adică structura sa, repartiția după vârstă, sex, profesii și **dinamic** – urmărind mișcarea populației dintr-un teritoriu într-un anumit interval de timp, adică nașterile, decesele și migrațiile.

Dacă în ceea ce privește numărul și structura populației Moldovei, cu referiri particulare la orașul Iași, am făcut câteva observații în paragrafele anterioare, în cele ce urmează vom analiza dinamica populației.

Pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, rămân de referință studiile statistice pe care le face N. A. Alexandrini, în calitatea sa de secretar al secretarului Consiliului Județean Iași, preocupările sale pentru lucrările statistice întreprinse fiind justificate în Adresa nr. 3810/18 mai 1881⁵²:

„ ... cunoscând importanța lucrărilor statistice și foloasele ce ar trage întreg județul, când, Onorabilul Consiliu Județean ar fi pus în poziție a cunoaște regulat, în fiecare an, toată mișcarea activității locuitorilor județului, atunci va putea, mai în cunoștință de fapte, pe de o parte a lua măsuri de remediere pentru acelea care cad în competența sa, iar pe de altă parte, conform îndatoririi din Legea Consiliilor județene, a arăta guvernului central, sub formă de dorințe, ameliorările și măsurile de luat în anumite cazuri.

După mărginitele mele puteri și crezând a răspunde dorinței Onorabilului Consiliu, vin a vă supune, Domnule președinte și Domnilor membri, câteva studii statistice ce am făcut asupra mișcării populației din județul și orașul Iași, din Stabilimentele de binefacere și asupra divorțurilor. Știu că aceste câteva studii sunt departe de a răspunde tuturor chestiunilor importante care sunt legate de aceste lucrări, dar am credința că Domniile voastre, care cunoașteți greutățile ce am trebuit să întâmpin cu adunarea și compilarea datelor, precum și de puținul timp ce am putut dispune din cauza îndoitei îndatoriri ce o am, Domniile Voastre veți ține în considerațiune și veți aprecia neajunsurile ce aceste studii cuprind (...).

Dintre materiile care fac obiectul unui studiu statistic, am preferat să mă ocup de populație, căci populația este factorul principal într-un stat, căci ea este și cauza și scopul înființării statelor. Mișcarea populației, afară de cauze intervenite extraordinar, ne arată aproape exact condițiile morale și materiale în care se află o societate. Starea prosperă a unei societăți și înlesnirile de trai sunt condiții esențiale pentru înmulțirea populației. Studiul ce am a vă prezenta are defectul că este o expunere de efecte. Aș fi dorit a arăta și cauzele, însă pentru aceasta mi-ar fi trebuit a avea toate materialele statistice care sunt legate direct sau indirect de activitatea omului”.

În studiul statistic privind populația din 1885 și mișcarea populației din județul Iași, în intervalul 1880-1885, N. A. Alexandrini a constatat, în intervalul 1859-1885, o scădere cu aproape 10% a populației orașului Iași, de la 65.745, cât era în 1859, la 59.427 în 1885, ceea ce arată că starea populației urbane nu era deloc mulțumitoare. „Această descreștere – explica Alexandrini – ce o vedem la populația orașului, nu este de mirare, când știm că acest oraș nu

⁵²DJANI, fond Prefectura Iași, dosar 38/1881, f. 22-23.

a avut și nu are o viață a sa proprie, ci toată creșterea la care ajunsese o datora, în special, numai poziției sale de centru (capitală) al fostului Stat al Moldovei. Acum, când e lipsit de aceste avantaje, când până astăzi nu și-a putut crea o poziție de oraș industrial sau comercial, condiții care singure numai pot atrage noi locuitori sau cel puțin pot menține o populație deja stabilită, este lesne de prezis că descreșterea va continua până se va stabili un anumit echilibru între numărul de locuitori și mijloacele de câștig”⁵³.

Baza unui studiu statistic o reprezintă numărul de locuitori, dar din nefericire tocmai această bază a lipsit specialiștilor interesați în realizarea unor astfel de studii în secolul al XIX-lea. Din păcate, în România, un recensământ al populației s-a făcut în 1859-1860, după care, vreme de peste 20 de ani nu s-au mai raportat cifre concludente privind numărul de locuitori. Din aceste considerente, N. A. Alexandrini, încercând să concluzioneze asupra studiilor sale privind mișcarea populației în intervalul 1870-1879, a stabilit un algoritm pentru calculul numărului de locuitori, pe care-l descrie în următorii termeni: „Pentru formarea numărului locuitorilor am luat în calcul numărul contribuabililor stabili după recensământul din 1880 și numărul contribuabililor ambulanți. Aceste două numere la un loc le-am considerat ca fiind capi de familii, care înmulțit apoi cu 5 pentru comunele urbane și cu 4 pentru comunele rurale ne-a dat numărul sufletelor, cu aproximație. Motivul care ne-a făcut a lua un alt multiplicator la târguri și altul la sate îl reprezintă israeliții, care la târguri fiind numeroși și familiile lor compunându-se dintr-un număr mai mare de membri decât familiile creștine, credem că justifică în de-ajuns deosebirea ce am făcut”⁵⁴. Numărul contribuabililor în Iași a fost stabilit la 9853, în Târgu-Frumos la 744, iar în comunele rurale la 16.948 și potrivit algoritmului aplicat, în Iași numărul locuitorilor era de 49.265, în Târgu-Frumos de 3720 și în comunele rurale de 67.792. În funcție de numărul de locuitori astfel stabilit, Alexandrini a notat în studiul făcut câteva observații pertinente asupra mișcării populației făcând comparații privitoare la numărul de nașcuți, căsătoriți și morți.

Comparând numărul locuitorilor cu media nașcuților pe 10 ani, din statistica întocmită de secretarul Consiliului Județean Iași aflăm că la sate s-au născut la 100 de locuitori, 5,07 copii, dintre care 4,79% legitimi și 0,28% nelegitimi. În comuna Târgu Frumos s-au născut, la 100 de locuitori, 4,54 copii, dintre care 4,11% legitimi, iar 0,79% nelegitimi, iar în comuna Iași s-au născut 5,84 copii la 100 de locuitori, dintre care 5,05% legitimi și 0,79% naturali. Sesizăm, așadar, că în Iași natalitatea a fost mai mare, prin comparație cu celelalte localități ale județului.

În cei zece ani supuși analizei statistice, potrivit estimărilor lui Alexandrini, numărul căsătoriților a fost, în medie, de 1500 pe an în comunele rurale, 57 pentru comuna Târgu Frumos și 778 pe an pentru comuna Iași. Cel mai mare număr de căsătoriți s-a înregistrat în comunele rurale în anii 1870, 1872, 1878 și 1879, iar în comuna Târgu Frumos, în anii 1870, 1874, 1878 și 1879. La Iași cele mai multe căsătorii s-au înregistrat în anii 1870-1876 inclusiv, pentru că în ultimii trei ani ai perioadei luată în discuție să se observe o scădere cu 4-5% în raport cu media anuală a căsătoriilor. În raport cu numărul total al locuitorilor se căsătoreau 2,21% locuitori în comunele rurale, 1,55% locuitori în comuna Tg. Frumos și 1,58% în comuna Iași,

⁵³ N. A. Alexandrini, *Studiu statistic asupra populației din 1885 și asupra mișcării populației din anii 1880-1885 din județul Iași*, Iași, 1886, p. 9 (în continuare se va cita *Studiu statistic asupra populației din 1885...*).

⁵⁴ Idem, *Studiu statistic asupra mișcării populației și asupra stabilimentelor de binefacere și divorțurilor din județul Iași pe deceniul 1870-1879*, Iași, 1881, p. 63.

observându-se cu ușurință că în mediul rural numărul căsătoriilor era mai mare decât în mediul urban.

Unele aspecte legate de natalitate: fecunditatea, numărul copiilor născuți într-o familie, sexul copiilor oferă prețioase informații amatorilor de studii de istorie socială. Însă, pentru această componentă a mișcării naturale a populației, rămân de interes datele culese prin stabilirea mediei nașterilor în mediul urban comparativ cu mediul rural, ca și informațiile despre mișcarea sezonieră a nașterilor.

Anul	Numărul născuților	Numărul căsătoriților	Numărul divorțurilor	Numărul morților
1859	1377			1872
1860	2982			2517
1865	210	-	-	315
1866	2363	230	-	6268 (epidemie de holeră)
1867	2896	327	4	2669
1868	2933	315	11	2444
1869	2817	426	16	2892
1870	2971	1016	51	3505
1871	3046	922	76	2988
1872	2849	884	106	3424
1873	2804	858	51	2882
1874	2802	788	33 judecate din 234 de judecat	4090
1875	3082	952	45 judecate din 273 de judecat	3070
1876	3029	778	47 judecate din 30 de judecat	2594
1877	2716	422	25 judecate din 319 de judecat	2728
1878	2696	556	25	3230
1879	2772	612	23	2881
1880	2654	214	12	2728
1881	2918	394	23	2610
1882	2768	357	20	2918
1883	2652	409	19	2915
1884	2787	462	32	2179
1885	2517	474	33	2293

În Moldova, cel dintâi specialist care a urmărit astfel de date pe baza actelor de stare civilă a fost economistul Nicolae Șuțu. Acesta a analizat – pentru o perioadă de 9 ani, cuprinsă între anii 1832 și 1840 - rapoartele privind numărul nașterilor și deceselor, înaintate periodic Comitetului Sănătății și a putut stabili, astfel, o medie a nașterilor de 1 la 55. El a mai constatat că cele mai puține nașteri s-au înregistrat la ortodocși, 1 la 56, iar cele mai multe la catolici, 1 la 33, la armeni, 1 la 36 și la evrei, 1 la 44⁵⁵.

Date mai precise privind media natalității la nivelul țării le găsim în Lucrările Statistice ale Moldovei, însă numai pentru anii 1859-1860, potrivit aceluiași recensământ al populației. „Numărul celor născuți la 1859 a fost de 42.734, adică 1 născut la 34,26 locuitori, sau 2,99 la suta de locuitori, iar la 1860 de 49.373, adică 1 născut la 29,65 locuitori, sau circa 3,37 la suta de locuitori. În 1859, numărul născuților români la suta de locuitori era mai mare decât al celor

⁵⁵ E. Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova. 1800-1859*, p. 115.

străini, în 1860 numărul celor străini depășind pe născuții ortodocși la suta de locuitori”⁵⁶. Atât în 1859, cât și în 1860, la toate cultele s-au înregistrat mai mulți născuți de sex masculin, decât născuți de sex feminin.

Privitor la numărul de născuți în mediul urban, se știe că acesta era, în general, mai scăzut decât în restul țării. În Iași, la 1832 revenea 1 născut la 20 de locuitori, în 1859 revenea 1 la 46, iar în 1860 revenea 1 la 22 de locuitori. În medie, putem constata că în Iași, în cei doi ani, s-a înregistrat 1 naștere la 30 locuitori. Comparativ cu situația la nivelul întregii țări, în 1859, numărul nașterilor din orașul Iași a fost cu mult mai mic, iar în 1860 a fost mai ridicat față de media pe țară. Numărul nașterilor în mediul urban, deși mai scăzut pe cap de locuitor datorită numărului mai mare al celibatarilor și văduvilor de ambele sexe, era la fel de ridicat în familiile urbane ca și în mediul rural, și în familiile orașenilor născându-se, de regulă, mulți copii. Din păcate, însă, natalitatea ridicată era contrabalansată de o mortalitate tot atât de mare, mai ales în rândul celor de vârste mici.

Potrivit aceluiași studiu făcut asupra populației de către Alexandrini, constatăm, în privința căsătoriilor, că în perioada 1880-1885, în comunele urbane Iași și Tg. Frumos, s-au înregistrat în medie 6,64% căsătorii la 1000 de locuitori. Interesantă este constatarea că, în aceeași perioadă de 6 ani, căsătoriile ortodoxe au scăzut cu 16,98%, cele de alte religii cu 4,47%, în timp ce au crescut cu 21% căsătoriile celor de religie israelită.

Comparând căsătoriile după religii, înregistrate în perioada 1870-1879 cu cele din perioada 1880-1885, se poate constata un ritm constant în încheierea căsătoriilor între ortodocși, în timp ce căsătoriile încheiate între catolici au scăzut cu 2% pe an, iar cele între evrei au crescut cu 2,2% pe an.

Analizând rezultatele recensământului din 1885, în privința numărului căsătoriilor din orașul Iași se poate aprecia o creștere a acestuia cu 11% în ultimii șase ani (6 căsătorii la 1000 de locuitori). În raport cu populația orașului și în funcție de religia celor căsătoriți s-au înregistrat, la 1000 locuitori, 8,55 căsătorii între ortodocși, 8,78 între catolici, 7,6 erau căsătorii de rit mozaic, iar 2,04 de alte confesiuni⁵⁷.

Căsătoriile s-au făcut mai multe la sate și mai puține la oraș, din cauza condițiilor și aspirațiilor celor ce se căsătoreau, care erau diferite pentru săteni și pentru orașeni, deși forma și scopul căsătorie erau aceleași pentru toată lumea. Mentalitățile și mediile diferite în care erau crescuți tinerii, greutățile pe care le întâmpinau cei de la oraș pentru a-și asigura cele necesare traiului și întreținerii unei familii au făcut ca bărbații din orașe să fie mai circumspecți în contracararea legăturilor de căsătorie. Comparând media anuală a căsătoriilor ieșenilor în perioada 1880-1885, care era de 385/an, cu aceeași medie din perioada 1870-1879, care era de 389/an, se constată cu ușurință că numărul căsătoriilor a scăzut cu 1,03%⁵⁸. Așadar, starea materială a locuitorilor fostei capitale nu era una mulțumitoare, împuținarea numărului de căsătoriți fiind o dovadă a greutăților de trai.

În timp ce în orașul Iași, la 1000 de locuitori, s-au încheiat, în medie, 6 căsătorii, la sate proporția era de 9 la %, ceea ce demonstrează că în mediul rural locuitorii își puteau câștiga mai ușor cele necesare pentru întreținerea unei familii. În capitală, în aceeași perioadă, 1880-

⁵⁶ Din *lucrările statistice ale Moldovei. Capitolul II, Populațiunea pe 1859 și 1860*, Iași, 1862.

⁵⁷ N. Alexandrini, *Studiu statistic asupra populației din 1885 ...*, p. 163.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 137.

1885, s-au înregistrat, anual, 49,7% căsătorii între ortodocși, 2,5% între catolici, 46,3% căsătorii între evrei și 1,5% între locuitori de alte religii⁵⁹. Comparând media anuală a căsătoriilor după religii, din perioada menționată, cu aceeași medie a căsătoriilor din deceniul precedent (1870-1879), când la 100 de căsătorii erau: 50, 6% ortodoxe, 2,8% catolice, 44,7% de rit mozaic, 1,8% de alte religii, se constată că în perioada 1879-1885 căsătoriile ortodoxe au scăzut cu 1%, cele între catolici cu 0,36%, iar cele între evrei au crescut cu 2,3%, lucru explicabil având în vedere că cei din urmă se căsătoreau, conform religiei lor, în jurul vârstei de 20- 21 de ani.

Cercetând numărul căsătoriilor din perioada 1870-1885 în raport cu numărul persoanelor știutoare de carte, s-a constatat că tot mai puține persoane care știau carte se căsătoreau, în raport cu numărul total al căsătoriților, scăderea fiind în medie cu 5,9 la 100 căsătoriți, pentru bărbați și cu 9,6% pentru femei. Astfel, în limite absolute, în anul 1880 a crescut atât numărul persoanelor căsătorite care știau carte, dar și numărul persoanelor căsătorite, neștiutoare de carte, în următoarele proporții: 65,2% bărbați și 47,8% femei „care știau a ceti” și 122, 2% pentru bărbați și 117,3% pentru femei „cari nu știau ceti”⁶⁰. Concluzia firească ar fi că a crescut numărul căsătoriilor în rândul celor care nu analizau prea mult consecințele unei căsătorii. Cei mai educați erau mai prevăzători, mai atenți cu viitorul lor și al noilor familii.

Observând numărul căsătoriților din orașul Iași în funcție de etatea bărbaților și femeilor, făcând o medie a bărbaților însurați în perioada 1880-1885, comparativ cu aceeași medie din perioada 1817-1879, când la 100 de bărbați căsătoriți s-a înregistrat o scădere de 2,26% pentru cei însurați între 18-25 ani, o scădere de 6,3% pentru cei între 35-45 de ani și o creștere de 6,2% pentru cei între 25-35 de ani⁶¹. Se impune aici mențiunea că scăderea numărului de căsătorii în rândul tinerilor cu vârste între 18-25 de ani era justificată de obligația lor de a-și satisface stagiul militar. Media femeilor măritate împărțite în funcție de etate, din perioada 1880-1885, comparată cu aceeași medie înregistrată în anii deceniului anterior, permite concluzii la fel de interesante. Astfel, se constată o scădere a numărului căsătoriilor în rândul tinerelor între 15-18 ani (cu 11,3%) și o creștere a numărului celor căsătorite la vârste cuprinse între 18-25 de ani, ceea ce arată subtile transformări la nivelul mentalităților, atât tinerii, cât și tinerele conștientizând responsabilitățile pe care le implicau întemeierea unei familii.

Analizând situația divorțurilor în perioada cuprinsă între 1870-1877, adică în timp de 8 ani, se poate vedea că, la Tribunalul din Iași, din 1129 de cereri de divorț au fost judecate doar 434, adică o medie anuală de 54 divorțuri. Dintre acestea, 2/3 au fost reclamate de femei și doar 1/3 de către bărbați⁶².

Tabel cu divorțuri judecate (și în curs de judecare) în Iași, în perioada 1870-1877⁶³

Anul	Divorțuri de judecat	Divorțuri judecate
1870		51
1871		76

⁵⁹ *Ibidem*, p. 149.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 154.

⁶¹ *Ibidem*, p. 156.

⁶² N. Alexandrini, *op. cit.*, p. 72.

⁶³ DJANI, fond Prefectura Iași, dosar 38/1881, f. 20-21.

1872		106
1873		51
1874	234	33
1875	273	45
1876	303	47
1877	319	25

După condiția socială a celor care au reclamat divorțurile, se poate aprecia în mediul rural o rată a divorțurilor de 7%, în timp ce „profesiunilor urbane li se cuvin 93%”⁶⁴. Aceste raporturi, coroborate cu variațiile înregistrate în privința numărului de căsătoriți din aceeași perioadă, reprezintă un alt argument pentru a susține că erau mai mari provocările și greutatea vieții conjugale din mediul urban, față de cele din mediul rural: pe de o parte numărul căsătoriilor era în scădere, iar pe de alta, rata divorțurilor era de 50 pe an. „Îndoitul număr de reclamări din partea femeilor, arată că cerințele luxului trebuie să fie cauza principală a divorțurilor”, după cum credea N. Alexandrini⁶⁵. Tot el a sesizat că cele mai multe divorțuri se produceau în rândul funcționarilor și al celor care aveau profesii liberale, meșteșugarii fiind pe locul al treilea.

Rămân interesante cauzele aduse în fața autorităților judecătorești în sprijinul cererilor de divorț: „excese, cruzimi, insulte grave; adulter din partea femeii, adulter din partea bărbatului; condamnarea la o pedeapsă infamantă; părăsirea domiciliului conjugal; consimțământul mutual”⁶⁶. Dintre aceste, insultele grave au produs 286 de despărțiri, iar adulterul, deși era greu de probat, a determinat 58 de divorțuri, în perioada menționată deja.

Evoluția mortalității în decursul timpului este, de asemenea, o problemă importantă a demografiei trecutului, deși o cercetare pe termen lung și pentru o regiune determinată este dificil de realizat. Și totuși, utilizând datele statistice din 1859-1860, dar și pe cele din documente statistice mai târzii, putem aprecia pentru orașul Iași al veacului al XIX-lea, că în general, mortalitatea era mai ridicată decât în alte orașe ale țării, remarcabili fiind anii 1859, 1870, 1872 și 1874.

Având în vedere utilitatea ei deja demult probată, putem aprecia că statistica, prin efectele pe care le produce, „reprezintă pentru omul de stat ceea ce este contabilitatea pentru un industriaș sau un comerciant de bună credință în afacerile sale, care doresc să știe unde se află și unde vor să meargă. Precum acesta nu se poate lipsi de serviciile contabilității, tot așa omul politic nu poate să nesocotească științele statistice, dacă nu vrea să umble pe întuneric”⁶⁷.

Analiza structurii biologice a populației, a compoziției familiilor urbane și rurale, a repartiției locuitorilor după sex, stare civilă și origine etnică scoate în relief importanța și semnificația mișcărilor sezoniere a căsătoriilor, nașterilor și deceselor, demografia devenind astfel o știință care contribuie la extinderea investigației istorice prin abordări mulți – și pluridisciplinare, găsind puncte tangente în sfera unor discipline ca sociologia, medicina, ecologia, etc.

⁶⁴ N. Alexandrini, *op. cit.*, p. 72.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁶ DJANI, fond Prefectura Iași, dosar 38/1881, f. 20-21.

⁶⁷ N. Alexandrini, *Studiu statistic asupra populației din 1885 ...*, p. 1.

4. CONCLUZII

Încercarea de a trata unele probleme demografice esențiale - ca de exemplu: structura populației urbane, densitatea urbană, compoziția populației, structura ei familială și biologică, câteva chestiuni legate de mișcarea naturală a populației - s-a dovedit un demers dificil de parcurs, studiul de față neavând pretenții exhaustive în documentarea și tratarea sensibilelor aspecte socio-demografice ale Moldovei veacului al XIX-lea, mai ales cu referire la perioada de la Unire la proclamarea regatului. Multe chestiuni au fost doar schițate pentru a contura cadrul general, dar mai ales pentru a sublinia rolul populației urbane în procesul evolutiv al societății românești și implicarea ei în viața economică și politică, descoperind că demografia și statistica, prin metodele lor variate, pot explica obiectiv complexitatea fenomenelor sociale într-o Românie care, devenită independentă, încerca în mod firesc să-și găsească rostul în angrenajul unei Europe aflată demult pe cale reformelor și modernizării.

Locuitorii orașului Iași din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales aceia care și-au asumat atunci responsabilități politice și administrative - având firești neliniști și preocupări în legătură cu soarta orașului după Unire - au sperat că Iașii își vor păstra statutul de prim oraș al Moldovei și al doilea mare oraș al României, devenind o a doua capitală a țării. Aspirațiile acestora au fost susținute de unii lideri politici, dar și de principele, iar mai apoi regele, Carol I. Și totuși, deplasarea centrului de interes și concentrarea puterii politice și economice la București au avut efecte imediate, înregistrându-se o „decădere” vizibilă a Iașilor atât sub aspect economic, cât și politic, astfel că „ruina și pustiirea se vedeau cu ochii”.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, orașul a pierdut constant poziția economică, a evoluat lent, înregistrând, în anumite perioade, chiar un regres sub aspect demografic, economic, dar și politic, explicabil prin aceea că puterea economică și politică s-a concentrat la București, investițiile străine se opreau tot în București sau în zonele învecinate. Pe de altă parte, nici liderii politici, nici oamenii de cultură ai fostei capitale moldave nu au avut forța necesară de a lupta pentru interesele Iașilor, mai ales că „cei mai mulți dintre ei au plecat la București unde au devenitbucureșteni”⁶⁸, așa încât, în realitate, orașul Iași a avut rolul de a doua capitală, așa cum l-a numit Carol I, doar la nivel simbolic, declarativ.

Chiar și sub aspect demografic putem aprecia că, după 1859 și până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, orașul Iași a fost singurul din România care a înregistrat o creștere lentă a numărului de locuitori, sau chiar o scădere în anumiți ani ai acestei perioade. O altă particularitate a vieții orășenești a fost imprimată de faptul că, alături de alte orașe din Moldova, Iașii concentrau un important procent de străini - în special evrei - depășind 40% din totalul locuitorilor. Deși fostă capitală, orașul Iași avea și un mare procent de analfabeți, contribuind astfel la media Moldovei, care era mai mare decât media pe țară.

Activitățile industriale, comerciale și de credit erau în veacul al XIX-lea, în mare măsură, urbane. Numărul angajaților în aceste domenii a crescut sensibil, inițial prin migrația populației rurale către oraș, unde se câștiga mai bine și erau mai multe oportunități. După Unirea din 1859 - și mai ales după reforma agrară din 1864 - dar și după începerea construirii căilor ferate (1868), a crescut numărul muncitorilor veniți de peste hotare. Este vorba nu doar

⁶⁸ Iași - *Memoria unei capitale*, p. 190.

despre acei cu meserii mai puțin cunoscute în țară, dar și de cei fără vreo calificare, angajați mai ales în agricultură, în întreprinderi forestiere și în construcții. Inițial, oamenii de curând veniți în orașe se stabileau în cartiere periferice, insalubre și acceptau salarii mici. În cea de-a doua jumătate a veacului, asemenea altor localități urbane, orașul Iași s-a sistematizat și au apărut serviciile publice, ceea ce a dus la îmbunătățirea condițiilor de viață ale populației, chiar dacă progresele la nivel edilitar nu aveau loc în același ritm alert ca în orașele europene. Analizând compoziția populației orașului moldovenesc, pe aceea a fostei sale capitale, în special, sesizăm transformări intervenite în raporturile economice, sociale și juridice între diferitele pături sociale, precum modificări în structura de clasă, prin apariția unor categorii sociale noi.

Așadar, putem aprecia că, treptat, orașul cu aer patriarhal de la începutul secolului și-a modificat aspectul, căpătând accente și tușe specifice unui grad ridicat de urbanizare, fapt influențat de factorii socio-demografici. Transformările demografice din secolul al XIX-lea au stimulat progresul tehnic și dezvoltarea economică, dar și evoluția spirituală și la nivelul a mentalităților sociale, ca fundament al renașterii noastre naționale.

Primele recensăminte acuză carențe generate de modul de concepere și de pregătirea lor insuficientă, de lipsa de experiență a agenților statistici, de reticența populației față de astfel de înregistrări făcute anterior numai cu caracter fiscal. Astfel, atât cifrele recensământului din 1859, efectuat timp de câteva luni, cât și cele ale mișcării populației până la 1876, când datele necesare sunt selectate din Registrele de stare civilă, au un grad de relativitate și o probabilitate redusă, ca de altfel, toate lucrările statisticii demografice din acea perioadă, care nu beneficiau de interesul cuvenit din partea organelor conducătoare.

Seriile de date demografice s-au constituit prin utilizarea indicatorului de bază – numărul populației în România – furnizat de surse oficiale românești. Pentru intervalele dintre recensăminte instituția de statistică a statului a calculat populația probabilă la mijlocul fiecărui an, pe baza excedentului demografic. Pentru ceilalți indicatori – populația urbană și cea rurală, cea activă și cea agricolă – s-au format serii lungi pe baza datelor de la recensămintele periodice ale populației și pe baza înregistrărilor statistice anuale⁶⁹. În anumite perioade, s-au efectuat ca secundare și complementare recensămintelor generale ale populației, înregistrări statistice referitoare la dimensiunea, structura și potențialul industrial la un moment dat. Pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a rămas de referință Recensământul stabilimentelor industriale, efectuat în anii 1862-1863. Chiar dacă posibilitățile de recensare – indicatori și personal statistic – ale momentului și criteriile relative de adunare a datelor statistice ne determină să analizăm cu precauție informațiile cuprinse în acest document, totuși ne oferă un tablou al meseriilor care se practicau în Principate. Numărul mediu de 2,2 lucrători pe unitate de producție confirmă caracterul de atelier al majorității ramurilor industriale, manufacturile fiind în realitate încă foarte răspândite, situație sesizabilă și la nivelul orașului Iași în a doua jumătate a secolului.

Analiza structurii biologice a populației, a compoziției familiilor urbane și rurale, a repartiției locuitorilor după sex, stare civilă și origine etnică scoate în relief importanța și

⁶⁹ V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. II, *Agricultura*, București, 1996, p.13

semnificația mișcărilor sezoniere a căsătoriilor, nașterilor și deceselor, demografia devenind astfel o știință care contribuie la extinderea investigației istorice prin abordări multi – și pluridisciplinare, găsim puncte tangente în sfera unor discipline ca sociologia, medicina, ecologia, geografia.

*Demographic and Social-Economic Evolution of the City of Iași During
the First Decades after the Union (1859-1881)
(Abstract)*

During the second half of the nineteenth century, the city constantly diminished its economic position, evolving slowly, registering even in certain periods a demographic, economic and political regression, a situation that can be explained through the fact that the economic and political power focused on Bucharest, while the foreign investments were kept also in Bucharest or the surrounding areas.

Even demographically, after 1859 and up to the end of the nineteenth century, the city of Iași was the only one in Romania that registered a slow increase in the number of inhabitants, or even a decrease in certain years of that period. Together with other cities in Moldavia, in the city of Iași lived a significant number of foreigners - especially Jews - exceeding 40% of the total population. Although a former capital, the city of Iași also had a large percentage of illiterates, thus contributing to Moldavia's average, which was higher than the national average.

The city which at the beginning of the century had a patriarchal aspect changed its appearance, gaining accents and clues specific to a high degree of urbanization, influenced by socio-demographic factors. The demographic transformations of the 19th century stimulated technical progress and economic development, but also the spiritual evolution at the level of social mentality, as a basis for our national rebirth.

Keywords: *Moldavia, historical demography, statistics, censuses, Jews, Sudites (foreign subjects)*

BISERICA BĂRBOI DIN IAȘI – „VATOPEDUL DIN MOLDOVA”. STUDIU DE ISTORIE ȘI ARHITECTURĂ

Sorin IFTIMI *

Biserica Bărboi („Sf. Ap. Petru și Pavel”) este o biserică ortodoxă din municipiul Iași, situată în centrul orașului Iași, pe Stradela Bărboi nr. 12. Aceasta a fost construită în anii 1841-1844, pe locul unei biserici zidite de vornicul Ursu Bărboi, un strămoș al familiei Sturdza, în perioada 1613-1615. Biserica a fost ridicată după planurile arhitectului grec Andrei Caridis, care a fost ajutat de meșterii Atanasie și Gheorghe, greci din provincia Sisani.

Biserica a fost transformată în 1669 în mănăstire, urmașii ctitorului din familia Sturdza închinând-o Mănăstirii Vatopedu din Muntele Athos. Mai multe mănăstiri ieșene au fost închinat la Athos: Sf. Atanasie din Copou (Grădina Botanică), Trei Ierarhi, Golia și Bărboi. Centrul administrativ al mănăstirilor din Moldova care țineau de Muntele Athos era la cea mai impunătoare dintre acestea, Mănăstirea Golia, unde rezida exarhul delegat de Sf. Munte. În ce privește expresia arhitectonică și artistică, Biserica Bărboi este cea care exprimă cel mai bine această prezență cultural-religioasă grecească în capitala Moldovei. De aceea, biserica Bărboi ar putea fi numită, metaforic, „Vatopedul din Moldova”.

Trebuie să fie reamintite și alte „atuuri” pentru care biserica Bărboi este prezentă în memoria publică. În această biserică a fost înmormântat, în anul 1842, fostul domnitor Ioniță Sandu Sturdza (1822-1828), primul domn pământean al Principatului Moldovei de după epoca fanariotă. Tot aici sunt înmormântați și alți membri ai familiei Sturdza, precum și poetul Alecu Russo (1819-1859). La această biserică a fost diacon, în tinerețe, Ion Creangă, viitorul mare povestitor al literaturii române.

Mănăstirea Bărboi a fost inclusă pe *Lista monumentelor istorice din județul Iași*¹, fiind alcătuită din următoarele trei obiective:

- Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel” - datând din perioada 1841-1843, având codul LMI IS-II-m-B-03730.01
 - Casa parohială - datând din prima jumătate a secolului al XIX-lea, având codul LMI IS-II-m-B-03730.02
 - Turnul clopotniță - datând din perioada 1726-1733, având codul IS-II-m-B-03730.03.
- În studiul de față vom dedica spațiile cuvenite fiecăruia dintre aceste obiective.

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei.

¹ *Lista monumentelor istorice din județul Iași* din anul 2004, având codul de clasificare IS-II-a-B-03730.

I. ANSAMBLUL MĂNĂSTIRII BĂRBOI

Mănăstirea Bărboi este situată la capătul Uliței Podul Vechi, la limita mahalalei locuite cândva de armeni, fiind învecinată, de cealaltă parte, cu mahalaua Tg. Cucului, care a ajuns să fie locuită majoritar de populația evreiască. Călugării greci care s-au așezat aici la începutul secolului XVII, au găsit în această parte a orașului un mediu cultural foarte divers, o societate deosebit de cosmopolită. Cele câteva planuri din secolul XIX ale orașului Iași oferă o imagine asupra topografie amplasării mănăstirii, dar și asupra evoluției clădirilor din incintă (Fig. 1).

*

În privința incintei de zid a mănăstirii, încă nu a fost stabilită cu siguranță data la care a fost construită. Se pare că acest fapt a fost realizat destul de târziu, întrucât pe un *Trebnic* (Câmpulung, 1646), se află următoarea însemnare: „Să se știe de cându au arsu Târgu di Sus, în dzili pre înălțatului domnu Scărlat vodă Ghica, a doo zi după Dumineca Mari, luni, maiu 15, 7266 (1758) ... Iar Scărlat vodă șide cu gugiumana a mână și se ruga Țării și șede zăplajii Bărboiului, acest știm noi”². Domnia moldovenească a lui Scarlat Ghica a fost între 2 martie 1757 - 7 august 1758. Reiese că cel puțin la acea dată, incinta Mănăstirii Bărboi nu era de zid, ci din zăplajii de lemn.

Din aceste ziduri, se mai păstrau în 1974 doar unele fragmente pe latura nordică și în colțul nord-vestic de la intrare³. Cu prilejul refacerii și reconstrucției întregului ansamblu bisericesc al Bisericii Bărboi (1980-1988), cu stăruința, osteneala și directa îndrumare a mitropolitului Teoctist, au fost restaurate și zidurile de incintă între anii 1984-1986, cu fonduri acordate de Mitropolia Moldovei și Sucevei.

În actul de închinare la Vatoped, făcut în 12 martie 1669, se arată că marele stolnic Ilie Sturdza a dăruit mănăstirii Bărboi „o pivniță cu loc de casă, ce s-au cumpărat de la Alexandru Lisița serdarul, și cu alt loc de casă cumpărat de boiarul nostru Ilie Sturdza de la neamul Cismarul, care este lângă pivniță, care locuri și cu pivnița sunt aproape de sfânta mănăstire, și au fost pre aceste locuri, deasupra pivniței, Trapezăria sfintei mănăstiri”. Este indicată deci clădirea unde obștea monahală se aduna la orele mesei. Reiese, de aici, necesitatea unei atente evaluări a pivnițelor existente în incinta mănăstirii, unele dintre acestea putând data încă din veacul al XVIII-lea. Acestea s-ar putea dovedi ca fiind cele mai vechi vestigii legate de existența acestui așezământ și trebuie să li se acorde atenția necesară.

O altă informație documentară arată că în curtea mănăstirii s-a construit în 1845 o căsuță (două camere și bucătăria) pentru lucrători (servitori), care astăzi nu mai există⁴.

Secularizarea averilor mănăstirești de la 1863 au oferit prilejul întocmirii unui inventar care ilustrează destul de bine starea imobilelor din incinta acestui așezământ monahal. *Catagrafie de binale și starea Mănăstirii Bărboi*, din 10 decembrie 1863, consemnează următoare stare de fapt⁵:

² Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. II (1751-1795), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, p. 77.

³ *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, p. 380.

⁴ Florin Marinescu, *Mănăstirea Sfinții Petru și Pavel din Iași (Bărboi)*, în „Monumentul”, 2008, p. 79.

⁵ DJANI, Mitropolia Moldovei, dos. 89/1863, f. 23-24.

1. Sfântul lăcaș este zidit din piatră cioplită cu 5 turnuri, 5 cruci de fier și poleite, acoperit cu tiniche, vărut pe dinafară, pe dinăuntru zugrăvită toată în chipul testamentului și zugrăveală cu ulei, bolta așezată pe 8 stâlpi, din care 4 sunt de marmură și 4 de piatră șlefuită și pe jos pardosită cu marmură. Și 4 stâlpi iarăși de piatră șlefuită care sunt afară lângă ușă și pe dâșii așezat frontonul și deasupra cu o cruce mare de fier și poleită. La antret sunt două uși, una de fier în două canaturi și una pe jumătate de sticlă și jumătate de lemn, iarăși în două canaturi, deasupra căreia este un arc de cercevele de sticlă colorată (?); o ușă la altar, tot de fier; 11 ferestre mari, cu gratii de fier și cu câte două rânduri de cercevele de stejar și vopsite roșu; 24 de ferestre la 5 turnuri, 5 ferestre la cafas, în fața bisericii și 2 ferestre de antret și acestea au și gratii de fier. Biserica este jur-împrejur cu zid de piatră.
2. O pereche de case în care locuiește egumenul, este zidită de cărămidă pe temelie de piatră, care se cuprinde în 6 odăi sus și 4 jos, cu antreu și săliță, din care 3 odăi și antretul sunt zugrăvite și cu dușumele pe jos, cu bagdadii, însă numai cele de sus, cu ferestrele și ușile trebuitoare și acoperite cu șindrilă, precum și cu balcon din față.
3. Bucătăria caselor egumenești se cuprinde într-o odaie în care este o plită mare de fier cu tot tacâmul ei, acoperită cu tavanuri și zidită de cărămidă, cu o ușă și ferestrele trebuitoare, o cameră de scânduri lipită de case; o pivniță de piatră sub casa egumenească cu 3 hrube, o șură de tavanuri și înăuntrul eu un hambar cu 4 despărțituri și un zemnic tot de piatră, una găinărie veche de scânduri, o hulubărie nouă, tot de lemn.
4. Un grajd mare zidit din cărămidă pe temelie de piatră, nou (?), acoperit cu table de fier și cu pod pentru fân, în care se cuprind 4 despărțituri cu ușile lor.
5. O pereche case mari, de cărămidă, pe temelie de piatră, cu 6 odăi și o sală prin mijloc, acoperite cu șindrilă, cu dușumele pe jos și bagdadie, iar ușile și ferestrele sunt toate bune, precum și cerdacul din față, cu parmalac (?) de lemn, închiriate domnului Mărgăritu Papa Nicolau, cu 85 galbeni pe an.
6. O bucătărie de cărămidă pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă, cuprinzătoare de 3 odăi, cu ferestrele și ușile lor, precum și o pivniță de piatră sub arătatele case de la nr. 5.
7. O pereche de case de vălătuci, acoperite cu șindrilă, cuprinzătoare de 6 odăi, cu o sală și ferestrele lor, cu cerdac de lemn în față, din care odăi în 4 locuiește iconomul Ioan Ionescu, servitorul bisericii și în două locuiește văduva Trandafira Teodoru, pentru care plătește o chirie de 16 galbeni pe an.
8. Una pereche case vechi de vălătuci acoperite cu șindrilă, cuprinzătoare de 3 odăi, cu ușile și ferestrele trebuitoare, în care locuiește diaconul Ion Creangă, servitorul bisericii⁶.
9. O pereche case tot de vălătuci acoperite cu șindrilă, cuprinzătoare de 4 odăi, cu ușile și ferestrele lor, cuprinzătoare de o odaie cu o ușă și ferestre, care case sunt închiriate dumisale Lisei Ghenovici, cu 40 galbeni pe an.
10. O pereche de case de vălătuci acoperită cu șindrilă, cuprinzătoare de 7 odăi, cu ușile și ferestrele lor, din care 5 odăi. Locuiește iconomul Zaharia și iconomul Grigori, servitorii bisericii, și în 2 locuiește văduva Kira Fotini, fără a plăti chirie.
11. O pereche de case de vălătuci pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă, cuprinzătoare de 5 odăi, cu ușile și ferestrele lor, precum și o șură în dosul caselor, de scânduri și veche, în care case locuiește un arhitect grec ce au lucrat la clopotnița bisericii, fără a plăti vreo chirie.

⁶ Deci, diaconul Ion Creangă, viitorul scriitor, nu a locuit în casa parohială, așa cum se crede de obicei, ci într-o casă de vălătuci din incintă, astăzi dispărută.

12. O casă de cărămidă pe temelii de piatră, acoperită cu tiniche albă, cuprinzătoare de o odaie cu om ușă și 3 ferestre, în care locuiește păstorul (?) bisericii.

13. Clopotnița bisericii este tot zidită de piatră cioplită, turnul acoperit cu tiniche, cu o cruce mare de fier și poleită, poarta este în două canaturi de lemn de stejar, în pacheturi legată cu fier, deasupra are și un arc de fier.

Din afară de poartă:

14. O pereche de case de cărămidă pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă, cuprinzătoare de 5 odăi, în bună stare, cu ușile și ferestrele lor trebuitoare, care case vin la ulița din fața clopotniței și sunt închiriate evreului Nuta Mandel, cu 75 galbeni pe an⁷.

15. O pereche de case de cărămidă pe temelii de piatră, acoperite cu șindrilă, cuprinzătoare de 7 odăi, în bună stare, cu ușile și ferestrele lor, care case vin la uliță, în fața clopotniței și sunt închiriate dumisale Dimitrie Melano și doctorul Retea, cu 100 galbeni.

16. O pereche de case de cărămidă pe temelii de piatră, acoperită cu oale, cuprinzătoare de 4 odăi, în bună stare, cu 4 uși de fier și 4 obloane tot de fier, precum și două bucătării, câte o odaie dindosul lor, acoperite tot cu oale, cu ușile și ferestrele lor, care dughene vin la ulița Podului Vechi și sunt închiriate dumisale Anton Ion, argintar, cu 80 galbeni pe an. 1863 decembrie 10. Isaia Dioclias”.

Reamenajarea incintei bisericii

Incinta mănăstirii Bărboi a cunoscut, de-a lungul vremii, mai multe reamenajări, urmând diversele schimbări de funcțiuni sau de statut. Statutul de mănăstire nu a adus acea organizare spațială foarte riguroasă, cu șiruri perimetrice de chilii cu fațadele umbrite de un peristil, pe care le întâlnim în alte părți (de pildă, la Mănăstirea Sf. Ioan din Focșani, închinată tot la Muntele Athos).

După secularizarea din 1863, obștea mănăstirii a fost desființată, iar locașul transformat în biserică de mir. Biserica a intrat sub autoritatea Ministerului Cultelor de la București. La 29 februarie 1868, se stabilea, conform deciziunii Delegației permanente din 24 februarie a.c. „a se dărâma imobilele municipiului din curtea bisericii Bărboi în scopul înființării unei grădini în jurul bisericii, a construirii unui monument scriitorului și patriotului Alecu Russo, cât și pentru construirea unui *Azil de bătrâni*...”. Cu acest prilej, vechile imobile din curte trebuiau să fie eliberate de chiriași. Se cere somarea chiriașilor ca până în ziua de 23 aprilie a.c. să libereze apartamentele ocupate și anume: Dar. Ghurtz (?), St. C. Rotaru, Doamna Dimitriu, doamna El. Lohan⁸.

Problema protejării incintei continua să preocupe părintele paroh. La 30 iunie 1872, acesta se adresa Primarului, arătând următoarele: „Ograda bisericii Bărboi, având o *poartă mare* către apus și două porțițe, una către răsărit și alta către miazăzi, astfel, de câțiva ani, a servit de trecere și circulația cetățenilor⁹. Aceste împrejurări și lipsa mijloacelor a întreține un portar, face ca porta și porțițele să stea deschise ziua și noaptea. Din această cauză, ograda numitei biserici a devenit a fi expusă la intratul și încălecatul diferitelor animale străine, mai cu deosebire rămătorilor care nu numai produc necurătenie și diferite stricăciuni, dar rămă și

⁷ *Catagrafie de binale și starea Mănăstirii Bărboi* (1863), Serviciul Județean Iași a Arhivelor Naționale (DJANI), Fond Mitropolia Moldovei, dos. 89/1863, f. 23-24.

⁸ DJANI, Primăria Iași. Imobile, dosar 391, f. 17.

⁹ DJANI, Documente, P. 553/41 f. 15.

sapă până și mormintele. Astă stare indignează pe orice trecător și lovește respectul de care trebuie să fie înconjurată biserica și osemintele ...

La 4 martie 1873 se înainta o adresă către primarul N. Gane, prin care se ridica problema desființării cimitirului din incinta mănăstirii: „Primarul și Consiliul Comunal, în ședința din 28 februarie 1873, având în vedere aglomerația de înmormântări ce s-a făcut de un timp încoace în cimitirul bisericii Bărboi, având în vedere că acest cimitir este situat în centrul orașului și înconjurat de locuințele slujitorilor bisericii și a altor particulari, contra regulilor de igienă și sănătate publică, pe aceste considerente și în interesul de a evita orice triste consecințe, au decis ca de astăzi înainte înmormântările în cimitirul bisericii Bărboi vor fi cu desăvârșire oprite”¹⁰.

Problema se dovedea a nu fi chiar atât de simplă, astfel încât, foarte curând, s-a revenit asupra acestei interdicții. La 22 martie 1873 a fost încheiat un nou proces-verbal: „Prin dispoziția nr. 2110 din 4 a curenteii lui, s-au oprit cu desăvârșire înmormântările în cimitirul bisericii Bărboi. Având în vedere însă că îndată după publicarea acelei dispoziții s-au primit reclamații din partea mai multor poporâni de la acea biserică, cum și cereri de a se permite înmormântarea în mormintele familiilor lor aflătoare la acea biserică. Având în vedere că, pe de altă parte, că oprirea înmormântărilor de la biserica Bărboi nu este cuprinsă în dispozițiunea generală făcută la anul 1871... Subscrisul cu consimțământul membrilor consiliului mai jos subscriși, *revocă* dispoziția luată în urmă și decide *redeschiderea* cimitirului Bărboi pentru poporâni acelei biserici, a căror familii sunt înmormântate acolo”¹¹. Decizia era semnată de primarul N. Gane, la 22 martie 1873.

Problema amenajării spațiului verde din incinta bisericii a revenit în primii ani de după 1900. S-a păstrat adresa Protoiereiei nr. 475 din 10 martie 1903: Mitropolitul prin ordinul 503 din 1903 a decis ca „imediat să înceapă plantarea curților din jurul bisericilor, formând alei regulate, de orice fel de arbori vor fi la îndemână. De preferință ar fi brazi, tui, tei, salcâmi sau alți arbori decorativi”¹².

Restaurare a ansamblului bisericii Bărboi din anii 1984-1986 a dus și la înlăturarea ultimelor clădiri de vâlătuci sau paiantă, fiind lăsate în picioare doar clădirile rezistente și cu relevanță istorică pentru evoluția mănăstirii (Fig. 2).

II. CTITORII BISERICII BĂRBOI

A. Familia Sturdza, ctitorii și închinătorii primei biserici (1615/1669)

Ctitorul vechii bisericii, cel care a dat și numele acesteia, a fost „cneazul” *Ursu Bărboi*, fratele lui Sturdza hatmanul. Acesta a fost căsătorit cu Anghelina, fiica lui Lupe Huru pârçălab de Hotin¹³. O soră a acesteia, Maria, a fost doamna lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572-1574)¹⁴.

¹⁰ DJANI, Primăria orașului Iași, dos. 112/1871.

¹¹ Ibidem.

¹² DJANI, Primăria Iași, dos. 145/1903, f. 7.

¹³ Maria, fiica lui Lupu Huru, a fost doamna lui Ioan Vodă cel Viteaz (1572-1574). Celelalte fiice ale lui Huru au fost: Nastasia Ciolpăneasa, Anghelina păhărniceasa și Grozava vistierniceasa. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al Marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, Editura Enciclopedică Română, București, 1971, p. 312.

¹⁴ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al Marilor dregători*, p. 312.

Ursu Bărboi a fost executat, în urma implicării sale într-un complot împotriva domnitorului Ștefan Tomșa¹⁵. Cronicarul Miron Costin arăta că pe Ștefan Tomșa „îl urăseră boierii, carii, măcar că era mai toți de casa lui, anume Beldiman logofătul, Bărboi vornicul, Sturdzea Hatmanul, Boul vistiernicul, iară nice ei fără grija morții nu erau, ci îmbla în tot ceas, cu să zice, cu dzilele amână”¹⁶. După ciocnirea de la marginea Iașilor, la Fântâna lui Păcurar, s-a risipit oastea boierilor răzvrățiți, „din cari în loc au prinsu pre Bărboi vornicul și apoi pre fecioru-său. Deci, pre Bărboiu cel bătrân îndată l-au înțepatu în laturea târgului, iară pre feciorul lui au trimis de l-au spândzuratu în poarta casei tătâne-său. Iară Beldimanu și Sturdezea și Boul scăpaseră în Țara Românească...”¹⁷. În acest fel, Ursu Bărboi a rămas fără o descendență masculină. Documentele amintesc, la 1635, doar două fiice ale „Anghelinei Bărboaie” și anume pe Nastasia și Greaca, care erau „nepoatele Doamnei Maica”¹⁸.

Grija asupra bisericii familiei a trecut asupra fratelui lui Bărboi, marele vistiernic Matei Sturdza, căsătorit cu fiica domnitorului Gheorghe Ștefan (1653-1658). Cei care vor închina ctitoria Sturdeștilor la Muntele Athos (1669) au fost fiii lui Matei Sturdza. Este vorba despre Teodor, Ilie și Chiriac. Primii doi frați nu au descendență cunoscută, astfel încât familia ctitorilor va continua doar prin urmașii lui Chiriac Sturdza, staroste al cetății Hotinului (1672). Fiii săi vor da cele două ramuri ale familiei Sturdza: marele vornic Ioan Sturdza stă la baza ramurii principale, iar fratele său, marele cupar Sandu Sturdza, a fondat ramura secundară (cadetă).

Acest drept de ctitorie transmis pe orizontală în familia Sturdza, de la o ramură la alta, pune în evidență o concepție specifică asupra „neamului” și a înrudirilor, solidaritatea tradițională fiind una remarcabilă. Un mecanism asemănător poate fi remarcat în cazul diplomei de înnobilare conferite la 1670 de Mihail Apaffi, principele Transilvaniei, lui Ilie Sturdza. Statutul de nobil s-a transmis nu urmașilor direcți, ci fraților săi și descendenților acestora, după cum se arată chiar în textul documentului.

Ramura principală

Pentru genealogia Sturdeștilor, deosebit de important este fiul lui Ioan, marele logofăt Sandu Sturdza, căsătorit cu Elisabeta, fiica lui Teodor Paladi.

Potrivit pisaniei, ctitorul bisericii de la 1840 a fost marele logofăt Dimitrie Sturdza și soția sa Elena, fiica marelui logofăt Theodor Balș și a Elenei P. Cantacuzino, care reprezentau ramura de la Miclăușeni¹⁹.

Logofătul Dimitrie Sturdza (1756-1846) este fondatorul bibliotecii de la Miclăușeni, tezaur de carte de o importanță covârșitoare pentru cultura română²⁰. Acest valoros fond de manuscrise și carte veche a stat la baza înființării Bibliotecii Academiei Române, prin

¹⁵ Ștefan S. Gorovei, *Contribuții la genealogia familiei domnitoare Tomșa*, în „Revista Arhivelor”, XLVIII, 1971, 3, p. 375–390.

¹⁶ Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 61.

¹⁷ *Ibidem*, p. 62.

¹⁸ Nicolae Stoicescu, *Dicționar la marilor dregători*, p. 348.

¹⁹ Anterior, Dumitrache Sturdza a fost căsătorit (1781) cu Soltana Ventura, cu care a avut două fete. Mormântul Soltanei se află la Miclăușeni.

²⁰ Costin Merișca, *Castelul de la Miclăușeni în cultura română*, Editura Cronica, ediția I, 1996, p. 31–38.

donățiile lui D. A. Sturdza (de la Miclăușeni) și Constantin Sturdza-Șcheianul. Pentru pasiunea sa bibliofilă Nicolae Iorga l-a denumit pe Dimitrie Sturdza „Molia Aurită”. Bătrânul cărturar a prezidat comisia de familie întrunită la 1842 pentru a cerceta și redacta *Genealogia familiei Sturdza*, tipărită la inițiativa domnitorului Mihail Sturdza.

Elena Balș-Sturdza (1771-1843), soția lui Dimitrie Sturdza, este înmormântată la Bărboi. Este interesant că cei doi soți au preferat să aibă locul de veci în Iași și nu la reședința de la Miclăușeni, unde construiseră o biserică, în anii 1823-1824²¹. Aceasta avea dublul hram de „Bunavestire” și „Sfinții Voievozi” (Mihail și Gavril). Pentru acest lăcaș a fost adusă la Miclăușeni icoana Maicii Domnului provenită de la Paraclisul Cetății Neamțului.

Un portret votiv al Sturdzeștilor care au ctitorit biserica Bărboi nu s-a păstrat. La biserica din Miclăușeni există o asemenea pictură pe pânză, de mari dimensiuni, în care sunt zugrăvite patru personaje din familia Sturdza²² (Fig. 3). Această lucrare pare să fie adusă însă din biserica de la Ruginoasa, după ce Sturdzeștii au vândut respectiva moșie, după 1850.

Alexandru Sturdza (1803-1849), era fiul lui Dimitrie Sturdza de la Miclăușeni.

El s-a căsătorit, la 1831, cu Ecaterina (Catinca), fiica logofătului Costache Sturdza de la Ruginoasa și a Elenei, fiica logofătului Iordache Cantacuzino-Pașcanu²³. Astfel s-au reunit cele două ramuri ale familiei Sturdza. Potrivit călătorului rus Porfirie Uspenschi (1846), fiul lor, Alexandru a cumpărat marmura pentru masa altarului bisericii Bărboi. El s-a remarcat în iunie 1848, când l-a înfruntat pe Talaat-Efendi, comisarul Porții Otomane, venit la Iași pentru a restabili ordinea în urma revoluției ce se manifestase în capitala Moldovei. Alecu Sturdza a decedat la 1849, probabil de holeră, fiind înmormântat în biserica de la Miclăușeni (Fig. 14).

Deși ctitorii principali sunt Sturdzeștii de la *Miclăușeni*, în naosul bisericii Bărboi se află mausoleul de marmură (Fig. 6) dedicat Sturdzeștilor de la *Ruginoasa*. Aceștia sunt Sandu Șt. Sturdza (1758-1831) și soția sa Ecaterina (1767-1835), fiica domnitorului Constantin Moruzi, ctitorii bisericii de la Ruginoasa²⁴. Mausoleul a fost construit de fiul lor, Costache Sturdza, locotenent domnesc la 1842, comanditarul actualului palat de la Ruginoasa (Fig. 5). Aici se află și mormântul Smarandei (1775-1845), fiica lui Sandu Sturdza, căsătorită cu marele vistiernic Alecu Balș. Explicația acestui fapt poate fi unirea celor două ramuri prin căsătoria lui Alexandru Sturdza de la Miclăușeni cu Ecaterina Sturdza de la Ruginoasa.

Din biserica Bărboi lipsesc mormintele din ramura domnitorului Mihail Sturdza; membrii acestei linii au preferat ca loc de veci mănăstirea Frumoasa, în virtutea înruderii lor cu domnitorul Grigore II Ghica, ctitorul aceluia lăcaș. Marele ban Dimitrie Sturdza a fost căsătorit cu Ruxandra, fiica domnitorului amintit. Astfel, fiul acestuia, marele logofăt Grigore Sturdza, a fost înhumat la biserica mănăstirii Frumoasa, unde fiul său, domnitorul Mihail

²¹ Cf. Constantin Cleopa Nistor, *Miclăușenii – trecut, prezent și perspectivă*, Editura Doxologia, 2007. Costin Merișca, *op. cit.*, p. 36.

²² Sorin Iftimi, *Cel mai vechi portret al familiei Sturdza. De la frescă la șevalet*, în volumul *In honorem Mircea Ciubotaru*, coord. Lucian-Valeriu Lefter, Mihail-Bogdan Atanasiu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 217-232.

²³ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 38.

²⁴ Theodor Râșcanu, *Ruginoasa. Povestea unui castel blestemat*, Ed. Vremea, București 1939; Boris Crăciun, *Ruginoasa*, Editura Junimea, Iași, 1969; Sorin Iftimi, *Istoria reședinței de la Ruginoasa*, în *Doamna Elena Cuza - un destin pentru România*, coord. Aurica Ichim, Mircea Ciubotaru, Sorin Iftimi, Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, 2011, p. 55-67.

Sturdza, a amenajat ulterior un impunător mausoleu. Domnitorul Mihail Sturdza, aflat în exil, a construit capela ortodoxă română „Sfântul Arhanghel Mihail”, din orașul Baden-Baden, Germania. El a ales, în cele din urmă, ca locul său de veci să fie în mausoleul amenajat în această biserică.

Cu toate acestea Mihail Sturdza, este prezent și la Bărboi. El este amintit în pisanie, ca domnul în timpul căruia s-a reconstruit biserica Bărboi (1844). Mai mult, în pronaosul bisericii, pe partea dreaptă, se află un acrosoliul (spațiu funerar) în care este zugrăvită icoana Sf. Mihail, ca un omagiu simbolic dedicat domnitorului.

Ramura secundară

Din marele spătar Sandu Sturdza descinde nepotul omonim, marele spătar Sandu Sturdza, căsătorit cu Maria Bogdan. Aceștia sunt părinții domnitorului Ioan Sandu Sturdza (1822-1829), a cărui piatră de mormânt se păstrează în biserica Bărboi (Fig. 7, 8). Tot aici a fost înmormântată și soția acestuia, Doamna Ecaterina Rosetti-Roznovanu.

Sturdzeștii înmormântați la Bărboi:

- Ecaterina Sturdza (1764-1849) fiica marelui vornic Nicolae Rosetti-Roznovanu; căsătorită în 1786 cu boierul Ioniță Sandu Sturdza, viitorul domnitor al Moldovei. A decedat la 27 ianuarie 1849;
- Sandu Sturdza (1758-1831) fiul marelui vornic Ștefan Sturdza; proprietarul moșiei Ruginoasa și ctitorul Bisericii domnești din Ruginoasa;
- Ecaterina Sturdza (1767-1835) născută în Fanar, fiica lui Constantin Moruzi, domnitorul Moldovei (1777-1782) și sora lui Alexandru Moruzi, domnitor al Moldovei (1792-1793, 1802-1806) și al Munteniei (1793-1796, 1799-1801); s-a căsătorit la București, la 3 iulie 1773, cu marele vistiernic Alexandru (Săndulache) Sturdza.
- Zoe Rosetti (m.1832) născută Sturdza, căsătorită mai întâi cu spătarul Iordache Ramadan și din 1809 cu marele vornic Dracache Rosetti, poreclit Baston (1771-1841). S-a îmbolnăvit în timpul epidemiei de holeră din 1831 și a murit la Iași;
- Elena Sturdza (1771-1843) fiica marelui logofăt Teodor Balș și sora prințesei Safta Brâncoveanu; s-a căsătorit în 1785 cu marele logofăt Dimitrie Sturdza-Miclăușeni;
- Smaranda Balș (1775- 1845) provenită din familia Sturdza de la Ruginoasa; s-a căsătorit la 21 iunie 1798 cu marele vistiernic Alexandru Balș (d. 1832)
- Alexandru Mihail Sturdza (1794-1849)

B. Mitropolitul Grigore de Irinopol, ctitorul de la 1840

Grigore Irinupoleos, ctitorul actualei bisericii, de la 1840, s-a născut în 23 ianuarie 1764 în insula Efes, fiind numit la botez „Gheorghe”. El a primit cinul monahal în insula Samos, cu acest prilej dobândind și numele de „Grigore”. Apoi și-a continuat studiile în insula Patmos, sub îndrumarea lui Daniile Kerameos (din Kios). În anii următori a ajuns la Constantinopol, unde a intrat sub protecția patriarhului Neofit al VII-lea, care l-a ajutat să devină, pentru doi ani, protosinghel al Mitropoliei din Silivria²⁵.

²⁵ Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *op. cit.*, p. 11.

Grigore a ajuns să studieze la Academia Domnească din București, ca discipol al lui Lambros Fotiadis. Apoi și-a completat studiile, urmând cursuri de filologie în Germania. La 1792 a părăsit Bucureștiul, stabilindu-se la Focșani, în obștea grecească a Mănăstirii Sf. Ioan. În acest oraș el fost profesor al copiilor banului Alexandru Hangerli²⁶. Grigore a plecat apoi la Constantinopol, unde a fost profesorul copiilor lui Constantin Hangerli, viitorul domn al Valahiei, până în 1801.

Grigore a revenit în Moldova, la Focșani, unde a slujit ca egumen al mănăstirii Mera (1802-1806)²⁷, iar ulterior ca proegumen la Golia (1803). Din 1808 este amintit în documente ca „epitrop al mănăstirilor din Moldova închinat Sfântului Munte”²⁸. Denumirea sub care este cunoscut, de „*Mitropolit al Irinupoleosului și Vatopedului*” este un titlu onorific pe care îl dobândeau epitropii generali ai metoacelor mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos²⁹.

În 1810, pe timpul administrației rusești din Moldova, Grigore era egumen al Goliei și s-a ridicat, în fruntea grecilor din mănăstirile închinat, împotriva mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, instalat prin voința forțelor de ocupație. Pentru aceasta a fost exilat în Rusia, la Reazan, la biserica „Schimbarea la Față”³⁰. Ierarhul a revenit curând la Iași în 1812, unde a continuat să fie egumenul Goliei.

În 1821 a izbucnit la Iași mișcarea de eliberare a Greciei coordonată de „Eterie”, în frunte cu prințul Alexandru Ipsilanti. Grigore Irinupoleos a sprijinit activ această mișcare, făcând parte din comitetul de coordonare a revoluției. Mișcarea fiind reprimată de Imperiul Otoman, toți cei implicați au fost nevoiți să părăsească Moldova. Grigore de Irinopol a urmat valul de refugiați care au trecut la est de Prut, în gubernia rusească Basarabia (întemeiată la 1812). Domnii fanarioți au pierdut tronul principatelor, iar mănăstirilor grecești le-au fost confiscate moșiile, care au trecut în administrarea Statului (1822-1828).

Stabilit la Chișinău, Grigore de Irinopol continua să dețină calitatea de exarh al mănăstirilor grecești din Moldova, devenită mai mult onorifică, pentru câțiva ani. În 1825 a fost numit de mănăstirea Vatoped ca responsabil al mănăstirilor athonite din Moldova: Golia, Bărboi, Mera, Precista (Galați) și Răchitoasa. El putea să administreze moșiile din Basarabia ale mănăstirilor grecești, proprietăți ce nu au fost confiscate de stat. La 1828, considerând că „vremurile tulburi au trecut”, a dispus să fie readuse la Iași odoarele mănăstirii Golia, refugiate la Chișinău. În acest an obștile de monahi greci au revenit în mănăstirile pe care le deținuseră anterior în Moldova.

La Chișinău, Grigore (deținător al titlului onorific de „Mitropolit”) îl secunda pe mitropolitul Basarabiei, Dimitrie Sulima. Când acesta se afla în diverse deplasări, Grigore de Irinupoleos îl înlocuia cu succes la oficierea serviciilor religioase curente din capitala Basarabiei. În anii respectivi, Grigore a primit o referință oficială de loialitate față de autoritățile rusești³¹. În anul 1829 el a fost decorat cu Ordinul rusesc „Sf. Ana clasa I”.

În Basarabia, mitropolitul Grigore Irinupoleos a prezidat „*Comitetul salvării grecilor căzuți în prizonieratul otoman*”, fiind și trezorierul organizației. La 1841 el a fost decorat de

²⁶ *Ibidem*, p. 11 -12.

²⁷ *Ibidem*, p. 15.

²⁸ *Ibidem*, p. 17.

²⁹ *Ibidem*, p. 14.

³⁰ *Ibidem*, p. 23.

³¹ *Ibidem*, p. 56.

regele Otto I al Greciei cu „Ordinul Mântuitorului” pentru meritele sale legate de revoluția de la 1821 și de sprijinirea familiilor patrioților greci lovite de evenimentele respective³².

În istoria Greciei, Grigore Irinupoleos este prețuit ca o mare personalitate ce a sprijinit financiar construirea și funcționarea a numeroase școli din Patria-Mamă, a sprijinit pe cărturarii greci ai vremii sale și a susținut mișcarea de eliberare a grecilor³³.

În 1833, după 12 ani de ședere la Chișinău, Grigore Irinupoleos a revenit pentru o vreme la Iași, unde rezida la Mănăstirea Golia, vechiul centru administrativ al mănăstirilor din Moldova închinată la Muntele Athos³⁴. În anii 1841-1844 el a fost *proestos* al mănăstirilor Golia și Bărboi, sau „efor al mănăstirilor vatopedine”, administrator al averilor din Moldova ale acestora.

În anii următori Grigore de Irinopol și-a dovedit calitățile sale de administrator și gospodar al mănăstirilor grecești. El a demarat ample reparații la biserica mănăstirii Golia (1838), cu refacerea picturii și a catapetesmei³⁵. De aceea, în biserică se păstrează un portret votiv al acestuia, restaurat recent. Tot el a amenajat și paraclisul cu hramul „Brăul Maicii Domnului”, la etajul Stăreției din incinta mănăstirii Golia³⁶. Catapeteasma acestuia a fost repartizată ulterior bisericii din satul Prisăcani, județul Iași³⁷.

Contribuția sa la reconstruirea bisericii Bărboi (1840-1844), este menționată în pisanile păstrate³⁸. Rolul său în reconstruirea bisericii este mult mai important decât lasă să se înțeleagă inscripțiile respective. Avem convingerea că planul arhitectonic athonit al bisericii a fost o inițiativă și o manifestare a voinței acestuia. În această direcție, decizia trebuie să fi fost influențată de faptul că biserica a fost reconstruită, în mare parte, cu cheltuiala Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos (chiar dacă era vorba de veniturile mănăstirilor grecești din Moldova). Un portret al mitropolitului Grigore se păstrează pe peretele de vest al pronaosului Bisericii Bărboi (Fig. 27).

Activitatea de ctitor a lui Grigore de Irinupoleos nu s-a rezumat la reconstruirea bisericii Bărboi și la lucrările de la Golia, ci a fost ceva mai amplă. Mitropolitul Grigore a ridicat o nouă biserică în satul Osoi, jud. Iași, căreia i-a dat hramul de „Sf. Grigore Teologul” după numele său³⁹. El a construit și o altă biserică în gubernia Basarabia, la Trebujeni, în ținutul Orheiului (la Orheiul Vechi)⁴⁰.

Grigore de Irinopol s-a stins din viață la 3 ianuarie 1846, la vârsta de 82 de ani⁴¹. El a fost înhumat inițial, cu toate onorurile, în Catedrala Mitropolitană „Nașterea Domnului” din centrul Chișinăului. În memoria sa, strada din Chișinău pe care a locuit a fost denumită „Irinopolskaia” (ulterior a fost redenumită „Octavian Goga”)⁴². După bombardamentele

³² *Ibidem*, p. 56.

³³ *Ibidem*, p. 58.

³⁴ *Ibidem*, p. 57.

³⁵ *Ibidem*, p. 59.

³⁶ *Ibidem*, p. 59.

³⁷ C. Bobulescu, *O viață trăită, viață de paraclise*, Chișinău, 1932, p. 141-142.

³⁸ Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *op. cit.*, p. 58-59.

³⁹ N. Stoicescu, *Repertoriul localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Editura Litera, 1974, p. 450.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 870.

⁴¹ Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *op. cit.*, p. 60.

⁴² *Ibidem*, p. 62.

sovietice din 1941 Catedrala Mitropolitană fiind serios afectată, piatra de mormânt a lui Grigore de Irinopoleos a fost mutată la biserica Ciufli (*Sf. M. Mc. Teodor Tiron*) din Chișinău, unde se află și astăzi⁴³.

*

Recapitulând cele câteva date privitoare la statutul Mănăstirii Bărboi din Iași, se impune sublinierea câtorva idei. Deși era închinată la Muntele Athos, pisania menționează înălțarea acesteia în vremea domnitorului Mihail Sturdza și a lui Veniamin Costachi mitropolitul Moldovei. Este interesantă această raportare la autoritățile locale, moldovenești și nu la ierarhi contemporani de la Constantinopol sau Muntele Athos, cum s-ar fi întâmplat dacă mănăstirea ar fi beneficiat de un statut de „extra-teritorialitate”. Domnul aflat în scaun este menționat în pisaniile tuturor bisericilor construite în timpul domniei sale, acesta fiind deținătorul „dreptului de ctitorie”, concedat diversilor particulari. Teoretic, prin închinare la locurile sfinte, mănăstirile grecești ieșeau de sub autoritatea Mitropolitului Moldovei, dar și acest fapt se dovedește a fi relativ.

Arhitectura grecească a monumentului se datorează modelului athonit impus de mitropolitul Grigore de Irinopoleos. Acest model face din biserica mănăstirii Bărboi un monument-unicat pentru teritoriul Moldovei istorice. În același timp, adoptarea modelului grecesc nu a fost un doar act de voință individuală sau un simplu accident în evoluția arhitecturii eclesiastice din Moldova. Această realizare se profilează ca o expresie arhitectonică a unui fenomen cultural-religios care s-a manifestat vreme de patru secole. Este vorba de închinarea mănăstirilor din Moldova la Locurile Sfinte, pentru sprijinirea vieții creștin-ortodoxe în teritoriile aflate sub „Turcocrăție” și de realitatea existenței obștilor monahale grecești în Țările Române. Această colaborare istorică româno-grecească oferă un subiect comun, demn de interes, pentru ambele națiuni.

Până la secularizarea averilor mănăstirești, realizată în decembrie 1863, în domnia lui Alexandru Ioan Cuza, mănăstirea Bărboi s-a aflat, deopotrivă, sub epitropia ctitorilor din familia Sturdza și sub autoritatea mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos. După 1863, mănăstirea Bărboi a devenit biserică de mir, statut pe care îl deține și în prezent.

III. BISERICA MĂNĂSTIRII BĂRBOI DIN IAȘI

Prima biserică (1615-1840).

Biserica „Sf. Apostoli Petru și Pavel” din Iași a fost construită pe la 1615, deci cu jumătate de secol înainte de a fi închinată la Muntele Athos (1669). Ca și celelalte biserici ale mănăstirilor închinat din Moldova, biserica Bărboi a urmat un plan autohton, fără legătură cu destinația ulterioară, de „mănăstire grecească”. Nu se cunoaște o descriere sau o reprezentare din secolele XVI-XVII a acestei bisericii, nici măcar obișnuita imagine din portretul votiv. Monumentul trebuie să fi trecut însă în secolul XVIII fără modificări majore. Îmbunătățiri și reparații a realizat domnul Grigore Ghica al II-lea, pe la 1730⁴⁴. Cronicarul

⁴³*Ibidem*, p. 65.

⁴⁴ Florin Marinescu, Mănăstirea Sfinții Petru și Pavel din Iași (Bărboi), în „Monumentul”, 2008., p. 174.

Ioan Neculce a scris despre realizările domniei lui Grigore Ghica: „în al treilea an de domnie s-a făcut pace din toate părțile⁴⁵. Mănăstirea Frumoasa și Curtea domnească (turnul porții, cișmele, feredeie, grajduri), case frumoase la Galata și repararea chiliilor de la Bârnova. „Așijdere și la Bărboiu au făcut turn și au acoperit-o”⁴⁶. Și alte multe sfinte biserici au dres și au tocmnit. Putem reține că Grigore II Ghica a refăcut acoperișul bisericii Bărboi. Este posibil ca acoperișul bisericii să fi fost stricat de vechime, sau de recentul război (eventual să fi fost topit pentru „plumbi”). În privința turnului amintit (probabil o clopotniță), nu este clar dacă acesta se afla pe locul de acces în incinta mănăstirii sau a fost alipit vechii biserici. Mai probabilă este această a doua variantă.

Unele reparații trebuie să se fi făcut după cutremurul din 1738, când se știe că s-au prăbușit „cubelele” bisericii Golia, din Apropiere. Nu se cunoaște nici o însemnare care să arate cum a făcut față Bărboiul acestui mare seism.

La 1811, când s-a făcut catagrafia averii mănăstirii Bărboi, se consemna faptul că exista o „biserică de piatră nouă, dar în multe locuri crăpată”⁴⁷. Aceste fisuri trebuie să se fi datorat marelui cutremur din 1803, când au căzut turlle mai multor biserici din Iași. S-a păstrat o însemnare despre distrugerea bisericii Bărboi la 1821, în timpul reprimării mișcării eteriste de către turci. Este o scurtă scrisoare a mitropolitului Veniamin Costachi către mitropolitul Grigorie al Eracliei (Irinupoleos, n.ns.), prin care îl îndemna de a nu se întoarce curând la Iași din Basarabia, spre a nu păți ceva de la turci, fiind cunoscut ca aderent al Eteriei: „Despote, Biserica Bărboiul au stricat-o până în temelie, după pâra ce au făcut jidovii plângere asupra lui Meftodie”⁴⁸. Acest Methodie a fost egumenul mănăstirii Bărboi între 1813-1825. Este greu de crezut că biserica Bărboi a fost reconstruită din temelii după 1821.

Se știe că în anii următori, pe timpul domniei lui Ioan Sandu Sturdza (1822-1828), călugării greci au fost alungați din mănăstire, ca represalii pentru implicarea lor în mișcarea de eliberare a Eladei, condusă de prințul Ipsilanti. Ar fi fost un bun prilej pentru cel dintâi „domnitor pământean” să demareze asemenea lucrări de refacere prin care să își manifeste calitatea de ctitor. Aceasta ar explica mai bine de ce domnitorul a ales această biserică ca necropolă personală.

Singura descriere sumară a bisericii vechi este considerată referirea episcopului Melchisedec: „Vechea biserică a lui Bărboiu a existat până pe la anul 1837, când am văzut-o și eu. Ea avea forma obișnuită a bisericilor moldovenești și *deasupra două turlle, din care unul era clopotniță*”⁴⁹. Se știe astfel că biserica Bărboi (1615) nu a urmat modelul bisericii Galata (1584), care avea două turlle (pe naos și pronaos), așa cum se va întâmpla cu bisericile mănăstirilor Trei Ierarhi (1638) și Cetățuia (1672). Biserica mănăstirii Bărboi trebuie să fi fost mai

⁴⁵ Grigore al II-lea Ghica a fost domn al Moldovei de patru ori: 26 septembrie 1726 - 5 aprilie 1733, 16 noiembrie 1735 - 3 septembrie 1739, octombrie 1739 - 13 septembrie 1741 și mai 1747 - aprilie 1748.

⁴⁶ Ioan Neculce, *Letopisețul Moldovei de la Dabija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat*, partea II, Domnia lui Grigore Vodă Ghica, p. 383-390.

⁴⁷ Constantin N. C. Tomescu, *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău*, p. 92. În „Arhivele Basarabiei”, an IV, nr. 2, aprilie-iunie 1932, Chișinău, 1932, p. 92.

⁴⁸ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 145. În aceeași epistolă se mai arată că biserica Banu fusese transformată în pulberărie pentru tunuri, iar la Metocul Maicilor „fac bucate pentru ortale”.

⁴⁹ Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice privitoare la 48 de biserici din Moldova*, București, 1885, p. 262-270. Informație preluată și de N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, 1913, p. 217.

asemănătoare, ca plan, cu mănăstirea Bărboi, înălțată de voievodul Miron Barnovschi (1628).

Însemnarea lui Melchisedec poate da un nou înțeles mențiunii cronicarului Ion Neculce. Probabil că biserica pe care a construit-o vornicul Bărboi la 1615 era una simplă, doar cu o turlă pe naos⁵⁰. La 1730, când a refăcut acoperișul bisericii, probabil că Grigore II Ghica a prelungit-o, alipindu-i turnul-clopotniță deasupra intrării. Astfel, aceasta a dobândit înfățișarea cunoscută de episcopul Melchisedec, la 1837.

Biserica actuală (1840)

Prima sursă privitoare la zidirea noului lăcaș este reprezentată de pisania pusă de ctitori. În cazul bisericii Bărboi, s-au păstrat chiar două asemenea inscripții, una la exterior și alta în interiorul bisericii. Pisană din interior, pictată deasupra ușii de intrare, este cea mai amplă: O reproducem după Dossios: „În timpul domniei prea piosului Domnitor și Principe al Moldovei întregi, Mihai Grigore Sturdza, arhiepiscop fiind Prea Sfințitul Mitropolit Veniamin s-a construit din temelie și s-a ridicat această prea frumoasă și dumnezeiască biserică, care este închinată memoriei glorioase a prea slăviților apostoli Petru și Pavel, și s-au săvârșit prin cheltuiala sfintei și slăvitei mănăstiri împărătești și patriarhale Vatopedion de la Sfântul Munte, pentru veșnica pomenire a fericitorilor și neuitaților ctitori și a neamului întreg a preanobilei familii Sturdza, care a închinat Sfânta Mănăstire Bărboi marii și sfintei Mănăstiri Vatopedion, spre iertarea păcatelor lor. Această cheltuială s-a făcut prin multă muncă și sudoare a prea smeritului Mitropolit Irinupoleos și Vatopedion Grigore, pentru mântuirea sa sufletească, cu concursul și supravegherea fără odihnă în tot timpul zidirii a Arhimandritului și Exarhului Dionisie Vatopedinos. S-a săvârșit în anul mântuirii 1844, în luna ianuarie. S-a zidit prin arhitectul Andrei și tovarășii săi, Atanasie și Gheorghe greci din eparhia Sisaniōn”. (Fig. 14)

Gazeta ieșeană „Albina Românească” arată că de ziua hramului: „Marți, 29 iunie 1843 s-a făcut sfințirea solemnă a bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel. A oficiat mitropolitul Apamias⁵¹, înconjurat de înaltul cler și în prezența arhiepiscopului și mitropolitului Grigore Irinupoleos, Domnitorului M. Sturdza și a ministrului Dinlăuntru și a mai multor boieri însemnați. Această biserică se află sub epitropia familiei Sturdza (...) a suferit foarte mult pe urma cutremurului din 1829 și pentru a împiedica surparea a fost nevoie de a se zidi din nou. Întreprinderea acestui lucru a fost încredințată arhitecților greci care au făcut biserica după stilul bizantin, cu o soliditate cu care se deosebesc toate zidurile vechi. Biserica Bărboiul este o înfrumusețare rară a orașului nostru⁵².

Vizitând capitala Moldovei, al 1846, călătorul rus Porfirie Uspenski (1846) scria că „Mănăstirea Bărboi, a fost zidită de un oarecare cneaz Ioan Bărboiul. Biserica de acum, cu numele Sf. Apostoli, este întemeiată, după cum glăsuiește inscripția, la 1 iulie 1838, fiind săvârșită și sfințită la 29 Iunie 1843, în domnia lui Mihail Grigore Sturdza, în zilele luminatului mitropolit moldovean Veniamin, pentru pomenirea neamului Sturdzeștilor, care au închinat-

⁵⁰ Este mai probabil ca biserica vornicului Bărboi de la 1615 să fi fost construită fără turlă pe naos. Această turlă putea să fi fost adăugată într-o epocă ulterioară.

⁵¹ Ruxandra Beldiman, *Episcopul Filaret Apamias Beldiman, ierarh moldovean și ctitor mai puțin cunoscut*, în „Acta Moldaviae Meridionalis” (AMM), XXV-XXVII/2, 2004-2006, p. 294-305.

⁵² „Albina Românească” Iași, joi, 1 iunie 1843.

o Vatopedului din Athos. Vatopedul a clădit-o cu cheltuiala sa, sub privigherea episcopului Irinopolului, Grigorie, și a arhimandritului Dionisie. Jertfiri de sume din alte părți pentru acest sfânt lucru nu s-au făcut, afară: de 200 ducați olandezi de la logofătul Dimitrie Sturdza (1839) și 30 de la fiul său, Alexandru, pentru cumpărarea plăcii de marmoră de la sfânta masă. Biserica e foarte frumoasă, înaltă, luminoasă, largă. E înfrumusețată cu două rânduri de coloane de marmoră. Tâmpla (catapeteasma, n. ns.) încă nu-i urâtă. Pe peretele dinspre apus al bisericii sunt zugrăviți ctitorii. După încredințarea egumenului, mănăstirea aduce un venit de 2.000 florini. Câteva odăi din ea se dau cu chirie”⁵³.

O descriere relativ detaliată a bisericii noi se află într-un document din 10 decembrie 1863, întocmit cu ocazia secularizării, numit *Catagrafie de binale și starea Mănăstirii Bărboi*.

„1. Sfântul lăcaș este zidit din piatră cioplită cu 5 turnuri, 5 cruci de fier și poleite, acoperit cu tiniche, vărut pe dinafară, pe dinăuntru zugrăvită toată în chipul testamentului și **zugrăveală cu ulei**, bolta așezată pe 8 stâlpi, din care 4 sunt de marmură și 4 de piatră șlefuită și pe jos pardosită cu marmură. Și 4 stâlpi iarăși de piatră șlefuită care sunt afară lângă ușă și pe dâșii așezat frontonul și deasupra cu o cruce mare de fier și poleită. La antret sunt **două ușe, una de fier în două canaturi și una pe jumătate de sticlă și jumătate de lemn, iarăși în două canaturi, deasupra căreia este un arc de cercevele de sticlă colorată (?)**; o ușă la altar, tot de fier; 11 ferestre mari, cu gratii de fier și cu câte două rânduri de cercevele de stejar și **vopsite roșu**; 24 de ferestre la 5 turnuri, 5 ferestre la cafas, în fața bisericii și 2 ferestre de antret și acestea au și gratii de fier. Biserica este jur-împrejur cu zid de piatră”⁵⁴.

Având în vedere că descrierea datează la doar două decenii de la reconstruirea bisericii în această formă, credem că cele mai multe detalii înregistrate aici arată starea originală a monumentului. Ferestrele cu lemnăria vopsită în roșu amintesc de un element specific bisericilor de la Sf. Munte Athos.

Episcopul Melchisedec, la 1885, arăta că „egumenul grec de atunci a dărmătat (biserica veche, n. ns.) și a făcut-o pe aceasta actuală. O biserică destul de frumoasă, în stil bizantin: un pătrat lungăreț cu ferestri mari, cu acoperișul plan și ornat cu cinci mici cupole deasupra. Înăuntru cu două rânduri de coloane, în număr de opt, patru de marmură iar patru de zid, vopsite marmuriu; ele despart bolta și biserica în trei părți; cu un altar spațios”⁵⁵.

*

Un fenomen istoric manifestat în secolele XVI-XVIII a fost închinarea masivă a unor mănăstiri din Moldova la „Locurile Sfinte”: Sf. Mormânt de la Ierusalim, Muntele Athos și Muntele Sinai. Aceasta a presupus scoaterea mănăstirilor respective de sub păstoria Mitropoliei Moldovei, așezarea în aceste lăcașuri a călugărilor greci și direcționarea veniturilor a sute de moșii pentru susținerea lăcașurilor ortodoxe rămase în zona turcocratiei. În mod paradoxal, acest important fenomen de civilizație nu a cunoscut, în Moldova, o manifestare și în domeniul arhitecturii eclesiastice. Este adevărat că multe dintre mănăstirile închinare erau lăcașuri construite în stilul moldovenesc, mult înainte de decizia de a fi

⁵³ Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova*, București, 1947, p. 381.

⁵⁴ *Catagrafie de binale și starea Mănăstirii Bărboi* (1863), DJANI, Mitropolia Moldovei, dos. 89/1863, f. 23.

⁵⁵ Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice*, p. 262-270.

închinat către mănăstirile grecești, dar nici cele edificate ulterior momentului închinării nu a urmat modele grecești. Dacă în Țara Românească bisericile inspirate din planul de „cruce greacă” sunt o prezență obișnuită, în Moldova situația era diferită. Doar despre mănăstirea Sf. Sava din Iași, construită în prima sa formă (1583), de către călugării veniți de la Ierusalim, s-a spus că urma planul de cruce greacă⁵⁶; prin reconstruirea bisericii Sf. Sava, la 1625, a rezultat un edificiu cu cupole aplatizate, în genul celor din zona mediteraneană și balcanică. Modelul a rămas însă doar o prezență exotica în capitala Moldovei, nefiind urmat de nici o altă ctitorie ulterioară.

Abia după 1840, biserica Bărboi din Iași a fost reconstruită după planul preluat de la bisericile athonite. Biserica Bărboi a devenit „Vatopedul din Moldova”, aducând la Iași și formele arhitectonice și programe iconografice de la Muntele Athos. *Prin reconstruirea bisericii Bărboi în noua înfățișare, influența culturală a mănăstirilor grecești a dobândit și o expresie arhitecturală.* Putem spune că această construcție târzie, realizată cu puțină vreme înainte de retragerea călugărilor greci din Moldova (1863), reprezintă un fel, „testamentul” arhitectonic al acestui fenomen istoric al închinării mănăstirilor către Locurile Sfinte ale Ortodoxiei (Fig. 9, 10).

Monumentul de arhitectură rezultat a fost suficient de bine apreciat pentru ca imagini fotografice ale sale să fie solicitate pentru a fi expuse, în iunie 1890, la *Expoziția de Arhitectură de la Turin (Torino)*, fiind considerate reprezentative pentru Iași, alături de imagini ale bisericii Trei Ierarhi.

Acum câteva decenii, arhitectul Gh. Curinschi-Vorona arăta că „o construcție în care se regăsesc atât trăsături ale clasicismului cât și cele ale romantismului este biserica Bărboi (...). Biserica, clădită pe la 1841 (...) reprezintă o replică actualizată a tipului de edificiu de cult răspândit pe muntele Athos: un plan care derivă din crucea greacă înscrisă, alungit însă cu două travee și completat cu abside laterale. Volumul simplu al edificiului, realizat, după tradiții bizantine, din șiruri decorative de piatră fățuită și cărămidă, este încununat de cinci turla cu cornișe festonate. În interior, cei patru stâlpi centrali și pardoseala sunt de marmură. Spre deosebire de caracterul bizantin al bisericii, pridvorul ei, realizat cu ajutorul unor coloane dorice, este în acord cu arhitectura clasică a timpului, iar turnul-clopotniță, dispus izolat, prin adoptarea unor elemente neogotice, recurge la o formulă ce aparține curentului romantic”⁵⁷.

Planul bisericii, inspirat din cel de „cruce greacă”, a fost adaptat pentru destinația de mănăstire, menită să slujească unei obști relativ numeroase de monahi; necesitățile erau diferite față de cele ale unei biserici de mir, parohiale. Altarul foarte spațios (ca și la Golia) reprezintă o astfel de adaptare. Arhitectura bisericii Bărboi nu reprezintă o soluție locală, ci o replică a modelului athonit. Muntele Athos și-a format în arhitectură un stil specific; planul bisericilor se caracterizează prin dezvoltarea dublului narthex (pronaos), format din

⁵⁶ Nicolae N. Pușcașu, Voica Maria Pușcașu, *Biserica „Sfântul Sava” din Iași. Monografie arheologică*, Editura Trinitas, Iași, 2005, p. 9 foto 2, Biserica și temeliile celei anterioare. S-a susținut că planul primei biserici de la Sf. Sava era în cruce greacă (p. 120).

⁵⁷ Gheorghe Curinschi, *Monumentele de arhitectură din Iași*, Editura Meridiane, București, 1967, p. 52.

mesonyktikon și *lithi*⁵⁸. A doua parte a pronaosului devine un spațiu liturgic în care la praznicele mai importante se face o procesiune în pronaos însoțită de rugăciuni numită *Lithie*.

În cazul de față, modelul bisericii Bărboi pare să fi fost dat de biserica principală a mănăstirii Vatoped, chiar dacă nu poate fi vorba de o copie fidelă. *Katholikonul* mănăstirii Vatopedion are hramul „Buna Vestire a Maicii Domnului”. Aceasta este o biserică de tip athonit, având dimensiunile exterioare de 13,50 x 21,10 metri. Structura exterioară și interioară este tipică pentru bisericile din așa-numita „Școală constantinopolitană”. Sfântul lăcaș este acoperit de bolți semicilindrice pe brațele crucii și pe zonele sanctuar. Pe peretele de sud este mormântul fondatorilor, într-un *acrosolium*.

O contribuție originală a modelului de la Iași sunt cele două abside laterale ale naosului, menite să ofere mai mult spațiu pentru ritualul săvârșit în cadrul unei obști monahale relativ numeroase.

*

Biserica Bărboi este zidită din piatră de talie, alternând cu asize din cărămidă, după vechea tehnică bizantină. Un asemenea parament în care alternează piatra și cărămida mai este prezent la Iași doar la biserica mănăstirii Galata. Aceasta a fost zidită de Petru Șchiopul, primul domn muntean ajuns pe tronul Moldovei, la sfârșitul secolului al XVI-lea (1584)⁵⁹. Galata este considerată o sinteză de arhitectură moldo-munteană, în care partea muntenească a adus și asemenea elemente provenite din arhitectura vechiului Bizanț, mai bine păstrate în zona balcanică. De remarcat faptul că, deși Galata a oferit modelul de biserică domnească pentru următorul secol, a fost reprodusă doar forma ei, fără a se perpetua stilul de zidărie ce alterna cele două materiale de construcție.

Biserica este o construcție de plan dreptunghiular, cu două mici abside în dreptul naosului, care sunt mai scunde decât înălțimea zidurilor, terminându-se în semicalote înainte de a ajunge la nivelul cornișei. Absidele sunt flancate de pilaștri angajați, sprijiniți pe soclu. Aceste abside reprezintă o notă de originalitate a monumentului față de modelele athonite (Fig. 13, 14).

Ferestrele bisericii, de mari dimensiuni, luminoase, se termină prin arce „în plin cintru”. Pe fațada de sud, în dreptul altarului, se află o ușă de acces, situată deasupra a șapte trepte de piatră.

Coronamentul bisericii este alcătuit din cinci turle poligonale. Turla centrală are o bază pătrată și este încadrată de patru turle mici, cu baze octogonale, prea scunde în raport cu înălțimea zidurilor și cu diametrul lor. Turla centrală are opt ferestre simple, terminate în semicerc la partea superioară. Turlele mici au câte patru ferestre, de aceeași formă, alternând cu patru ocnițe oarbe.

Accesul în biserică se face prin fațada de apus, prin cinci trepte de piatră, de formă semicirculară. Pridvorul deschis (*exonartexul*) este marcat de un portic format din patru coloane sobre, de formă dorică (toscană?), pe care se sprijină cinci arce „în plin cintru”. Pe

⁵⁸ Petru Sofragiu, *Iconografia pronaosurilor de la bisericile din Muntele Athos, Serbia și Moldova în secolele XIII – XVI*, teză de doctorat, conducător științific prof. univ. Tereza Sinigalia, Universitatea de Arte „George Enescu” Iași, Facultatea de Arte Vizuale și Design, 2013.

⁵⁹ Gheorghe Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, în *BCMI*, XXI, 1928.

acestea se sprijină cafasul bisericii, luminat de cinci ferestre (două dispuse lateral); această încăpere este boltită longitudinal, în semicilindru. Deasupra cornișei se află un mic fronton triunghiular, decorat cu „ochiul atotevăzător”; frontonul este flancat pe laturi de două vase decorative, de piatră.

Sub portic, pe peretele de vest al bisericii, se află icoana hramului bisericii, reprezentând pe Sfinții Petru și Pavel, purtând în mâini biserica Bărboi. Aceasta are o pisanie în limba greacă, terminată cu o frază în limba română (cu grafie chirilică): „Această sfântă icoană s-a sculptat de mâna proprie a arhitectului acestui sfânt lăcaș, Andrei Karidis (1841)”. Această icoană este așezată pe o mai amplă pictură în frescă, amplasată în lunetă. Fresca reprezintă scena „Buna-Vestire a Maicii Domnului” care este hramul Vatopedului de la Muntele Athos, biserica-mamă a Bărboiului (Fig. 11). O reprezentare similară poate fi identificată și deasupra intrării în biserica Golia din apropiere, un altă locaș închinat, de asemenea, la Mănăstirea Vatoped. În cazul Goliei însă, scena Bunei-Vestiri este redată nu în pictură, ci în basorelief, pe marmură (Fig. 12). În ambele cazuri referința este la hramul katoliconului Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos.

Sub pisania cu icoana hramului și inscripție în limba greacă, se află o a doua pisanie, scrisă în limba română, cu caractere chirilice: „Acest Sfânt lăcaș a Bărboiului, unde să prăznuiește soborul sfinților Apostoli, s-au prefăcut din temelie acum în anul 1841 cu cheltuiala din veniturile acestei monastiri și cu ajutorul marelui logofăt Dimitrie Sturdza și a soției sale Elencu, prin sălința, sânguința și osteneala Mitropolitului Grigore Gricopoleos (*sic!*) și a boierilor Sturdzeștilor ctitori acestei monastiri, spre vecinica pomenire a lor și a tot neamul”. Placa de marmură a acestei pisanii, prin dimensiuni și forma coroanei decorative, pare să fi fost prelucrată inițial pentru a servi ca lespede de mormânt; încă de nouă, destinația acesteia a fost schimbată în pisanie.

Interiorul bisericii este un spațiu foarte generos, interesant prin arhitectura sa specială, deosebită de a celorlalte biserici din vechea capitală a Moldovei. Spațiul interior este împărțit în trei nave, din care una centrală și două laterale, de mai mici dimensiuni. Acestea sunt demarcate de două rânduri a câte patru coloane; primele și ultimele, mai impozante, sunt din piatră marmorată, terminate prin capiteli doric; colanele din mijloc lucrate în marmură, sunt mai suple și sunt încoronate de capiteli ionice. Acestor șiruri de coloane le corespund două șiruri de pilaștri angajați, prinși în cadrul pereților laterali ai bisericii. Pe aceste coloane și pilaștri a fost construită o adevărată rețea de arce pe care se sprijină bolțile „în cruce”.

Turla centrală, aflată deasupra naosului, este prismatică la exterior și cilindrică la interior. Aceasta se sprijină, prin patru arcade largi și a pandantivilor, pe cele patru coloane de marmură, cu capiteli ionice. Pe navele laterale, mai înguste, se înalță câte două turle mici, cilindrice la interior, care încadrează absidele naosului.

Pardoseala bisericii este din marmură cenușie, precum cea provenită din insula Marmara, din apropierea Constantinopolului. Doar cercetările de specialitate vor putea stabili, în urma analizelor, dacă aceasta este, într-adevăr, sursa marmurei folosite la biserica Bărboi.

„Roata vieții / Roata norocului”. O moștenire athonită

În partea dreaptă a pronaosului bisericii Bărboi se află o piatră funerară de la 1850 cu inscripție în limba greacă, concepută în spiritul vechilor epigrame funerare din secolul

fanariot: „Lui Fermonius Filaret Anastasie al meu/ Credinciosul meu soț, a fost distins cu rangul de Aga/ Născut în Bizanț din părinți bogați/ Cari a avut o creștere și învățătură forte bună/ A trăit cinstit cincizeci și patru de ani/ A murit ca un adevărat creștin/ Lăsând în sufletul meu un doliu fără seamăn/ Ah Dumnezeu! ajută să înceteze și viața mea/ Și iarăși să ne unească acest pământ/ Ca să trăim fără suflet împreună. În 23 ianuarie anul 1850”. „Doresc învierea morților și viața veșnică ce va să vie. Amin” (Fig. 15).

Ceea ce reține atenția în mod special nu este inscripția funerară, ci basorelieful acesteia, cu reprezentarea unei cugetări profunde asupra sensului existenței umane: „Roata vieții”. Această roată simbolică este o metaforă multiplă a „trecerii”, ce reușește să cuprindă laolaltă teme precum curgerea timpului, norocul schimbător și moartea. Efemeritatea și zădărnicia vieții omului este o temă de reflexie care a însoțit dintotdeauna gândirea umană. Poate cea mai veche consemnare a acestei cugetări s-a păstrat în scrierile lui Anacreon: „Viața omului se învâрте, instabilă, precum roțile unui car”. Această cugetare își va pune amprenta asupra discursului filosofic, literar sau iconografic din toate epocile. Tema a făcut carieră în arta Europei medievale, atât în decorațiile de piatră ale catedralelor cât și în paginile manuscriselor miniaturate, dar și în universul frescelor post-bizantine.

„Roata Vieții” ilustrează ciclul vârstelor omului, temă patronată inițial de Chronos. „Roata Lumii”, reprezintă o meditație asupra „Norocului” (bun sau rău), care urcă sau coboară pe om; „Fortuna labilis”, omul ca jucărie a hazardului. Aceste teme ale gândirii antice au fost preluate de filosofia creștină, sub diverse forme.

Modelul spațiului post-bizantin este sistematizat în capitolul „Cum se înfățișează viața cea deșartă a lumii acesteia” din manualul lui Dionisie din Furna⁶⁰, care condensează informația câtorva secole de pictură athonită⁶¹. În *Erminia* acestui teolog de la Muntele Athos este descris modul în care trebuie să fie înfățișată „Roata Lumii”. În amintitul manual de pictură scena este completată de imaginea mormântului și a iadului destinat sufletelor păcătoase: „Dedesubtul rotundului închipuie un mormânt și în el un balaur mare care ține în gură un om cu fața în jos (care se ivește până la mijlocul său), și lângă el Moartea, și aceasta înlăuntrul mormântului, cu o coasă mare agățată de gâtul moșneagului, pe care îl trage în jos”. O compoziție asemănătoare este păstrată în caietul de modele al lui Radu Zugravu, editat de Teodora Voinescu⁶².

Într-un articol publicat în 1934, Maria Golescu a fost primul autor care a introdus în literatura de specialitate scena „Roata Vieții” de la biserica Bărboi⁶³. Este vorba despre piatra de mormânt care a aparținut nu unui monah, ci unui mirean, pe nume Fermonius Filaret Anastasie, născut la Constantinopol, într-o familie bogată, care i-a asigurat o educație foarte bună. În capitala Moldovei, el a dobândit rangul de agă; a decedat în 1850, la vârsta de 54 de ani. Deși inscripția nu face nici o referire la tema basoreliefului, „Roata Vieții” reprezintă o meditație

⁶⁰ Dionisie din Furna, *Carte de pictură*, tradusă de Smaranda Bratu Stati și Șerban Stati, București, 1979, p. 246-247.

⁶¹ Cristina Bogdan, *Nestatornica roata a lumii și primejdiile ei valuri* (1), „Cultura”, București, nr. 235, din 6 august 2009.

⁶² Teodora Voinescu, *Radu Zugravul*, Editura Meridiane București, 1978. O altă reprezentare a temei a fost studiată de Anca Elisabeta Tatay, *Gravura Roata Vieții din Calendarul pe 100 de la Buda, din 1814*, Librăria. Studii și cercetări de bibliologie, VIII, Târgu-Mureș, 2009.

⁶³ Maria Golescu, „Roata lumii”, în „Revista Istorică Română” (*RIR*), vol. IV/1934, p. 297.

provenită din orizontul spiritual al unui grec educat din capitala Imperiului Otoman⁶⁴. Aceasta poate fi considerată atât o moștenire a gândirii medievale, bizantine (deci conservatoare), cât și o manifestare a sensibilității moderne („*memento mori*”), specifică romantismului, curent ce se manifesta în Moldova la jumătatea secolului al XIX-lea.

Reprezentarea de la Iași combină cele două teme: „Roata Vieții” și „Roata Lumii”, siluetele umane fiind schițate în linii destul de generale, fără a particulariza etape de vârstă sau attribute ce țineau de statutul social. Șapte personaje, corespunzând celor șapte „popasuri” vieții omenești din scrierea lui Dionisie din Furna. Roata este trasă de sfori de doi îngeri înaripați. Sub ea este înfățișat Iadul, sub forma monstrului Leviathan, având gura larg deschisă, pentru devorarea victimelor. Scena înfricoșătoare are și semnificația „Judecății de Apoi”.

Examinând piatra sepulcrală de la biserica Bărboi, se poate constata că aceasta este o placă de marmură albă cu vinișoare gri, caracteristice materialului extras din insula Marmara, aflată nu departe de Constantinopol. Eleganța deosebită a basoreliefului, calitatea artistică a lucrăturii, indică probabilitatea ca aceasta să nu fi fost executată al Iași, ci, la Constantinopol, localitatea de origine a celui înhumat. Totuși, este necesară o analiză comparativă a acestui basorelief cu cel al icoanei Sfinților Petru și Pavel sculptate în marmură, semnată de Andreas Karidis.

IV. PICTURA MURALĂ A BISERICII BĂRBOI

Dacă biserica veche a mănăstirii Bărboi (1615) a avut o pictură interioară, înainte de 1670, aceasta trebuie să fi urmat iconografia locală, a unei simple biserici de mir. După ce acest lăcaș a fost închinat la Vatoped, este posibil ca pictura interioară să fi fost adaptată, fie și parțial, la noua situație, potrivit dorinței călugărilor greci.

Edificarea noii biserici, la 1840, a necesitat o altă abordare a programului iconografic, din două motive: planul nou, neobișnuit, al bisericii și statutul de mănăstire. Manualul clasic al vechilor zugrăvi era *Erminia picturii bizantine a lui Dionisie din Furna*, întocmită în secolul XVIII⁶⁵. Dionisie (1670-1745) era, el însuși, un călugăr de la Muntele Athos, iar opera sa este o manifestare a spiritul athonit. Pictura interioară a bisericii Bărboi reflectă însă, într-o manieră mult mai directă modelul athonit, ceea ce face ca acest lăcaș să poată fi numit „Vatopedul de la Iași”. Fără a fi neapărat o copie fidelă a katolikonului mănăstirii Vatoped, biserica Bărboi din capitala Moldovei reflectă, în numeroase chipuri, realitățile de la Athos.

O ilustrare a acestei realități este și faptul că în interiorul bisericii Bărboi, pe balustrada cafasului, se păstrează o frumoasă reprezentare a *Mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos* (Fig. 16). Modelul acestei imagini poate fi astăzi identificat. Nu a fost nevoie de un desen realizat la fața locului special pentru pictura de la Bărboi. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au circulat numeroase gravuri reprezentând mănăstiri athonite, imprimate în tipografiile occidentale. Imaginea Mănăstirii Vatoped care a servit ca model

⁶⁴ Tema este prezentă și în literatura română veche, atât în poemul filosofic „*Viața Lumii*” a lui Miron Costin, „*Viața lumii*”, cât și în „*Ceasornicul Domnilor*”, scriere occidentală tradusă de Nicolae Costin.

⁶⁵ Cf. Dionisie din Furna, *Erminia picturii bizantine*, Editura Sophia, București, 2000.

pentru pictura de la Iași este o gravură care a cunoscut cel puțin două ediții diferite: *Vatopedi monastery*, Vienna, 1767 și *Vatopedi monastery*, Venice, 1792⁶⁶. Ambele tipărituri au textul doar în limba greacă, ceea ce arată că, deși au fost tipărite la Viena și Veneția, imaginile se adresau spațiului răsăritean, ortodox (Fig. 17, 18).

*

Se știe că lectura programului iconografic al unei biserici trebuie începută din registrul superior, începând cu cupola naosului și conca altarului. Fără a ne propune o descriere detaliată, trecem în revistă doar câteva necesare repere. Cupola centrală, de deasupra naosului, are reprezentarea lui Iisus Pantocrator, binecuvântând cu mâna dreaptă, iar în stânga ținând *Evanghelia*. La baza cupolei, pe pandantivi, sunt reprezentați cei patru evangheliști: Marcu, Matei, Luca și Ioan. În bolta pronaosului, este pictat Dumnezeu Tatăl, înconjurat de heruvimi, serafimi și „puteri” cerești⁶⁷.

În absidele laterale sunt pictați sfinții militari, deasupra cărora urmează diferite reprezentări din viața Mântuitorului, precum *Pogorârea Sf. Duh*, *Nașterea Domnului*, *Botezul Domnului* ș.a. În conca altarului este înfățișată Maica Domnului cu Pruncul în brațe, înconjurată de soborul sfinților și îngerilor.

Specific unei biserici mănăstirești este lungul șir de călugări-sfinți athoniți pictați în Registrul I al dublului-pronaos (Fig. 19, 20). Aceste modele, care stăteau în fața călugărilor greci de la Iași asigurau o legătură permanentă a obștii de la Iași cu biserica de origine. Un registru asemănător, potrivit pentru analogii, se află și în interiorul bisericii Golia, această mănăstire fiind, după cum se știe, centru administrativ pentru toate mănăstirile din Moldova, închinată la Multele Athos.

Pentru edificare, ne propunem o enumerare a sfinților athoniți zugrăviți în Registrul I de la biserica Bărboi. Toate inscripțiile care însoțesc pictura sunt în limba greacă.

Peretele de vest

În cadrul ușii sunt zugrăviți arhanghelii Mihail și Gavriil, care străjuiesc intrarea în biserică, iar la partea de sus a peretelui de vest se află o lungă pisanie pictată, scrisă în limba greacă.

Dreapta: Aghios Ioannikios (ctitor), în cadrul ferestrei Simeon Studitul și Daniil Studitul, iar spre scara ce urcă în cafas Aghios Pafnutios, Aghios Ioannikios, Aghios Pahomios.

Stânga: Grigore Vatopedinul (Irinopoleos), ctitor, în cadrul ferestrei Efrem Studitul și Theodoros Studitul, Aghios Pavlos.

Pronaos I (mesonyktikon)

Peretele de nord: Aghios Eut... Vatopedinos, Aghios Aftanasios, Aghios Antonios, Aghios Teodosios Okoinvara, Aghios Savvas, Aghios Eutimios.

⁶⁶ Markos Kampans, *The Printmaking Tradition on Mount Athos*, în „Orthodox arts journal”, 9 March, 2015 <http://www.orthodoxartsjournal.org/the-printmaking-tradition-on-mount-athos/> (accesat la 11 02 2016).

⁶⁷ *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, cu o introducere de Vasile Drăguț și Corina Nicolescu, Editura Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974, p. 378.

Peretele de sud: Aghios Eudokimos Vatopedinos, într-o nișă (acrosoliu) Sf. Arh. Mihail, Aghios Siloanos Vrefofilax, Aghios Grigorios Palamas.

Pronaos II (lithie)

Peretele de nord: Aghios Antonios, Aghios Ioannis, Aghios Pantilegimos, Aghios Trifon.

Peretele de sud: trei sfinți – Aghios Maximos, Aghios Ilarionos, Aghios Torionos (?) – având partea inferioară acoperită de cavoul de marmură al familiei Sturdza.

Naos:

Absida de nord: Aghios Gheorghios Ioaninon, Aghios Savvas Stratilatis, Aghios M. Mt. Andreas Stratilatis, Aghios M. Mt. Serghios, Aghios M. Mt., Teodoros Stratilatis, Aghios Mega Martirus Teodoros Tiron, Aghios Mega Martiros Gheorghios.

Absida de sud: Aghios Mga. Mrt. Dimitrios, Aghios Mga. Mrt. Eustratios, Aghios Mga. Mrt. Nestor, Aghios Mga. Mrt. Mercuros, Aghios Mga. Mrt. Artemios, Aghios Mga. Mrt. Areta, Aghios Mga. Mrt. Iacovos.

Tot pe pereții laterali ai naosului, lângă catapeteasmă, sunt zugrăviți Sfinții Împărați Constantin și Elena (nord), precum și Aghios Nikolas, Aghios Spiridon.

Cafas:

Acest spațiu este rezervat unor teme tradiționale. Un subiect specific, care ocupă întreaga lățime a peretelui de vest, este cel al sfințelor mucenice și martire. Șirul acestora începe pe peretele de nord, cu sfințele Teodora, Eufrosina, Pelaghia și continuă cu friza peretelui de vest: Nosia Xenii, Nosi Elisaveta, Matrona, Makrina. În poziție centrală sunt reprezentate martirele Eugenia, Anastasia, Iuliana, Ecaterina, Varvara, Marina, Hristina. Subiectul continuă pe perețele de sud cu „Nosia Mara...”, încheindu-se cu „ava Zosima”.

De o tratare deosebită se bucură cele șapte Sinoadele Ecumenice, aici fiind întâlnite compoziții ample pe această temă, atât pe boltă cât și pe pereți.

Studii recente au evidențiat că o temă specifică katolikonului de la Vatoped este prezența, în această zonă a bisericii a unor scene ilustrând patimile lui Iisus, fapt unic între bisericile de la Muntele Athos⁶⁸. În cafasul de la Bărboi sunt zugrăvite cel puțin două scene din viața lui Iisus, dar fără legătură cu Ciclul Patimilor.

*

În ocnita funerară (*arcosolium*) de pe perețele nordic al pronaosului este înfățișat **Sf. Mihail în glorie** (*Biruiitorul*) (Fig. 21). Icoana zugrăvită poate fi o reverență către Mihail Sturdza, în domnia căruia a fost înălțată actuala biserică. Modelul direct al acestei imagini este preluat de la Muntele Athos⁶⁹. Am putut identifica o litografie care reproduce o icoană athonită, aproape identică, dar aceasta este datată în 1858, ulterior picturii de la biserica Bărboi (Fig. 22). Este evident că cele două reprezentări se raportează la același model athonit.

⁶⁸ Petru Sofragiu, *Iconografia pronaosurilor de la bisericile din Muntele Athos, Serbia și Moldova în secolele XIII – XVI*, 2013.

⁶⁹ Markos Kampanis, *The Printmaking Tradition on Mount Athos*, în loc. cit.

Prototipul îndepărtat al acestei compoziții pare să fie icoana pictată de Guido Reni, la 1636, pentru biserica Santa Maria della Concezione din Roma (Fig. 23), reprodusă ulterior în mozaic la altarul Sf. Mihail din biserica St. Petru de la Vatican⁷⁰. O copie a celebrei icoane se afla și în colecția lui Mihail Sturdza. La 1836, G. Lemeni, pe atunci student la „clasa de zugrăvitură” a Academiei din Iași, a dăruit domnitorului, de ziua acestuia, „icoana Sf. Arhanghel Mihail, desenată și litografiată după aceea a slăvitului Guido Reni”⁷¹.

În rândul sfinților athoniți din pronaos, o prezență semnificativă este reprezentarea Sf. Grigore Palamas (1296-1359) călugăr la Muntele Athos, devenit arhiepiscop de Tesalonic⁷². Moaștele sale se păstrează la Thessalonik. Acesta este considerat unul dintre cei mai însemnați teologi ai Ortodoxiei, apărător al doctrinei isihaste (care a dobândit și numele de „palamism”).

Portretele votive

Peretele de vest al pronaosului găzduiește, de obicei, portretele ctitorilor. Deși ampla inscripție pictată deasupra ușii de intrare amintește și de ctitorii din familia Sturdza, acest fapt nu și-a găsit și o expresie grafică, într-un portret votiv. Am arătat că doar în biserica de la Miclăușeni se păstrează un asemenea portret de grup, care oferă o sugestie despre cum ar fi putut să arate vechiul portret mural de la Bărboi⁷³. Acea pictură pare să fie legată de ramura de la Ruginoasa a Sturdzeștilor și nu de ramura de la Miclăușeni, implicată în reconstruirea bisericii Bărboi. Un portret al logofătului Dimitrie Sturdza nu este cunoscut, dar pentru fiul său Alecu Sturdza, o asemenea imagine de epocă, pictură de șevalet, se păstrează tot în biserica familiei, de la Miclăușeni.

Singurul portret votiv păstrat în biserica Bărboi este al mitropolitului Sf. Grigore Irinopoleos, exarhul mănăstirilor din Moldova închinată la Muntele Athos (Fig. 27). El este cel care a impus modelul grecesc al arhitecturii bisericii și tot el a alocat cea mai mare parte a resurselor necesare pentru construirea sfântului lăcaș⁷⁴. Portretul ajunsese să fie destul de deteriorat, după cum se poate vedea din fotografiile de epocă, dar a fost readus în stare bună cu prilejul restaurării din anii 1980. Un alt portret mural al mitropolitului Grigore Irinopoleos se află la biserica Mănăstirii Golia, unde acesta este zugrăvit pe peretele de vest, lângă ctitorii din familia logofătului Golia, la 1838. Starea de conservare a celui de-al doilea portret a fost însă mult mai precară (Fig. 28). Deși pictura bisericii Golia a cunoscut o restaurare recentă, în 2015, nu s-au putut recupera detaliile acestui portret.

La restaurarea din anul 1985, în partea dreaptă a ușii a fost pictat portretul Patriarhului Teoctist, devenit nou ctitor, prin sprijinul foarte important acordat lucrărilor făcute pentru

⁷⁰ Paul Maria Baumgarten, *Basilica of St. Peter* în *The Catholic Encyclopedia*, vol. 13, New York, Robert Appleton Company, (1912) 5 Aug. 2014.

⁷¹ Constantin A. Stoide, *Ceva despre viața și opera pictorului G. Lemeni*, în vol. *Patrimoniu național și modernizat în societatea românească: instituții, actori, strategii*, coord. Dumitru Ivănescu și Cătălina Mihalache, Editura Junimea, Iași, 2009, p. 303.

⁷² Dumitru Stăniloae, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, ed. II, Editura Scripta, 1993.

⁷³ Sorin Iftimi, *Cel mai vechi portret al familiei Sturdza. De la frescă la șevalet*, în volumul *In honorem Mircea Ciubotaru*, Iași, 2015.

⁷⁴ Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *op. cit.*, p. 58-59.

readucerea bisericii la înfățișarea de astăzi (Fig. 26). În pictura inițială pe acel loc era zugrăvit Sf. Ioanikie, așa cum se poate vedea dintr-o fotografie anterioară (Fig. 25).

*

Această prezentare sumară a picturii murale din interiorul bisericii Bărboi evidențiază semnificația deosebită a programului iconografic, care are un mare grad de originalitate pentru Moldova. Practic, mitropolitul Grigore Irinupoleos a adus la Iași întreaga panoplie de sfinți athoniți a căror vieți exemplare reprezentau modele de urmat pentru monahii din obștea de la Bărboi. Mai multe dintre temele religioase reprezentate în pictura din biserica de la Iași își regăseau modelele directe în icoane și zugrăvitori aflate în mănăstirile de la Muntele Athos. Dacă în domeniul arhitecturii a fost remarcată de multă vreme expresia athonită a bisericii Bărboi, nu a existat o analiză a picturii murale care să evidențieze exact aceeași realitate: importarea universului iconografic athonit în vechea capitală Moldovei. Pictura întregeste în mod fericit arhitectura bisericii, fiind un veșmânt croit în același stil și în aceeași epocă. Este o realizare care nu a fost posibilă la alte mănăstiri închinare la Athos, precum Trei Ierarhi sau Golia, unde arhitectura mai veche a impus și stilul picturii.

Nivelul artistic ridicat precum și starea de conservare bună sporesc valoarea acestei picturi murale. Realizată cu puțin timp înainte de secularizare, pictura de aici poate fi considerată un adevărat „cântec de lebedă” a unei epoci care se afla la apusul ei: prezența monahilor athoniți în Moldova, începând cu secolul al XVII-lea și legătura spirituală stabilită, pe această cale, între capitala Moldovei și Muntele Athos. Această scurtă prezentare oferă argumente pentru necesitatea aprofundării studiului asupra picturii murale a Bisericii Bărboi.

V. CATAPETEASMA, ICONOSTASELE ȘI MOBILIERUL DE CULT

A. *Catapeteasma bisericii*

Despre construcția catapetesmei bisericii s-au păstrat câteva informații documentare în arhiva mănăstirii Vatoped de la Muntele Athos, cercetată de istoricul Florin Marinescu. Acesta a publicat rezumatul unui document prin care un anume *Neculai Gracar* (sau *Grânar*) se înțelegea cu arhimandritul Dionisie, de la care primise o sumă de bani pentru a săpa (= a sculpta) catapeteasma și alte lucruri în biserica Bărboi. Într-un alt document, din 1840 noiembrie 18 (nr. 9414) se dau amănunte referitoare la contractul dintre „săpătorul” cu acest nume și egumenul mănăstirii Bărboi, pentru executarea catapetesmei „cu tot meșteșugul săpătoriei” după „shedionul” dat de egumen, a două strane, una arhierească și una domnească, un amvon și un proschinetar, tot după planul egumenului. Tot el va mai lucra patru iconostase pentru patru icoane la stâlpii bisericii și un *cuvuclion* la pristolul altarului mănăstirii Golia, cu trei turnuri deasupra⁷⁵. Stoleria va fi lucrată de *Petrea stolerul*. Egumenul îi va da toate cele necesare și odăi pentru lucru în mănăstirea Bărboi. Pentru toate acestea sculptorul va primi 13.400 de lei, dintre care 1.400 de lei ca avans⁷⁶.

⁷⁵ Florin Marinescu, *Mănăstirea Sfinții Petru și Pavel din Iași (Bărboi)*, în „Monumentul”, 2008, p. 78.

⁷⁶ *Ibidem*.

În Arhivele ieșene se păstrează o *Catagrafie* a mănăstirii Bărboi din anul secularizării, 1863, care oferă alte câteva detalii. Se consemna că exista: „1. O catapeteasmă a bisericii cu toată întregimea ei bună, poleită și cu șase icoane mari împărățești; 2. Două strane mari, una arhierescă și una domnească, *zugrăvite în albastru* și poleite; 3. Un amvon de fier și cu scările de fier; 4. Un iconostas cu patru stâlpi cu coroană albastră și poleite; 135. Un număr de 60 strane de lemn vopsite în negru; 136. Două strane pentru cântarea psaltilor, tot de lemn negru”⁷⁷.

*

Catapeteasma bisericii Bărboi este o realizare deosebită, atât prin amploare, cât și prin calitatea artistică. Planul diferit al bisericii, dar și dimensiunile acesteia, au influențat, într-o anumită măsură, programul iconografic⁷⁸. Registrul principal, desfășurat de o parte și de alta a ușilor împărățești, este alcătuit din opt icoane mari, în loc de șase. Acestea sunt dispuse simetric, cu icoanele împărățești pe centru. Le enumerăm, totuși, de la stânga la dreapta: Sfinții Constantin și Elena, Sf. Ioan Botezătorul, Arhanghelul Gavriil, icoanele împărățești Maica Domnului cu Pruncul și Iisus Învățător, Fecioara Maria, Sfinții Petru și Pavel (icoana de hram) și o ultimă icoană, cu Sfinții Gheorghe și Dumitru.

Registrul praznicelor, reprezentând momente din viața lui Isus, conține 19 icoane. De obicei, acestea erau dispuse de o parte și de alta a icoanei Cina cea de Taină, dar la Bărboi aceasta nu mai are un tratament privilegiat, nici dimensiuni diferite, fiind integrată în rând cu celelalte, la locul cuvenit.

Registrul celor 12 apostoli, aflat de obicei deasupra icoanelor mari, lipsește cu totul din iconostasul de la Bărboi. Faptul este notabil, pentru o biserică al cărei hram este dedicat tocmai Sfinților Apostoli Petru și Pavel.

Registrul Proorocilor constituit de o parte și de alta a Maicii Domnului Oranta, conține 14 icoane. Ultimul registru, cel al Patriarhilor din Vechiul Testament, conține cele 12 medalioane cunoscute, care flanchează icoana Sfintei Treimi, potrivit tipicului.

Considerăm că o analiză detaliată a icoanelor din catapeteasmă nu este necesară aici, dar că un asemenea studiu va trebui să fie realizat într-o lucrare monografică asupra bisericii Bărboi. În continuare vom acorda atenție câtorva icoane care dau specificul acestui lăcaș, punând în evidență legăturile cu tradiția Vatopedului și a Muntelui Athos, acolo unde este cazul.

B. Cele patru iconostase

În afară de ampla catapeteasmă a altarului, în interiorul bisericii Bărboi se păstrează și astăzi patru icoane mari, montate în iconostase speciale, despre care există informații provenite din secolul XIX. Aceeași *Catagrafie* a Mănăstirii Bărboi, din 1863, deși reprezintă un simplu inventar, consemnează detalii deosebit de interesante⁷⁹:

⁷⁷ *Catagrafie de lucrurile găsite în mănăstirea Bărboiul la 10 decembrie 1863*, DJANI, Mitropolia Moldovei, Dos. 89/1863, f. 19-22.

⁷⁸ Preot Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993; Pavel Florenski, *Iconostasul*, Fundația Anastasia, București, 1994.

⁷⁹ *Catagrafie de lucrurile găsite în mănăstirea Bărboiul la 10 decembrie 1863*, Mitropolia Moldovei, Dos. 89/1863, f. 19-22.

31. O icoană a Maicii Domnului mare, îmbrăcată cu argint, coroana tot de argint suflată cu aur, și una coroană mai mică la domnul Iisus Hristos, tot de argint și suflată cu aur, împodobită cu 90 pietre în mai multe culori, precum un broșu cu piatră verde închisă, o altă piatră mică de smarald cu 26 diamante mici primprejur, două șiraguri de hurmuz mari, un ochi, o mână și un chip, toate de argint. Icoana este așezată într-o strană mare, **zugrăvită albastru și poleită**”.

32. O iconiță mică îmbrăcată cu argint și suflată cu aur, Maica Domnului;

33. Două icoane mari îmbrăcate în argint, însă una Sf. Apostoli, cu coroanele tot de argint și suflate cu aur, și una Veșmântul (brâul) Maicii Domnului, iarăși coroanele de argint și suflate cu aur, și așezate în stranele lor, zugrăvite albastru și poleite.

34. O icoană mare Sf. Treime, de lemn vechi.

94. O icoană **Înălțarea Domnului**, mare de lemn, așezată în strana ei, **zugrăvită în albastru și poleită**.

Icoana Maicii Domnului „Esfagméni”

În biserică se află o icoană de argint, cu pietre prețioase, copie a icoanei făcătoare de minuni Εσφαγμένη de la mănăstirea Vatoped. Icoana, ferecată în argint și împodobită cu pietre prețioase, are marcat anul 1810 (Fig. 31). La 1811 s-a făcut catagrafia averii mănăstirii Bărboi, consemnându-se că „din icoanele cele mari este Maica Domnului preste tot ferecată cu argint și pe unele locuri poleită și cu 20 gălbenăși și inel⁸⁰.

N. G. Dossios, autorul care a publicat inscripția, arată că icoana de la Iași este o copie a icoanei Maica Domnului „Înjunghiata” de la Vatoped⁸¹. Maica Domnului „Esfagméni” (Fig. 32) care a servit ca model celei de la Bărboi, este una dintre cele mai faimoase icoane făcătoare de minuni ale Maicii Domnului de la Mănăstirea Vatoped. Această icoană este o frescă din secolul al XIV-lea amplasată în pridvorul Paraclisului Sfântului Dimitrie, care a fost adăugat *katholikon*-ului Sfintei Mănăstiri Vatoped⁸².

În partea de jos, icoana de la Bărboi are 13 versuri în limba greacă, dedicație din partea credincioșilor ce au contribuit la înfrumusețarea ei. Aceasta are inscripția „prin mâna lui Lavrentios Rusul preot, în anul mântuirii 1810”⁸³. Din modul în care este formulată inscripția nu este foarte clar dacă se referă la cel care a pictat-o, la argintarul care a ferecat icoana sau la comanditarul lucrării. O însemnare publicată recent, privitoare la același personaj, poate aduce o clarificare în această privință. Însemnarea are următorul conținut: „Ferecarea în argint a acestei sfinte și dumnezeiești *Evanghelii* s-a făcut cu cheltuiala sfinției sale protosinghelul Chiril din Leros, egumenul mănăstirii Bărboi, iar cu meșteșugul și mâna

⁸⁰ Constantin N.C. Tomescu, *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău*, p. 92. În „Arhivele Basarabiei” (AB), an IV, nr. 2, aprilie-iunie 1932, Chișinău, 1932, p. 92.

⁸¹ N. G. Dossios, *Studii greco-române*. Fasc. II, *Inscripții grecești păstrate în capitala Moldovei, Iași, 1902*, p. 75.

⁸² <http://www.pemptousia.ro/2013/02/cele-sapte-icoane-facatoare-de-minuni-ale-maicii-domnului-de-la-manastirea-vatoped/> site accesat la 5.01. 2016.

⁸³ N. G. Dossios, *Studii greco-române*, p. 76. După Iorga inscripția este „1810. Mâna lui Grigorie popa Russu” (Iorga, *Inscripții*, II, p. 143).

preotului Lavrintie. 1807 noiembrie”⁸⁴. Textul arată cu claritate că Lavrintie Russu a executat ferecătura în argint.

N. G. Dossios se întreba dacă „Russu” din textul inscripției este un nume de familie, sau indică etnia, fără a ajunge la un rezultat. Ne întrebăm astăzi dacă poate fi vorba de un înaintaș al poetului *Alecu Russo*? Această legătură, dacă se dovedește reală, ar putea explica de ce poetul Alecu Russo și-a găsit locul de veci în incinta mănăstirii.

Icoana „Brâul Maicii Domnului”

Inscripția grecească de pe ea arată că: „Această sfântă dumnezeiască icoană a închinării Sfântului Brâu al Maicii Domnului s-au ferecat cu argint de robii lui Dumnezeu Dimitrie Sturdza marele logofăt de Țara de Jos și soția sa Elena, fiica vornicului Teodor Balș, spre veșnica pomenire a lor și a fiilor lor și a tot neamul s-au afeorosit mănăstirii Bărboiul a familiei Sturdzești din orașul Eși, unde se prăznuiește hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel, în anul 1848 iunie”⁸⁵ (Fig. 33).

Ar fi fost de așteptat ca icoana să fie comandată și ferecată de Grigore de Irinupoleos și nu de Sturdzești. Grigore a întemeiat paraclisul cu hramul „Brâul Maicii Domnului” (31 august) de la etajul Stăreției Goliei⁸⁶. Această prețioasă relicvă a Creștinătății se păstra într-o raclă de argint la Mănăstirea Vatoped, unde fusese dăruită de împăratul bizantin Ioan VI Cantacuzino (călugărit sub numele de „Ioasaf”).

Icoana Sf. Apostoli Petru și Pavel

Inscripția de pe această icoană arată că argintul provenea de la o icoană mai veche a Sf. Ioan Prodromos („Înainte-Mergătorul”); în anul 1842 (1841?) argintul a fost topit de mitropolitul Grigore Iriunopoleos care a comandat noua ferecătură, adăugând o cantitate necesară de argint și aur⁸⁷ (Fig. 29).

Fiind icoana hramului bisericii, încă de pe vremea primei ctitorii, ar fi fost de așteptat ca boierii Sturdzești (cei dintâi ctitori) să se fi ocupat de ferecarea în argint a acesteia. Această aparentă inversare de roluri între ctitori pare a fi un „act de reciprocitate” menit să cimenteze relația dintre ctitorii greci și cei români.

Pentru toate aceste icoane ferecate în argint sunt consemnate datele la care acestea au dobândit respectivele podoabe de metal (1810, 1842, 1848). Pictura lor este însă dintr-o perioadă mai veche. Probabil că toate au făcut parte din inventarul bisericii Strurdzeștilor, anterioară anului 1840.

Icoana Înălțarea Domnului

În inventarul de la 1863 este amintită o icoană *Înălțarea Domnului*, mare de lemn, așezată în strana ei, *zugrăvită în albastru* și poleită. Icoana se păstrează și astăzi în dreapta

⁸⁴ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. III (1796-1828), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, p. 228.

⁸⁵ Inscripția a fost publicată de Gh. Ghibănescu, *IN*, 1921, fasc 1, fila 145.

⁸⁶ C. Bobulescu, *O viață trăită, viață de paraclise*, Chișinău, 1932, p. 137-143.

⁸⁷ N. G. Dossios, p. p. 76; După N. Iorga este vorba despre anul 1841 (*op. cit.*, p. 143).

pronaosului, fiind singura fără ferecătură de argint, dintre cele patru icoane mari, cu suport propriu⁸⁸ (Fig. 34).

Icoana Sf. Dimitrie din Rostov

La 1811, când s-a făcut catagrafia averii mănăstirii Bărboi, este consemnată existența unei icoane a „Sf. Dimitrie Rostovschi îmbrăcat cu argint, numai chipul cu privazurile este sade”⁸⁹. Însemnarea arată că ferecătura s-a făcut odată cu pictarea icoanei. Aceasta a dus la o soluție economicoasă: s-au zugrăvi doar părțile vizibile ale icoanei, nu și suprafața acoperită de argint. În biserica Bărboi se păstrează și astăzi o icoană mare a Sf. Dimitrie de la Rostov (Rusia), care este pictată însă în întregime și nu este ferecată în argint (Fig. 35). Aceasta este considerată de dată destul de recentă. Probabil că, odată rămasă fără veșmântul de argint, în împrejurări necunoscute, pictura icoanei vechi a fost completată, pe toată suprafața, de un alt zugrav de icoane. Altfel, ar fi greu de explicat prezența unei asemenea icoane, destul de rare, în inventarul de la 1811 al bisericii Bărboi și apoi achiziționarea recentă a unei alte icoane a Sf. Dimitrie din Rostov.

VI. REPARAȚII ȘI RESTAURĂRI ALE BISERICII BĂRBOI (1852-1988)

Pentru a străbate cu succes veacurile, monumentele de arhitectură au nevoie de consolidări și restaurări periodice. Pentru zona orașului Iași, structura solului, calitatea modestă a materialelor de construcție (mai ales piatra), activitatea seismică resimțită, precum și alți factori, duc la necesitatea ca aceste intervenții de consolidare să fie necesare cel puțin o dată la 50 de ani. Uneori necesitatea de a interveni asupra monumentelor este și mai frecventă, cauzele fiind diverse: proiect arhitectonic inadecvat climei, meșteri mai puțin experimentați, distrugerii provocate de războaie sau de calamități naturale ș.a.

Biserica mănăstirii Bărboi, reclădită la 1841 după proiectul unui arhitect și zidită cu materiale de calitate, a necesitat diverse intervenții, unele fiind consemnate în documentele păstrate, iar altele mai puțin cunoscute.

Astfel, Fl. Marinescu arată că „în anul 1852 se prevedeau reparații la biserică și la zidul exterior. Arhitect urma să fie Carol Cugler, care a și pregătit un raport către Departamentul lucrărilor publice (vezi documentul nr. 9839). Meletios, egumenul de atunci al mănăstirii, intenționa să schimbe acoperișul *ca să fie potrivit cu clima locului*. La 1 iunie 1852 s-a semnat un contract între calfa Gheorghe și o comisie formată din arhimandritul Iacov, egumenul mănăstirii Răchitoasa (și ea metoh la Vatoped), Dionisie de la Golia, exarh al Vatopedului și Meletie, egumenul mănăstirii Bărboi, pentru dărâmarea marginilor zidului mănăstirii și scoaterea plumbului ce acoperea acoperișul bisericii”⁹⁰.

⁸⁸ *Catagrafie de lucrurile găsite în mănăstirea Bărboiul la 10 decembrie 1863*, DJANI, Mitropolia Moldovei, Dos. 89/1863, f. 19-22

⁸⁹ Constantin N. C. Tomescu, *op. cit.*, p. 92.

⁹⁰ Florin Marinescu, *Mănăstirea Sfinții Petru și Pavel din Iași (Bărboi). Câteva considerații*, în „Monumentul”, 2008, p. 179. Autorul semnală: „vezi amănunte în documentul nr. 9955”, document aflat la Muntele Athos, în arhiva Mănăstirii Vatoped.

Reparații 1866

După Secularizare (1863), solicitările pentru reparațiile ce trebuiau efectuate asupra bisericilor se adresau Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. La 1 iulie 1866, preotul Știubei de la biserica Bărboi adresa o asemenea cerere de ajutor: „Domnule Ministru, pe lângă daunele făcute de uraganul din 20 iunie anul trecut (1865), o furtună întâmplată la 9/10 iulie 1866 a dat jos alte 3 table de plumb de pe unul din turnurile bisericii, care table se și păstrează. Solicită măsuri pentru reparații”⁹¹. La 31 octombrie 1867 Ministerul Cultelor scria parohului de la Bărboi pentru a transmite o copie a devizului privitor la lucrările de reparații a învelișului cupolei din mijlocul curții acelei biserici, executată în regie de către acel arhitect Cugler, prin înțelegere cu cucernicia voastră⁹². Corespondența a continuat cu scrisoare preotului Știubei, din 30 iulie 1868 către Minister:

„Precât îmi amintesc, devizul domnului arhitect Cugler relativ la reparațiile necesare bisericii, în el se vorbește despre:

A) repararea unei atenanse;

*B) Despre reparațiile necesare la biserică, și anume: a) Cupola din mijloc de acoperit cu tablă de plumb, pentru care ați și eliberat suma de 60 galbeni și care reparație peste câteva zile va fi gata; b) Acoperirea marginii inferioare a aceleiași cupole cu tablă de tiniche și c) facerea din nou a mai multor geamuri și punerea ferestrelor la turnurile acestei biserici”*⁹³.

Având în vedere lipsa de mijloace a bisericii, parohul insistă să fie efectuate cel puțin reparațiile de la punctele b) și c).

Reparații din anul 1880

Alte reparații au fost efectuate în anul 1880. Adresa Serviciului Tehnic nr. 93/9 aprilie 1880, către Dl. Prefect al Districtului Iași (Răspuns la ofiția nr. 2699)⁹⁴ cuprindea următoarele:

„Inspectând lucrările de reparații ce s-au făcut la biserica Bărboi am constatat:

- 1. S-a reparat zidul înconjurător al bisericii ce vine dinspre nord, astupându-se o porțiță;*
- 2. S-au reparat hogeagurile bisericii;*
- 3. S-au reparat trotuarul de din dos a bucătăriei îngrijitorului.*

În ceea ce privește acoperământul:

- a. S-au reparat mai multe părți din acoperământul bisericii;*
- b. S-au acoperit din nou bucătăria îngrijitorului.*

În ceea ce privește tâmplăria și lemnăria:

- a. S-au făcut din nou 21 de ferestre, din care 8 mari la turnurile bisericii;*
- b. S-au întrebuințat mai multe bucăți de lemn din nou la acoperământul bisericii;*
- c. S-au pus din nou lemnăria la acoperământul bucătăriei. Toate aceste lucrări le-am constatat că sunt bine făcute și că prețul nu este exagerat”.*

Raportul era semnat de Ing. șef. Cazaban.

⁹¹ DJANI, Parohia Bisericii Bărboi, dos. 4, f. 16.

⁹² DJANI, Parohia Bisericii Bărboi, dos. 4, f. 51.

⁹³ DJANI, Parohia Bisericii Bărboi, dos. 4, f. 108v.

⁹⁴ DJANI, Prefectura Iași, dos. 62/1880, f. 2.

Reparații din anul 1894

La 1894 iulie 23 Parohul bisericii Bărboi, iconomul C. I. Știubeiu, se adresa Primarului orașului Iași: Prin adresa nr. 1138 din 1894, Ministerul anunța parohia că de la 1 aprilie cheltuielile privitoare la plata personalului și reparațiile bisericii trec asupra Comunei (Primăriei). Preotul semnalează Primăriei că la biserica Bărboi este „neapărată trebuință de oarecare reparații, chiar în vara aceasta, atât la acoperământ cât și la părății ei pe dinafară”⁹⁵.

Epitropia Parohiei Bărboi se adresa din nou Primăriei, la 21 septembrie 1894:

„Domnule Primar, sunt trei ani trecuți de când chestiunea dărâmării zidului din dosul bisericii Bărboi a fost pusă în discuție de către dl ministru al Cultelor (sub. Nr. 12 113, din 9 septembrie 1891): înlocuirea aceluia zid cu un grilaj. Ministerul a încredințat executarea acestei lucrări ing. Irimescu, care a încetat din viață înainte de a executa aceste lucrări.

Epitropia a observat că cu o lună de zile în urmă amintitul zid s-a desființat cu totul din fundamentul lui, iar materialul rezultat din dărâmarea lui a fost transportat în altă parte, cu altă destinație. Epitropia nu a fost consultată. Astfel, biserica stă în islaz dinspre a cea latură, iar pentru înlocuirea zidului cu un grilaj nu se vede nici o mișcare. Cer primarului ca cei care au desființat zidul să fie obligați a instala grilajul de fier”⁹⁶.

Reparații din anul 1903

Epitropia Bărboi se adresa Primăriei Iași la 1 august 1903, solicitând următoarele:

1. A se văpsi atât acoperământul bisericii Bărboi, cât și acoperământul ce este deasupra celor două strane (?) ale ei, nefiind de ajuns cârpițurile ce s-au făcut pe alocuri, pentru a putea împiedica continuarea deteriorării a aceluia acoperământ, făcut de mulți ani.
2. S-a constatat (de hram, 29 iunie) că partea de jos a ușorilor de la ferestre exterioare de pe partea de nord, din cauza ploilor, a putrezit, iar tencuiala dintre zid și ușori fiind crăpată, de asemenea se cer reparații urgente.
3. Se cere a se pune din nou furcile putrede de la grilajul de lemn din jurul bisericii, amenințând a cădea. Acest grilaj fusese făcut nu demult de Primărie în locul zidului de piatră desființat și de piatra cărui zid s-a folosit Primăria urbei Iași”⁹⁷.

Restaurarea din anii 1925-1927

În arhiva Comisiei Monumentelor Istorice, aflată astăzi la Institutul Național al Patrimoniului din București se păstrează două dosare (totalizând 51 pagini) privitoare la lucrările efectuate la biserica Bărboi din Iași, în anii 1921-1949. Documentațiile sunt semnate de personalități de referință care au avut atribuții speciale în domeniul monumentelor istorice, precum N. Ghika Budești, Horia Teodoru, N. Iorga, Șt. Balș, Al. Lapedatu⁹⁸.

La câțiva ani după primul război mondial s-a pus problema restaurării bisericii Bărboi, necesitățile de intervenție fiind multiple. Pentru a proteja monumentul, s-a început cu acoperișul, pentru care s-a întocmit un deviz de refacere, în 1923. Un plan al refacerii

⁹⁵ DJANI, Primăria Iași, dos. 243/1894, f. 20.

⁹⁶ DJANI, Primăria Iași, dos. 243/1894, f. 98.

⁹⁷ DJANI, Primăria Iași, dos. 145/1903, f. 20.

⁹⁸ Comisiunea Monumentelor Istorice (1892-1948). *Inventar de Arhivă*, publicat în „Revista Monumentelor Istorice” (RMI), Anul LXVIII, Nr. 1-2/1999, p. 104, nr. 1980-1981.

acoperișului datează însă din 1925 (Fig. 38). Alte schițe arată că acum s-a dispus refacerea ferestrelor din metal, în locul vechilor ferestre de lemn (Fig. 37). Alte lucrări s-au executat în anii 1926-1927. Dosarele păstrează devize de reparații curente, oferite pentru refacerea ferestrelor, documentație privitoare la recepția lucrărilor.

Mai puțin cunoscute sunt reparațiile efectuate după al doilea război mondial. Se cunosc unele solicitări pentru diverse lucrări din această perioadă: Deviz reparații și restaurare după bombardamentul din 1944⁹⁹; deviz reparații turn clopotniță 1943, 1949. Alte lucrări de restaurare au fost efectuate în anii 1963 și 1968, dar și documentația acestei perioade a rămas necunoscută.

Restaurarea din anii 1980-1988

Marele cutremur din 1977 a afectat grav monumentul, ceea ce a impus o restaurare generală. Finanțarea necesară a fost asigurată, deși în acest an a fost desființată Comisia Monumentelor Istorice. În asigurarea mijloacelor necesare, un rol deosebit l-a avut Patriarhul Teoctist, fostul mitropolit al Moldovei, care a fost recunoscut drept ctitor al bisericii Bărboi. Lucrările de restaurare au început în anul 1980 în timpul preotului Eugen Petrescu și au continuat, după 1984 sub preotul Constantin Andrei. Acestea au fost de mare amploare, vizând toate aspectele, de la consolidare la reabilitarea picturii.

Acum a fost executată restaurarea fațadelor bisericii, cu punerea în valoare a asizelor de piatră și cărămidă (moștenire bizantină). A fost refăcut acoperișului, fiind consolidate cele cinci turlă, atât la interior cât și la exterior, prin injectări cu mortar special (Fig. 39-40). Pictura interioară a fost curățată și restaurată parțial de pictorul Ioan Preotul, ajutat de Virgil Moraru și Eugenia Naste. Acum a fost reabilitată catapeteasma, și iconostasele cu cele patru icoane. Cu același prilej a fost recondiționat vechiul mobilier bisericesc, stranele și jilțurile; a fost realizată recondiționarea în întregime a cafasului, cu refacerea scărilor de acces. În plus, a fost realizată pardosirea pridvorului cu marmură.

Clădirile din incintă au intrat în același program de consolidare și restaurare. A fost restaurat turnul-clopotniță și casa parohială (Fig. 41). Acum a fost restaurată Casa Apelor, amenajată ca aghiazmatar. Zidul de incintă a fost reconsolidat pe o lungime de 60 m.l. și refăcut din nou pe o lungime de 180 m.l. (Fig. 42) Curtea bisericii a fost sistematizată vertical și orizontal prin amenajarea aleilor de acces spre biserică, aghiazmatar și casa parohială; au fost plantați arbori și arbuști ornamentali. În curte a fost înălțată și restaurată crucea de piatră strămutată aici de pe locul unde fusese biserica Sf. Vineri, demolată cu ocazia construirii Halei Centrale.

⁹⁹ *Ibidem.*

VII. CIȘMEAUA DIN CURTEA BISERICII BĂRBOI

Alimentarea cu apă a orașului Iași a reprezentat o temă majoră care a preocupat edilitatea încă din secolele XVI-XVII. Pentru acest subiect există o serie de contribuții însemnate ale istoricilor ieșeni¹⁰⁰.

Cel care a jucat un rol deosebit în acest domeniu, în domnia lui Mihail Sturdza, a fost inginerul „hidraulic și montanist” Mihalik de Hodocin (1800-1864?), organizatorul și conducătorul Școlii de Arte și Meserii din Iași¹⁰¹. Hodocin a coordonat diverse lucrări hidraulice la Iași în perioada 1842-1847. El a înlocuit conductele de ceramică (Ciric-Golia) cu țevi de fontă (*spijă*)¹⁰². De la el s-au păstrat cele două planuri ale alimentării cu apă din sursa Aroneanu-Șapte Oameni (1843). Rețeaua de conducte alimenta 35 cișmele aflate în diverse puncte ale orașului. Hodocin a înfrumusețat capitala Moldovei cu două fântâni de fontă: *monumentul gotic* din fața Mitropoliei și *fântâna cu delfini* din fața Palatului Ocârmuirii (astăzi în Parcul „Expoziție”). Ambele au fost turnate în Moravia și aduse ulterior la Iași, fiind realizate în domnia lui Grigore Alexandru Ghica (1852).

Un document cartografic grăitor este *Planul Hidrografic al orașului Iași*, ridicat la 1843, în care este înfățișată rețeaua de cișmele publice și private care asigura alimentarea cu apă a orașului¹⁰³. De la Casa Apelor din poarta Mănăstirii Golia, apa ajungea, pe o conductă în lungime de 188 stânjeni, până la cișmeaua din ograda Mănăstirii Bărboi. Semnificativ este că cișmeaua nu a fost amplasată în zidul de lângă turnul de le intrate, ci în curte, lângă biserică. Probabil că inițial aici curgea un fir de apă ce permitea participanților la slujbă o purificare simbolică înainte de participarea la slujba oficiată în biserică.

Urmărind indicațiile de pe planul lui Hodocin, cișmeaua de la biserica Bărboi de aici nu se află în lista celor publice, ci în lista celor private. Debitul apei era de o măsură, adică o 1,3 pe minut, 150 oca pe oră sau 2520 oca în 24 de ore. De la Bărboi, apa se împărțea în trei, fiind distribuită mai departe, peste Ulița Făinei (str. Elena Doamna), spre Biserica Albă și spre casa lui I. Adamache (casa Luca, unde este astăzi Comunitatea Evreiască).

Termenul de „cișmea” pentru construcția hidraulică din incinta bisericii Bărboi este unul impropriu. De fapt, aceasta este o construcție în spirit oriental, pavilion de tip „sybilă”¹⁰⁴. În Orient se face distincție în privința instalațiilor de distribuție: *cișmele* și *sybile*. Construcție sobră, cu o eleganță discretă, este singura supraviețuire a ansamblului arhitectonic anterior anului 1840. Cornișa sybilei, element de formă neoclasică, probabil că a fost adăugată la 1840,

¹⁰⁰ Scarlat Pastia, *Despre originea apelor din Iași și lucrările privitoare la îndestularea lor cu apă*, Iași, 1898; C. Andreescu, *Știri noi asupra aducerii apei în Iași*, în „Arhiva românească”, tom III, p. 212; Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri, până la 1821*, Editura Junimea, Iași, 1974, p. 297.

¹⁰¹ Dumitru Vitcu, *Carol Mihalik de Hodocin în Moldova. Idei și fapte*, în *AIIX*, 1996, 33, p. 241-261; 1997, 34, p. 233-249; Idem, *Precursori ai modernizării societății românești: Carol Mihalik de Hodocin*, Editura Junimea, Iași, 2015.

¹⁰² Nicolae Peiu, Dionisie Simionescu, *Lungul drum al apei pentru Iași. Istoricul ducerii apei în dulcele târg*, Editura Gama, Iași, 1995, p. 51.

¹⁰³ Deși ridicat la 1842, planul a fost tipărit la Institutul „Albiniei” patronat de Gh. Asachi abia în 1854, în domnia lui Grigore Alexandru Ghica. Desenatorul planului a fost ing. Josef Rasek, cunoscut ca autor al *Planului Orașului Iași* de la 1844.

¹⁰⁴ Nicolae Peiu, Dionisie Simionescu, *op. cit.*, p. 53.

ca element de legătură cu arhitectura bisericii. Cum arăta inițial acoperișul acestui chioșc, rămâne să fie stabilit prin căutarea de analogii în spațiul oriental.

Această zidire este mult mai veche decât anul 1843, când Mihalik de Hodocin a reorganizat aducțiunea apei în capitala Moldovei. Arcele de piatră având partea de sus „în acoladă”, o caracteristică a arhitecturii orientale, specifice epocii fanariote. Arce asemănătoare au ieșit la iveală, în urma recente restaurări, la pridvorul adăugat al bisericii armenești din Iași. Reiese că inginerul hidraulic a refolosit o construcție mai veche, înlocuind doar conductele din olane (ceramice), cu țevi de fontă. Credem că inițial această fântână era un punct terminus; probabil că la 1843 el a fost folosit ca nod de distribuție a apei spre alte trei destinații.

În prezent, sybila din incinta bisericii Bărboi este o prezență unică în arhitectura vechii capitale a Moldovei, ceea ce o face cu atât mai prețioasă (Fig. 43-46). Ea a fost construită de meșteri locali, sau de meșteri veniți din spațiul oriental? Ar trebui aceasta privită ca cea mai veche supraviețuire din arhitectura vechiului ansamblu al bisericii Bărboi, sau ca singura rămasă dintr-o rețea de monumente hidraulice similare care au existat cândva în diverse puncte ale orașului, dar despre care nu avem astăzi nici un fel de informații? Toate monumentele hidraulice construite în Iași, după 1775 sunt de tip „cișmea” (precum cele de la Golia și Sf. Spiridon) și nu de tip „sybilă”.

Studierea planului hidraulic de la 1843 arată că sybila de la Bărboi era trecută (la acea dată) în categoria cișmelelor private și nu în rețeaua cișmelelor publice. Semnificativă este și amplasarea sybilei în ansamblul arhitectonic al fostei mănăstiri. Sybila este situată în apropierea bisericii și se află în raport direct cu aceasta. Sunt cunoscute asemenea fântâni rituale, cu rol de purificare, ce ofereau călătorului posibilitatea de a a-și clăti mâinile și fața înainte de a intra în spațiul sacru al bisericii. În această variantă, sybila poate fi un monument singular și nu o supraviețuire dintr-o rețea de monumente hidraulice mai vechi.

VIII. TURNUL-CLOPOTNIȚĂ DE ACCES ÎN INCINTA BISERICII BĂRBOI

Turnul-clopotniță al bisericii Bărboi este inclus pe *Lista Monumentelor Istorice* din 2004, poziția 873 având codul IS-II-m-B-03730.03, fiind datat în anii 1726-1733. Cronicarul Ion Neculce, arată că Grigore II Ghica, după al treilea an de domnie, a renovat mai multe biserici: „Așijdere și la Bărboiu au făcut turn și au acoperit-o”¹⁰⁵. Nu este foarte sigur dacă amintitul turn erau unul de intrare în incinta mănăstirii sau era un turn-clopotniță alipit bisericii mai vechi, a familie Sturdza.

Se consideră, în mod curent, că acest turn a fost construit concomitent cu biserica actuală (1840-1844), de către același arhitect, Andreas Karidis. Or, diferența de stil între biserică și turn nu poate fi explicată dacă cele două au fost edificate în cadrul aceluiași proiect. Trebuie luată în calcul ipoteza că turnul a fost edificat (în această formă), în altă epocă și de un alt arhitect. Într-un articol privitor la Mănăstirea Golia, publicat în revista „Arhitectura”, N. Gabrielescu a reprodus pisania grecească de la 1855, pusă de egumenul Meletie cu prilejul

¹⁰⁵ Ioan Neculce, *Letopiseșul Moldovei de la Dabija Vodă până la Ioan Vodă Mavrocordat*, partea II, Domnia lui Grigore Vodă Ghica, p. 383-390.

supraînălțării turnului Goliei, cu încă 17 m. În inscripția, astăzi dispărută, se menționa că *arhitectul Andreas Karidis* a făcut această supraînălțare a construcției¹⁰⁶. Chiar dacă între timp partea superioară adăugată turnului Goliei nu mai există, s-au păstrat desene ale acesteia, care permit o comparație între arhitectura celor două turnuri, atribuite lui Karidis.

Istoricul Florin Marinescu, cercetând arhiva Mănăstirii Vatoped, consemna câteva informații necunoscute până acum. Astfel, autorul ne informează că la 1859 s-au realizat lucrări la turnul-clopotniță, după un proiect aprobat de mănăstirea Vatoped. În 1862, mănăstirea se împrumută cu suma de 500 de galbeni austrieci de la ierodiaconul Iacov, pentru a reconstrui turnul-clopotniță (documentul din arhiva Vatopedului oferă și date tehnice)¹⁰⁷. Un an mai târziu, suma dovedindu-se a fi insuficientă, mănăstirea se împrumută cu alți 8.000 de galbeni, în timp ce egumenul Chiril datora sume mai mici la înalți ierarhi și la particulari. Există, deci, premise pentru a considera că turnul a fost construit, în această formă, la două decenii după edificarea bisericii.

Turnul-clopotniță actual se află în partea de nord-vest a ansamblului bisericesc (Fig. 47). El este construit în întregime din piatră fasonată, cu bolta din cărămidă. El impresionează prin zveltețea sa, fiind comparat cu un *campanilla* italian (G. M. Cantacuzino). Turnul are o bază tetragonală și patru niveluri suprapuse, care se retrag succesiv până la ultimul nivel. La primul nivel (parter), se află intrarea în curtea bisericii pe sub o boltă. De o parte și de alta a boltii se află două încăperi, în care se intră din curtea bisericii. La primul etaj se află o singură încăpere, cu două ferestre - una pe latura nordică și una pe cea sudică - arcuite, cu menou și cu câte o rozetă. La etajul al doilea se află camera clopotelor, având ferestre pe toate cele patru laturi, cu aceleași elemente decorative. La ultimul etaj se află încăperea care adăpostește mecanismul celor patru ceasuri cu cadrane circulare, câte unul pentru fiecare latură.

Recent au fost emise câteva considerații privitoare la stilul arhitectonic al turnului de la Bărboi. Astfel, se consideră că turnul a fost construit în manieră *Rondbogenstil*, în anii 1841-1844, după cutremurul de la 1829. „Cu această ocazie turnul de la intrare a fost refăcut, în stilul arcelor rotunde, de către arhitectul grec al mănăstirii, Andreas Karidis”¹⁰⁸. Se știe că *Rondbogenstil* a fost creat în căutarea unui stil național german în arhitectură; acesta era o reluare a arhitecturii romanice, ca reacție împotriva neogoticului.

Ultimul război mondial a afectat nu doar biserica, ci și turnul-clopotniță. În dosarul de la Comisia Monumentelor se regăsesc devizele reparații la turnul clopotniță corespunzătoare anilor 1943 și 1949¹⁰⁹ (Fig. 48).

Turnul a fost inclus în amplul proiect de restaurare din anii 1980. Pe perețele dinspre incintă al turnului clopotniță, în dreapta gangului de ieșire din curte, s-a amplasat o placă de piatră cu următoarea inscripție: „Turnul-clopotniță și zidurile de incintă ale bisericii Bărboi

¹⁰⁶ S. Iftimi, Aurica Ichim, *Cronica unei restaurări care a durat jumătate de secol*, în vol. *Mănăstirea Golia – 350 de ani de la sfîințirea ctitoriei lui Vasile Lupu*, Editura Doxologia, Iași, 2008, p. 201.

¹⁰⁷ Florin Marinescu, *Mănăstirea Sfinții Petru și Pavel din Iași (Bărboi). Câteva considerații*, în „Monumentul”, 2008, p. 79.

¹⁰⁸ Corina Cimpoeșu, *Artă, modă, cultură europeană în Moldova, între 1830 și 1860. Elemente ale procesului de modernizare culturală*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2013, p. 103, 134.

¹⁰⁹ *Comisiunea Monumentelor Istorice (1892-1948). Inventar de Arhivă*, publicat în „Revista Monumentelor Istorice” (RMI), Anul LXVIII, Nr. 1-2/1999, p. 104, nr. 1980.

ctitorie din prima jumătate a secolului al XVII-lea s-au restaurat între anii 1984-1986 cu fonduri acordate de Sfânta Mitropolie prin stăruința, osteneala și directa îndrumare a Înalt Prea Sfințitului Teoctist, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei.”

Este răspândită ideea că Andreas Karidis ar fi sfârșit în sărăcie, locuind în ultimii ani ai vieții sale într-o modestă cămăruță din turnul-clopotniță al bisericii Bărboi. Catagrafia din 1863 a bisericii consemnează însă o realitate diferită: în incinta bisericii sunt amintite „O pereche de case de vălătuci pe temelie de piatră, acoperită cu șindrilă, cuprinzătoare de 5 odăi, cu ușile și ferestrele lor, precum și o șură în dosul caselor, de scânduri și veche, în care case locuiește un arhitect grec ce au lucrat la clopotnița bisericii, fără a plăti vreo chirie¹¹⁰. Deci arhitectul nu a locuit în turnul porții, așa cum se spune de obicei, ci în casa de alături, modestă, dar destul de încăpătoare.

*

La 1811, când s-a făcut catagrafia averii mănăstirii Bărboi, este amintită „o clopotniță cu un clopot mare și unul mic”¹¹¹. La acea dată, informația se referea la biserica veche, anterioară anului 1840. Clopotele au putut fi însă refolosite în clopotnița nouă.

Pe clopotul cel mare din actuala clopotniță se află o inscripție în limba slavonă, care arată că acesta „cântărește 30 punduri 24 turnat acest clopot în Moscova, în uzina Dimitrie Samghina”. Clopotul este însă mai recent, întrucât turnătoria de profil de la Poceaev (Rusia) a fost înființată mult mai târziu¹¹².

Privitor la clopotele de la Bărboi, s-a păstrat o adresă către Ministerul Cultelor, din 13 iunie 1868, în care se arată că „sunt câteva zile de când s-au rupt două pante de fier de la stratul clopotului cel mare de la această biserică, încât deloc nu se poate trage acel clopot. La al doilea clopot s-a slăbit stratul, care trebuie iarăși strâns”¹¹³. În final se solicita ajutor pentru repararea clopotului.

La 30 iulie 1868, parohul bisericii Bărboi înainta o adresă către Ministrul Cultelor, prin care arăta că a sperat să poată face repararea clopotelor din bugetul cheltuielilor mărunte: „M-am adresat la un clopotar expert, care observând de aproape lucrul, a cerut 19 galbeni pentru a face din nou cele două pante de fier rupte de la clopotul cel mare, să refacă și să strângi stratul celui de-al doilea, ce se clătește, să așeze pe cel mic ce stă foarte rău și să puie un stâlp în mijlocul grinzii pe care stau amândouă clopotele cele mari cu câte un capăt, pentru că grinda este de brad, distanța forței cam mare, greutatea însemnată, încât într-o zi pot cădea ambele clopote cele mari, amenințând astfel cu mare pericol pe trăgătorii lor”¹¹⁴. Bugetul bisericii era de numai 22 lei, așa că preotul solicita fonduri de la Minister, precum și ca devizul să fie întocmit de arhitectul Cugler.

¹¹⁰ *Catagrafie de binală și starea Mănăstirii Bărboi* (1863), DJANI, Mitropolia Moldovei, dos. 89/1863, f. 23-24.

¹¹¹ Constantin N. C. Tomescu, *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău*, p. 92. În „Arhivele Basarabiei”, an IV, nr. 2, aprilie-iunie 1932, Chișinău, 1932, p. 92.

¹¹² În localitatea Poceaev (Rusia) clopotnița mănăstirii a fost construită între 1861 și 1869 după proiectul arhitectului Rastarganov. Are o înălțime de 65 de metri și poate fi văzută de la mare distanță pe colina Poceaev care la rândul ei are 70 de metri înălțime. Clopotnița are mai multe etaje și este construită separat de biserică. La etajul al treilea se află clopotele turnate în 1886 în Rusia, în renumitele ateliere ale lui Samghin.

¹¹³ Parohia Bisericii Bărboi, dos. 4, f. 99 (concept).

¹¹⁴ Parohia Bisericii Bărboi, dos. 4, f. 109.

S-a păstrat și un contract, din 2 decembrie 1868 prin care Filotei Manolovici s-a învoit cu parohul Știubei a face din nou două pante de fier ce sunt rupte la clopotul cel mare și de a așeza bine statul său; a repara și a strânge bine stratul celui de-al doilea clopot și de a așeza bine clopotul cel mic, pentru suma de 10 galbeni¹¹⁵. Banii au fost dați, prin mandat, de Ministru (D. Gusti, la 9 august 1868, București)¹¹⁶.

IX. CASA PAROHIALĂ

Casa Parohială este situată în partea de vest a incintei, aproape de turnul porții. Este o clădire din cărămidă pe temelie de piatră. Aceasta este inclusă în *Lista monumentelor istorice* având codul IS-II-m-B-03730.02. Aceasta este reprezentativă pentru arhitectura ieșeană vernaculară din primele decenii ale secolului al XIX-lea¹¹⁷.

Casa este o clădire aproape pătrată (15,70 x 14,25 m), având fațada spre răsărit (Fig. 49-52). Un indiciu de vechime este înălțimea foarte joasă a primului nivel. În loc de parter și etaj, se poate considera că inițial a fost o clădire cu demisol și parter înălțat. De aceea, în formula inițială, exista un acces direct la etaj, realizat pe exterior, prin intermediul unei scări de lemn ce urca într-un foișor (*portic*), amplasat median pe fațada clădirii. Aceasta conferea o notă de pitoresc întregii clădiri, accentuată de acoperișul de șindrilă tipic pentru casele din Iași în prima jumătate a secolului XIX, care avea o înălțime mai accentuată și streșinile foarte evazate.

În catagrafia de la 1863 este amintită „o pereche de case în care locuiește egumenul, este zidită de cărămidă pe temelie de piatră, care se cuprinde în 6 odăi sus și 4 jos, cu antreu și săliță, din care 3 odăi și antretul sunt zugrăvite și cu dușumele pe jos, cu bagdadii, însă numai cele de sus, cu ferestrele și ușile trebuitoare și acoperite cu șindrilă, precum și cu balcon din față”¹¹⁸.

Ca organizare a spațiului interior, s-a spus că această clădire avea un hol transversal, care asigura accesul în încăperile laterale (câte trei odăi de fiecare parte). Compartimentarea originală a suferit modificări în diverse epoci. Încăperea centrală, cu trei ferestre spre est, avea o lărgime prea mare pentru a fi un simplu hol (5,70 m, față de 5,00 m cât au încăperile învecinate). Această cameră avea dimensiunile unui salon (lungimea de 10,85 m). Din acest punct de vedere, funcționalitatea camerelor poate fi reevaluată.

În partea din spate, la exteriorul clădirii era alipită o pivniță (4,00 x 4,70 m). Separat de clădire, alipit de zidul de incintă din spatele casei se afla o anexă (acareturi) cu lungimea de 15,80 m, unde se afla o bucătărie (5,70 m x 4,00 m) cu plită și cuptor, alături de o încăpere cu funcția de magazie. În rând cu acestea era situată și latina.

În toamna anului 1834, în această clădire a fost întemeiată prima Școală de Fete din Moldova. În privința alegerii sediului Școlii, se arată că localul din incinta bisericii Sf. Ilie nu era propriu, iar cel de la biserica Dancu ar putea fi construit începând cu primăvara anului

¹¹⁵ Parhoia Bărboi, dos. 4, f. 146.

¹¹⁶ Parhoia Bărboi, dos. 4, f. 157.

¹¹⁷ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri, până la 1821*, ediția I, Editura Junimea, Iași, 1974, p. 347-353.

¹¹⁸ *Catagrafie de binale și starea Mănăstirii Bărboi* (1863), DJANI, Mitropolia Moldovei, dos. 89/1863, f. 23.

următor, „se găsesc însă goale casele parohiale de la Bărboi”¹¹⁹. Maica directoare (Suzana Zagură) și maica ajutătoare urmau să locuiască în încăperile aceleiași clădiri. Încă de la înființare Școala a fost pusă sub protecția Doamnei Smaranda, soția lui Mihail Sturdza.

Pe peretele exterior al acestei case a fost amplasată o placă de piatră cu următoarea inscripție: „Această casă-monument istoric s-a restaurat în întregime cu stăruința, osteneala și directa îndrumare a Înalt Prea Sfințitului Teoctist, arhiepiscop al Iașilor și mitropolit al Moldovei și Sucevei, între anii 1982-1986, cu fondurile acordate de Sfânta Mitropolie”. Dedesubtul ei se află o placă de marmură albă, de dimensiuni mai mici, cu altă inscripție: „Aici a funcționat primul „*Institut pentru Învățătura Fetelor*” din Moldova, înființat de Mihail Sturza-Voevod în noiembrie 1834”.

X. OBELISCU Bisericii Sf. VINERI (1895)

În incinta bisericii Bărboi se află un obelisc de piatră, cu vechea stemă a orașului Iași (un mic turn „roman”), a cărei inscripție arată că acesta a fost „ridicat de Primăria Iași în amintirea Bisericii Sft. Vineri, la 1895” (Fig. 53). După cum vom vedea, amintita biserică, ce se afla în apropierea Halei, a fost un lăcaș de cult important pentru istoria medievală a orașului Iași. Înaintașii au considerat că memoria acestui lăcaș merita să fie păstrată.

În 1877 s-a decis ca pe locul unde a fost sfânta masă a altarului bisericii „să se ridice un monument de zid de cel puțin 3 stâneni pătrați, înconjurat cu grilaj și deasupra cu o cruce”. Monumentul a fost realizat cu mare întârziere, abia 15 ani mai târziu; după cum se vede, forma sa este oarecum diferită față de cea descrisă inițial în documente.

S-a păstrat o imagine în care se vede locul în care era amplasat monumentul, în contextul Pieței Sf. Vineri (Hala Mare) (Fig. 54). În momentul în care s-a decis construirea blocului amintit, s-a luat măsura mutării obeliscului într-o zonă protejată. Incinta bisericii Bărboi corespundea unei asemenea cerințe.

A existat, la un moment-dat, intenția de a amenaja la Bărboi un *Lapidarium*, în care să fie aduse mai multe pietre funerare și fragmente de piatră de la vechi construcții religioase, care se aflau prin incintele diverselor biserici din oraș. Ulterior s-a renunțat însă la această inițiativă.

*

Biserica Sf. Vineri a fost monumentul care dat numele străzii devenite astăzi Bd. „Anastasia Panu”¹²⁰. O cunoscută stampă realizată de J. Rey, la 1845, înfățișează animata uliță comercială Sf. Vineri, iar în planul îndepărtat poate fi observată și silueta bisericii lui Nestor Ureche (Fig. 55). Mănăstirea era amplasată în dreptul mănăstirii Sf. Sava; pe locul ei s-a înălțat blocul care adăpostea restaurantul „Dunărea”.

¹¹⁹ Școala Normală de Învățătoare „Mihail Sturdza” din Iași (1834-1835), Presa Bună, Iași, 1935.

¹²⁰ N.A. Bogdan, în *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ed. a II-a, Iași, 1915, p. 197-198.

Aceasta a fost construită în primii ani ai secolului XVII de vornicului Nestor Ureche, pe locul unei biserici mai vechi, de lemn, cu hramul Sf. Ioan¹²¹. Ctitorul a cumpărat mai multe terenuri pentru a realiza suprafața necesară unei ctitorii importante. Probabil că în această biserică a fost înhumat și cronicarul Grigore Ureche, fiul lui Nestor. Nu s-au păstrat însă pietre funerare ale membrilor familiei Ureche.

La 1610, în domnia lui Simion Movilă, Nestor Ureche a închinat biserica sa la mănăstirea Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai¹²². Ctitorul a construit și dughene cu vad comercial la ulița Sf. Vineri, una dintre cele mai prospere artere comerciale ale Iașului (fiind situat în apropiere de Târgul Vechi și de Vama Domnească). Închirierea acestor dughene asigurau o bună sursă de venituri pentru mănăstirea Sf. Vineri.

Vreme de secole, mănăstirea a fost locuită de călugări greci, care administrau moșiile și dughenele închinat la Muntele Sinai, pentru ca din veniturile acestora să poată fi sprijinită existența comunităților creștine din Peninsula Arabică. Această mănăstire găzduia, de obicei, pe negustorii *en-gross*-iști care aduceau în capitala Moldovei cantități mari de mărfuri orientale. Documentele și inscripțiile privitoare la această mănăstire sugerează existența unui mediu foarte cosmopolit.

Înfățișarea vechii biserici Sf. Vineri (Sf. Paraschiva) este cunoscută din releveele realizate de arhitectul Ștefan Emilian, la 1877¹²³. Era o biserică simplă, de plan treflat, cu turlă pe naos și un turn-clopotniță adosat la partea de vest, spre uliță. Ferestrele puține și de mici dimensiuni stau mărturie pentru vechimea construcției. Surprinde turla de pe naos, care nu urma modelul moldovenesc, ci era construită pe modelul bisericilor din Valahia. Probabil că partea superioară a făcut obiectul unei refaceri ulterioare.

În 1863, mănăstirile închinat au fost expropriate și lipsite de vechile mijloace de întreținere. Biserica Sf. Vineri a ajuns curând într-o stare destul de șubredă. În anul 1872 deja se discuta despre necesitatea demolării bisericii. Incendiul din 1874 a agravat situația. Biserica a fost demantelată în anii 1879-1880¹²⁴. Piatra de construcție rezultată din demolarea pereților bisericii a dobândit diverse destinații. Patru „coșuri” (cărute) au fost date Primăriei Bârnova, pentru construirea unei biserici în localitate. O altă cantitate a fost pusă la dispoziția grădinarului-șef al orașului, care amenaja Grădina Primăriei, pe str. Lăpușneanu, vizavi de biserica Banu.

În incinta bisericii se afla un cimitir în care se păstrau mai multe inscripții funerare vechi¹²⁵. După dezafectare, osemintele au fost reînchinate în cimitirul de la Galata (Sf. Vasile). Pietrele cu inscripții au ajuns, în anul 1925, în incinta Mănăstirii Golia, unde

¹²¹ Maria Magdalena Szekely, *Neamul lui Nestor Ureche*, în *AIIX*, Iași, XXX, 1993, p. 666 și nota 76; Maria Magdalena Szekely, *Note despre bisericile Sf. Vineri și Tăierea Capului Sf. Ioan Botezătorul din Iași*, în „Studii și materiale de istorie medie” (*SMIM*), XIX, 2001, p. 31-38.

¹²² Adrian Marinescu, *Legături ale domnitorilor români cu Sinaiul*, *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian”*, Editura Universității din București, anul VII, 2007, pp. 232-244. Dintre mănăstirile ieșene, a mai fost închinată la Muntele Sinai și mănăstirea Frumoasa.

¹²³ G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 62.

¹²⁴ Aurica Ichim, *Cum a fost dărâmat un monument istoric: Mănăstirea Sf. Vineri din Iași*, „Monumentul”, 2003; Aurica Ichim, *Trei biserici ieșene dispărute: Dancu, Sfânta Vineri și Sfântul Ilie*. *Catagrafiile averilor secularizate la 1863*, *Monumentul*, vol. XII, pp. 411-424; Vasile Sărman, *Altare cu candelstic din Iașul de altădată*, prefată de Marius Chelcu, Editura Timpul, Iași, 2009.

¹²⁵ N. Iorga, *Inscripții și însemnări din bisericile Iașului*, Socer, București, 1907.

funcționa Muzeul Municipal. După 1955, câteva dintre acesta au ajuns în colecția Muzeului de Istorie a Moldovei de la Palatul Culturii.

*The Bărboi Church – The “Vatoped of Moldavia”.
History and Architecture Study
Abstract*

The Bărboi Church (celebrating *Apostles Peter and Paul*) in Iași is a mid-19th century architectural compound enjoying the statute of historical monument. The church was built during the years 1841-1844 on the place of a church constructed in 1615 by judge Ursu Bărboi, an ancestor of the Sturdza family. The Bărboi monastery compound was permanently considered by the Commission for Historical Monuments, which also financed and coordinated in several phases the consolidation and restoration works undertaken thereto in: 1945-1949, 1863-1968, 1984-1988. This shows the special interest of the Commission for the Bărboi Church, an interest which exceeds the simple regional or local importance. The most recent research pointed out new elements regarding the architecture and painting of the church. Uniqueness elements as well as the inclusion within a signifying series were pointed out. Analogies to the Vatoped Church of Mount Athos offers a new perspective, situating the monument in the horizon of the Romanian-Greek common cultural heritage. This provides the grounds for a reassessment of the Bărboi church as a historical and architectural monument. We consider that these accumulated elements as valuable enough so to propose the National Commission to classify the architectural compound of the “Bărboi Church” in Iași within the monuments of Category “A”.

Keywords: *Sturdza Family, Athos Mount, Grigore Irinupuleos, Andreas Caridis, historical monument*

Fig. 3. Ctitori din familia Sturdza. Pictură în ulei păstrată în biserica de la Miclăușeni (jud. Iași)

Fig. 4. Alexandru Sturdza de la Miclăușeni, cel care a făcut donația de 30 de galbeni pentru masa altarului Bisericii Bărboi (tablou în biserica de la Miclăușeni)

Fig. 5. Costache Sturdza de la Ruginoasa, cel care a făcut mausoleul părinților săi, vistiernicului Săndulache Sturdza și domnița Zoe Moruzi

Fig. 6. Stema Sturdzeștilor (ramura Ruginoasa) pe mausoleul familiei din biserica Bărboi

Fig. 7. Domnitorul Ioniță Sandu Sturdza,
primul „domn pământean” (1822-1828)

Fig. 8. Piatra de mormânt cu stema domnitorului Ioniță Sandu Sturdza (1842)
în interiorul bisericii Bărboi

Fig. 9. Biserica Bărboi, imagine dinspre NV (2015)

Fig. 10. Biserica Bărboi (c. 1900)

Fig. 11. Deasupra intrării în biserică: „Bunavestire”, hramul katolikonului de Vatoped și „Sfinții Petru și Pavel”, hramul bisericii Bărboi

Fig. 12. Deasupra intrării în biserică Mănăstirii Golia: „Bunavestire”, hramul Vatopedului încadrând stema Moldovei (capul de bour). Deasupra acvila bicefală bizantină

Fig. 13. Biserica Bărboi, fațada de Nord

Fig. 14. Biserica Bărboi, fațada de Nord

Fig. 15. „Roata lumii” pe piatra de mormânt a lui Fermonius Filaret Anastasie (1850).
O temă iconografică prezentă în *Erminia* lui Dionise de Furna (Muntele Athos)

Fig. 16. Veduta mănăstirii Văteped pictată pe balustrada cafasului bisericii Bărboi (c. 1840)

Fig. 17. Mănăstirea Vatoped, gravură, Viena, 1767

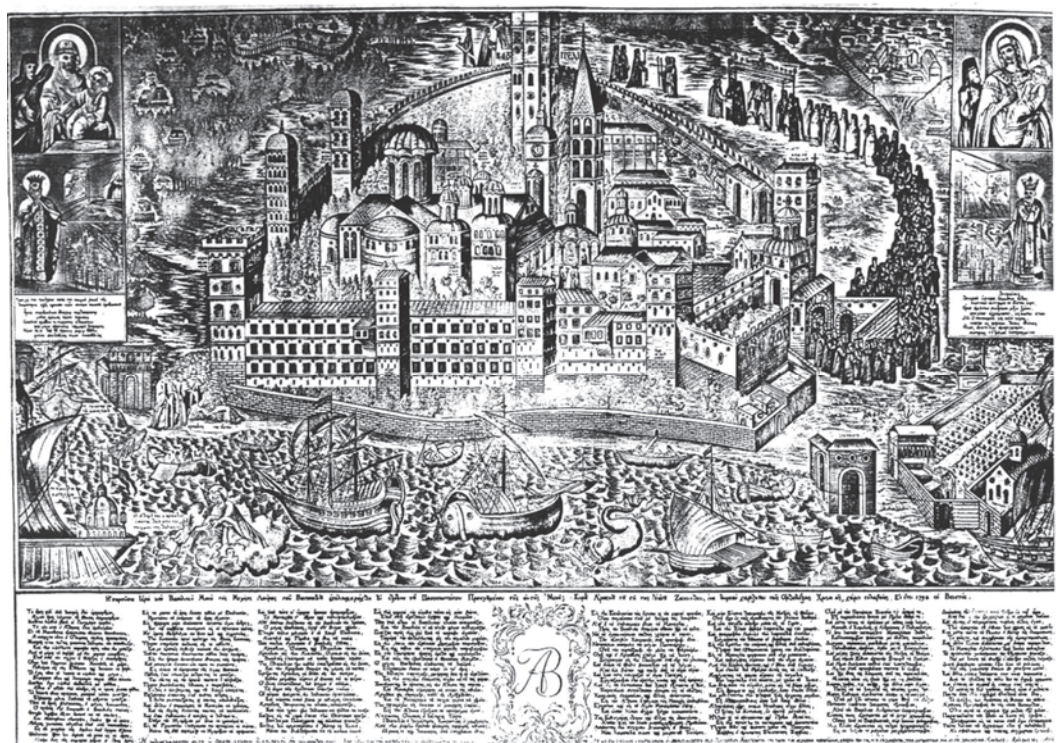

Fig. 18. Mănăstirea Vatoped, gravură, Veneția, 1792.

Fig. 19. Pronaos nord: Sfinți Athoniți

Fig. 20. Pronaos nord: Sfinți Athoniți

Fig. 21. Pronaos nord (acrosoliu) Arhanghelul Mihail, după un model de la Muntele Athos

Fig. 22. Archangel Michael, Mount Athos, litografie, 1858

Fig. 23. St. Mihail de Guido Reni (1633), prototipul îndepărtat al picturii murale de la Bărboi

Fig. 24. Portretele votive înainte de restaurare (1980) Aghios Ioanikie și Mitropolitul Grigore Irinupoleos. Pisania grecească interioară, pictată la 1841.

Fig. 25. Aghios Ioanikios (pictura veche)

Fig. 26. Patriarhul Teoctist (pictura nouă)

Fig. 27. Grigore Irinupoleos
Portret de La Bărboi (1841)

Fig. 28. Grigore Irinupoleos
Portret de la Golia (1839)

Fig. 29. Icoana de hram din catapeteasmă:
Sf. Apostoli Petru și Pavel

Fig. 30. Icoana Sf. Apostoli Petru și Pavel ferecată în
argint la 1842 de mitropolitul Grigore Irinupoleos

Fig. 31. Maica Domnului cu Pruncul, ferecată în
argint la 1810, pe când mobila vechea biserică.

Fig. 32. Maica Domnului Esfagmeni de la
Mănăstirea Vatoped (Muntele Athos)

Fig. 33. Icoana punerii în raclă a Brâului Maicii Domnului, ferecată în argint de logofătul Dimitrie Sturdza și soția sa Elena Balș, la 1848

Fig. 34. Icoana „Înălțarea Domnului” de la Bărboi

Fig. 35. Sf. Dimitrie de Rostov, icoană de la biserica Bărboi

Fig. 36. Sf. Dimitrie de Rostov (Rusia), un posibil model

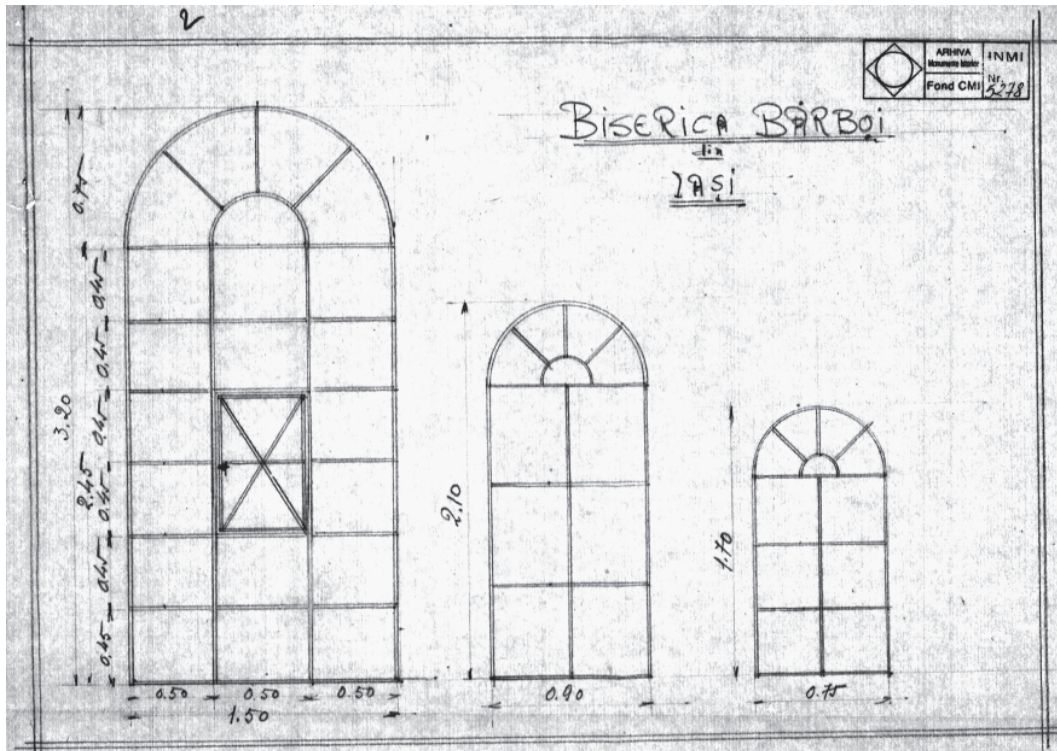

Fig. 37. Proiect pentru refacerea tâmplăriei ferestrelor din metal (INP 1926)

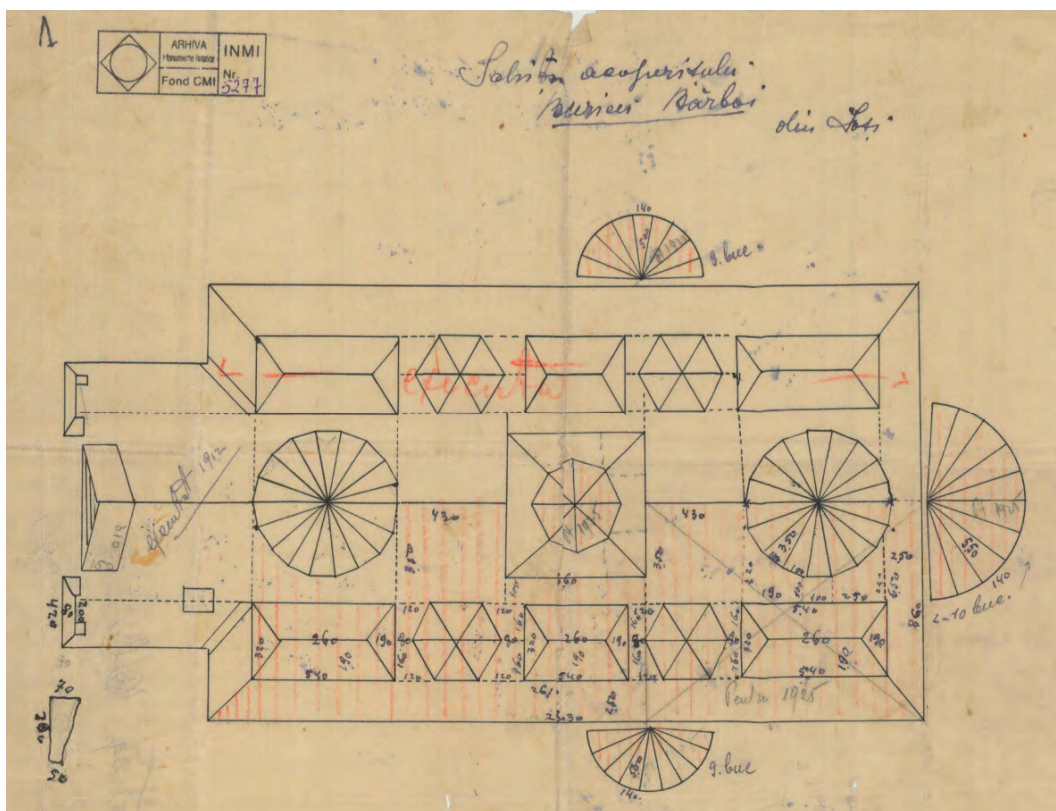

Fig. 38. Proiect pentru refacerea acoperișului bisericii (INP 1925)

Fig. 39. Restaurarea bisericii Bărbos (c. 1980). Vedere dinspre nord-vest

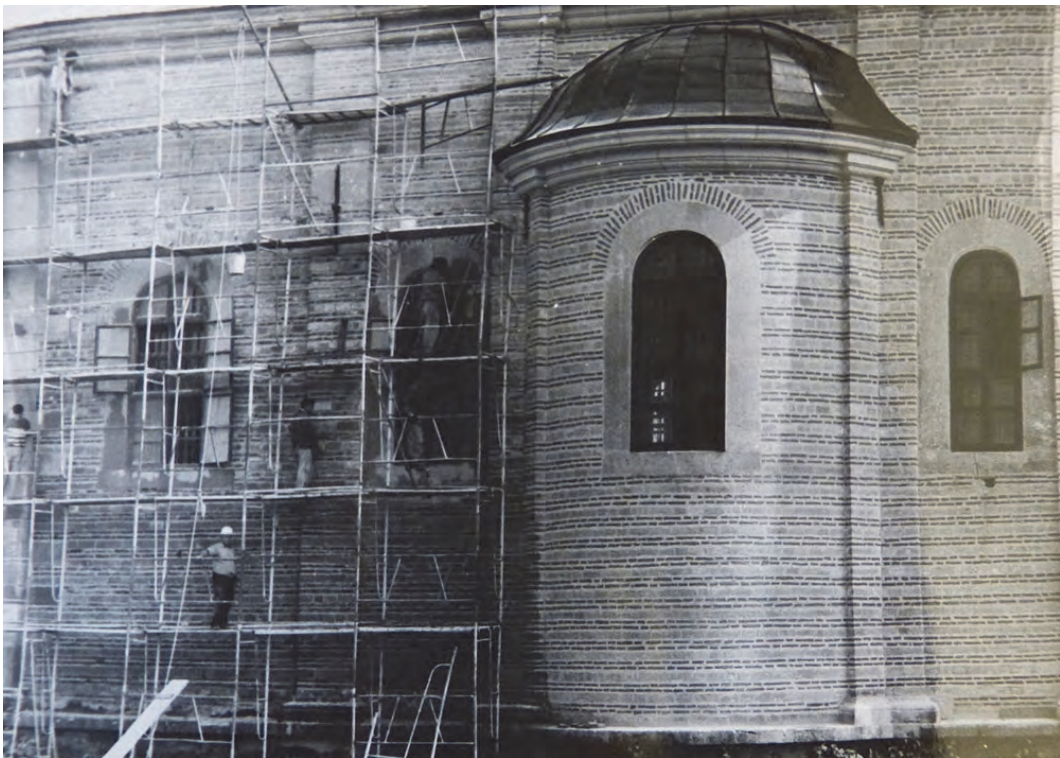

Fig. 40. Restaurarea bisericii Bărbos (c. 1980). Fațada de sud.

Fig. 41. Turnul de intrare al bisericii Bărboi, în restaurare (c. 1980)

Fig. 42. Restaurarea zidului de incintă al Bisericii Bărboi (c. 1980)

Fig. 43. Cişmeaua de la biserica Bărboi. Vedere dinspre sud.

Fig. 44. Cişmeaua de la biserica Bărboi. Vederea conductelor metalice

Fig. 45. Cișmeaua de la biserica Bărboi.

Fig. 46. Cișmeaua de la biserica Bărboi.

Fig. 47. Turnul de intrare al bisericii Bărboi, vedere dinspre exterior (c. 1980)

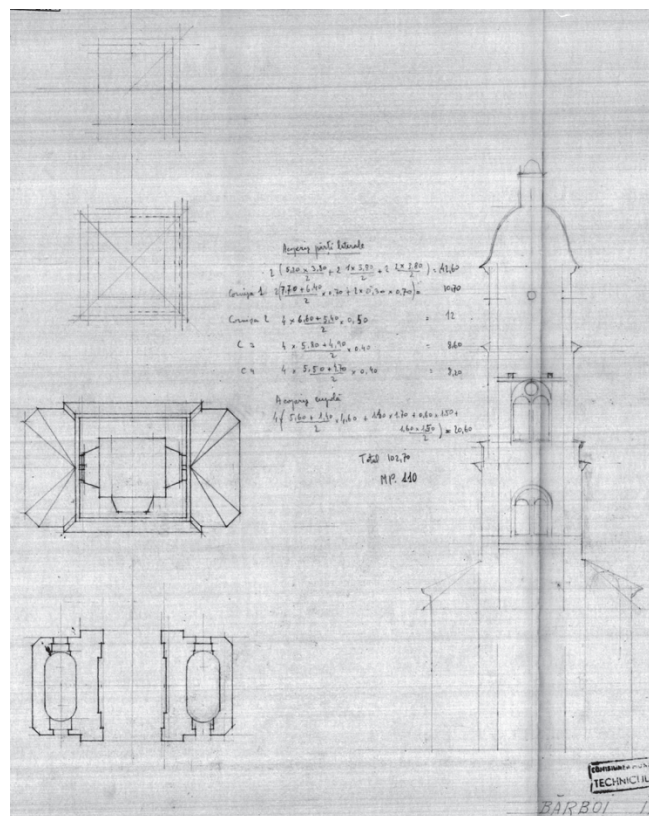

Fig. 48. Schițe și măsurători făcute în vederea restaurării turnului bisericii Bărboi

(Arhiva Comisiei Monumentelor Istorice)

Fig. 49. Fosta Școală de Fete (foto 1935)

Fig. 50. Casa parohială a bisericii Bărboi, fațada de est.

Fig. 51. Fosta stăreție a Mănăstirii Bărboi, vedere dinspre sud-est

Fig. 52. Fosta stăreție a Mănăstirii Bărboi, vedere dinspre est

Fig. 53. Obeliscul care marca locul mesei altarului bisericii Sf. Vineri de la Hală

Fig. 54. Obeliscul bisericii Sf. Vineri pe amplasamentul său inițial

Fig. 55. Ulița Sf. Vineri, 1845, stampă de J. Rey (cu biserica în fundal)

CERCETARE ARHEOLOGICĂ PREVENTIVĂ LA BISERICA „SFINȚII ATANASIE ȘI CHIRIL” DIN IAȘI

Costică ASĂVOAIE, Adriana MIRON*, Cosmin NIȚĂ**

Iașii, în ciuda eforturilor de cercetare arheologică depuse în ultimele șase decenii, continuă și va continua încă multă vreme să ofere surprize despre trecutul său; se poate afirma că întregul amplasament al urbei constituie un sit arheologic ce impune a fi supus unui proces continuu de „căutări” și de observații. Primele rezultate ale unei cercetări arheologice, desfășurate la un moment considerat de către mulți a nu fi de prim rang, ce sunt expuse mai jos vor arăta – se speră – temeiul pentru necesitatea intervenției arheologilor. Chiar dacă investigațiile arheologice sunt privite adesea doar ca o activitate menită să temporizeze, să întârzie, calendarul lucrărilor de restaurare, rezultatele obținute justifică pe deplin necesitatea acestora. Arheologia a oferit informații inedite privitoare la vechimea, evoluția și cauzele degradării monumentului. Noile date istorice relevă precaritatea cunoștințelor actuale din literatura privitoare la *Istoria Iașilor*, în cazul de față, bazată de obicei doar pe informații documentare sau pe „tradiții” furnizate de istoria orală.

SCURT ISTORIC

Biserica Sfinții Atanasie și Chiril¹ – situată în municipiul Iași, strada Sfântul Atanasie, nr. 20 – a fost construită în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, probabil cu sprijinul domnului Ștefan Petriceicu (1672-1674), după cum susținea Gh. Ghibănescu². Biserica este înregistrată în *Lista Monumentelor Istorice* (2015) din județul Iași, la nr. 1234, cod IS-II-m-B-04041, Potrivit datelor din *Listă*, biserica ar fi fost construită la 1638 și reconstruită la 1702, O tradiție preluată de N. A. Bogdan menționa că lăcașul ar fi fost ctitorit de Atanasie, fost patriarh al Ierusalimului, în timpul șederii sale în Moldova în perioada domniei lui Vasile Lupu³. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, după arderea Curții Domnești, Alexandru vodă Callimachi a cumpărat o clădire din apropierea bisericii Sf. Athanasie pe care a amenajat-o ca

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași - Muzeul de Istorie a Moldovei.

¹ N. Hodoroabă, *Monografia parohiei Sf. Athanasie și Chiril din Iași cu biserica filială Vulpe*, Iași, 1934, 157 p.

² Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974, p. 461; G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 220-221 și indicele final.

³ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată.*, ed. II, Editura Tipografia Națională, Iași, 1913, p. 229-230.

reședință a Domniei (imobilul vechi al Universității de Medicină și Farmacie). Se pare că biserica a servit ca paraclis al noii Curți Domnești⁴.

De-a lungul timpului lăcașul a suferit mai multe distrugeri și refaceri din cauza incendiilor din anii 1827 și 1844, a bombardamentelor din 1941 și 1944 precum și a cutremurelor din 1940 și 1977. Reparații au fost făcute de către Elena Talpiș, după anul 1844, fapt consemnat într-un document din 22 noiembrie 1865, adresat mitropolitului Calinic Miclescu, în care se menționează că: „fiind poporană și ctitoră de la părinții mei, la biserica Sfinții Atanasie și Chiril, unde amu și înmormântatu pe fiul meu, spătarul Iancu Talpisu, nu pot privi de jale ograda disgrădită și biserica descoperită precum le-am fostu găsitu până nu le reparam eu...”⁵. Elena Talpiș, pe lângă reparațiile și daniile făcute împreună cu fiul său, spătarul Iancu Talpiș, bisericii Sf. Atanasie și Chiril, a mai construit, în anul 1861, o clădire cu rol de casă parohială (în prezent aceasta este în folosința parohiei Bisericii „Vulpe”) ce este situată la nord de biserică⁶. Această casă a fost folosită însă de urmașii ei până în anul 1912, când biserica a devenit proprietară cu drepturi depline. Alte reparații – curente sau de urgență – s-au făcut în anii: 1889, 1920, 1931, 1932, 1933, 1934, 1942, 1946-1947 precum și în anii 50 ai secolului trecut dar și în anii 1979 și 1980, Acest lăcaș de cult a fost închis între anii 1972 și 1997; când a fost redeschis a devenit paraclis al Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor din România, filiala Iași și al Spitalului Clinic de Pneumoftiziologie.

Din simpla enumerare a reparațiilor se deduce că edificiul a avut fie carențe de construcție încă din momentul înălțării sale, fie că sinistrele prin care a trecut i-au afectat în mod major structura de rezistență iar reparațiile ce le-au urmat nu au fost făcute – din varii și deocamdată necunoscute motive – conform necesităților reale. Această premisă impune de la sine și necesitatea investigațiilor arheologice precum și linii majore pentru stabilirea strategiei de cercetare.

DESCRIEREA SĂPĂTURII ARHEOLOGICE.

În cursul lunii martie 2017 la biserica Sfinții Atanasie și Chiril s-au efectuat cercetări arheologice preventive ale căror rezultate sunt necesare elaborării Proiectului de restaurare a bisericii. Pentru a lămuri unele aspecte privind evoluția lăcașului de cult s-au trasat următoarele casete, relevate și în Fig. 1,

C1 în naos a fost executată pe extremitatea de S-V a absidei de S, cu dimensiunile de 3,45/2,25 m x 1,90 m pe laturile drepte. Scopul a fost acela de a surprinde eventualele abateri de la traseul actual a unor, presupuse dintru început, fundații mai vechi. Dată fiind neuniformitatea actualei pardoseli s-a urmărit și surprinderea cauzelor de tasare care au generat o atare stare de fapt. De asemenea, s-a urmărit stabilirea pentru acest compartiment a cotei pardoselii originale a actualului lăcaș.

C2 în exteriorul bisericii, pe latura sudică, în dreptul despărțământului dintre pridvor și pronaos, s-a săpat o casetă cu dimensiunile 1,60 m x 1,80 m. Aceasta se impunea pentru a se

⁴ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, Editura Minerva, București, 1902, p. 500.

⁵ N. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 31.

⁶ *Ibidem*, p. 30-31.

verifica unitatea la nivel de fundație a edificiului și pentru a se stabili cota nivelului de călcare a constructorilor față de actualul nivel și cea a adâncimii de fundare.

C3 în pridvor pe colțul de N-E al acestui compartiment, la interior, a fost realizată această casetă, cu dimensiunile 3,30/2,08 m x 1,60 m. Se impunea săpătura în această zonă și pe poziția aceasta pentru a se verifica unitatea de fundație a pridvorului cu restul bisericii, nivelul de călcare inițial al edificiului și eventuale diferențe ale acestuia între cele două compartimente; de asemenea, punerea în evidență a cotelor fundațiilor.

C4 la exterior a fost trasată pe latura de N, în dreptul retragerii estice a absidei de N, cu dimensiunile 1,50 m x 1,50 m, cu scopul de a verifica unitatea de concepție a fundației cu elevația actuală, supraînălțarea nivelului de călcare actual, având în vedere microrelieful și cota de fundație în această zonă de separare a naosului de altar.

REZULTATELE CERCETĂRII ÎN TEREN.

În **C1** s-au făcut următoarele observații arheologice:

- Nivelul pardoselii anterioare amenajată din cărămidă față de nivelul actual al cărui ultim strat este realizat din bitum este la: - 0,15 m;
- Nivelul de călcare al constructorilor se află la - 0,65 m (extremitatea de S)/ 0,35 m (extremitatea de N) față de cel actual;
- Cota de fundare este situată la o adâncime de - 2,60 m față de nivelul actual de călcare iar adâncimea maximă a casetei este de - 2,80 m (Fig. 2);
- Înainte de a se construi actuala biserică aici a funcționat un cimitir cu o vechime de minim 3 generații, cu o densitate mare; această concluzie este susținută de numărul mare de schelete descoperite în această casetă raportat la suprafața săpată (circa 5,60 m²), intersecțiile gropilor de morminte, „tăierea” unui mormânt M 4 (copil) de către cei care au săpat șanțul de fundație, fără semne de recuperare a oaselor și reînhumare (Fig. 3). În această casetă au fost reperate 8 morminte sau gropi de morminte din care M 2, situat în colțul de N-E al casetei (Fig. 4), la adâncimea de 1,42 m, prezintă inventar – o monedă emisă în anul 1517 (Fig. 5) cu următoarea legendă: Av: LUDOVICUS R(ex) UNGARI(ae). 1517; Rv: PATRONA UNGARIE, Madona cu pruncul iar în câmp literele K (Kremnitz) și G (G. Thurzomonetarul). Generarea cimitirului trebuie să fie legată intrinsec de existența unei biserici anterioare celei actuale, amplasată undeva în apropiere; un reper (relativ nesigur) în reprezintă crucea amplasată la o mică distanță de latura de S a bisericii la care s-ar putea adăuga și conotațiile posibile de construcție dictate de vechiul microrelief și de limitele proprietății pe care a fost amplasat acest prim lăcaș.
- Anterior generării cimitirului zona a fost locuită. Dovadă în acest sens este rămasă unu cuptor (Fig. 4), ce are baza la - 1,40 m față de nivelul actual de călcare, descoperit în colțul de N-V al casetei precum și puținele fragmente ceramice, de factură casnică, găsite în context stratigrafic răvășit de intervențiile ulterioare.

C2 a reliefat un indiciu cert pentru un lăcaș de cult din piatră anterior celui actual dar sugerând – alături de observațiile din C1 și C3 – o planimetrie identică cu cea a actualei

biserici. Diferența a constat cel mai probabil în elevație, așa cum sugerează fundația de contrafort descoperită (Fig. 6).

Cota de fundare în această zonă este de $-2,30$ m față de nivelul actual de călcare și $-1,75$ m față de nivelul de călcare al constructorilor actualului lăcaș.

C₃ (Fig. 7), amplasată în colțul de N-E al pridvorului, cu prelungire spre pronaos, a pus în evidență existența fundațiilor unui zid despărțitor între cele două compartimente care nu se „interțese” cu zidul perimetral, ceea ce conduce la concluzia că acesta făcea parte dintr-o construcție anterioară. Rămâne ca în cercetările viitoare să se urmărească eventuala relație spre E a acestei fundații. „Creasta” păstrată se află la $-0,25$ m față de nivelul actual de călcare și, alături de celelalte date, poate fi considerată un important indiciu privind nivelul de călcare a constructorilor actualului edificiu.

Cotele de fundare în acest sector sunt la zidul perimetral de $-1,50$ m față de nivelul actual de călcare și de $-1,20$ m față de nivelul de călcare al constructorilor actualului lăcaș iar fundația zidului transversal are baza tot la $-1,50$ m față de pardoseala actuală.

În profilul vestic au fost reperate 3 gropi de morminte (M 9, 10 și 11).

C₄ Despre situația terenului din zona C₄ trebuie precizat că în urmă cu câțiva ani pe latura de N a bisericii s-a excavat o parte din pământ pe o lățime de cca. $1,50$ m și o adâncime de cca. $0,80$ m pentru a proteja biserica de infiltrațiile de apă și igrasie iar nivelul de călcare în urma acestei operațiuni a coborât astfel cu cei $0,80$ m.

- La o adâncime de cca. $0,20$ m au fost reperate 3 morminte orientate V-E: M 12, deranjat și fără inventar iar M 13 și M 14 erau situate în profilul nordic tot deranjate și fără inventar.
- Pe latura de E, la jumătatea profilului de N a fost surprinsă marginea unui cavou din cărămidă (M 15) la adâncimea de $0,30$ m, fiind construit în pământ galben până la adâncimea de $0,80$ m (nu a putut fi cercetat în această etapă). La adâncimea de $1,00$ m a fost descoperit M 16 (Fig. 8) ce a fost săpat peste un cuptor dezafectat, amenajare casnică care pare să fie făcută într-un moment de abandonare a bisericii întrucât este adosat zidului de fundație a bisericii.

La nivelul de fundație se pot observa două etape de construcție, prima fundație are o înălțime de $0,45$ m fiind situată între $-0,75$ și $-1,05$ m (Fig. 9).

Tot cu ocazia cercetărilor arheologice a fost recuperată arhiva bisericii, ce era depozitată în pod, fiind preluată de la parohie de Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, pe bază de proces verbal. Arhiva conține documente de la jumătatea secolului al XIX-lea și până în anul 1983 cu date despre veniturile și cheltuielile (majoritatea documentelor) parohiei Sfinții Atanasie și Chiril iar din 1894 laolaltă cu biserica - filială „Adormirea Maicii Domnului”, numită „Vulpe”, acte privind anumite procese, închirieri ale unor imobile și terenuri, acte de vânzare sau donații sau reparațiile bisericilor și ale imobilelor deținute.

CONCLUZII:

Procesul de restaurare a bisericii „Sf. Atanasie și Chiril” din municipiul Iași, str. Atanasie, nr. 20, *trebuie să fie precedat de săpătură arheologică preventivă pe întreg perimetrul interior* iar lucrările de săpătură pentru subzidire, ranforsări ale fundațiilor, hidroizolație și

orice altă amenajare din curtea bisericii trebuie să se desfășoare sub strictă supraveghere arheologică, date fiind rezultatele cercetării expuse aici ce au pus în evidență în acest perimetru existența unei locuiri civile și a două lăcașuri – din care unul pe alt amplasament dar în imediată apropiere – anterioare celui existent astăzi.

*The Church of Saints Athanasius and Cyril in Iași.
Preventive Archeological Research (2017)
(Abstract)*

The Church of St Athanasius and Cyril, documented in the 17th century and rebuilt in its present form in the eighteenth century, is a less famous historical monument. During March 2017 preventive archaeological researches were carried out at the church of St. Athanasius and Cyril, the results of which are necessary for the elaboration of the Church Restoration Project. These investigations provided some new elements regarding the church's past, some of which explain the process of differential land compaction. The treading level specific to the church foundation epoch was established, and also the existence of another church foundation built according to the same plan was highlighted. An old cemetery around the church was found, one of the skeletons revealing also a Hungarian coin issued in 1517; these data provide clues that allow specialists to increase the known age of the church, sometime to the 16th century. On this occasion, the church archive, which had been deposited in the attic, was taken over from the parish by the "Moldova" National Museum Complex of Iași. The archive contains documents from the mid-nineteenth century until 1983.

Key words: *historical monument, archaeological research, restoration project, church archive*

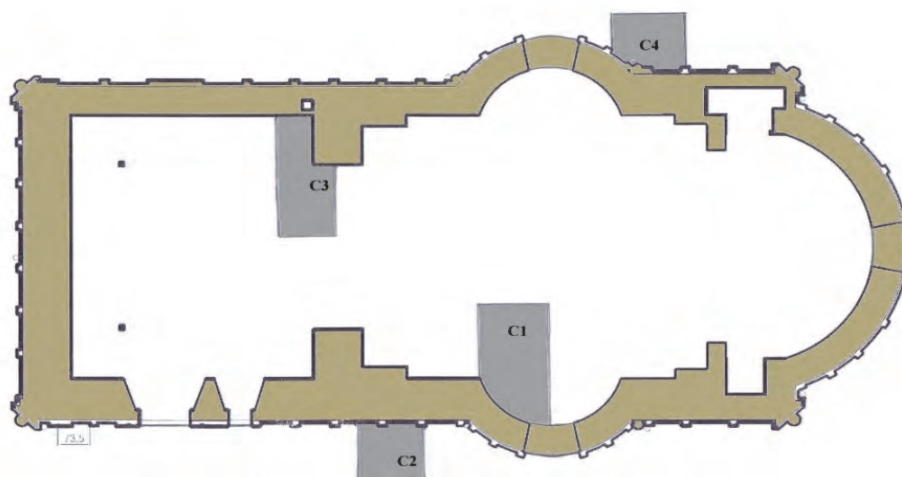

Fig. 1. Planul general al săpăturii arheologice

Fig. 2. Caseta 1, fundația absidei de S

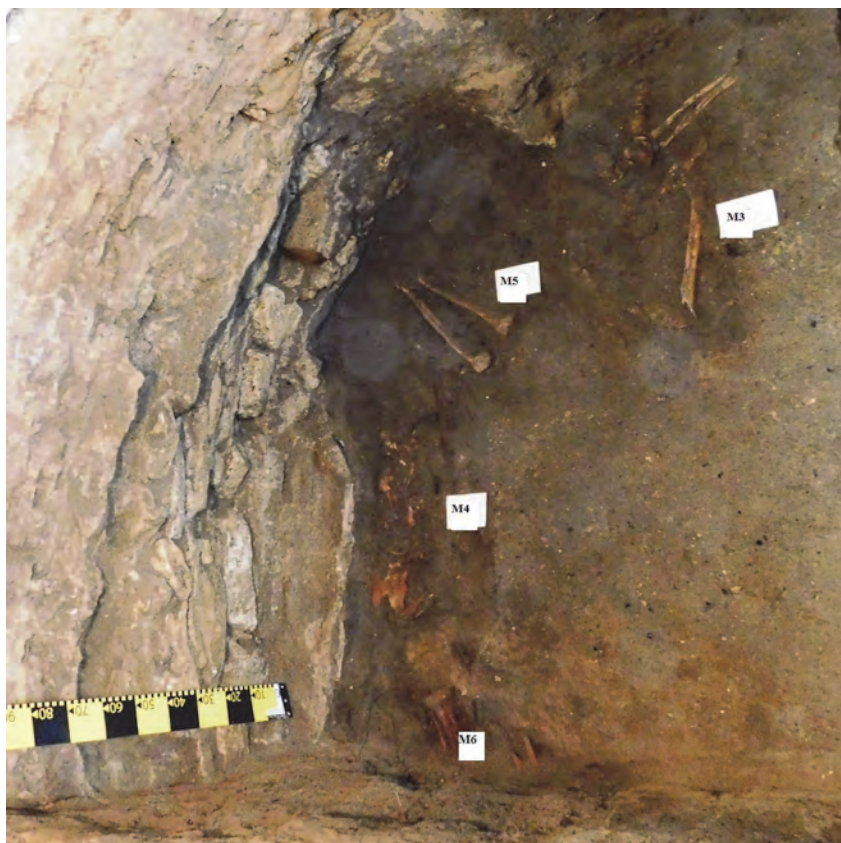

Fig. 3. - Caseta 1, mormintele 3, 4, 5, 6

Fig. 4. Caseta 1, profilul nordic cu M2 și cuptorul

Fig. 5. Monedă emisă de regele Ungariei Ludovic II în anul 1517

Fig. 6. Caseta 2

Fig. 7. Caseta 3

Fig. 8. Caseta 4, profilul vestic

Fig. 9. Caseta 4, fundația bisericii pe latura de N

PORTRETELE LOGOFĂTULUI ȘI CAVALERULUI ANASTASIE BAȘOTĂ

Ioan IAȚCU*

Reluând o mai veche preocupare din anii de studenție, aceasta și datorită unei apropieri în plan familial de ținuturile Bașoteștilor, studiul urmărește aprofundarea unei teme legată de impactul vizual și efectele produse în imaginarul colectiv, trecut și actual, de istoria unui personaj, ale cărui fapte au produs ecouri resimțite și în prezent: marele logofăt și cavaler Anastasie Bașotă (1797-1869). În contextul publicării în ultimii ani a unor studii cu privire la viața, averea și opera filantropică desfășurată de acest boier¹, se impunea o *restitutio in integrum* a imaginii lui, reflectată și în creațiile plastice din veacul al XIX-lea, în contextul în care acesta ne apare ca un individ inteligent, însă lipsit de o educație aleasă. Vom constata că logofătul, dincolo de vanitatea și avariția sa, prin numărul mare de tablouri pe care îl deținea atât în casele din târgul Iașilor, cât și în conacul de pe îndepărtata moșie a Pomârlei (sat situat la 15 km nord-vest de Dorohoi), poate fi văzut ca un comanditar constant pentru tagma pictorilor din Principatul Moldovei. Acest rol este completat cu gesturile de binefacere aduse învățământului românesc: înființarea primei școli particulare sătești (1838)² și a institutului academic (1878), așa cum l-a prevăzut în testamentul din 1869³. O identificare și o cercetare a imaginilor care îl redau pe acest boier, sunt necesare în contextul în care niciuna dintre lucrările ce tratează pe larg momente din viața sa nu alocă un spațiu galeriei de portrete, atâtea câte s-au păstrat, din care putem să extragem, urmând un fir cronologic, o serie de amănunte legate de trăsăturile sale fizice și psihologice, care capătă nuanțe prin etalarea unor realități de ordin politic, juridic, social și economic.

În același timp, studiul își propune să prezinte diverse aspecte legate de viața unor personaje din veacul al XIX-lea, provenind din două categorii distincte: marea boierime moldoveană și pictorii „primitivi” de origine românească sau străină (italiană, poloneză, austriacă), ale căror drumuri s-au intersectat în diferite momente ale vieții lor. Portretele boierului se pot structura pe două categorii distincte: antume și postume. Din primul grup fac parte două lucrări realizate pe pânză, provenind din patrimoniul Muzeului de Artă „Ion

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași - Muzeul de Istorie a Moldovei.

¹ Neculai Rusu, Teofil Marcel Amălinei, *Monografia comunei Pomârla județul Botoșani*, Editura Pim, Iași, 2009; C. N. Mihalache, *Monografia Liceului „Anastasie Bașotă” din comuna Pomârla, județul Botoșani*, Editura Alcris, București, 2007.

² „Albina Românească”, nr. 5-6, din 17 iulie, 1838; Octav-George Lecca, *Familiele boierești române. Istoric și genealogie*, București, 1899, p. 62.

³ „Progresul”, nr. 86, din 8 noiembrie, Iași, 1869; Testamentul logofătului și cavalerului Anastasie Bașotă fondatorul Liceului din Pomârla-Dorohoi, ediția a III-a, Tipografia „Brawo”, Iași, 1935; Gh. Ghibănescu, Bașoteștii și Pomârla (studiu genealogic și istoric), *Surete și Izvoade*, vol. XXIII, Editura Casei Școalelor, Iași, 1929, p. 32.

Irimescu” din Fălticeni și Biserica „Pogorârea Sf. Duh” din Cucorâni, precum și o fotografie, care a circulat sub forma unei cărți poștale până în perioada dintre cele două războaie mondiale, păstrată în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei Iași⁴. Cea de-a doua grupă este formată din portretul din ansamblul votiv din biserica „Duminica Tuturor Sfinților” de la Pomârla și tabloul în ulei din biserica „Sf. Voievozi Mihail și Gavriil” de la Hilișeu-Vârnăv (astăzi Hilișeu-Cloșca)⁵.

1. PORTRETUL AFLAT ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ARTĂ „ION IRIMESCU” DIN FĂLTICENI (1830)⁶

Ulei pe pânză, cu dimensiunile de 62 x 52 cm (Fig. 1). A fost realizat de pictorul italian Nicolo Livaditti, care semnează și datează sub forma: „Livaditti 1830”. Lucrarea îl „înfățișează pe hatmanul filantrop Anastasie Bașotă” la vârsta de 33 de ani, cu capul ușor rotit spre stânga, purtând o pieptănătură elaborată specifică epocii, mustăți și favoriți, „îmbrăcat într-o redingotă neagră, cu mâneci înguste și lungi, ce trec peste încheietura mâinii”⁷. La piept, în partea stângă a hainei, personajul poartă ordinul rusesc Sf. Anna, clasa a III-a Cavaler⁸. Cămașa se încheie în trei butoni în formă de cruce pattée, cu diamante, care imită forma decorației pe care o poartă la piept, fapt ce ne arată că, nu întâmplător, comanditarul a optat pentru acest tip de accesoriu vestimentar. Peste gulerul ridicat al cămășii se află o eșarfă din mătase neagră. Vesta este prinsă în partea inferioară cu butoni („bumbi”) din metal galben, de formă circulară⁹. În mâna dreaptă, îndoită de la cot, personajul ține o scrisoare ce conține următorul text scris caligrafic: „A' Monseur. Monseur le Hettmán Anastasius Bachotta, Jassy”, acest detaliu indicându-ne cine este personajul reprezentat. Fundalul îl constituie o draperie

⁴ O carte poștală asemănătoare se află expusă în muzeul parohial din Pomârla.

⁵ Adresăm calde mulțumiri pentru amabilitatea de a ne permite realizarea de fotografii după tablourile votive, precum și pentru unele informații de natură documentară, următorilor preoți parohi: Eugen Niță (Pomârla), Gheorghe Oprea (Cucorâni), Daniel Precob și Dedu Bogdan (Hilișeu Vârnăv). De asemenea, îi mulțumim și colegului dr. Sorin Iftimi pentru unele sugestii bibliografice și informații inedite.

⁶ Pictura a fost publicată în lucrarea Sorin Iftimi, Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Niccolo Livaditti și epoca sa (1832-1858)*. Artă și istorie, Editura Palatul Culturii, Iași, 2012, cat. 1; Sorin Iftimi, O «addenda» la portretistica lui Nicolo Livaditti (1830-1858), în *CI, XXXII*, Iași, 2013, p. 296-299, fig. 1.

⁷ *Ibidem*, p. 297.

⁸ Pentru determinarea decorațiilor s-a utilizat volumul editat de Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, Tudor Martin, *Onoarea națiunilor. Ordine și decorații din patrimoniul Muzeului Național de Istorie a României*, vol. I, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2011, p. 154-155, fig. 320; *Din averea rămasă pe urma defunct. Anastasie Bașotă aflătoare în casele defunct. din Quartalul III Iași*, astăzi Casa Bașotă din Str. Sărării nr. 14, cu prilejul inventarierii din 9 februarie 1870, aflăm că printre obiectele depozitate într-o ladă de fier se găseau două cruci de decorație emailate. Este posibil ca cele două piese să fi aparținut aceluiași ordin rusesc, dintre care una a fost deținută de Ioan Bașotă (clasa a II-a) și pe care fiul o păstrase ca amintire de familie, iar cea de-a doua a fost primită de tânărul hatman (clasa III-a civil), în *DJANI, Colecția Manuscrise*, nr. 2013, Bașotă, 8/870 f. 6v.

⁹ Printre alte accesorii vestimentare deținute de boier, se pot număra și „patru perechi de bumbi pentru mânici din care o pereche de aur”, *DJANI, Colecția Manuscrise*, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 42.

de culoare verde, subiectul beneficiind de o puternică iluminare artificială a feței și cămășii a cărei sursă se afla în partea stângă, creându-se astfel un efect de clar-obscur¹⁰.

În această pictură, Anastasie, care la momentul comandării portretului era căsătorit de trei ani (1827)¹¹ cu Ruxandra Balș (1805-1867), fiica lui Grigore Balș și a Anei Mavrocordat, îmbrăcat după moda europeană, ne apare ca un adevărat „dandy”; un „chevalier de plusieurs ordres” în devenire¹². Cu doi ani înainte de realizarea tabloului, în 1828, caimacamul Ștefan Vogoride l-a făcut hatman. Cu acest titlu¹³ va rămâne timp de treizeci de ani, perioadă care va coincide și cu ținerea sa la distanță de curțile domnitorilor Ioan Sandu Sturdza și Mihail Sturdza, datorită faptului că Anastasie era fiul „cinovnicului și mareșalului Bașotă de la Chișinău”¹⁴. Este posibil ca portretul să fi fost destinat salonului casei de la Iași, imobil care făcea parte din zestrea soției sale și era amplasat pe locul actualului sediu al Băncii Naționale Române-Sucursala Iași, din Bulevardul Ștefan cel Mare¹⁵. Nu excludem nici varianta ca tabloul să fi ajuns în încăperile reședinței de pe moșia Pomârlei – ipoteză care ni se pare a fi mai plauzibilă –, întrucât, la acea dată (1830), când nu era venit cu treburi prin Iași, Anastasie obișnuia să locuiască cu părinții și soția în noul conac a cărui construcție o finalizase în același an¹⁶. Presupunerea poate fi întărită și de o informație oferită de inventarul „*De toată averea mobilă aflate în Casele și ograda lor de pe moșia Pomârlea, rămase după deff[unctul] Anastasă Bașotă*” (1870), care ne spune că, în „*etacul dela rândul de Sus a Caselor*”, adică în dormitor, existau „*patrusprezeci tablouri portreturi lucrate în oloi din care unul a repos[atului] Bașotă*”¹⁷.

Tabloul care se păstrează în muzeul de la Fălticeni este cea mai veche lucrare cunoscută a lui Nicolo Livaditti pe care a realizat-o în capitala Moldovei, iar „hatmanul Anastasachi de Baschotta”¹⁸ probabil a fost unul dintre primii reprezentanți ai protipendadei ieșene care s-a grăbit să fie immortalizat pe pânză, deținând până în prezent capul de listă al boierilor pictați de artistul italian.

¹⁰ Sorin Iftimi, *op. cit.*, p. 297, nota 27.

¹¹ Mihai Dim. Sturdza, *Marele logofăt și cavaler Anastase Bașotă*, în Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, I, Abaza-Bogdan, Editura Simetria, București, 2004, p. 373; în tabelul de la respectiva pagină este indicat, ca dată a căsătoriei, anul 1829; Mihai-Răzvan Ungureanu, *Însemnări de taină pentru câteva genealogii moldovenești*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1-2, p. 29-32, care stabilește, pe baza jalbei din 3 octombrie 1836 înaintată de Ruxandra Mitropoliei, 1827 ca dată a căsătoriei.

¹² Adrian-Silvan Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară din România modernă 1790-1920*, în *MN*, XVIII, 2006, p. 56; Tudor-Radu Tiron, *Onoare și memorie. Mențiuni referitoare la decorații în creația literară românească modernă*, în Lucian-Valeriu Lefter, Mihai-Bogdan Atanasiu (editori), *In honorem Mircea Ciubotaru*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 397.

¹³ „Der Adler: Allgemeine Welt- und National-Chronik”, Samstag, den 28 November, nr. 284, 1840, p. 2271: la rubrica dedicată sosirilor din data de 23 noiembrie, el apare cu titulatura de „Ritter Hettmann Anastasie Baschotta, Moldawischer Bojar”.

¹⁴ Gheorghe G. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru*, București, 1943, p. 17; Mihai Dim. Sturdza, *Marele logofăt...*, p. 384.

¹⁵ Dan Dumitru Iacob, *Casele din Iași ale Ruxandrei Balș, fostă Bașotă. Inventarul acareturilor din 1875*, în *HU*, XXII, 2014, p. 293-308.

¹⁶ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 384.

¹⁷ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 32, 32v.

¹⁸ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârlea...*, p. 45.

2. PORTRETUL CTITORICESC DIN BISERICA „POGORÂREA SF. DUH” DIN CUCORĂNI (COMUNA MIHAI EMINESCU, JUD. BOTOȘANI) (1856)¹⁹

Ulei pe pânză, cu dimensiunile de 2,10 x 1,10 m (Fig. 2); rama lucrării este cea originală. Tabloul, al cărui autor nu îl cunoaștem, este expus în interiorul bisericii, pe peretele din dreapta, deasupra stranelor. Lucrarea prezintă un stadiu avansat de degradare, în special datorită modului în care s-a păstrat în perioada anilor '40-'50 când, datorită contextului politic de la acea dată, tabloul a fost ținut în locuri ascunse²⁰.

Anastase Bașotă, văzut din trei sferturi, apare redat în picioare, în mărime naturală, cu mâna dreaptă în buzunarul de la pantaloni. Poartă o pieptănătură specifică epocii și mustați bine îngrijite, pentru a căror înfrumusețare folosea o rețetă de înnegrire²¹. Pe degetul arătător de la mâna stângă este redat un inel din aur cu piatră prețioasă de culoare verde. El pozează îmbrăcat în costumul de înalt demnitar al statului²² – anterior realizării portretului a deținut funcția de Ministru al Lucrărilor Publice (1849-1853)²³ și rangul de logofăt (1853)²⁴ –, calitate pe care a avut-o în perioada domnitorului Grigore Alexandru Ghica (1849-1853; 1854-1856): frac din postav civit cu fireturi aurii, cămașă albă cu guler înalt, eșarfă din mătase de culoare neagră, vestă albă și pantaloni cu lampasuri din fir²⁵. Din buzunarul vestei atârna lanțul gros, de aur, al unui ceas de buzunar. Această vestimentație asemănătoare costumului de diplomat era purtată numai în cadrul audiențelor la domnitorul Moldovei, precum și la ceremonii sau sărbători²⁶. Bașotă poartă două decorații conferite de Imperiul Țarist și una de Imperiul Otoman: la piept, Sf. Anna (clasa III-a civil)²⁷, iar la gât Sf. Stanislas clasa a II-a în grad de comandor (cravată)²⁸ și ordinul Nișhan-i İftihar (Ordinul Gloriei)²⁹ cu diamante, fapt ce-i conferea o mai mare prestanță. Distincția otomană, „la care nutrea de multă vreme”, i-a fost acordată în vremea ministeriatului său de către sultanul Abdul Medjid I³⁰, ca urmare a solicitărilor făcute la Înalta Poartă de către domnitorul Moldovei, venind ca o recompensă din partea acestuia. Cavaler al ordinului Sf. Stanislas devine în 1856, după „ce-l «împrumută»

¹⁹ Lucrarea apare reproducă în studiul lui Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Iașii*, în *IN*, fasc. 8, 1930, p. 141.

²⁰ Informație oferită de părintele paroh Gheorghe Oprea.

²¹ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 1833, Bașotă, f. 66.

²² Uniforma civilă a fost introdusă în administrație de Mihail Sturdza, menținându-se și în timpul lui Grigorie Ghica Vodă. În uniformă civilă a pozat și Vasile Sturdza, tabloul făcând parte din galeria de portrete a Spiridoniei ieșene; actualmente lucrarea se află în colecția Muzeului de Artă a Moldovei.

²³ Panaïoti Rizos ed., *Mémoires du Prince Nicolas Soutzo, grand-logothète de Moldavie, 1798-1871*, Viena, Gerold & Cie, p. 189.

²⁴ Printre sineturile, contractele, chitanțele, hrisoavele și planurile de moșii ale boierului, în casa de la Iași se păstra „Un decret Domnescu prin care i dă D. An. Basota rangulu de logofăt din anul 1853 Iulie 29 sub. No 914”, DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 19v.

²⁵ Adrian-Silvan Ionescu, *Uniforme civile în România epocii moderne*, în *BMIM*, XVI, 2002, p. 145.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, Tudor Martin, *op. cit.*, p. 154-155, fig. 320.

²⁸ *Ibidem*, p. 156-159; DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 19v: „Un decretu cu o adresă relativă la hărăzirea ordinului Sf. Stanislav Clasa a II-a” se găsea într-o valiză aflată în casa din strada Sărării.

²⁹ Halil Inalcik, *Periods in Ottoman History, State, Society, Economy*, în Halil Inalcik, Günsel Renda (eds.), *Ottoman Civilization*, 1, Ministry of Culture and Tourism, Ankara, 2009, fig. 85.

³⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 393.

pe influentul diplomat rus Nicolae de Giers, soțul Olgăi Cantacuzino, cu câteva sute de galbeni”, tranzacție intermediată de „Evdochim Ianov, omul său de casă, fost funcționar la consulatul rusesc”³¹. După moartea boierului, la Iași, în casa „din capătul uliței Târgului de Sus”³², căutând în sacul de „voiagiu” al tatălui ei, Elena a găsit „*una decorație turcească cu șapte pietre mari de briliant și în jur bătută cu peruzele de briliant*” și „*una cruce a ordinului Sf. Stanislav*”³³.

Personajul este portretizat într-un cadru oficial, mobilat cu o serie de obiecte împrumutate din spațiul cotidian. Pe un birou, cu mâna stângă boierul sprijină un document cu planul și elevația Bisericii „Pogorârea Sf. Duh” din Cucorâni. Pe tăblia aceeași mese este redat un ceas ornat la partea superioară cu doi amorași (*putti*), precum și o călmară cu elemente din bronz și marmură, decorată cu un vultur cu aripile deschise. Obiectele nu erau simple elemente din recuzita unui atelier de pictură, ci proveneau, cel mai probabil, din locuințele boierului. În conacul de la țară el deținea piese asemănătoare, cum ar fi „*un ceasornicu de masă de bronz*”, „*un ceasornicu stricat de metal*”³⁴, „*una parechi calamări* [călimări – n.n.]” care se diferențiau de „*una parechi călămări portativi*”³⁵, iar în imobilul de la Iași se găsea „*una pareche calamari de porțelan*”³⁶. Pe lângă faptul că în compoziție au statutul de elemente decorative, aceste piese capătă și o anumită simbolistică legată de planurile sale everghetice³⁷ și politice³⁸, „căci mai mult decât vel logofăt așa cum ajunsese, nu mai putea fi decât domnitor”³⁹. Prezența vulturului nu este întâmplătoare, pasărea fiind legată de stema familiei, care reprezintă două aripi deschise ce întruchipează „un zbor”⁴⁰, element ce se inspiră din heraldica poloneză⁴¹; știindu-i semnificația, personajul portretizat a dorit să fie inclusă în lucrare. Ceasul poate fi pus în legătură cu trecerea inexorabilă a timpului, iar amorașii fac trimitere la cele două persoane iubite: copilele boierului. Dintre ele, fata cea mică, Sofia, era

³¹ *Ibidem*.

³² Gh. Ghibănescu, *Documentele caselor Bașotă*, în *IN*, fasc. 6, 1926-1927, p. 163.

³³ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 6v; Aceeași informație la Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 398: „scotocind în sacul de voiaj al tatălui ei”, Elena a găsit „crucea rusească a ordinului Sf. Stanislav și o decorație turcească împodobită cu șapte pietre mari bătute în jur cu peruzele”.

³⁴ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 43.

³⁵ *Ibidem*, f. 40, 40v.

³⁶ *Ibidem*, f. 40, 3.

³⁷ Programul constructiv ce a vizat majoritatea moșiilor sale a început cu transferul bisericii de lemn de la Sfârcăuți la cătunul Slobozia-Horodiștea. Apoi a continuat cu ridicarea bisericii „Adormirea Maicii Domnului” din Vlăsinești, în 1836 și cu repararea bisericii din Lișna (1847), toate în vechiul ținut al Dorohoiului. La scurtă vreme de la finalizarea bisericii de la Cucorâni, în perioada 1859, logofătul demarează lucrările de restaurare a bisericii de la Pomârla, în urma cărora va căpăta înfățișarea pe care o are astăzi; edificiul este ultimul din lista bisericilor înălțate sau reparate de boier, vezi C. Ciocoiu, *Note la Monografia bisericilor parohiale și filiale din Județul Dorohoiu cu personalul clerical aflat la punerea în aplicare a noiei legi clericale din 1893-94 cu note istorice în localități*, Tipografia Județului Dorohoi, Dorohoi, f.a., p. 97, 114, 139-141.

³⁸ În 9 ianuarie 1859, Anastasie Bașotă participă pe listele de candidatură la tronul Moldovei, vezi Dimitrie A. Sturdza, J. J. Skupiewski, *Acte și documente relative la Istoria Renascerei României*, vol. VIII, 1858-1859, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, București, 1900, p. 179-180.

³⁹ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 393.

⁴⁰ Traian Larionescu, *Armorialul Moldovei de Sus. Album heraldic*, București, 1976, pl. 15/193.

⁴¹ Ștefan S. Gorovei, *Steme moldovenesti augmentate în Polonia*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1-2, p. 305-313.

trecută la cele veșnice încă din 1849. Așadar, nu este o întâmplare faptul că, în conștiința boierului, ridicarea bisericii venea să marcheze cei șapte ani care s-au scurs de la dispariția ei.

Pe jos este reprezentat un „*covor mare de odaie*”⁴² (chilim), „*de canava de târgu*”⁴³, element nelipsit din tablourile acelei perioade și care își găsește analogii în lucrarea „Inaugurarea Academiei de la Iași în prezența domnitorului Mihail Sturdza”⁴⁴. Un drapaj dispus în falduri și prevăzut cu canafuri încadrează compoziția în partea dreaptă. În colțul din stânga sus al tabloului se află un element decorativ destul de ilizibil (blazonul familiei?). Pe postamentul unei coloane redată în stânga, stă scris cu caractere mari, latine, următorul text: „*Marele logofăt și cavaler Anastasie Bașotă fondatorul acestui sfânt locaș născut la 1797 Ghenar 22*”. Planul bisericii din Cucorăni, reprezentat pe ruloul de hârtie, indică faptul că lăcașul a fost clădit de logofătul-cavaler⁴⁵. Satul Cucorăni – ce apare și sub forma de Cocorăni sau Cucoreni –, a devenit moșie Bașotească după 1850, când a fost cumpărată de la „maiorul (apoi general) Savel Manu”⁴⁶. Clădită inițial în 1819⁴⁷, biserica a fost refăcută în 1856, conform inscripției de deasupra ușii: „*La anul 1855 Mai 1, sau început zidirea acestui sfânt lăcaș prin stăruința logofătului Anastasie Bașotă pentru lauda lui Dumnezeu și sau desăvârșit cu toate înzestrările la anul 1856*”⁴⁸. Întrucât tabloul este nesemnat și nedatat, putem considera – pe baza faptului că Bașotă apare reprezentat cu distincția Sf. Stanislas, ordin primit în anul în care s-a finalizat și sfințit biserica –, că lucrarea a fost realizată și amplasată, în locul destinat păstrării, în anul respectiv.

Prin dimensiunile sale și modul de redare a subiectului în mărime naturală, tabloul nu este o prezență singulară în cadrul portretisticii de la mijlocul veacului al XIX-lea. Astfel de lucrări de șevalet întâlnim și la Biserica „Sf. Ilie” din Botoșani⁴⁹, acolo unde este redat unul din ctitorii sau binefăcătorii bisericii, dar și la Biserica Tâlpădari din Iași, în care au fost înfățișați, de către pictorul Ioan Balomir, marele vornic Dimitrie Cantacuzino-Pașcanu și soția sa Pulheria Beldiman ținând în mâini chivotul bisericii, lucrare din care nu lipsesc obiectele cu valoare simbolică, cum ar fi cădelnița (*thymiaterion*)⁵⁰. Prin maniera de lucru, lucrarea face parte din familia de portrete monumentale, cum sunt cele ale domnitorului Mihail Sturdza și al mitropolitului Moldovei Veniamin Costache, realizate în 1837 de Joseph August Schoefft (1778-1860)⁵¹; subiecții sunt înfățișați în picioare, în poziții solemne, încadrați de impunătoare

⁴² DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870 f. 4.

⁴³ *Ibidem*, f. 40v.

⁴⁴ Gheorghe Macarie, Giovanni Schiavoni – un pictor italian la Academia Mihăileană din Iași, în *CI*, XXVII-XXIX, 2008-2010 (2011), fig. 5.

⁴⁵ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, Direcția Patrimoniului Cultural Național, Biblioteca Monumentelor Istorice din România, București, 1974, p. 200-201.

⁴⁶ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 385; Sergiu Manolache, *Sub zodia Luceafărului. Monografia comunei Mihai Eminescu*, Editura Junimea, Iași, 2014, p. 43.

⁴⁷ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 385.

⁴⁸ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 37.

⁴⁹ Nicolae Iorga, *Din tezaurul de artă botușănean*, în *BCMI*, XXXI, 1938, 95, p. 10, fig. 12.

⁵⁰ Actualmente lucrarea se păstrează la Mănăstirea Golia, în depozitul destinat obiectelor de patrimoniu al Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, cf. Sorin Iftimi, *Considerații privitoare la galeria de portrete a Muzeului Universității din Iași*, în *HUI*, I, 2010, p. 212.

⁵¹ Minola Iutiș, *Portretul de șevalet în pictura românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea în patrimoniul Muzeului de Artă Iași*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2010, p. 189-190, cat. 54, cat. 55.

coloane neoclase. În același timp, tabloul de la Cucorâni se poate încadra în portretistica de tip Biedermeier, întrucât o serie de elemente ce populează compoziția le reîntâlnim și în lucrarea *Ifidanzi-promessi* (*Logodnicii-promisiuni*) realizată de Giuseppe Tominz⁵²: piesele de țesătură, vulturul înaripat și heruvimii. De asemenea, specifică acestui stil este și atitudinea relaxată în care pozează personajul, dând o notă de expresivitate modelului, dar fără a se îndepărta de convenționalismul epocii care accentua rangul, personalitatea și poziția socială a comanditarului.

3. PORTRETUL LUI ANASTASIE BAȘOTĂ. CARTE POȘTALĂ PĂSTRATĂ ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI (NR. INV. 9919).

Imaginea este o reproducere după o fotografie originală, care avea rolul de a circula și de a promova opera de învățământ a patronului Liceului de la Pomârla, inițiativă care datează încă de la înființarea Institutului (Fig. 3).

Anastasia este îmbrăcat în redingotă din stofă neagră cu revere largi, vestă, cămașă albă cu guler înalt, iar la gât poartă o fundă mare de mătase de culoare neagră. Ca în toate portretele, și de data aceasta, boierul a ținut să se fotografieze cu distincțiile primite, astfel că la butoniera redingotei se află o baretă, care putea fi și din aur, cu miniaturile unor ordine rusești⁵³. La piept poartă o medalie, alta decât cele cunoscute (Sf. Ana, Sf. Stanislas și Nișan-i Ifthar) care, cu toate că este dificil de identificat, ar putea fi o decorație primită în contextul Războiului Crimeii (1853-1856), fie din partea puterii protectoare, Imperiul Țarist, fie din partea puterii suzerane, Imperiul Otoman. La începutul conflictului, care a coincis cu intrarea trupelor austriece în Moldova, el deținea funcția de ministru al Lucrărilor Publice⁵⁴. Trebuie să ținem seama că de-a lungul vieții, „Anastasius de Bachotta”⁵⁵ a primit și alte ordine, un exemplu fiind „*Certificatul Gubernatoriului de Beserabia pentru hărăzirea medaliei cu lenta Vladimir din partea Rosiei*” aflat prin mulțimea de documente păstrate în valizele din casa de la Iași⁵⁶. O serie de accesorii ce subliniază statutul social al individului completează ținuta sa vestimentară. Astfel, un lanț, la capătul căruia sunt atașate niște lentile – obiecte care îi stârniseră curiozitatea și pe care le-a achiziționat de la magazinele de optică din capitala franceză sau cea austriacă⁵⁷ –, cade liber de la gâtul logofătului. De unul din butonii vestei stă prins lanțul unui ceasornic, care se pierde sub redingotă. După moartea boierului, în sacul său de „voiaju” se aflau, alături de decorația turcească și crucea Sf. Stanislas, „*un ceasornicu de aur*

⁵² Sophie Matthiesson, *At the edge of empires: a Biedermeier portrait from Trieste by Jožef Tominc*, în „Art Journal of the National Gallery of Victoria”, 51, Melbourne, 2012, p. 28-39.

⁵³ În portretul lui Mihail Sturdza, realizat în email pe un ceas de buzunar, domnitorul poartă la piept „o sabie cu diamante de care sunt prinse decorații în miniatură”, Sorin Iftimi, *Portretele domnitorului Mihail Sturdza*, în Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter (eds.), *Mihail Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2014, p. 141-142, fig. 19.

⁵⁴ Mihail Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 388.

⁵⁵ Pe un Epitaf aflat în patrimoniul bisericii de la Pomârla, numele boierului comanditar apare în această formulă.

⁵⁶ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 19.

⁵⁷ Mihail Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 392-393.

repete cu o copertă”, unul cu „două coperte aur jumătate cronometru cu alisida [lănțisor ornamental – n.n.] lui tot de aur scurtă” și „un lănțuc de aur pentru ceasornicu”⁵⁸.

Pe baza acestei fotografii-document, istoricul Mihail Sturdza făcea o amplă descriere a personajului: „Acest bărbat muncitor... prezenta înfățișarea unui iuncăr, voinic, înalt, peste ale cărui fălci puternice și voluntare se întindea o mustață mare muscălească subliniind privirea fermă cu care Anastasie Bașotă a pozat spre bătrânețe unui fotograf din Paris. Părul cărunt pieptănat cu îngrijire ne-ar face să credem că hatmanul ținea la eleganță, dar, dimpotrivă, de cele mai multe ori aspectul său era departe de fi îngrijit. Acest munte de om trăia ținut la pat încă din tinerețe de maladii cumplite, care-l loviră mai multe deodată ca o sfidare aruncată neobositei sale puteri de muncă”⁵⁹.

4. TABLOUL VOTIV DIN BISERICA „DUMINICA TUTUROR SFINȚILOR” DIN LOCALITATEA POMÂRLA (JUD. BOTOȘANI).

În ctitoria Bașoteștilor, destinată să îndeplinească rolul de necropolă familială, pe peretele de vest de sub cafasul bisericii, se păstrează tabloul votiv (Fig. 4). În scena compozițională sunt redată patru personaje provenind în exclusivitate din această familie, în privința preotului paroh Atanasie Georgescu – „răposat mult mai târziu, către 1914” și care este înfățișat în extremitatea stângă a frescei ctitoricești – ne rezumăm doar a-l menționa, întrucât a fost adăugat într-o perioadă ceva mai târzie (Fig. 10).

Executate în mărime naturală, cele patru personaje, dispuse de la stânga la dreapta, sunt: brigadirul și cavalerul Ioan Bașotă cu soția sa, Ileana (născută Costaki Lătescu), nepoata acestora și fiica cea mică a logofătului, Sofia, și, în final, logofătul și cavalerul Anastasie Bașotă. Primele trei personaje sunt redată într-o manieră tipică picturii bizantine, prin alungirea trăsăturilor fizice. Ioan Bașotă este reprezentat privind spre stânga, cu barbă mare, purtând o îmbrăcăminte de sorginte orientală: fes roșu cu canafuri negre, anterior, șal de cașmir în jurul brăului cu flori policrome (taclit) și, după cum glăsuiește lespede de funerară din interiorul bisericii, „crucea Sf. Annei cu cordon pe grumaziu”⁶⁰ (clasa II-a, echivalentă rangului de comandor)⁶¹. Ileana Costaki Lătescu, privind spre dreapta, poartă pe cap o bonetă de dantelă de proveniență occidentală, semn al femeii măritate, iar rochia cu aspect auster este acoperită cu un șal oriental, articol de îmbrăcăminte foarte prețuit de doamnele acelor vremuri. Pe degetul mic al mâinii drepte ea poartă un inel cu chatonul în formă de floare. Cele două personaje țin în mână un *phylacterium* desfăcut, care vestește în slove chirilice cuvintele: „Doamne, cunoscutam lucrurile tale și am proslăvit dumnezeirea ta că nu este sfânt și nu este drept decât fără numai tu Doamne unde se prăznuiește hramul tuturor sfinților” (Fig. 7). Sofia poartă malacof (crinolină) din muslin de culoare roz cu decolteu amplu, dreptunghiular, ce lasă umerii dezgoliți, iar mâinecile bufante sunt acoperite cu un șal verde.

⁵⁸ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 6v.

⁵⁹ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 386.

⁶⁰ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 27, nota 1; 29, notele 1 și 3; 30; Tudor-Radu Tiron, *Despre folosirea decorațiilor în stemele boierilor din Moldova și Țara Românească în perioada domniilor regulamentare*, în MN, XVII, 2005, 5, p. 92.

⁶¹ Katiușa Pârvan, Cătălina Opaschi, Tudor Martin, *op. cit.*, p. 154, fig. 317.

Coafura ei este conformă cu moda epocii, întrucât părul, ce urmează linia capului, este strâns la spate într-un mic coc, lăsând la vedere doar lobul urechii⁶². Anastasie Bașotă apare pictat în costumație după moda occidentală, cu redingotă și jiletcă albă, ținând în mână stângă un document⁶³.

În urma trecerii în revistă a personajelor, se cuvine a adresa următoarea întrebare: când a fost executată această pictură murală și de către cine? Formularea acestei problematice se justifică, în contextul unei atente priviri asupra compoziției votive unde se poate observa că cele patru personaje se „decupează” din acest „colaj” menit să compună un tablou al închinătorilor bisericii.

Cunoaștem că la îndepărtata Pomârlă, „una dintre cele mai mari și mai frumoase moșii din județulu Dorohoiu”⁶⁴, bogătașul Nastasache Bașotă, cu toate că nu fusese niciodată un amator al bunului gust, adăpostise o colecție impresionantă de 72 de lucrări, constând din tablouri realizate în ulei și înrămate cu cadre poleite, precum și din litografii, repartizate în camerele conacului după cum urmează: în dormitor se aflau „*patrusprezeci tablouri portreturi lucrate în oloi, din care unul a repos. Bașotă*”, „*3 tablouri mari lucrate în hârtie*”, „*șapte tablouri mici litografiate*”⁶⁵; în salon erau expuse „*cinci tablouri portrete mari cu oloiu*”, „*șase tablouri mari pe hârtie litografe*” și „*11 tablouri mici pe hârtie portrete*”⁶⁶; în odaia unde era biliardul se aflau „*șase portrete tablouri mari în oloiu*” și „*cinci portrete pe hârtie litografe*”⁶⁷; în sufragerie se găseau doar „*patru portreti mici*”⁶⁸, iar în paraclis, alături de icoane cu ferecături de argint, se găseau și „*11 tablouri mari de portreti*”⁶⁹. Istoricul Mihai Dim. Sturdza afirma că în salonul de lângă dormitor erau „*cinci portrete de familie pictate de Ludovic Stavski*”⁷⁰, însă inventarul „palatului gospod”, întocmit la 1870, nu precizează și numele artiștilor care au realizat lucrările. La aceste informații, mai putem adăuga că în casa de la Iași existau 13 portrete, în rame aurite de nuc, după cum urmează: „*șase bucăți felurite portrete cu privazuri de nuc și parte poliite*” se aflau în odaia „*ce dă în balcon din grădina despre Tătărași*”⁷¹, „*trei portreturi cu privazurile de nucu*” se regăseau printre obiectele „*aflate în odaia despre cișme*”⁷², iar „*patru portrete cu privazurile de nucu*” decorau salonul cel mare⁷³. Faptul că în cele două locuințe principale se aflau o serie de portrete de familie, astăzi demult pierdute, executate de diverși pictori preferați ai boierilor

⁶² Adrian-Silvan Ionescu, *Stiluri în podoaba capilară...*, p. 48.

⁶³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 31.

⁶⁴ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română din județiulu Dorohoiu*, Imprimeria Statului, București, 1866, p. 338-339.

⁶⁵ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 32v.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 33.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 34v.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 43.

⁷⁰ Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 390; Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Ludovic Stawski. Un pictor în Moldova secolului al XIX-lea*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014, p. 31; Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 42. Nu este exclus ca un astfel de detaliu să se afle în condica din 1855 cu „*inventariul mobilației*” și a tuturor obiectelor palatului gospod, primite de departamentul lucrărilor publice”, dar pe care nu am reușit să-l consultăm.

⁷¹ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 1.

⁷² *Ibidem*, f. 3.

⁷³ *Ibidem*, f. 4.

moldoveni care, prin poziția socială și financiară, erau dispuși să comande astfel de lucrări, aduce o doză de lumină în clarificarea problemelor legate de geneza tabloului votiv din ctitoria bașoteștilor.

Informațiile de natură stilistică oferite de subiecții redați pe peretele vestic al bisericii, se află în raporturi conexe cu o serie de realități petrecute în familia logofătului. Astfel, părinții lui Anastasie au fost pictați pe zidul bisericii atunci când nu mai erau în viață. Întrucât tehnica de execuție identificată la aceștia este asemănătoare cu cea utilizată la redarea Sofiei, putem afirma că cele trei personaje au fost realizate de către același artist, nu unul oarecare, ci un zugrav de biserică, cunosător în aceeași măsură și a artei „zugravilor de portreturi” „în oloi”⁷⁴. Linia utilizată la redarea diferitelor părți anatomice, în special a mâinilor, este aceea a unui pictor deprins cu modalitatea de reprezentare a ființelor umane din scenele ecleziastice. De asemenea, textul din *phylacterium* este redat cu caractere chirilice, iar pentru o mai bună încadrare unele litere au fost scrise în ligatură, amănunt care nu putea fi cunoscut decât de un pictor știutor al erminiilor picturii bisericești și al grafiei chirilice. Acesta a fost angajat de Anastasie să execute pictura interioară cu prilejul renovării edificiului religios în 1859, așa cum spune inscripția aflată deasupra ușii de intrare în pridvor: „La anul 1859 robul lui Dumnezeu, logofătul și cavalier | Anastasie Bașotă am săvârșit restaurarea acestui sf | înt locașu înălțind turnurile, reînoid coperământul pâ | nă la zidăria vechie a bisericei precum astăzi se găsește | și făcând pridvorul din nou, ear în lăuntru am poli | it catapiteazma îmbrăcându cu mușama șin altar | am zugrăvit peste tot păreții [s.n.] ...”⁷⁵. Realizarea marelui tablou votiv poate fi atribuit acestui moment, în care biserica a fost supusă unui amplu program de refacere și decorare inițiat de către boier. Cele două personaje principale, spătarul Ioan Bașotă și Elena Costachi Lătescu au fost reproduse, cu certitudine, după un tablou mai vechi. Gheorghe Ghibănescu consemna existența unei lucrări realizată la 1833: „cum stă scris pe tabloul pictat cu soțul ei Ioniță Bașotă în vârstă de 71 de ani, <n. 1762> [aflat – n.n.] la d-na Roscana [Roxana – n.n.] Inculeț”⁷⁶.

Despre Sofia Bașotă, fiica logofătului, născută la 1832⁷⁷, știm că s-a înecat – după cum spune piatra de mormânt, la 4 august 1849 –, „prin imprudență la Prut”, fiind „dusă la feredee”⁷⁸. Astfel, la momentul realizării picturii, fiica cea mică era demult moartă, în această situație artistul a folosit drept model în realizarea chipului poate una din lucrările aflate în galeria portretelor de familie din cadrul micii „pinacotei” disparată prin camerele conacului. În compoziția tabloului votiv, Sofia este redată cu privirea spre stânga, nicidecum către bunicii săi, trădând o atitudine naturală (Fig. 6), în comparație cu hieratismul celor două personaje. Imaginea copilei este clar desprinsă dintr-un tablou aparținând portretului „de gen”, în care era redată o compoziție cu personaje aflate într-un cadru intim, domestic, cel mai probabil membri ai familiei (tatăl ori sora cea mare). O reminiscență din tabloul original îl constituie fotoliul din spatele fetei, care a fost transpus și în pictura votivă.

⁷⁴ Andrei Cornea, *Primitivii picturii românești moderne*, Editura Meridiane, București, 1980, p. 38.

⁷⁵ Gh. Ghibănescu, *Inscripții și notițe din Pomârla*, în *IN*, fasc. 4, 1924, p. 334; idem, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 30, nota 1.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 27, nota 2.

⁷⁷ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 1833, Bașotă, f. 65v.

⁷⁸ Gh. Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla...*, p. 31;

Totodată, remarcăm că în 1859, an în care sunt finalizate lucrările de refacere a bisericii de la Pomârla, disensiunile dintre boier și fiica sa cea mare Elena (născută la 17 ianuarie 1828⁷⁹ și moartă la 27 decembrie 1883⁸⁰) – la a căror temelie stăteau nenorocirile conjugale rezultate din căsătoria ei, la 14 aprilie 1846, cu cheltuitorul cneaz George (Jorj) Cantacuzino, mareșalul nobilimii moldovene și guvernatorul Basarabiei la Chișinău –, se acutizează⁸¹. Prin neincluderea Elenei, Bașotă a instituit asupra ei *damnatio memoriae*, cu toate eforturile depuse de aceasta în încercarea de normalizare a relațiilor cu vanitosul său părinte. Atitudinea intransigentă a tatălui transpare din declarația pe care acesta o făcea lui Manolache Costachi Epureanu, manifestându-și hotărârea de a o dezmoșteni – deși Elena avea o fire cumpătată –, arătând și motivele: „am așezat-o la pensioanele cele mai alese prin țeri streine, necruțând cheltuieli pentru a-i înzestra mintea cu științi folositoare, șin a sădi în inima sa prințipii de moral și bună educație, până la vârsta măritişului, când tot cu a mele bănești mijloace, agonisite prin multe și grele osteneli, i-am plătit și predat o zestre însămnată, precum puține alte copile au primit de la părinții lor, vroind prin aceasta, ei a-i asigura o existență îndemânatecă și onorabilă, copiilor săi mijloace de creștere, iar mie îndeosebi, o fiiască supunere și recunoștință. Dar fiindcă până acum, nu mi-a dat nicio dovadă de dragoste, iar prin călcarea părințeștilor mele sfătuiri, nu mi-a adus puțină măhnire, până a să și înstrăina desăvârșit de către mine. Apoi, în privirea acestor abătute urmări, nevoit mă văd cu adâncă întristare a sufletului, a mărgini împlinirea părințeștilor mele îngrijiri, numai cătră copiii D-sale, pe care nu mai voesc a-i împărtași din avutul meu, decât cu aceea ce legile le hotărâsc, adică legitima”⁸².

Bașotă a dorit să includă în galeria ctitorilor doar acele persoane care trecuseră demult în lumea celor drepți, care i-au fost apropiate și care nu i-au pricinuit nicio supărare: părinții⁸³ și fiica sa cea mică. S-a exclus pe sine și pe acei membri ai familiei cu care avea relații conflictuale: fiica cea mare, Elena, și soția sa de care a divorțat în 1837⁸⁴, ca urmare a complicatelor relații conjugale generate de autoritarismul său excesiv, așa cum reiese din corespondența purtată cu Dicasteria de cei doi soți „învrăjbiți”⁸⁵.

În privința celui de-al patrulea personaj redat în compoziția tabloului, care este însuși logofătul, considerăm că această imagine constituie o intervenție târzie, realizată după moartea boierului survenită în 1869. Acest aspect este precizat și în textul uneia din inscripțiile aflate pe zidul exterior al pridvorului: „Între anii 1887-1891, devenindu ruină acest sf. locaș, s-au construit din nou, prin îngrijirea Epitropiei bisericești..., toată partea ce se înalță de la basa ferestrelor în sus, din preună cu turnurile și pridvoru în interior, pe lângă pictură și pardoseala

⁷⁹ DJANI, Colecția Manuscrise, nr. 1831, Bașotă, f. 7.

⁸⁰ Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 34, nota 44.

⁸¹ *Ibidem*, p. 33-38.

⁸² Mihai Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 393.

⁸³ Spre finalul vieții boierul dispunea să fie înhumat: „lângă mormântul iubiților mei părinți, pe care i-am iubit și respectat în toată viața mea”, în *Testamentul logofătului...*, p. 4.

⁸⁴ Mihai Dim. Sturdza, *Biserica de la Holboca a vornicului Nicolae Balș*, în Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familii boierești...*, p. 275.

⁸⁵ Mihai-Răzvan Ungureanu, *op. cit.*, p. 27-38.

de jos, *sa adaus la tablourile ctitorilor, portretul lui An. Bașotă* [s.n.] unul din ctitori și donatori acestui sf. locaș 1891 Oct. 1”⁸⁶.

Spațiul gol rămas după realizarea celor trei personaje care se odihneau în cripta bisericii, constituie o dovadă certă că era destinat reprezentării ultimului ctitor, iar orientarea Sofiei era clar îndreptată către viitorul portret al părintelui său. Intervențiile târzii, cel mai probabil după a doua jumătate a secolului al XIX-lea, induc în eroare privitorul în încercarea de a discerne maniera de redare a lui Anastasie Bașotă, îndeosebi a detaliilor anatomice. Modul de realizare grosolan este trădat de nepriceperea pictorului în reprezentarea mâinilor.

O lămurire în privința picturii votive este oferită și de o veche fotografie realizată în anii '40 ai veacului trecut⁸⁷ (Fig. 5), în care constatăm că, pe lângă faptul că indivizii au fost redați în mărime naturală, personajul adăugat în 1891 trădează o serie de similitudini cu cel din tabloul de la Hilișeu-Vârnav. Aici, în pictura votivă de la Pomârla, pictorul a apelat la o serie de artificii, cum ar fi ascunderea mâinii drepte în spatele Sofiei, fapt ce a favorizat o integrare mai ușoară a subiectului în compoziția tabloului, conferind o unitate întregului ansamblu pictural. Cel mai sigur, portretul lui Anastasie a fost reprodus după una din fotografiile sale. Întrucât în imaginea originală boierul apare cu mâna dreaptă neîncadrată, amănuntul respectiv i-a permis nepriceputului pictor să realizeze cu mai mare ușurință alăturarea comandată de comitetul epitropilor. Din păcate nu cunoaștem numele celui care l-a înfățișat pe logofăt. Întregirea scenei votive era un semn de recunoștință și venea din partea conducerii Institutului Academic, înființat prin testament de arhibogatul boier. Instituția considera necesară completarea tabloului ctitorilor cu artizanul principal al școlii, gestul fiind și o legitimare a statutului epitropiei. În continuare, se poate remarca omiterea în mod voit a reprezentării Elenei, întrucât, la acea dată, Epitropia se afla angrenată într-un interminabil proces cu această moștenitoare a unei însemnate părți din imensa avere rămasă de pe urma răposatului ei tată și care, în același timp, urmărea anularea testamentului.

Așadar, anul 1859 constituie data la care a fost realizată prima fază a scenei votive de pe peretele de vest a bisericii de la Pomârla, iar în privința artistului care a executat lucrarea, momentan nu deținem informații, acesta fiind, cel mai sigur, un zugrav de biserică tocmit de Bașotă pentru realizarea picturii interioare. Probabil că o consultare mai atentă a condicilor de cheltuieli, ținute cu strictețe de către boier, ar oferi un răspuns cu privire la momentul realizării picturii murale. În privința celor doi soți, Ioan Bașotă și Ileana Costaki Lătescu, primii ctitori ai bisericii, inițial am considerat că ei au fost redați după două tablouri destinate a fi perechi, însă existența unei lucrări ajunsă în posesia Ruxandrei Inculeț, strănepoata boierului, și care a fost văzută de Gheorghe Ghibănescu la începutul secolului al XX-lea, în perioada când realiza documentarea pentru lucrarea *Bașoteștii și Pomârla*, ne determină să considerăm că personajele înfățișate în tabloul votiv provin dintr-o compoziție unitară. Nu excludem nici posibilitatea ca sursa de inspirație să fi fost oferită și de alte ansambluri portretistice aflate în diferitele imobile ale familiei. În ziua de 6 iulie 1877, în fața casei lui Anastasie din Iași, Matilda, fiica Elenei și nepoata logofătului, la presiunile exercitate de soțul ei, colonelul Ceur Aslan, „golește” întregul „palat” prin scoaterea la mezat a tuturor

⁸⁶ C. Ciocoiu, *op. cit.*, p. 143.

⁸⁷ Pe spatele paspartuului de carton pe care a fost aplicată fotografia se află ștampila „Foto Club Dorohoiu”; documentul fotografic provine din colecțiile muzeului parohial de la Pomârla.

bunurilor existente acolo: „goliră pereții de tablouri”, iar „un anume Wolf Steinberg achiziționă chiar *portretele lui Ion Bașotă*, fostul mareșal al nobilimii basarabene și alte *două tablouri de familie* [s.n.]”⁸⁸.

În tabloul ctitoricesc de la Pomârla, atitudinile celor doi soți, rigide și pline de convenționalism, sunt specifice portretelor de grup realizate de pictorii primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Altfel stă situația în modalitatea de reprezentare a Sofiei, în care constatăm o atitudine naturală, pusă în evidență de linia sinuoasă utilizată la redarea corpului și de accentuarea expresivității feței; detaliile respective contribuie la crearea unei atmosfere dominată de conexiuni emoționale între personaje, care duce în final la impresia unui veritabil portret de familie. În condițiile în care avem foarte puține informații privind apartenența picturilor deținute de Anastasie, imaginile din tabloul votiv ne invită la un exercițiu de imaginație, oferindu-ne posibilitatea de a afla cum arătau unele portrete ce decorau salonul conacului de la Pomârla, ori din impozanta locuință de la Iași.

5. PORTRETUL DIN BISERICA „SF. VOIEVOZI MIHAIL ȘI GAVRIIL” DE LA HILIȘEU-VÂRNAV (ASTĂZI HILIȘEU-CLOȘCA, JUD. BOTOȘANI).

Tabloul se află expus pe peretele vestic al pronaosului, în partea stângă. Este lucrat în ulei pe pânză, având dimensiunile de 190 x 90 cm; rama este cea originală. Anastasie Bașotă apare redat în picioare, în mărime naturală (Fig. 8). Îmbrăcămintea sa constă din redingotă neagră lungă până la genunchi, pantaloni și jiletcă de aceeași culoare, cămașă albă, iar legătura de la gât, din atlas, este redată în culoare închisă. Printre accesorii se remarcă alisida de aur a ceasului de buzunar și lanțul din jurul gâtului la capătul căruia atârna un monoclu. Mâna dreaptă se sprijină pe o masă, unde ține desfăcută o planșă cu reprezentarea portalului Bisericii Sf. Voievozi, alături de un sfeșnic de bronz sub forma unei siluete feminine. Compoziția este echilibrată prin prezența în spatele personajului a unui jilț, precum și a unei draperii de catifea în culoarea roșului carmin, strânsă într-un șnur cu canafuri. Tabloul este tratat în manieră academistă, artistul utilizând tehnica clarobscurului pentru a ilumina fața și mâinile personajului. Pentru vestimentație și fundal, s-a folosit o cromatică sobră formată din culori închise, iar pentru carnație, tonuri calde (ocru și roșuri) așezate în tușe vibrante, care totuși permit să se întrevadă fermitatea desenului (Fig. 9).

Edificiul religios, înălțat din lemn de Vasile (Scarlat) Vârnav, la 1780, a fost reconstruit din zid de cărămidă de către Epitropia bisericii din Pomârla, în perioada 1899-1905, și s-a sfințit în același an⁸⁹. Artistul care a executat tabloul rămâne necunoscut, însă după tehnica de execuție abordată și după particularitățile stilistice, se distinge în mod clar pregătirea sa academistă. Întrucât este o lucrare târzie, sursa de inspirație a constituit-o, și de această dată, fotografia făcută de logofăt la bătrânețe. Cu prilejul spălării picturii murale din 1981, „s-a descoperit o inscripție, care atestă că pictura s-a făcut, înainte de sfințire, de un oarecare profesor Carp, împreună cu ucenicii săi. Se presupune că acesta a fost un profesor de pictură,

⁸⁸ Mihai Dim. Sturdza, *Marele logofăt...*, p. 399.

⁸⁹ Între anii 1849-1861, Anastasie Bașotă a cumpărat moșia Hilișeu-Vârnav, „bucată cu bucată”, „de la doctorul-agă Costin Vârnav, de la fratele acestuia Scarlat, de la colonelul Alcaz și de la generăleasa Elena Adrian născută Sturdza”, cf. Mihai Dim. Sturdza, *Marele logofăt...*, p. 385; C. Ciocoiu, *op. cit.*, p. 146.

adus de Anastasie Bașotă la liceul din Pomârla⁹⁰. Informația trebuie privită cu rezervă, deoarece profesori calificați, cu excepția celor de franceză, încep să apară la Institutul Bașotă abia după moartea boierului. Cert este că Epitropia a apelat la astfel de pictori de formație academistă, o dovadă în plus fiind adusă de imaginea preotului Atanasie Georgescu din tabloul votiv din biserica „Tuturor Sfinților” de la Pomârla, în care regăsim o manieră de execuție similară (Fig. 10).

*

În redarea portretelor din cele două tablouri ctitoricești de la Cucorâni și Pomârla, constatăm că drumul urmat de artiștii de la mijlocul veacului al XIX-lea este unul opus. Aceștia pornesc de la tabloul de salon spre portretul ctitoricesc și nu invers⁹¹. Pentru a se potrivi cu locul destinat să adăpostească pictura, și anume biserica-necropolă, personajele desprinse din tabloul de șevalet sunt puțin hieratizate – un specific al pictorilor „primitivi” –, astfel că scena votivă capătă „un caracter sacru”, „întrucât înfățișează persoane aflate înaintea divinității”⁹². Cele trei imagini antume ale lui Anastasie Bașotă, care de altfel sunt și cele mai autentice surse privind înfățișarea boierului, punctează etapele importante din viața și cariera sa: primul tablou, semnat de Nicollo Livaditi, îl înfățișează pe când acesta avea rangul de hatman, cel de-al doilea tablou, realizat de un autor necunoscut, marchează momentul când deținea titlul de logofăt și îndeplinise funcția de Ministru al Lucrărilor Publice, iar fotografia executată într-un atelier parizian îl prezintă așa cum arăta la bătrânețe.

Portraits of the Great Chancellor and Knight Anastasie Bașotă (Abstract)

This study highlights the history of a character from the perspective of the portraits depicting him: the great chancellor and knight Anastasie Bașotă. He was one of the richest philanthropist boyars in Moldavia and he served as a minister of Public Works. He was the one who founded on the Pomârla estate (a village situated 15 km north-west from Dorohoi) the first private rural school (1838) and an academic institute (1878). At the same time, the boyar can also be seen as a constant commissioner for the painters in the Moldavian Principality, through the great number of paintings that he owned in his houses of Iași and in his mansion of his country estate. From these galleries of paintings, only a couple of images were preserved that represent the boyar. Hence, the collections of the Art Museum “Ion Irimescu” of Fălticeni host a portrait made by Nicollo Livaditi, which was the first work by this Italian painter upon his arrival to the Moldavian capital (1830). Anastasie is depicted while he served as a hetman, clad in European attire, with the St Anna decoration conferred by Russia. The second Biedermeier-style portrait, made by an unknown painter, is preserved in the “Pentecoste” church of Cucorâni (commune of Mihai Eminescu, Botoșani county), one of his foundations. The painting is a founder portrait and it was made in 1856, when the church was finalized and then dedicated. The boyar, who had the position of chancellor, is depicted in his uniform of minister of Public Works, with the order of St Anna (third class civilian), St Stanislas second class commander (tie), awarded by the Tsarist Empire, and the order Nișhan- İftihar (The Order of Glory) conferred by the Ottoman Empire. The photography taken in a Parisian studio and reproduced on a postcard features Anastasie in his older days, dressed in a redingote, with a big

⁹⁰ Neculai Rusu, Teofil Marcel Amălinei, *op. cit.*, p. 76.

⁹¹ Andrei Cornea, *op. cit.*, p. 69.

⁹² *Ibidem*, p. 64.

moustache, wearing on the chest a ribbon with the miniatures of decorations. Besides the images taken during his life, it is worth noting two posthumous portraits: a wall painting made in 1887-1891 on the western wall of the church in Pomârla; the other one, an academic-style oil canvas, is stored in the church of Hilișeu-Cloșca, both localities in the Botoșani county. In the two founder paintings of Cucorâni and Pomârla, it may be observed that the path followed by the artists in mid 19th century is opposite. They start from the salon portrait for the founder portrait and not the other way around. In order to match the place destined to host the painting, namely the necropolis-church, the characters taken from the easel painting are slightly ranked – a specific of “primitive” painters, hence the votive scene acquires a “sacred character”, “because it depicts persons in front of the divinity”. The three images of Anastasie Bașotă taken during his life, which are also the most authentic sources regarding the boyar’s appearance, point out the phases in his life and career: the first painting, signed by Nicollo Livaditi, displays him as a hetman; the second painting, made by an unknown painter, marks the period when he was a chancellor and the minister of Public Works.

Keywords: *painting, Biedermeier, founder portrait, wall painting, Moldavia*

List of Illustrations

- Fig. 1.** The portrait of Anastasie Bașotă in the Museum of Art “Ion Irimescu” of Fălticeni (photo by Sorin Iftimi);
- Fig. 2.** The founder portrait in the “Pentecoste” church of Cucorâni (photo by the author);
- Fig. 3.** The portrait of Anastasie Bașotă. Postcard preserved in the collections of the History Museum in Moldavia;
- Fig. 4.** The votive painting within the “All Saints Sunday” Church of Pomârla, detail (photo by the author);
- Fig. 5.** The votive painting within the “All Saints Sunday” Church of Pomârla (“Foto Club Dorohoiu”);
- Fig. 6.** The votive painting within the “All Saints Sunday” Church of Pomârla, detail: Sophia Bașotă (photo by the author);
- Fig. 7.** The votive painting within the “All Saints Sunday” Church of Pomârla, detail (photo by the author);
- Fig. 8.** Portrait within the “Sf. Voievozi Mihail și Gavriil” church of Hilișeu-Vârnav (photo by the author);
- Fig. 12.** Portrait within the “Sf. Voievozi Mihail și Gavriil” church of Hilișeu-Vârnav, detail (photo by the author);
- Fig. 13.** The votive painting within the “All Saints Sunday” Church of Pomârla, detail within the portrait of the priest Atanasie Georgescu (photo by the author).

Fig. 1. Portretul lui Anastasie Bașotă aflat în Muzeul de Artă „Ion Irimescu” din Fălticeni
(foto Sorin Iftimi)

Fig. 2. Portretul ctitoricesc din Biserica „Pogorârea Sf. Duh” din Cucorâni (foto autor)

Fig. 3. Portretul lui Anastasie Bașotă. Carte poștală păstrată în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei

Fig. 4. Tabloul votiv din biserica „Duminica Tuturor Sfinților” din Pomârla (foto autor)

Fig. 5. Tabloul votiv din biserica „Duminica Tuturor Sfinților” din Pomârla („Foto Club Dorohoiu”)

Fig. 6. Tabloul votiv din biserica „Duminica Tuturor Sfinților” din Pomârla, detaliu: Sofia Bașotă (foto autor)

Fig. 7. Tabloul votiv din biserica „Duminica Tuturor Sfinților” din Pomârla, detaliu (foto autor)

Fig. 8. Portretul din biserica „Sf. Voievozi Mihail și Gavriil” din Hilișeu-Vârnăv
(foto autor)

Fig. 9. Portretul din biserica „Sf. Voievozi Mihail și Gavriil” din Hilișeu-Vârnav, detaliu (foto autor)

Fig. 10. Tabloul votiv din biserica „Duminica Tuturor Sfinților” din Pomârla, detaliu cu portretul preotului Atanasie Georgescu (foto autor)

ORAȘUL IAȘI ÎN ANUL 1882. UN PEISAJ URBAN DE JEAN-BAPTISTE FOLTZER

Cezar Marius VARVAROI

Colecțiile private și piața de artă oferă din când în când surprize, completând iconografia cunoscută de decenii cu lucrări inedite, menite să ofere un suflu de prospețime peste o poveste veche, despre care exista opinia că nu mai poate apărea nimic nou. Pentru iubitorii de artă atașați de Iași, fosta capitală a Moldovei, de trecutul istoric și de aura de legendă a „orașului de pe cele șapte coline”, orice astfel de descoperire exercită o atracție specială. Uneori asemenea documente vizuale sunt descoperite în locuri îndepărtate și se arată doar pasionaților căutători de asemenea *souvenir*-uri. O astfel de lucrare a apărut acum câțiva ani, în Franța, ajungând, în cele din urmă, într-o colecție particulară. Este vorba despre un peisaj urban, denumit *Iassy*, datat la 1882, provenit din penelul unui pictorului alsacian: Jean-Baptiste Foltzer (Fig. 1, 4). Pânza, de dimensiuni mai degrabă reduse, este semnată cu roșu și datată în stânga jos (Fig. 3)¹. Această panoramă urbană stă mărturie despre prezența la Iași a pictorului, în penultimul deceniu al secolului XIX, segment cronologic cuprins în ceea ce s-a numit „*La Belle Epoque*”.

*

Dar cine era Jean-Baptiste Foltzer, cel care purta numele Sfântului Ioan Botezătorul? Pictorul alsacian s-a născut pe 26 august 1829, la Froeningen, comună aparținând regiunii adiacente orașului Mulhouse, din departamentul Rinului Superior. Acesta a trăit în localitatea natală, unde s-a căsătorit și a avut un copil. Mai târziu pictorul s-a stabilit în suburbia pariziană Levallois-Perret (rue Chaptal nr. 39). Artistul a decedat la Paris, la 16 noiembrie 1916. Jean-Baptiste Foltzer a fost membru al Societății Artiștilor Francezi, din 1884, și a expus la Saloanele Societății de-a lungul mai multor ediții. În anul 1881 a participat cu lucrarea *Natură moartă cu sparanghel*, iar în 1882 a prezentat două acuarele cu peisaje din Alsacia. Foltzer a fost prezent cu lucrări la salonul parizian și în anii 1885, 1886. În anii 1883, 1886 și 1890 era văzut la Salonul Societății Industriale din Mulhouse².

De-a lungul carierei sale, Foltzer a pictat cu precădere naturi statice și peisaje, cu similară măiestrie, atât în ulei cât și în acuarelă. În mai mică măsură, pictorul a lucrat și diverse scene de „gen”. Preferința sa se îndreaptă spre lucrările de dimensiuni mici și mijlocii. În

¹ Jean-Baptiste Foltzer, *Jassy*, 1882, ulei pe pânză. 42 x 28 cm; rama nu este cea originală. Autorul lucrării a fost identificat, după semnătură, de pictorul Cristian Ungureanu, lector univ. dr. la Universitatea Națională de Arte „George Enescu” din Iași, căruia îi mulțumesc pe această cale.

² Emmanuel Bénézit, Jacques Busse (eds.), *Dictionnaire critique et documentaire des peintres, sculpteurs, dessinateurs et graveurs*, tome 5, Eadie-Gence, Gründ, Paris, 1999; René Metz, *Les peintres alsaciens de 1870 à 1914*, Thèse, Strasbourg, 1971.

căutările noastre am aflat despre un peisaj, cu superbe tonuri ale unui apus, realizat lângă cazarma Selimye (Scutari) de la Marea Marmara, câteva lucrări reprezentând flori în glastre, o natură moartă cu vânat, precum și flori. La o licitație din 2013 a apărut o scenă de gen, o lucrare de mici dimensiuni *Mauvaise Nouvelle* (titlu scris cu roșu în partea de sus a lucrării). Este zugrăvită o scenă cu un bărbat în vârstă aflat în fața treptelor de la intrarea în casă. El ține în mână o scrisoare desfăcută. Cu mâna dreaptă își atinge creștetul, în semn de îngrijorare. Este însoțit de un câine de companie de talie mică³. Vestimentația arată că scena nu are legătură cu spațiul românesc, ci mai curând cu cel alsacian.

Dacă datele de care dispunem în legătură cu Foltzer sunt mai degrabă laconice, totuși s-a mai păstrat o fotografie (13x9 cm), în care îl vedem instalat în fața șevaletului (Fig. 2). În spiritul acelei perioade el poartă părul bogat, rebel, barba plină, iar pălăria lejeră îi conferă un aer romantic. Pantalonii de culoare deschisă, purtați fără dungă, sunt în conform epocii, iar haina groasă, de postav, indică o zi de toamnă târzie, în care vegetația grădinii capătă o cromatică bogată sau o dimineață răcoroasă, dar bună pentru pictură în mijlocul naturii. Nu întâmplător el este înfățișat pictând în *plein-air*, deoarece prefera tehnica *alla prima*, așezând pe pânză culorile în mod spontan, cu o paletă restrânsă de nuanțe. Scaunul pliant pe care este așezat, probabil că îi servea adesea la realizarea lucrărilor direct pe teren, fiind o piesă transportabilă. În imagine se observă că pictorul folosea o baghetă pe care sprijinea mâna care ținea penelul, pentru siguranța mișcărilor. Aceasta arată o preferință a artistului pentru reprezentarea detaliilor, specifică celor care lucrau în manieră academistă.

*

Judecând după documentele care au rezistat trecerii timpului, aflăm că pictorul era un obișnuit vizitator nu doar al Levantului, din Turcia până în Egipt, ci iată, și al României și Transilvaniei (pe atunci parte a Austro-Ungariei), bucurându-se de apreciere și din partea amatorilor de artă români din acea vreme. Asemenea „turnee” artistice spre Orient erau făcute de pictorii tineri, dornici de afirmare, în căutare de exotism și de comenzi însemnate, care să le aducă faimă și bani. Pictorii documentariști, ce fixau pe cartoanele lor orizontul cultural de la „Porțile Orientului”, au marcat și ei o epocă⁴.

Pe la 1882, Foltzer nu mai era deloc tânăr, fiind trecut de 50 de ani. Resorturile sale trebuie să fi fost diferite. Deși motivul care l-a dus pe plaiul moldav ne este încă neștiut, bănuim că artistul nu va fi fost la prima-i incursiune în orașul de pe malul Bahluului. Iași erau un punct suficient de atractiv pentru artiștii francezi care vizitau Țările Române în epocă, cu prilejul călătoriilor care urmau să-i ducă spre Orient. Materialele publicate de către mai tânărul desenator alsacian Paul-Adolphe Kauffmann (1849-1940), care realizase la 1876 o panoramă a orașului Iași⁵, au putut avea un rol în atragerea lui Foltzer spre capitala Moldovei. O cercetare aprofundată ar putea să aducă mai multe completări în această privință.

De-a lungul secolelor XVIII și XIX, Țările Române au fost vizitate de către artiști de valori și anverguri diferite, așa cum corespundea unor locuri văzute – din prisma

³ Gold Art, Licitație Arcadja, 11 aprilie 2013.

⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *Artă și document*, Editura Meridiane, București, 1990, *passim*.

⁵ Sorin Iftimi, *Anton Kauffmann, un pictor vienez în Țările Române (1840-1845)*, în CI, XXXIII, 2014, p. 137-175.

occidentalilor – ca antecamera Orientului⁶. Un Liotard, Bouquet sau Raffet sunt nume de referință în istoria artei, care au dat mărturii grafice de prim ordin, inspirate din realitatea ieșeană a timpului și fără de care imaginea Iașului s-ar vedea serios afectată. Oricum, peisajele în ulei, care să reprezinte Iașii, nu abundă. O primă panoramă a Iașilor pictată în ulei poate fi amintită cea de la 1842, semnată de Ludowic Stawski, aflată în colecția Muzeului de Artă din Iași⁷.

Să amintim că acum o sută de ani, antropologul elvețian Eugène Pittard (1867–1962) dedica „poporului român, pe care de-a lungul campaniilor mele de studii antropologice am învățat să-l cunosc și să-l iubesc”, o carte deosebit de interesantă. Prima frază a cărții este semnificativă pentru demersul nostru: „România actuală, formată din vechile principate ale Moldovei și Valahiei, cărora, în 1878 le-a fost adăugat teritoriul Dobrogei, prin tratatul de la Berlin, nu este cunoscută încă occidentalilor, așa cum ar trebui să fie”⁸. În aceeași carte, Pittard afirmă că „într-o jumătate de veac, România a făcut un efort formidabil: agricol, comercial, industrial – deși acesta ceva mai puțin considerabil, – intelectual”⁹. Și cultural, am adăuga astăzi. Pentru că iată, la doar câțiva ani după obținerea independenței statale, în România apar inițiative culturale care nu rămân fără ecou internațional, iar Iașii nu făceau excepție.

Fără a ne îndepărta de anul 1882, să remarcăm - printre alte inițiative înregistrate în acest an - două care în mod sigur au avut parte de o difuzare semnificativă în lumea artistică franceză, datorită implicării a două personalități binecunoscute. Pe de o parte, sculptorul Emmanuel Frémiet (1824-1910), un artist în mare vogă în Parisul acelor vremi, care finisase și expuse la Salonul de la Paris statuia ecvestră a lui Ștefan cel Mare, fructul unei comenzi din anul 1879, pentru care se strânseseră prin subscripție publică, 135.000 franci, o sumă deloc de neglijat. Tot în același an, la Trei Ierarhi începeau lucrările de refacere, conduse de arhitectul francez André Lecomte du Nouÿ; în ciuda polemicilor legate de ambele inițiative, acestea reflectă faptul că Iașii erau deja un punct de atracție pentru artiști și arhitecți francezi din epocă. Împreună cu lucrările la biserica Sfântul Nicolae Domnesc, rămâneau pregnant prezente, până într-acolo încât ambele erau considerate după ani, de către sus-pomenitul Pittard, ca elemente de referință pentru vizitatorul bătrânei urbe.

Odată cu reconstruirea bisericii în 1884-1904, pereții și bolțile au fost repictate în frescă, pe fond albastru, de către francezii Boris Bernard, Emile Picot și P. Mauretal¹⁰.

*

Jean-Baptiste Foltzer, Jassy, 1882. Fără a fi neapărat un pictor faimos, Foltzer ne-a lăsat în această pânză detalii de finețe care nu pot trece neobservate, prin care a dat măsura talentului și *savoir-faire*-ului său. Să nu ignorăm alegerea dibace a orei din zi, favorizând percepția nuanțelor de culori: unghiul de incidență al razelor solare ne evocă o dimineață

⁶ Cu privire la artiștii plastici care au vizitat Țările Române, o sursă de prim ordin este G. Oprescu, *Țările Române văzute de artiști francezi (sec. XVIII și XIX)*, Tipografia Cultura Națională, 1926.

⁷ Cf. Sorin Ifțimi, *Portretistica pictorului Ludovic Stawski (1807-1896)*, în *IN*, XIX, 2013, p. 220, 244, fig. 3; Corina Cimpoeșu, Marcelina Brîndușa Munteanu, *Ludovic Stawski. Un pictor în Moldova secolului al XIX-lea*, Editura Palatul Culturii, Iași, 2014.

⁸ E. Pittard, *La Roumanie. Valachie-Moldavie, Dobroudja*, Bossard, Paris, 1917, p. 7.

⁹ *Ibidem*, p. 14.

¹⁰ Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, ed. a II-a revăzută, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007, p. 52.

timpurie de vară. A unei veri caniculare, când arșița deja își lăsase amprenta pe câmpurile ori poate fânețele înconjurătoare, determinând culoarea contrastantă cu verdele coroanei copacilor. Deloc întâmplător, dacă ne gândim la avantajul orelor matinale pentru paleta de culori; iar la vremea aceea, anotimpul călduros probabil invita mai degrabă la călătorie, decât oricare altul. Familiarizat fiind cu masivele, impunătoarele *hotels* pariziene, dar și cu arhitectura Alsaciei sale natale, este de înțeles că pictorul a fost mai atras de exotismul caselor mai degrabă modeste ale mahalalei¹¹, a Râpei Pevețoaiei, care se așterneau dinaintea-i, decât de conacele *high-life*-ului ieșean de pe Podul Verde (Copou), inspirate de gustul arhitectonic francez ori german, care nu prezentau vreo noutate în ochii musafirului străin.

Cu grija de a capta cu fidelitate unduilele reliefului moldav, francezul nostru ordonează savant peisajul după asemănarea unui teatru; cotul uliței are rolul de amplă avanscenă, pe care se ridică decorul panoramic, ritmat, încoronat de cerul de un albastru ideal. Peisajul apare diferențiat atât cromatic cât și volumetric în trei sectoare orizontale: treimea inferioară, mai obscură, deasupra căreia varietatea și atractivul vizual al caselor se așterne ca suport unduirii liniei orizontului, străpunsă doar de cele patru turle ale mitropoliei, definită de albastrul suveran al cerului, pe care Foltzer îl va fi văzut la Iași, și care i-a oferit ocazia de a aplica talentul său de colorist, cu un rezultat asemănător celui ce încununează cazarma Selimye, despre care pomeneam. În planuri succesiv îndepărtate, turlele Trisfetitelor, încă neatinsse de renovarea lui Lecomte du Nouÿ, dau măsura impresiei cauzate artistului de către edificiile iconice ale Ieșilor, iar pe planul îndepărtat, cel al dealurilor, mănăstirile Galata și Cetățuia întregesc caracterizarea vizuală a întregului¹².

Date fiind aceste elemente, oare matineul ieșean – foarte atent și amănunțit lucrat, de altfel – putea fi o lucrare cu tentă exotică pentru societatea franceză a vremii? Pictura nu a fost realizată pentru un comanditar ieșean și se pare că nici nu a fost cumpărată anterior. Este posibil că pictorul a decis să o păstreze pentru sine, punând-o în bagajele sale la întoarcerea acasă, în Franța. Poate că orașul acesta i se lipise puțin de suflet...

Dincolo de lipsa mai multor date certe, rămâne valoarea intrinsecă a pânzei, pictată cu deosebită grijă și care ne bucură prin prisma atenției acordate. Starea de conservare era excelentă și înaintea operațiunii de curățire a vernisului – necesară după aproape un veac și jumătate – efectuată cu atent profesionalism de restauratorul spaniol David Becerra în atelierul său din Ronda. Peisajul realizat de Foltzer are și o valoare documentară, asemenea reprezentării fiind, totuși, destul de rare pentru Iași din a doua jumătate a secolului XIX¹³.

*

Într-o lucrare recentă, dedicată mișcării artistice din România epocii moderne, Adrian-Silvan Ionescu, semnală prezența pictorului Jean-Baptiste Foltzer și la București în penultimul deceniu al veacului XIX¹⁴. O primă referire în presa bucureșteană datează chiar

¹¹ Surprinde faptul că aceste case au acoperișurile „în două ape”, precum cele din spațiul german și nu „în patru ape” așa cum era cunoscut, din alte surse.

¹² Chiar dacă turlele celor două biserici sunt cam aplatizate, se pare că aceasta este identificarea valabilă.

¹³ Pentru reprezentările din epocă vezi catalogul realizat de Georgeta Podoleanu, *Iași în arta plastică. Expoziție tematică. Grafică-Pictură*, Muzeul de Artă, Iași, 1974, passim.

¹⁴ Adrian-Silvan Ionescu, *Mișcarea artistică oficială în România secolului al XIX-lea*, București, Editura Noi Media Print, 2008, p. 173, 177, 186.

din 1881, unde Foltzer era prezent cu lucrări la *Expoziția de Bele-Arte a Artiștilor în Viață*. Cronicarul plastic, ascuns sub pseudonim, consemna în treacăt că peisajele lui Foltzer nu sunt de un interes deosebit, dar că delicatețea artistului se regăsește în arta cu care zugrăvește florile din naturile statice¹⁵. Revista „Familia” din 26 octombrie/7 noiembrie 1886 menționa, de asemenea, numele lui Foltzer¹⁶. În cadrul cronicii mondene a sărbătoririi unei zile de naștere în înalta societate burgheză a Bucureștiului, descriind reședința gazdei și multiplele opere de artă existente, începând cu un portret al proprietarului realizat de Sava Henția, „toți cunoscătorii care au examinat acest tablou de aproape, au fost unanimi a recunoaște, că e unul dintre portretele cele mai reușite ale artistului. *Sub el, două peisage de Foltzer, din cari cel din stânga, un port, e de un colorit perfect* [s.n.]”¹⁷.

În anii următori, pictorul a călătorit și în orașe din arealul Levantului. „*Monitoire d'Issoire*”, de miercuri 3 iunie 1896, anunța: „vinerea viitoare, dl. Foltzer, un pictor talentat, din creația căruia am putut vedea câteva pânze expuse la Issoire, va oferi o ședință interesantă (...) În câteva minute, va realiza în fața publicului un tablou: peisaj, flori sau marină”. Apoi, citând din „*Le Phare d'Alexandrie*” „cât despre dl. Foltzer, a obținut succesul cu care ne-a obișnuit, executând cu incomparabilă măiestrie, sub privirile publicului asistent, un buchet de flori și o vedere din București” și concluzionează „... artist în toată puterea cuvântului, el are o mână excelentă [...] este un fin colorist, dublat de un impresionist cu talent”¹⁸. J.-B. Foltzer și-a folosit talentul și executând tablouri „la minut”, ceea ce se numea în epocă „*peinture-éclair*”, tablouri la cererea publicului, în doar câteva minute, dar fără rabat asupra calității¹⁹.

*

În articolul de față am adus în atenție o imagine inedită a Iașilor de la 1882, precum și un artist prea puțin cunoscut. Operele lui Jean-Baptist Foltzer apar destul de rar, fiind cunoscute doar cinci lucrări prezente la licitații în ultimele două decenii. Cele câteva informații de epocă pe care am reușit să le identificăm oferă posibilitatea de a schița un medalion biografic a acestui artist plastic. Ne exprimăm convingerea că, plecând de la temeiurile oferite de acest articol, subiectul va putea fi dezvoltat în viitor. Rămânem cu satisfacția de a fi așezat o cărămidă la baza acestui modest edificiu.

¹⁵ Florin (pseudonim), *Expoziția de Bele-Arte a artiștilor în viață*, în „Resboiul Român”, nr. 367/11 Iunie 1881.

¹⁶ „Familia”, editor Iosif Vulcan, Oradea, 1886, p. 516.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ „Familia”, 26 octombrie 1886, nr. 43, p. 8 (despre Foltzer).

¹⁹ « Un très joli tableau représentant le Pont des Caravanes [...] M. Foltzer n'a pas fait de la peinture en peinture éclair; son tableau est très travaillé » (*Journal de Smyrne*); („Un tablou foarte frumos reprezentând Podul Caravelor [...] Dl. Foltzer nu a lucrat ca un pictor «la minut»; tabloul său este foarte elaborat”). «M. Foltzer, le peintre éclair, a étonné le public lundi soir au théâtre de l'Alhambra. Ainsi qu'il l'avait annoncé, il a bel et bien exécuté un tableau à l'huile d'après le sujet qui lui a été indiqué par un spectateur, en 4 ou 5 minutes ». (*Courrier de Smyrne*); („Dl. Foltzer, pictorul «la minut», a uimit publicul luni seara la Alhambra. Așa cum anunțase, a executat bine și frumos un tablou în ulei după un subiect care i-a fost indicat de către un spectator, în 4 sau 5 minute »).

The City of Iași in 1882. An Urban Landscape by Jean-Baptiste Foltzer
(Abstract)

Jean-Baptiste Foltzer (1829-1916) is an Alsatian painter, later established near Paris, becoming a member of the French Artist Society in 1884. He traveled through Levant, and also arrived in Romania, reaching both Iasi and Bucharest, in the 1880s-1890s. The urban landscape representing the city of Iasi in 1882 is the only testimony of its presence in the former capital of Moldova. Such representations are rare for Iași in the second half of the nineteenth century and that is why the painting has a documentary value, besides its intrinsic artistic qualities. The work, preserved until recently in France, is today in a private collection in Spain.

Keywords: *Jean-Baptiste Foltzer Alsatian painter, Iași, urban landscape, academic painting, private collections.*

Fig. 1. Jean-Baptist Foltzer, *Iași la 1882* (ramă nouă)

Fig. 2. Jean-Baptist Foltzer (fotografie)

Fig. 3. Jean-Baptist Foltzer, *Iași la 1882*: semnătura

Fig. 4. Jean-Baptist Foltzer, *Iași* la 1882

PICTORUL ALEXANDRU GRIGOROVICI (1892-1916). O JERTFĂ ÎN „RĂZBOIUL DE ÎNTREGIRE A PATRIEI”¹

Virginia VASILOVICI*

În toamna anului 1916, în vâltoarea primului război mondial, alături de mulți eroi ai patriei noastre, a căzut la datorie pictorul Alexandru Grigorovici, în vârstă de 24 de ani. Apariția acestui talent în cadrul școlii ieșene trezise de la început interesul profesorilor, însoțită de admirația aproape unanimă a colegilor care-i recunoșteau însușirile deosebite. În mișcarea coloristică românească i se întrevedea un viitor strălucit, dar, din nefericire, a trăit extrem de puțin. Opera lui, risipită darnic prin câteva familii, a rămas chiar de la început pierdută pentru marele public. În vechea Pinacotecă a Iașului nu s-a păstrat nici o lucrare, ca mărturie despre truda acestui înzestrat ucenic al școlii locale. Referințe sporadice ale unor profesori, foști colegi de studiu, aduceau, din când în când, în atenția noii generații de elevi, amintirea exemplară a numelui lui Grigorovici, fără a o asocia însă cu prezentarea vreunei lucrări. Unii dintre noi l-am reținut.

Frumoase calificative zălogite în foi matricole, premii și distincții, aprecieri din presa vremii pe marginea câtorva expoziții, amintiri ale unor rude și cunoscuți, toate acestea alăturate la grupul de lucrări – picturi și desene – descoperite de muzeul nostru în ultima perioadă, ne ajută să reconstituim profilul unui om și al unui artist. Marele pictor și critic literar Nicolae Tonitza publica în cotidianul „Presa”, la trei ani după dispariția lui Alexandru Grigorovici, un impresionant articol evocator al personalității acestuia². Rândurile lui Tonitza, care ar merita, prin actualitatea lor, să fie citate aproape în întregime, cuprind în partea introductivă un tăios rechizitoriu la adresa conducătorilor din trecut, care „au aruncat în iadul tranșeelor, pentru a fi exterminate, valorile neamului nostru, așa de rare și care, pentru binele general, trebuiau puse la adăpostul cuvenit. Alexandru Grigorovici, ca și alți artiști, putea să fie cruțat”³. Cunoscându-l îndeaproape, Tonitza a perceput capacitatea acestui talent, i-a intuit profund frumoasele-i posibilități, înregistrând dispariția lui ca o pierdere pentru pictura românească. „Grație sensibilității ochiului său extrem de fin și echilibrului sufletesc așa de pronunțat la el, Grigorovici ne-ar fi dat cu timpul lucrări de o mare valoare picturală, ce l-ar fi așezat, ca o personalitate bine definită, alături de cei câțiva maeștri ai culoarei din România”⁴.

* Virginia Vasilovici a fost șefa Muzeului de Artă din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași.

¹ Această comunicare a fost susținută la Sesiunea Muzeelor de Artă, București, 1966.

² Nicolae Tonitza, *Pictorul Grigorovici*, în „Presa”, 23 februarie 1919.

³ *Ibidem*.

⁴ Data nașterii pictorului Alexandru Grigorovici, menționat în certificatul de absolvire, din 22. II. 1913, vezi DJANI, Fond 183, ds. 8/1912-1913.

Alexandru Grigorovici s-a născut în 5 iunie 1894 la Iași, dintr-o familie de juriști, moștenind mai ales de la mama sa puternica-i personalitate artistică⁵. După absolvirea a patru clase gimnaziale, ferm hotărât să urmeze pictura, s-a înscris, în toamna anului 1907, la Școala de Arte Frumoase⁶, sub direcția lui Emanoil Bardasare. În timpul studiilor, Grigorovici a fost coleg cu sculptorul Richard Hette și cu pictorul Otto Briesse, de care îl lega o trainică prietenie, bazată pe aceleași concepție despre viață și muncă. El a mai avut colegi pe Ion Cosmovici, Nutzi Acontz și Roman Simionescu, ce îi vor arăta, de asemenea, multă prețuire. Generația lor se succede după cea a lui Tonitza, Ștefan Dimitrescu și Chipăruș, făcând puntea de legătură spre o altă serie de elevi remarcabili: Băeșu, Arnold, Bălțatu, Onofrei.

La început, formația lui Grigorovici în școală se împlinește după tipicul academist, prin intermediul profesorilor Costin, Bardasare, Artachino, Gh. Popovici, cu o mai pronunțată înrăurire din partea ultimilor doi, care manifestau tendințe înnoitoare în arta lor. Contactul cu tablourile valoroase din galeria Pinacotecii, nu ne îndoim că va fi constituit o supremă lecție pentru un vizitator dotat cu ascuțit spirit de observație, cum era Grigorovici. Aici s-a stabilit prima cunoștință cu picturile lui Nicolae Grigorescu și cu pânzele străine din școala lui Veronese, Van Dyck, Murillo, spre care se îndreaptă preferințele lui. Un „Studiu” de școală pe care am avut ocazia să-l cercetăm, are ca punct de plecare chiar tabloul lui Murillo din muzeul ieșean, „Fecioara în extaz”, pe care interpretul îl transpune într-o manieră liberă, originală.

Evoluția lui este rapidă, mergând pe drumul unei evidente diferențieri de restul colegilor. „Se vorbea de el ca despre un talent puțin obișnuit”, ne informează pictorul Bălțatu, venit la învățătură în anul în care Grigorovici tocmai își termina studiile. Picta cu o extremă ușurință, trezind atenția și poate chiar invidia unor profesori care, deși cu experiență, se simțeau depășiți⁷. Certificatul de aptitudini, obținut în 1913⁸, după cinci ani de studii, totalizează calificative din cele mai bune la probele practice, foarte asemănătoare cu notațiile consemnate în certificatul de absolvire al lui Tonitza, eliberat cam în aceeași perioadă⁹. În ultimul an de învățătură, Grigorovici este onorat cu unica bursă a Primăriei Iași, rezervată celui mai merituos student al Școlii de Arte. De asemenea, îl găsim participând în 1909¹⁰ și 1910¹¹, la concursurile pentru premiul Academiei Române „Ioan Lecomte du Noüy”, obținând premiul I, cu pseudonimul Leandru (la probe de desen după model antic și desen după natură). După absolvirea Școlii, Grigorovici mai urmează încă un an, 1913-1914, studii pregătitoare în vederea obținerii diplomei, cu năzuința, rămasă neîmplinită, de a merge la perfecționare în străinătate, în primul rând în Italia. Nu-l mai despărțeau decât doi ani de plecarea pe front, timp în care pictorul nu are parte de o desfășurare continuă a procesului de creație. Recrutat pentru serviciul militar, a fost utilizat, la un moment-dat ca desenator de hărți la Marele Stat Major.

⁵ Cererea de înscriere făcută de tată menționează în anexă certificatul de absolvire a patru clase gimnaziale și câteva probe de desen (DJAN-Iași, Fond 183, Dosar 3/1907 sept. 18).

⁶ Informație oferită de colegii artistului, Roman Simionescu și Georgeta Rotică.

⁷ Certificat eliberat în 22.II.1913 (DJANI, Fond 183, Dosar 8/1912-1913).

⁸ DJANI, Fond 183, Dosar 8/1912-1913, luna septembrie.

⁹ *Ibidem*, Dosar 5/1909, fila 112.

¹⁰ *Ibidem*, Dosar 8/1912-1913, f. 251.

¹¹ Rinaldo, *Expoziția Școlii de Belle Arte*, în „Mișcarea”, 16 iunie 1913.

Deși se afla într-o perioadă frământată, Alexandru Grigorovici nu pierde ocazia de a prezenta lucrări la cele câteva expoziții colective ale artiștilor organizate la Iași (cea din aprilie 1915 și cea din mai 1916). Numele lui, cunoscut încă de la expozițiile școlare, era evidențiat printre primii, cu elogii, în cronicile închinat acestor manifestări. La expoziția din anul 1913, o cronică semnalează: „Dintre expozanți, dl. Grigorovici stă pe primul plan...”¹². La „Expoziția retrospectivă a Școlii”, din 1915, la care luau parte profesorii, absolvenții și elevii, printre alte aprecieri pe care i le consacră presa apare mențiunea despre „... un puternic talent, căruia publicul i-a arătat recunoștința sa, reținându-i aproape toate lucrările”¹³. În ultima expoziție, cea din 1916, la care și-au dat concursul artiști dintre cei mai însemnați, ziarul „Opinia” se zisa lipsa portretelor lui Grigorovici: „talentul și mijloacele acestuia fiind neîntrecute de camarazii săi”¹⁴. Adusesse doar câteva pânze cu flori și fructe, decretate și acestea „incontestat admirabile”.

Alexandru Grigorovici a căzut în luna noiembrie 1916, în luptele de la Călugăreni. Vestea dispariției lui a fost primită de familie în ianuarie 1917. Între efectele pictorului s-au întors de pe front două caiete cu desene și însemnări, a căror urmă s-a pierdut în împrejurările celui de-al doilea război mondial. Șapte ani mai târziu, în amintirea artistului, tatăl, împreună cu frații rămași în viață, au dăruit Școlii de Arte din Iași suma de 30.000 lei, în înscrisuri, cu specificarea ca din venitul ei anual să se acorde premiu câte unui elev talentat al Școlii¹⁵. Între beneficiarii acestui premiu, acordat până în anul 1937, se vor număra pictorii Alupi, Agafiței, Cămăruț, Ispir, Gr. Popovici ș.a.

Din activitatea lui Grigorovici ne stau astăzi la îndemână, după primele investigații, mai multe portrete, gen prevalent, câteva studii de nud, peisaje și naturi statice cu flori, circa 25 de piese. Executate în ulei sau în cretă, între anii 1912-1916, lucrările găsite, chiar dacă nu sunt toate semnificative, permit aprecierea unor trăsături din arta pictorului. Acestea relevă de la bun început un serios și profund observator, capabil să traducă sensibil elementele din realitate. Cu personalitatea puternică a unui talent autentic, Grigorovici irupe din tiparele școlii, însușite inițial foarte bine, după cum probează mai multe lucrări, construite cu perfectă știință a desenului și a perspectivei („Struguri”, „Nud la izvor”, „Portret compozițional de bătrân” etc.). El tinde de la început spre o interpretare liberă, neconstrânsă de formule, care să comunice sincer, spontan, emoții și sentimente. În această privință face parte din prima serie de pictori – vorbim de cei de la Iași - receptivi la lecția lui Nicolae Grigorescu. Notă cu totul meritorie pentru un tânăr educat la școala în care, după cum se știe, trona cu forță academismul. Pe aceeași linie grigoresciană se vor orienta curând peisagiștii Otto Briesse, Aurel Băeșu și Adam Bălțatu.

Pronunțatul lirism al lui Grigorovici a fost remarcat de Tonitza, care scria că pictorul acesta „era angajat cu o pasiune fantastică pe drumul artei, dornic să împărtășească semenilor comori imense de frumusețe pe care le stăpânea sufletul său”¹⁶. Artistul își manifesta totdeauna preferința pentru culori potolite, patinate parcă de vreme – gri, roz, verde, măsliniu, brun – respingând acordurile stridente. El era sensibil la jocul valorilor de ton, la

¹² *Expoziția oficială de la Belle Arte*, în „Evenimentul”, 16 iunie 1913.

¹³ Balduin Carli, *Salonul oficial ieșean*, în „Opinia”, 21, 24 și 25 mai 1915.

¹⁴ Premiul Grigorovici (DJANI, Fond 183, Dosar 18/ 1923-1937).

¹⁵ Nicolae Tonitza, *loc. cit.*

¹⁶ *Ibidem*.

degradeul fin al umbrelor, care conferea motivului pictat o atmosferă vibrantă, diafană, plină de poezie (cum se observă în „Portretul unei tinere”, „Trandafiri”, „Crizanteme”, „Efect de seră” ș.a.). În același scop, pictorul așterne culoarea în pete, folosind tușe repezi, uneori largi, alteori mărunte, renunțând la o finisare minuțioasă sau la o delimitare liniară, precisă, a formelor. Capabil să construiască portrete pline de vigoare și forță expresivă („Portretul prietenului Otto Briese”, „Portret de bărbat tânăr”) artistul, aflat la vârsta entuziastei tinereți, este mai înclinat să cânte grația, puritatea și gingășia, atribute specifice adolescenței („Adela”, „Portretul unei colege”, „Sora Edwiga”).

Deși cu unele imperfecțiuni de limbaj, inerente fazei de debut, în care nu se poate vorbi încă de cristalizarea unui stil propriu, lucrările lui Alexandru Grigorovici poartă cu ele amprenta unei simțiri delicate, capabile să capteze într-un anumit fel interesul și să emoționeze. Dintr-o justificată considerație pentru acest ales talent, Nicolae Tonitza recomanda muzeelor de artă din țară și în special Pinacotecii ieșene „să-și procure cele mai bune din lucrările lui Grigorovici, eternizând astfel, în chip oficial, memoria scumpă a acestui tânăr mucenic al artelor românești”.

Nota Redacției:

De la redactarea acestui studiu nu a mai fost publicat un articol special dedicat artistului. Bibliografia referitoare la pictorul Alexandru Grigorovici poate fi completată, însă, cu două medalioane incluse în lucrări mai ample, tipărite în ultimi ani: Liviu Suhar, *Natura moartă în pictura românească*, Editura Tehnopress, Iași, 2005, p. 231-234, Valentin Ciucă, *Un secol de artă frumoasă la Iași*, Editura ART XXI, Iași, 2008, p. 69-72.

Painter Alexandru Grigorovici (1894-1916). A Sacrifice in the "Country Unification War" (Abstract)

Alexandru Grigorovici was born on 5 June 1894 in Iasi, from a family of lawyers. He studied at the Academy of Arts in Iași between 1907-1913, where he was a colleague with Richard Hette and Otto Briese. Ever since his academic studies, he was considered endowed with an extraordinary talent (the grades he obtained were comparable to those of Nicolae Tonitza). In the years 1909-1910 he applied for the "Lecomte du Noüy" Award of the Romanian Academy, and obtained the 1st Prize. In 1916, Romania entering the war, the painter was mobilized. For a while he served as a designer by the Grand Staff, where he used to draw various maps. During the same year, he participated in the exhibition of the mobilized artists, organized in the Academy of Arts building. Alexandru Grigorovici died in November 1916 in the battle of Călugăreni (at the age of 24). Thus, the Romanian plastic art lost an artist who could have become a reference name. The works that remained behind him are very few (several portraits, some nude studies, landscapes and static flowers with flowers), about 25 art works in total. Most of them are part of private collections. To his memory, the family donated 30,000 lei to the Academy of Arts (1923) to establish a scholarship for the most meritorious students. Among the beneficiaries of this prize, awarded until 1937, will be the painters Alupi, Agafiței, Camăruț, Ispir, Popovici.

Keywords: *Iași Academy of Arts, portraitist, colorist, World War I, exhibition of artists mobilized*

Fig. 1. Pictorul Alexandru Grigorovici. Fotografie aflată în colecția autoarei

Fig. 2. Trandafiri, 1915, 42,5 x 32,5 cm. Muzeul de Artă Iași

Fig. 3. Casă la țară, 40 x 30 cm. Muzeul de Artă Iași (nr. inv. 1221)

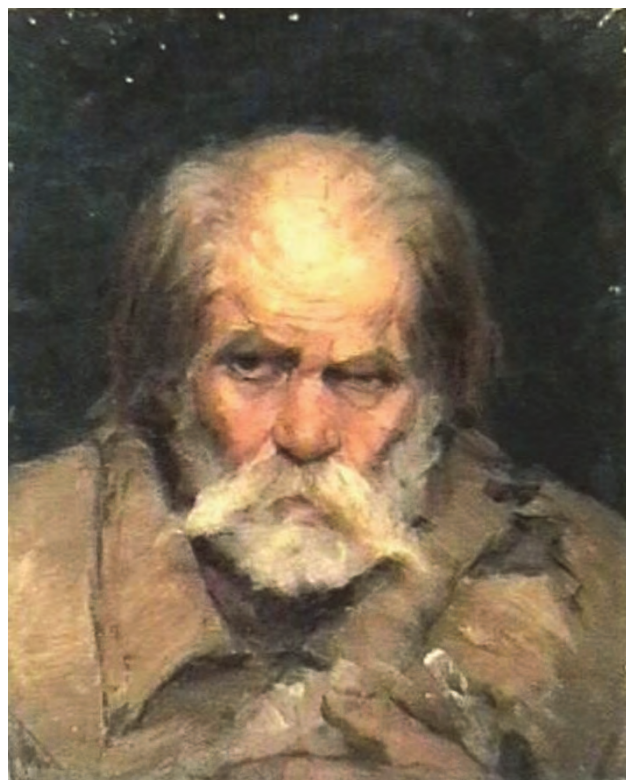

Fig. 4. Bătrân lemnar, 54,4 x 35,5 cm. Muzeul de Artă Iași (nr. inv. 1220)

Fig. 5. Portret de fată. Muzeul de Artă Iași

Fig. 6. Prietenul Otto Briese. Muzeul de Artă Iași

PICTORUL ȘTEFAN DIMITRESCU ȘI „VIOARA LUI INGRES” ÎN LUMINA DOCUMENTELOR DE ARHIVĂ ALE CONSERVATORULUI DIN IAȘI

Dana OLTEAN*

Jean-Auguste-Dominique Ingres (1780-1867) nu a fost singurul pictor îndrăgostit de muzică și nu a fost nici măcar primul; ba mai mult, nici măcar cel mai celebru. Pe la 1472 Leonardo da Vinci ajunsese la curtea ducelui de Milano, Ludovico il Moro, grație talentului său de muzician. Giorgio Vasari¹ ne spune că improviza versuri acompaniindu-se „dumnezeiește” la *lira da braccio*, variantă a instrumentului numit *viola da braccio*, strămoșul viorii. Pictor, om de știință, inginer, matematician, sculptor, arhitect, poet, muzician... Oarecum copleșită de o listă atât de lungă de talente, posteritatea le-a reținut, în crearea legendei lui Leonardo, doar pe primele trei.

Ingres a beneficiat însă de pana unui ziarist din anturajul său, Emile Bergerat (1845-1923), care a lansat prin 1872 expresia ce avea să fie adoptată de limbajul curent și asociată în mod peren numelui său². Stilistic vorbind, avem de-a face cu o sinecdocă ce particularizează un concept general: „*pasiune*”, „*hobby*”, „*ocupație secundară în care cineva excelează*”. Asocierea surprinzătoare a unui instrument muzical cu numele unui pictor constituia pe de-o parte un detaliu pitoresc ușor de memorat, iar pe de alta un paradox; aceste ingrediente, adăugate la celebritatea de care se bucurase maestrul încă din timpul vieții, i-au asigurat expresiei o popularitate rapidă. Curând a ajuns la urechile văduvei lui Ingres, care s-a simțit datoră să protesteze în paginile ziarului *Le Figaro*³, de teamă ca memoria soțului ei să nu cadă în ridicol. Ce-i drept, au fost voci (Camille de Saint-Saëns) care și-au exprimat scepticismul cu privire la calitățile de muzician ale lui Ingres sau chiar au răspândit comentarii răuvoitoare, ca de pildă Jean Cocteau, care, fără să fi fost contemporan cu pictorul, îl considera un interpret „*mediocru*”⁴.

Expresia „*violon d’Ingres*” nu are însă, în perimetrul culturii franceze, nici o nuanță peiorativă, dimpotrivă, introduce o notă de rafinament față de neutrul *hobby*. Faptul trebuie

* L’ Université Paris-Nanterre, Ecole du Louvre, Paris.

¹ Giorgio Vasari, *Viețile pictorilor, sculptorilor și arhitecților*, traducere de Ștefan Crudu, Editura Meridiane, București, 1968, p. 179.

² În memoriile sale, *Souvenirs d’un enfant de Paris*, publicate în 1911, relatează contextul în care a inventat expresia, *apud* Hans Naef, *Qui a inventé la métaphore de « Violon d’Ingres » ?*, în „Bulletin du Musée Ingres”, nr. 33, iulie 1973, p. 19-22.

³ La data de 5 august 1885, *apud* Georges Vigne, Florence Viguier, Jean-Marc Andrieu, *Ingres et la musique*, în „Papiers d’Ingres”, nr. 10, 1993-1994, p. 11.

⁴ Jean Cocteau, *Journal d’un inconnu*, Paris, 1953: „C’est en jouant médiocrement du violon qu’Ingres nous a donné une formule si commode qu’on se demande de quelle autre on se servait auparavant”.

subliniat pentru că dicționarele românești au înregistrat expresia adăugându-i o conotație depreciativă ce rezultă din *interpretarea* acestui detaliu biografic: „*Pictorul Ingres avea ambiția de a fi socotit, fără să fie, un mare violonist*”⁵. De unde știau lexicografii români că Ingres nu era un bun violonist, de vreme ce istoricii de artă francezi s-au aplecat abia de curând asupra acestei chestiuni? De bună seamă că vor fi plecat urechea la zvonurile răspândite de de-alde Saint-Saëns și Cocteau. Marele maestru ne apare însă ușor caricatural, bovaric, în această definiție. Recent, două articole⁶ au studiat în amănunțime problema relației lui Ingres cu muzica. Ne vom margini să cităm opinia pictorului Hippolyte Flandrin (1809-1864), care l-a cunoscut îndeaproape pe Ingres pe vremea când acesta era directorul Academiei franceze de la Roma (Villa Medici) : „*niciodată nu arăta pentru talentul său de amator această infatuare ridicolă a cărei legendă circulă peste tot*”⁷. La o cercetare sumară a ocurențelor acestei expresii în diverse articole publicate pe internet, reiese că vorbitorii de limbă română au sesizat perfect faptul că sinecdoca face referire la pictorii – medicii sau alte categorii profesionale – pasionați de muzică și o folosesc ca atare, cu un sens pozitiv. În consecință am optat în acest articol pentru folosirea ei preponderent în varianta românească, cu precizarea că îi acordăm exclusiv sensul pozitiv pe care îl are în limba lui Voltaire și recuzăm sensul secundar, „interpretativ”, invalidat de altfel de cercetările recente menționate anterior.

Departe de a fi o simplă anecdotă, Ingres și vioara lui au căpătat valoare paradigmatică întrucât constituie un motiv biografic identificabil la o serie de alți pictori. Dintre artiștii plastici români renumiți atinși de acest „sindrom” – cât se poate de benign – am putea cita cazul lui Ștefan Luchian, care a studiat flautul la Conservatorul din București, al lui Brâncuși violonist și mai cu seamă pe acela al pictorului-violoncelist Ștefan Dimitrescu. Credem că nu e întâmplător faptul că vioara lui Ingres, și nu aceea a lui Leonardo, a devenit proverbială : dacă ambii artiști au cunoscut celebritatea încă din timpul vieții și în cazul ambilor dispunem de scrieri autografe abundente, corespondență și mărturii ale contemporanilor, o lectură rapidă a acestora ne indică imediat care din ei era un împătimit al muzicii mai presus de orice și care era mai degrabă pasionat de cunoaștere, oricât de bun muzician va fi fost. O fotografie inspirată a lui Man Ray, ce va fi contribuit desigur la răspândirea legendei, adaugă, cu umor, un motiv suplimentar: „*vioara lui Ingres*” ar fi fost... femeile, acele femei somptuos senzuale văzute din spate în ipostaza de *baigneuses* care i-au dus faima maestrului. Cine n-a remarcat formele feminine ale viorii?⁸ De altfel, în epoca barocă, gâtul instrumentelor din familia *violeni da gamba* – strămoș al violoncelului –, se termina nu cu o volută, ci cu un bust de femeie sculptat.

Rezumând cele două studii referitoare la Ingres muzician, vom spune că biografia lui se intersectează cu muzica în cinci puncte definitorii:

⁵ *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, Editura Univers Enciclopedic, București, 2009.

⁶ Georges Vigne, Florence Viguier, Jean-Marc Andrieu, *Ingres et la musique*, în „Papiers d’Ingres”, nr. 10, 1993-1994; Daniel Ternois, *Ingres et la musique d’après sa correspondance et les témoignages de ses amis*, în „Bulletin du Musée Ingres”, nr. 77, 2005, p. 7-72.

⁷ *Ibidem*, p. 23.

⁸ André Rieu afirmă într-un interviu că vioara este instrumentul cel mai romantic pentru că are formele unei femei.

I. A făcut studii muzicale ce i-au permis să-și câștige o vreme existența cântând pe postul de vioară a doua în orchestra din Toulouse, ceea ce e suficient, după părerea noastră, pentru a-i certifica competențele muzicale.

II. A continuat să cânte la vioară de-a lungul întregii vieți, în serate private și, ocazional, în compania unor muzicieni celebri: Paganini, Franz Liszt, Charles Gounod. Într-o scrisoare adresată lui Hector Berlioz, publicată în *Gazette de la musique* în 1839, Liszt îl califica pe Ingres drept „excelent muzician”, căruia „Mozart, Haydn, Beethoven îi vorbesc aceeași limbă ca și Phidias și Rafael”⁹. În tabăra cealaltă, compozitorul Saint-Saëns relatează că i-a reclamat maestrului onoarea unei sonate iar acesta a refuzat, deducând de aici inconsistența legendei¹⁰. Ne putem întreba însă câți muzicieni ar fi acceptat la vârsta de 70 ani să „se producă” în compania unui copil-minune de 15 ani? În fine, văduva lui Ingres, Delphine Ramel, ea însăși pianistă, a declarat public că artistul fusese un foarte bun muzician fără să fi pretins vreodată calitatea de virtuoz¹¹. Semnalăm faptul că celebra vioară poate fi văzută la muzeul Ingres din Montauban, orașul natal.

III. Pasiunea pentru muzică a fost constantă și remarcată de absolut toți cei care l-au cunoscut personal și au lăsat mărturii. Ingres îi adora pe Mozart, Beethoven, Haydn și Gluck. Îi plăcea de asemenea foarte mult opera.

IV. O serie de lucrări – portrete, autoportrete, compoziții cu subiect muzical sau inspirate de audiții – dovedesc dialogul fecund dintre muzică și pictură/desen.

V. Pictura a deținut întotdeauna poziția dominantă, în vreme ce muzica a jucat în mod deliberat în carieră un rol secund.

Așadar, pentru istoricul de artă, sintagma „*violon d’Ingres*” desemnează un tip particular de personalitate artistică polivalentă, și în mod special profilul pictorului-muzician (sau al sculptorului-muzician) în a cărui biografie putem decela cele cinci caracteristici enumerate anterior. Paralela între „*vioara lui Ingres*” și violoncelul lui Ștefan Dimitrescu (1886-1933), binecunoscut tuturor biografiilor săi, a fost deja schițată de Ion Frunzetti¹² și Doina Păuleanu¹³. A existat chiar tentația de a se vorbi de „*calitatea desenului său ingresc*”¹⁴, fără a se avansa însă vreun argument solid. Corespondența artistului fiind considerată pierdută, în absența vreunui jurnal ori a vreunor memorii, aprofundarea acestui subiect pare dificilă. Totuși, există o serie de mărturii interesante și relativ concludente, pe care le vom corobora cu o sursă inedită, deosebit de prețioasă, neexplorată până acum de vreun istoric de artă: arhivele Conservatorului din Iași. Acest demers ne va permite o examinare critică a celor șapte biografii publicate până acum.

⁹ Daniel Ternois, *op. cit.*, p. 20.

¹⁰ *Ibidem*, p. 24.

¹¹ Georges Vigne, *op. cit.*, p. 11.

¹² „Pasiunea pentru violoncel i-a rămas toată viața, certificând adevărul psihologic al «vioarei lui Ingres»”, „Pictorul Ștefan Dimitrescu cu prilejul celei de-a zecea aniversări a morții sale”, în „Universul literar”, nr. 14, 20 mai 1943, p. 4.

¹³ „Întâia opțiune a lui Ștefan Dimitrescu a fost, în anul 1902, pentru Conservatorul din Iași, astfel încât se poate susține, cu temei, că violoncelul a constituit de-a lungul vieții sale un adevărat *violon d’Ingres* [...]”, Doina Păuleanu, *Grupul celor patru*, Editura Monitorul Oficial, București, 2012, p. 66.

¹⁴ Mocanu Virgil, *Ștefan Dimitrescu, desenatorul*, în „România literară”, București, 10 ianuarie 1974, p. 23.

I. STUDIILE MUZICALE

În ce privește studiile muzicale și data la care Ștefan Dimitrescu a descins în capitala Moldovei, biografia artistului ne oferă un... concert polifonic. Unii, precum Ionel Jianu¹⁵ și Călin Alupi¹⁶, susțineau că Ștefan Dimitrescu a deprins tainele violoncelului singur, primul dintre ei adăugând că artistul a urmat gimnaziul la Iași; alții¹⁷ au afirmat fără o umbră de îndoială că viitorul artist și-a început studiile muzicale în 1902 urmând să se răzgândească în anul următor, când s-a înscris la Școala de Arte Frumoase. Educația lui muzicală ar fi durat așadar un an. Până și Ion Frunzetti, autorul celei mai pătrunzătoare biografii dimitresciene publicate până acum, a afirmat o dată surprinzătoare: 1906¹⁸. Singuri Petru Comarnescu și Beatrice Bednarik par să fi avut surse fiabile, primul susținând că tânărul Dimitrescu „*voia să urmeze paralel muzica și pictura*”¹⁹, al doilea exeget indicând cu precizie anul începerii studiilor, fără a face însă vreo referire la Conservator²⁰. Cert este că nici unul nu și-a dezvăluit sursele, nici nu a comentat afirmațiile anterioare lui și nici nu a consultat arhivele Conservatorului din Iași, neglijând astfel o sursă de informații mai bogată decât stereotipele cereri de înscrieri la examene păstrate în arhivele Școlii de Arte Frumoase.

Numele viitorului artist nu este menționat nici în dosarul cuprinzând cererile de înscriere la clasa de violoncel din anul 1902/1903, nici în cataloagele examenelor, nici în procesul verbal încheiat de directorul instituției la sfârșitul anului școlar, nici în corespondența intrată²¹. Dintr-un motiv foarte simplu: s-a înscris într-adevăr la Conservator, dar abia în toamna lui 1903. Lucrurile nu aveau cum să se petreacă altfel câtă vreme în anul școlar 1902/03 tânărul Ștefan Dimitrescu era încă elev în clasa „*a treia gimnasială*” (echivalentul clasei a XI-a de astăzi) la gimnaziul Anastasie Panu din urbea natală, Huși, după cum reiese din certificatul de absolvire prezentat de candidat și vizat de secretar la momentul înscrierii²².

Dosarul de înscriere la Conservator mai cuprindea, pe lângă acest certificat de absolvire datat 5 septembrie 1903, certificatul de naștere precum și o adeverință de bună purtare eliberată de primăria din Huși la data de 20 septembrie 1903. Cererea²³ însăși, semnată de un anume Ștefan Georgescu în calitate de reprezentant legal al viitorului artist, orfan de tată, poartă data de 2 octombrie 1903. Slova, frumos caligrafiată, îi aparține tânărului Ștefan, fiind identică cu aceea a numeroaselor cereri depuse pe parcursul studiilor sale la Școala de Arte Frumoase. Cererea nu precizează anul de studiu, dar tocmai pentru că nu specifică nimic în

¹⁵ Ionel Jianu, *Ștefan Dimitrescu*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1954, p. 11-12.

¹⁶ Am fost elevul lui, în „Cronica”, Iași, 27 august 1976, p. 5.

¹⁷ Claudiu Paradais, *Ștefan Dimitrescu*, Editura Meridiane, București, 1978, p. 6; Petru Comarnescu, *N. N. Tonitza*, Editura Tineretului, București, 1962, p. 20; Oscar Han, *Dăți și pensule*, Editura Minerva, București, 1970, p. 453.

¹⁸ E posibil să fie o greșeală de tipar. „Pictorul Ștefan Dimitrescu cu prilejul celei de-a zecea aniversări a morții sale”, în „Universul literar”, nr. 14, 20 mai 1943 p. 4.

¹⁹ Petru Comarnescu, *op. cit.*, 1962, p. 20.

²⁰ Beatrice Bednarik, *Ștefan Dimitrescu*, Editura Meridiane, București, 1965, p. 3.

²¹ DJANI, Fond 102, Academia de Muzică și Artă Dramatică, Dosarele 2/1902-1903, 15/1902-1903, 20/1902-1903.

²² DJANI, Fond 102, Dosarul 1/1903-1904, f. 49 verso.

²³ DJANI, Fond 102, Dosarul 1/1903-1904, f. 49.

acest sens se subînțelege că tânărul student avea să urmeze parcursul clasic, conform programei din 1896 : un an pregătitor, apoi cursul inferior cu o durată de trei ani și, în fine, cursul superior timp de încă trei ani. Studiile durau șapte ani pentru că – lucru inimaginabil astăzi – erau admiși inclusiv începătorii. Profesoara de muzică corală Sofia Teodoreanu chiar se plânge de faptul că unii elevi se înscriau „fără a ști cel puțin notele”²⁴.

Cererea de înscriere nu este singurul document care atestă faptul că tânărul Ștefan Dimitrescu și-a început studiile la Conservator în toamna lui 1903: această instituție avea o evidență precisă a elevilor săi atât în ce privește înscrierea cât și frecvența la cursuri. Registrul de înscrieri, denumit „Tabloul elevilor înscriși”, preciza în dreptul numelui fiecărui elev specializarea și data intrării în școală, numele și profesia părinților, naționalitatea, confesiunea religioasă, data și locul nașterii, domiciliul în Iași. În plus, școala dispunea de cataloage de prezență pentru fiecare specializare în parte, completate cu scrupulozitate. Grație acestui spirit de disciplină și acestei rigori matematice în ținerea la zi a registrelor avem astăzi mai multe informații despre tânărul Ștefan Dimitrescu din arhivele Conservatorului decât din acelea ale Școlii de Arte Frumoase. Registrul de înscrieri din anul 1903/1904 specifică deci faptul că viitorul pictor-violoncelist a fost admis în școală în octombrie 1903²⁵.

La fel de falsă este aserțiunea că tânărul hușean și-ar fi început studiile la Școala de Arte Frumoase în 1902. Cererea de înscriere²⁶, semnată de doamna Dimitrescu, este datată 25 august 1903. Credem că această inexactitate a fost preluată fără o examinare critică din articolul publicat la moartea artistului de către primul său biograf, Nicolae Tonitza²⁷. Cel mai iubit pictor român este indiscutabil și cel mai autorizat biograf al lui Ștefan Dimitrescu, prietenul său devotat de-o viață. Memoria umană nu este însă infailibilă atunci când își propune să evoce amintiri vechi, iar cea a lui Tonitza ar fi „păcătuit prin imprecizie” și în cazul lui Francisc Șirato²⁸. Nu vom fi deci prea severi cu un artist care, treizeci de ani mai târziu, plasa debutul unei relații deosebit de longevive ceva mai devreme pe axa timpului, cu atât mai mult cu cât circumstanțele în care s-au cunoscut cei doi artiști explică acest mic lapsus. Tonitza e cel care s-a înscris la Școala de Arte Frumoase în 1902. Studiind vreme de patru ani, cot la cot, în același atelier al lui Gheorghe Popovici, unde Ștefan Dimitrescu a ajuns în octombrie 1903 și pe care Tonitza l-a părăsit în 1907, începuturile se vor fi estompat în memoriile protagoniștilor înșiși, așa cum șade bine unei prietenii de legendă.

În toamna lui 1903, Ștefan Dimitrescu începe deci să studieze violoncelul cu profesorul August Moldrich. Prea multe noțiuni nu va fi avut deoarece îl găsim în anul pregătitor. Conservatorul de „Musică și Declamațiune” fusese înființat în 1864 prin decret semnat de către Alexandru Ioan Cuza și funcționa, la începutul secolului al XX-lea, în casa Ghica din str. Banu nr. 8 (actualmente Gavril Muzicescu nr. 10)²⁹, pe care pictorul avea să o insereze într-

²⁴ „L-am cunoscut pentru întâiași dată la 1902 [...]: camarazi de serie la școala de pictură din Iași”, N. N. Tonitza, *Ștefan Dimitrescu*, în „Arta și omul”, nr. 3, septembrie 1933, p. 28.

²⁵ DJANI, Fond 102, dosarul 16/1903-1904, f. 2-5.

²⁶ DJANI, Fond 183, dosarul 3/1903, f. 81-82.

²⁷ DJANI, Fond 102, dosarul 10/1905-1906, f. 11.

²⁸ Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 66.

²⁹ Îi adresez mulțumirile mele domnului Sorini Iftimi, muzeograf la Muzeul de Istorie a Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Moldova Iași, care m-a ajutat să identific clădirea în care a funcționat Conservatorul, despre care arhivele menționează lacunar. Acest amănunt transpare și din programul concertului dat de

un *peisaj* estival luminos executat în ulei, către 1929 (Fig. 1). Elevii aveau posibilitatea de a studia următoarele specializări³⁰: teorie și solfegiu, armonie, canto, „declamație”, „violină”, violoncel, flaut, „oboe”, clarinet, „contra-bas”, corn, trombon, „trombă” (trompetă) și „piano”. Ștefan Dimitrescu a urmat cu regularitate cursurile din 1903 până în toamna lui 1907. Absențele nemotivate acumulate în lunile octombrie și noiembrie au condus la ștergerea lui din catalog în ultima lună a anului³¹. În 1908 a depus cererea de reînscrisere, datată 7 octombrie³². La examenul de sfârșit de an din 3 iunie 1909³³ figurează însă absent. Catalogul corespunzător anului 1908/1909 nu s-a păstrat, dar putem afirma cu certitudine că a fost declarat repetent, ca și în anul anterior, din cauza absențelor. După această dată numele său dispare din arhivele Conservatorului.

O frântură de conversație, consemnată peste ani de Oscar Han, în captivantele sale pagini consacrate evocării Grupului celor patru, ne dezvăluie motivul acestor absențe. Prin anii 1924-1925, Ștefan Dimitrescu i-a dedicat sculptorului un concert privat, asupra căruia vom reveni. Cuprins de admirație, sculptorul l-a tachinat îndemnându-l să-și termine studiile la Conservator. „Îmi dai tu o bursă ?”³⁴ a venit prompt replica pictorului-muzician. Oricât de neverosimilă ne-ar putea părea astăzi asocierea violoncelului cu berăria, credem, la fel ca Beatrice Bednarik, că a început să-și câștige existența cântând prin localuri, ceea ce l-a împiedicat să fie prezent la cursuri. Dacă examinăm rezultatele la examene³⁵, sintetizate în tabelul de mai jos, mai apare un motiv care explică abandonul studiilor :

Anul școlar	Nivel	Nota medie anuală	Nota examen	Rezultat
1903/1904	curs pregătitor	5,25	6	
1904/1905	anul I curs inferior	6	6	
1905/1906	anul II curs inferior	6	7	
1906/1907	anul III curs inferior	6,75	8	Premiul III
1907/1908	anul I curs superior	7	Absent	Repetent
1908/1909	anul I curs superior	-	Absent	Repetent

De la un an la altul remarcăm un progres constant ce a culminat cu premiul III obținut în iunie 1907, grație unei discipline de fier, fapt ce reiese din două documente ce se completează reciproc permițând astfel reconstituirea agendei viitorului pictor-violoncelist pe

elevi, la data de 9 aprilie 1905: « Biletele se află de vânzare la Conservator strada Banu no. 8 », DJAN Iasi, Fond 102, dosarul 10/1905-1906, f. 94. A se vedea și Aurica Ichim, Un izvod de cheltuieli privitor la refacerea casei Ghica din strada Banu – Iași (1835-1841), în „Monumentul”, X, 2009, 1, p. 103-104.

³⁰ Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 66.

³¹ DJANI, Fond 102, dosarul 5/1908-1909, f. 39-40.

³² DJANI, Fond 102, dosarul 3/1908-1909, f. 199.

³³ DJANI, Fond 102, dosarul 5/1909-1910, f. 107.

³⁴ Oscar Han, *op. cit.*, 1970, p. 454.

³⁵ DJAN Iași, Fond 102, dosarele 16/1903-1904, f. 33; 6/1904-1905, f. 29-30, f. 61-64; 3/1905-1906, f. 38; 5/1906-1907, f. 31, f. 64; 5/1907-1908, f. 40-41, f. 103; 5/1908-1909, f. 39-40.

anul 1906/1907. Primul este scrisoarea adresată ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice la data de 9/8/1905, prin care directorul Enrico Mezzetti explica necesitatea achiziționării unei mari cantități de lămpi în sezonul hibernal prin aceea că majoritatea elevilor urmau cursuri și la alte școli, ceea ce îl obliga să prelungească până seara activitatea propriei școli³⁶. Al doilea document este cererea adresată la 5/10/1906, la început de an școlar, direcțiunii Școlii de Arte Frumoase de către opt elevi, printre care Ștefan Dimitrescu, în scopul obținerii unui program special – după-amiaza – pentru ședințele cu model, cerere ce avea să fie aprobată de Emanoil Bardasare³⁷. Prin urmare, cursurile de violoncel aveau loc în intervalul orar 11-14 și 16-19, alternând cu cursurile teoretice (perspectivă, anatomie, estetică, istoria artelor) de la Arte Frumoase ce se desfășurau între orele 9-11 și cu atelierul de pictură după model ori cel de peisaj ce aveau loc de la 14 la 16. Știind acum că Fănuță a urmat zece ore de cursuri pe zi de luni până sâmbăta timp de patru ani (1903-1907), putem da un conținut mai concret evocării amintirii prietenului său, făcute de Tonitza cu admirație și umor fin la câteva luni de la dispariția acestuia: „Îmi aduc aminte deabea acum de prodigioasa lui activitate, de diabolica lui îndărătnicie la lucru pe vremea când estompa și cărbunele academic [...] – ne exaspera pe toți ceilalți camarazi, aruncându-ne [...] într-o agresivă trândăvie”³⁸.

Credem că nu e întâmplător faptul că a abandonat studiile tocmai după acest succes și nu înainte: a așteptat să se simtă suficient de stăpân pe tehnica violoncelului pentru a putea cânta în tarafuri. În realitate nu le-a abandonat în mod voluntar, ca dovadă faptul că s-a reînscris în toamna lui 1908, ci a fost șters din catalog din cauza absențelor. Era de altfel un fenomen frecvent : în anul 1907/1908 și următorul, o treime din elevii înscriși la violoncel au fost excluși. Ca regulă generală, la examenul de sfârșit de an, care avea loc la începutul lui iunie, se prezentau doar două treimi din totalul elevilor înscriși la Conservator, după cum reiese din datele statistice raportate de director ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice³⁹, prezentate sintetic în tabelul de mai jos. În acest context înțelegem mai bine de ce, deși declarat repetent, Ștefan Dimitrescu a fost recrutat în toamna lui 1907 în orchestra Conservatorului⁴⁰, care îi oferea o remunerație simbolică după fiecare spectacol. Devenise muzician profesionist.

Anul școlar	Numărul de elevi		procentual
	înscriși	prezenți la examen	
1903/1904	191	173	90%
1904/1905	265	142	68%
1905/1906	210	142	68%
1906/1907	231	149	65%
1907/1908	151	100	66%

³⁶ DJAN Iași, Fond 102, dosarul 10/1905-1906, f. 278.

³⁷ DJAN Iași, Fond 183, dosarul 3/1906, volumul II, f. 59.

³⁸ N. N. Tonitza, Ștefan Dimitrescu, „Arta și omul”, nr. 3, septembrie 1933, p. 28.

³⁹ DJAN Iași, Fond 102, dosarele 16/1903-1904, f. 62-63; 6/1904-1905, f. 93-95; 3/1905-1906, f. 61; 5/1906-1907, f. 61-63; 5/1907-1908, f. 90.

⁴⁰ DJAN Iași, Fond 102, dosarul 10/1908-1909, f. 151, f. 355.

II. PRACTICA MUZICALĂ

În timpul studenției sale, Ștefan Dimitrescu a fost martorul privilegiat al unui moment istoric: la 27 noiembrie 1905 debuta prima stagiune concertistică ieșeană sub conducerea directorului Conservatorului, dirijorul Enrico Mezzetti (1870-1930). Studentul la violoncel a fost cooptat în orchestra Conservatorului cu ocazia celei de-a treia stagiuni: semnătura sa, atestând primirea sumei de trei lei, apare pe borderoul de plată⁴¹ al celor douăzeci și opt de elevi care au participat la cel de-al patrulea concert filarmonic ce a avut loc la data de 6 aprilie 1908. Îl regăsim, de asemenea, în orchestră, la 15 iunie 1908, în spectacolul de sfârșit de an, ocazie cu care „onorariul” său a fost dublat⁴². Presupunând că un membru al orchestrei era recrutat pe durata întregii stagiuni, înseamnă că pictorul-violoncelist a participat inclusiv la al treilea concert, din 24 februarie 1908, sub conducerea lui Athanasie Theodorini, unde îl va fi cunoscut pe Antonin Ciolan (1883-1970), vedeta aceluia spectacol. Uvertura *Prometeu* de Beethoven, serenada în fa major pentru coarde de Robert Volkmann și simfonia nr. 5 în re major de Haydn cuprinse în program⁴³ reprezintă, foarte probabil, singurul repertoriu cunoscut deocamdată, interpretat de Ștefan Dimitrescu.

Prin această inițiativă, Mezzetti își propunea să ofere publicului ieșean cinci concerte pe an, programate din noiembrie până în mai, în scopul educării gustului pentru muzica clasică, muzica de cameră și cea corală. Programul este însoțit de un dosar de presă⁴⁴ deosebit de interesant deoarece situa această manifestare în contextul epocii. Este inserat un articol de A. D. Xenopol, care subliniază dificultatea de a schimba gusturile publicului, singura muzică cunoscută la Iași fiind muzica de dans (valsuri, cadriluri, mazurci) sau vreo „arie de operă italiană din școala veche”. Un anume doctor I. Lebell, amator cultivat, deplânge și el „starea aproape primitivă” a gustului muzical al publicului român ce condamnă absolenții Conservatorului să rămână niște „diletanți mediocri sau lăutari de grădină”. Tabloul lui Theodor Aman⁴⁵ ce reprezintă o *petrecere cu lăutari* în grădina unui conac boieresc, către 1880, ilustrează tocmai acest contrast între lăutarii tradiționali, purtând lungi veșminte orientale și cântând la cobză, nai și scripcă, și muzicienii îmbrăcați după moda occidentală – cămașă, lavalieră, veston și pantaloni –, printre care, în prim plan, un violoncelist. O fetiță se uită fascinată la acest grup heteroclit (Fig. 2). În 1906 violoncelul trebuie să fi fost încă perceput drept un instrument exotic, un simbol al procesului de occidentalizare pe care îl experimenta România de mai multe decenii. Ștefan Dimitrescu a fost deci un avangardist deopotrivă în muzică și în pictură.

Așadar, un asemenea „lăutar de grădină” a devenit tânărul student încă din vara/toamna lui 1907. Cu excepția reperului temporal pe care îl propunem în premieră, asupra acestui punct toți biografi au manifestat un acord deplin. Deși a executat fresce în mai multe biserici și va fi vândut și ceva tablouri, ba chiar l-a suplinat o vreme pe custodele Pinacotecii din Iași, credem că din vara lui 1907 până în vara lui 1917, când a fost mobilizat pe lângă Marele

⁴¹ DJAN Iași, Fond 102, dosarul 10/1908-1909, f. 151.

⁴² DJAN Iași, Fond 102, dosarul 10/1908-1909, f. 355.

⁴³ DJAN Iași, Fond 102, dosarul 10/1908-1909, f. 215.

⁴⁴ DJANI, Fond 102, dosarul 10/1905-1906, f. 440-445.

⁴⁵ Lucrarea se păstrează la Muzeul Național de Artă al României, București.

Cartier General⁴⁶, Ștefan Dimitrescu și-a câștigat existența esențialmente ca violoncelist, inclusiv pe durata șederii sale la Paris.

Există însă mărturii care atestă faptul că activitatea muzicală a pictorului-violoncelist era departe de a se limita la prestațiile sale în tarafurile de lăutari, așa cum este ea prezentată de obicei în istoriografie, constrânsă adesea de ideologia anilor 1950-1980 a accentua sărăcia și mizeria poporului român „oprimat de regimul burghezo-moșieresc” anterior instalării brutale a celui comunist⁴⁷. „În al treilea an al șederii la Iași, Tonitza s-a mutat împreună cu Bacalu în casa unei doamne Rădulescu, care avea două nepoate, ce urmau canto la conservator. Curând, casa de pe strada Sf. Nicolae a devenit un adevărat cenaclu, unde se citea literatură, printre care și poeziile lui G. Bacovia, pe atunci debutant, și se cântau arii, lieduri și quartete de coarde, la care partea violoncelului o ținea Ștefan Dimitrescu”. Relatarea lui Petru Comarnescu⁴⁸ este verosimilă, deși avem rezerve asupra faptului că aceste concerte ar fi avut loc în anul școlar 1904/1905 întrucât pictorul-violoncelist era abia în anul doi de studiu. Autorul l-a cunoscut personal pe Ștefan Dimitrescu, căruia i-a luat un interviu în 1927⁴⁹, e posibil să fi avut informații chiar de la eroii povestirii sale.

Știm de asemenea că activa în cadrul cercului artistic-literar înființat la Iași în 1908 în scopul reînvierii spiritului junimist, unde „dădea anual douăzeci-treizeci de serate muzicale cu muzicieni distinși”⁵⁰ Oscar Han a devenit un obișnuit al acestui cerc în anii războiului: „În afara acestor reuniuni, Ștefan Dimitrescu mă invita la unele serate muzicale, care se țineau în câte o familie. În ce familii s-au ținut aceste serate, nu mai țin minte.”⁵¹ Unele s-au ținut „în casele lui Mihai Barbu”⁵², după cum ne informează Tonitza, a cărui scrisoare către Constantin Meissner din 16 noiembrie 1918, prin care artistul îl invita pe președintele organizației ieșene a partidului conservator la serata muzicală ce avea loc a doua zi, consemnează tocmai un asemenea eveniment. Alteori ele au fost găzduite de familia avocatului Vlad Manoliu, cumnatul Ecaterinei Tonitza. Fiul acestuia, Ion Manoliu, a rememorat mai târziu aceste serate muzicale lăsându-ne o mărturie deosebit de prețioasă: „Se încingeau discuții aprige pe diverse teme, apoi se servea o mică gustare [...]; către sfârșit, se înjgheba o serată muzicală, la care își dădeau concursul Mihai Barbu la violină și moș Fănuță la violoncel”⁵³. Profesor de vioară la școala normală „Vasile Lupu”, Mihai Barbu corespunde cu siguranță categoriei acestor „muzicieni distinși”, constituind pentru noi o garanție a calității prestației violoncelistului Ștefan Dimitrescu.

Același Oscar Han ne-a lăsat o evocare plină de farmec a unui asemenea concert: „Când am deschis o expoziție în sălile Ateneului (prin 1924-1925), la sfârșitul zilei, ne cheamă Fănuță

⁴⁶ Doina Păuleanu, *op. cit.*, 2012, p. 86.

⁴⁷ Ne referim aici în special la monografia lui Ionel Jianu, deja citată, și la cea a lui Petru Comarnescu, *op. cit.*, 1962, care conține numeroase referiri la Ștefan Dimitrescu.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 34.

⁴⁹ Ancheta asupra specificului național-răspunsul pictorului Ștefan Dimitrescu, în „Politica”, 6 martie 1927.

⁵⁰ Oscar Han, *op. cit.*, p. 454.

⁵¹ *Ibidem*, p. 426.

⁵² N. N. Tonitza, *Correspondența (1906-1939)*, ediție îngrijită de Barbu Brezianu, Editura Meridiane, București, 1978, p. 217.

⁵³ Comunicată în cadrul simpozionului *Evocarea N. N. Tonitza*, organizat la Muzeul de artă al R.S.R. în data de 19 februarie 1974. Această mărturie a fost citată de Barbu Brezianu în nota explicativă ce însoțește scrisoarea.

și ne ducem la intrarea din dos, unde intrau muzicanții și ne arată violoncelul, pe care îl așezase într-un colț. Ne spune, mie și lui Șirato:

– Duceți-vă în sală, că vreau să dau un concert...

Ne-am așezat în primele rânduri. Ștefan Dimitrescu a cântat preț de jumătate de oră. Doi oameni într-o sală, fără lumină. Acest concert ne-a impresionat. L-am aplaudat frenetic.

*Ștefan Dimitrescu bănuiesc că n-a încercat niciodată o bucurie mai mare*⁵⁴.

În câteva fraze concise, memorialistul reușește să ne transmită magia acestui „spectacol privat” improvizat de Fănuță pentru prietenii săi precum și emoția resimțită. Ambianța scenei descrise ne amintește de tabloul lui Ștefan Szönyi, păstrat la Muzeul de Artă din Timișoara, în care un **violoncelist**, aureolat de intensitatea trăirii în lumea sunetelor pe care le produce el însuși, luminează colțul întunecat în care se află (Fig. 3). Singura expoziție comună a celor trei artiști de care avem cunoștință în intervalul precizat de narator este cea a *Artei Române*, asociație ai cărei membri fondatori au fost Dimitrescu și Han în 1918, căreia i s-a alăturat și Șirato, în 1921. Expoziția a avut loc într-adevăr, în 1924, în sălile Exarcu la Ateneul Român⁵⁵. După concert, cei doi spectatori și-au invitat numaidecât prietenul muzician la celebrul restaurant Capșa pentru a-l sărbători. Au urmat confesiuni: „*Ne-a povestit din viața lui*”. Nu e greu să înțelegem că acesta a fost un moment memorabil, de cimentare a prieteniei lor și poate chiar un moment-cheie în care s-a pus temelia Grupului celor patru, a cărui existență e atestată oficial prin expoziția de la 7 martie 1926. Lipsea Tonitza, dar acesta era inclus automat în toate proiectele lui Fănuță. Sufletul grupului era Fănuță, ne spune Oscar Han. Din păcate nu știm ce repertoriu a avut la acest spectacol, avem doar o aluzie a lui Șirato la „*jalea și aleanul violoncelului*” într-o cronică consacrată postum lui Dimitrescu asupra căreia vom reveni.

Era Ștefan Dimitrescu un bun violoncelist? „*Foarte bun*”, opinează Oscar Han, cunoscut pentru intransigența lui, de vreme ce cânta împreună cu „*muzicieni distinși*”⁵⁶. Oricât de slabă va fi fost competența muzicală a sculptorului autodeclarat „*afon*”⁵⁷, nu îi putem nega calitatea de bun cunoscător al activității concertistice a pictorului începând din 1917, precum și pe cea de fin observator al oamenilor. Doina Păuleanu îl consideră un „*virtuoz*”⁵⁸ fără a-și justifica însă afirmația dincolo de menționarea studiilor la Conservator. Studii care, după cum am văzut, au fost întrerupte. Aprecierile profesorilor săi ori ale lui Antonin Ciolan ne-ar fi deosebit de utile. Deocamdată ne vom mulțumi să constatăm că din cei 200 de elevi pe care i-a avut, în medie, Conservatorul în perioada 1905-1908, din care scădem cei 25 de studenți la teatru, doar o mică parte, 28 până la 35 - *the happy few* - au fost selectați anual în orchestră. În a treia stagiune Ștefan Dimitrescu a făcut parte dintre aceștia, cântând alături de profesorii săi. Ni se pare un argument suficient pentru a-l considera un muzician în sens deplin.

⁵⁴ Oscar Han, *op. cit.*, 1970, p. 453.

⁵⁵ Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 94.

⁵⁶ Oscar Han, *op. cit.*, p. 453.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 454.

⁵⁸ Doina Păuleanu, *op. cit.*, p. 19.

III. PASIUNEA PENTRU MUZICĂ

De ce violoncelul? Călin Alupi (1906-1988), elevul și protejatul lui Ștefan Dimitrescu, e de părere că „*înclinarea pentru sunetul grav al violoncelului de altfel merge pe aceeași linie a caracterului său*”⁵⁹. O altă mărturie trădează tentația de a compara omul și violoncelul chiar și sub aspect fizic: „*Am urmărit-o lucrând febril și m-a fascinat mâna uscată, numai os și tendoane, a acestui mare desenator, o mână de muzician parcă întreținută să fie așa, o mână de vioară veche, veșnic contorsionată, veșnic în căutare și mai ales elocventă*”⁶⁰. Ceea ce transpare din astfel de evocări este faptul că pictorul era asociat în mod constant de contemporanii săi cu violoncelul, în vreme ce aluziile la flautul lui Luchian sau la vioara lui Brâncuși par a fi mult mai discrete. Credem că diferența nu provine doar din bogata activitate concertistică a maestrului moldovean, ci dintr-o adevărată pasiune pentru muzică, grație căreia își emoționa publicul. La faimosul concert în nocturnă de la Ateneu, două temperamente flegmatice cum sunt Oscar Han și Francisc Șirato „*au aplaudat frenetic*”.

Un alt punct de vedere întărește presupunerea legată de existența unei pasiuni: „*Până la cinci dimineața < Fănuță > a căutat într-o seară să-și însușească pe coardele violoncelului o arie din anul 1400*”⁶¹. Credem că informația a fost furnizată de soția pictorului, pe care autoarea acestei consemnări, Lucia Dem. Bălăcescu (1895-1979), mărturisește că a contactat-o în vederea documentării cronicii sale plastice. Iată că avem și o indicație vagă, unică, a gusturilor muzicale ale lui Ștefan Dimitrescu, de al căror rafinament pictorița se arată impresionată: „*capabil să iubească și un primitiv în muzică, cum îi erau dragi cei din pictură, italieni*”⁶². Care va fi fost acel „primitiv”? Repertoriul concertelor date de elevii sau de orchestra Conservatorului în perioada 1903-1908 cuprindea compozitori clasici din secolele XVIII-XIX, și în mod excepțional o compoziție din secolul al XVII-lea, intitulată eronat *Gavotta* lui Lully⁶³, în realitate fiind vorba despre *Rondoul în D minor nr. 24*, din *Piese de violă* (volumul I) de Marin Marais (1656-1728). Suntem departe de „*anul 1400*”, reper temporal ce corespunde mai degrabă unor muzicieni din generația lui Josquin des Prés (circa 1440-1521).

Acest detaliu ni-l prezintă pe maestrul moldovean drept un spirit european, sincronizat cu contemporanii săi occidentali: interesul deosebit de care se bucurau artele primitive extra-europene în contextul fastuoaselor expoziții universale organizate în marile metropole occidentale începând cu mijlocul secolului al XIX-lea – să ne amintim de Gauguin și Picasso – a condus la redescoperirea „primitivilor” europeni ce aveau să devină la modă în cercurile colecționarilor și în muzee. Charles Sterling, conservator la Luvru, descoperea, de pildă, în anii 1930 „primitivii” francezi⁶⁴: Jean Malouel, Henri Bellechose, Jean de Beaumetz.

Cel mai emoționant text scris despre Ștefan Dimitrescu îi aparține aceluiași elev deja menționat, Călin Alupi, care mânuia la fel de bine și penelul și pana. Maestrul și-a petrecut ultimele clipe pe acest pământ în sunetul muzicii: „*A fost depus în sala rotundă a Academiei de*

⁵⁹ Alupi Călin, *Am fost elevul lui*, în „Cronica”, Iași, 27 august 1976, p. 5.

⁶⁰ Leon Aurel, *Umbre*, Editura Junimea, Iași, 1970, p. 75.

⁶¹ Lucia Dem. Bălăcescu, *In memoriam Ștefan Dimitrescu*, în „Universul literar”, nr. 21, 23 mai 1942, p. 3.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ DJAN Iași, Fond 102, dosarul 10/1905-1906.

⁶⁴ Dominique Thiébaud, Philippe Lorentz, François-René Martin, *Primitifs français. Découvertes et redécouvertes*. Catalogul expoziției din 27 februarie-17 mai 2004, muzeul Luvru.

*Arte Frumoase. A doua zi, orchestra simfonică de la Conservator, în frunte cu prietenul său, dirijorul Antonin Ciolan, au intrat în tăcere, s-au așezat în jurul catafalcului și prin sunetele lui Peer Gynt a lui Grieg, viorile și violoncelele l-au plâns în surdină. Paleta și violoncelul său au rămas în atelier, așteptându-l”*⁶⁵. Este vorba, fără îndoială, de suita nr. 1, opus 46 și de suita nr. 2, opus 55, compuse între 1888-1891, inspirate din piesa de teatru omonimă a lui Ibsen. Alegerea acestei compoziții a putut fi motivată de faptul că a doua parte a primei suite înfățișează moartea mamei eroului în ritm de *andante doloroso*.

IV. ICONOGRAFIA MUZICALĂ

Ne-am fi așteptat ca opera unui pictor-muzician cu un profil precum cel pe care l-am conturat în paginile precedente să aibă o bogată iconografie muzicală; vreun autoportret cu violoncelul ori chiar în ipostaza de interpret; portrete ale prietenilor săi muzicieni; scene de gen cu personaje cântând la diverse instrumente, în genul celor executate de Șirato, Luchian, Ciucurencu, Iser, Petrașcu, Samuel Mütznér și alții; naturi statice care să exploateze calitățile estetice, sugestiile și simbolurile vehiculate de instrumentele muzicale și de partituri, așa cum ne-a lăsat Theodor Pallady; ori poate chiar scene mitologice sau religioase cu subiect muzical. Nu îi cunoaștem decât două lucrări inspirate din activitatea sa de muzician. Ambele au fost create în perioada în care Ștefan Dimitrescu și-a câștigat existența, finanțându-și inclusiv călătoria de studii la Paris, ca violoncelist „în orchestrele de noapte, prin berăriile, cabareturile și varieteturile Capitalei”, după cum ne spune Tonitza: „Din această viață trudită și neurastenizată – care a durat până în preajma marelui războiu – au ieșit acele curioase și triste aspecte ale vieții frivole, contemporane, pe care el le-a urmărit cu dureroasă atenție, de pe estrada orchestrantului – stimulator al... veseliei generale.”⁶⁶

Corespunzând întru totul acestei descrieri, lucrarea ***La Oteteleşanu*** ne înfățișează o scenă din restaurantul în mare vogă în rândul burgheziei bucureștene în primele decenii ale secolului XX (Fig. 4). În prim plan, un bărbat și o femeie, tineri amândoi, absorbit fiecare în gândurile lui. Poziția înclinată a capului femeii, amplificată de borurile pălăriei violet, îi imprimă un aer melancolic. În jurul lor, o mulțime de personaje elegante. Toate doamnele poartă pălării cu boruri largi în stil *Belle Epoque*, împodobite cu panglici sau cu pene, una din ele privește printr-un lornion. Se discută, se fumează, se consumă cu moderație. Mustața unui domn schițează un zâmbet. Pe fundal, un bar cu o tejghea suportând fructiere impozante și doi chelneri eleganți, iar în partea stângă, pe o estradă încadrată de coloane și balustradă, patru muzicieni în grup compact, zăgăzuiți într-un *flou* impresionist. Executată în ulei pe carton în tonalități calde verde-oliv, ocru și purpuriu, scena, scăldată într-o lumină aurie, degajă o impresie de animație, lux și bună dispoziție.

Lucrarea, publicată în monografia lui Ionel Jianu sub titlul *La berărie*, a fost interpretată ca având „un pronunțat caracter satiric în conturarea și redarea expresiei personajelor de la mese, a atmosferei de clevetire și plictiseală specifică lumii cafenelelor”⁶⁷. Din capul locului

⁶⁵ Alupi Călin, *op. cit.*, p. 5.

⁶⁶ N. N. Tonitza, *Ștefan Dimitrescu...*, p. 36.

⁶⁷ Ionel Jianu, *op. cit.*, pp. 14-16.

frapează schimbarea titlului: eliminarea numelui este semnificativă întrucât înlătură automat conotația de „local la modă, apreciat de bucureștenii antebelici/interbelici”. Cum explică exegetul acest caracter satiric? Pe de o parte, bărbatul în negru ar avea „privirea tristă, plină de muștrări”, în vreme ce femeia „parcă își bate joc de el”. Or bărbatului nu i se vede privirea: și-a întrerupt fumatul și stă cu capul în piept, într-o atitudine reflexivă, cu atât mai mult cu cât același Ionel Jianu îi atribuie „trăsături de intelectual”. Cât despre femeie, dată fiind poziția brațelor, are mai degrabă o atitudine de abandon, în orice caz deloc agresivă. În societatea burgheză din 1915, dată la care a fost realizat tabloul, o femeie decentă nu putea frecventa un restaurant în compania unui bărbat fără a avea legături de rudenie cu acesta. Femeia este probabil soția protagonistului, ce se detașează prin contrast cromatic de restul personajelor. Pe de altă parte, „cei de la mesele dimprejur le aruncă priviri iscoditoare”. Un personaj feminin ce încheie compoziția în partea dreaptă pare într-adevăr, să privească în direcția cuplului din prim plan, ceea ce este firesc într-un spațiu de sociabilizare cum este o cafenea. În plus tonalitatea caldă exclude interpretarea scenei drept o „satiră de moravuri”.

Analiza făcută de Ionel Jianu este așadar o superbă mostră de supra-interpretare ideologică, favorizată până la un punct de faptul că a fost reprodușă în alb-negru, aportul cromatic fiind exclus din analiză. Dovadă și faptul că nu spune nimic de muzicanți! Or, muzica este subiectul principal al lucrării. Că așa este ne-o dovedesc o serie de indicii: expresia celor două personaje din prim plan, nu întâmplător așezate simetric în jurul mesei, știut fiind că în universul pictural european începând cu secolul al XVII-lea, muzica este asociată unui cuplu cu semnificația de „acord al inimilor”; bărbatul din spatele doamnei cu pălăria violet, departe de a fi o simplă „privire iscoditoare” este personajul-relevanț ce ne introduce în scenă și ne atrage atenția asupra sensului acesteia; în fine, muzicanții: un contrabasist, un violoncelist și un pianist, dispuși piramidal în jurul violonistului. Ar fi interesant să cunoaștem repertoriul restaurantelor bucureștene de la acea vreme. Putem doar deduce sonorități calde, dulci, sentimentale, răscolitoare chiar pentru cuplul din prim plan ce și-a suspendat orice activitate, abandonându-se emoției suscitată de muzică. Camil Ressu ne-a lăsat o versiune foarte diferită a vestitei terase bucureștene, loc de întâlnire al artiștilor și intelectualilor, din care muzica este absentă. De altfel ne putem întreba dacă tânărul brun, cu obrazul fin, din prim plan, „cu trăsături de intelectual”, purtând costum elegant, nu este cumva un autoportret din profil? *La Oteteleşanu* este așadar un tablou *chic* despre farmecul discret al burgheziei, în care clasa favorizată a societății românești își afișează triumful și cosmopolitismul ambiant într-o *Belle Epoque* ce își trăia, fără s-o știe, ultimele zile.

O lucrare inedită, apărută recent pe piața artei, *Cabaret* (Fig. 5), înfățișează un personaj în bluză de marinier stând la o masă, complet absent la ceea ce se petrece în jurul său. În plan secund, un bărbat strânge în brațe o femeie ce râde, prefăcându-se a-i rezista. Pe mese, o sticlă într-o frapieră, pahare cu vin de culoarea rubinului și a chihlimbarului. Cuplul constituie centrul de atracție pentru violonistul ce le dedică un cântec sentimental în speranța obținerii unui bacșiș, dar și pentru cele două femei tinere, foarte vesele, așezate la masă în partea dreaptă. Pe peretele roșu *Empire* se profilează misterioasele picioare verzi-argintii ale unei statui de dansatoare. Pictura, o magistrală asimilare a esteticii impresioniștilor și foviștilor deopotrivă, degajă o senzație de instantaneu fotografic datorită faptului că absolut toate personajele și obiectele sunt înfățișate fragmentar. S-a arătat în mod judicios rolul structurant al antitezei în compoziție: „Personajul feminin din prim plan este construit și emfizat prin

*antiteză cu cei din fundal. Atmosferei de petrecere i se opune fața gânditoare a femeii, ușor sprijinită în mâna dreaptă. [...] Două lumi diferite se subliniază una pe cealaltă – frivolitatea cuplului din stânga, insistența violonistului și râsul energic al femeilor din dreapta scot în prim plan lumea interioară a femeii așezate la masă [...]*⁶⁸.

Identitatea personajului principal al scenei ni se pare problematică : este oare vorba de o femeie? Pletele ondulate brun-roșcate, ovalul delicat al feței, blândețea pe care o degajă par într-adevăr să confirme această interpretare. Conform codurilor vestimentare și sociale din epocă, o femeie nu putea purta veșminte masculine și nici nu putea intra singură într-un cabaret, decât dacă o făcea pentru a atrage clientul. E suficient să-i comparăm ținuta cu aceea a celorlalte trei femei prezente în local, purtând rochii lungi cu decoltee generoase, pentru a sesiza incongruitatea acestui personaj presupus feminin. Este oare o femeie deghizată în bărbat? Sau este un bărbat foarte tânăr, ușor efeminat? Un adolescent? Auguste Renoir a pictat în anii 1880 numeroase portrete de copii în costum marinăresc similar celui din tabloul lui Dimitrescu: de fiecare dată erau portrete de băieți. Un tânăr marinăresc? Lungimea pletelor exclude această presupunere. Ambiguitatea este constitutivă operei. În ce ne privește, optăm pentru varianta masculină a unui adolescent *avant la lettre* căci această categorie nu exista în epocă.

Interpretarea menționată anterior trece de asemenea prea repede peste un personaj cu rol-cheie în tablou. Tânărul în costum marinăresc este, indiscutabil, personajul principal al scenei zugrăvite: poziția centrală, proximitatea cu spectatorul, talia dominantă, factura îngrijită, ce contrastează cu aceea, sumară, a celorlalte personaje, și de ce nu, aspectul fizic seducător, îl desemnează ca atare. Privirea plecată, pleoapele grele, umbrele verzi ori violacee ce îi conturează ochii și gura îi subliniază tristețea. Ce anume a provocat-o? Corpurile petrecăreților formează un cerc, din care personajul principal este exclus, dar de care este totuși legat prin intermediul muzicantului ce servește de pivot între cele două planuri: pe de o parte, are corpul și privirea îndreptate spre cuplu, pe de altă parte vioara sa este îndreptată spre capul tânărului în costum marinăresc în raport de juxtapunere. Corpul muzicantului fiind doar pe jumătate vizibil, avem impresia că se contopește cu vioara și cu capul tânărului, sau mai exact, că este o emanație a acestuia. Această schemă vizuală inedită se verifică și în planul geometriei secrete a tabloului: corpul tânărului se înscrie într-un triunghi echilateral, al cărui vârf înglobează vioara. Linia mediană ce unește vârful triunghiului cu baza sa conectează din nou vioara cu ochiul drept al personajului principal – oglindă a sufletului. Juxtapunerea vizuală reflectă un raport de cauzalitate: starea emoțională a protagonistului scenei este provocată de muzică.

Subiectul, atmosfera și tehnica situează această lucrare în epoca pariziană a lui Ștefan Dimitrescu, ceea ce permite datarea în anul 1913. *La Oteteleşanu*, posterioară, este de altfel o variațiune, amplificată, pe aceeași temă: un cuplu dedublează personajul în costum marinăresc, vedem șase mese în loc de trei în jurul cărora s-a adunat o clientelă mai numeroasă, patru muzicanți în locul violonistului, care rămâne însă vedeta grupului. Doar două tablouri cu temă muzicală, dar ce omagiu adus artei sunetelor!

68

<http://www.artmark.ro/arhiva-rezultate-licitatii/12-1-capodopere-impresioniste-din-colectii-particulare/stefan-dimitrescu-cabaret.html> (Consultat la data de 22/2/2016).

V. RAPORTUL MUZICĂ/PICTURĂ

O fotografie aflată în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași⁶⁹ l-a immortalizat pe Ștefan Dimitrescu în atelierul său din Școala de Arte Frumoase (Fig. 6), al cărei director a fost din 1929⁷⁰ până la sfârșitul vieții. Într-o tăcere palpabilă, artistul și-a acordat un moment de răgaz, abandonându-se meditației, cu mâinile încrucișate, imobile, cu privirea fixă. Stă așezat pe o canapea acoperită cu o scoartă țărănească și garnisită cu perne ornamentate cu motive populare, între cele două obiecte ce întruchipează cele două căi artistice pe care le-a urmat fidel toată viața: pictura de șevalet și muzica. Analogia formelor le unește: picioarele șevaletului reiau, la scară mai mare, cordarul violoncelului, în vreme ce tabloul pe care îl susține – un peisaj, neidentificat, ce ne conduce spre zare de-a lungul unui drum străjuit de plop – joacă la nivel simbolic același rol ca și cutia de rezonanță a instrumentului, menită să ne transporte spre alte dimensiuni. Un magnific joc de umbre și lumini taie în două chipul artistului, asemenea acelor portrete ale lui Picasso ce par văzute simultan din față și din profil, disimulând jumătatea capului dinspre violoncel, lăsat și el în umbră, în vreme ce cealaltă jumătate și șevaletul sunt puternic iluminate. Distribuția luminii este semnificativă pentru ierarhia celor două pasiuni în viața artistului, amintind în chip simbolic alegerea făcută de acesta în 1907: pictura este pusă în valoare, deci dominantă în raport cu muzica. Nu știm ce soartă a avut violoncelul după moartea artistului.

Suntem tentați să ni-l imaginăm pe Ștefan Dimitrescu cântând la violoncel pentru a-și destinde modelele în timpul lungii ședințe de poză, așa cum Leonardo da Vinci o înconjura de cântăreți și muzicanți pe Lisa del Giocondo⁷¹. Se pare că în realitate lucrurile nu stăteau deloc așa. În absența unui jurnal sau a vreunei epistole a artistului pe această temă, putem totuși citi în cheie confesivă sfaturile pe care el însuși le adresa, în calitatea sa de director al Școlii de Belle Arte din Iași, în cuvântul de deschidere a anului universitar 1929/1930, studenților săi: „*Veți învăța că munca pentru a putea fi bine călăuzită are nevoie de tăcere. Muncă, sinceritate, tăcere, trei precepte magice ale filosofului englez Carlyle, nimănui nu se pot recomanda mai bine de cât ucenicilor artei picturii și sculpturii. Căci aceste arte sunt prin excelență artele meditației și ale visului (ale visării, am spune noi astăzi)*”⁷². În cartea sa *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, apărută în traducere românească în anii 1921-1925, Thomas Carlyle (1795-1881) face într-adevăr apologia acestor valori precum și a literatului/artistului ca erou civilizator, idei ce au găsit un ecou profund la pictorul-muzician moldovean. Paradoxal sau nu, procesul creator este văzut de maestru ca o *vita contemplativa*, din care subînțelegem că muzica este exclusă. Activitatea plastică și cea muzicală au fost exercitate în paralel, nu și simultan. De altfel, mărturia elevului său Călin Alupi este într-un totu convergentă: „*Pinacoteca ocupa etajul clădirii unde, la parter, se afla atelierul său. Uneori, coborând scările auzeam sunetul cald al unui violoncel și știam atunci că maestrul se destinde după un dialog încordat cu paleta. Acesta era felul său de a-și limpezi sufletul și gândurile.*”⁷³

⁶⁹ Muzeul de Istorie a Moldovei din Iași, nr. inv. 5932/3.

⁷⁰ Claudiu Paradais, *op. cit.*, p. 29.

⁷¹ Giorgio Vasari, *op. cit.*, p. 190.

⁷² Dimitrescu Ștefan, *Sfaturi pentru cei cu dragoste de artele plastice*, în „Lumea”, 18 octombrie 1929.

⁷³ Alupi Călin, *op. cit.*, p. 5.

În schimb, o parte din contemporanii săi i-au descris adesea creația plastică recurgând la metafore muzicale. Regizorul, scenograful și graficianul Ion Sava (1900-1947), autor de cronici plastice în tentă umoristică, a dat tonul, comparând Grupul celor 4 cu un „quartet” a cărui rațiune de a fi e „*armonia*”, în vreme ce publicul este o „*cutie de rezonanță*” și numind tablourile expuse în 1928 „*șansonete*”. Ștefan Dimitrescu ar „*cădea în terță*” cu Tonitza, față de care e „*ceva mai bemol*”, iar lui Oscar Han îi atribuie rolul de „*contrabas*”⁷⁴. În această serie de ornamente retorice distribuite cu prodigialitate frapează tocmai absența vreunei aluzii la violoncel: să-i fi fost necunoscută cronicarului existența lui ori, dimpotrivă, și-a găsit inspirația tocmai în acest detaliu biografic? Tonitza a făcut de asemenea analogii muzicale, mai elaborate, pentru a caracteriza stilul lui Ștefan Dimitrescu: „*Am în casa mea câteva desene de-ale lui, ușor lavate în tuș. [...] Sunt armonii cromatice, [...] simfonii de o înaltă muzicalitate*”⁷⁵, „*splendide preludii muzical-cromatice*”⁷⁶, „*sensul ritmic al tabloului și muzicalitatea paletelor*.”⁷⁷

Șirato, dimpotrivă, constata cu surprindere coexistența a două profiluri heterogene de artist - pe de-o parte, violoncelistul expresiv, emoțional, dionisiac, pe de alta, pictorul coloritului sobru, al compoziției senine, apolinice: „*E curios că la artistul ce-și încredința jalea și aleanul violoncelului, în arta lui proprie nu se găsește nici în compoziție, nici în colori această calitate de muzicant*”⁷⁸. Oscar Han îi contestă și el artei plastice dimitresciene vreo calitate muzicală, pe care o acordă celorlalți pictori din grup, arătând astfel sterilitatea încercărilor de a extrapola calități ale operei asupra omului și viceversa: „*În pictura lui Ștefan Dimitrescu accentul cădea mai mult pe formă, adică pe desen, pe construcție, pe compoziție și pe o viziune realistă, care elimina fluiditățile luminii, lirismul [...]. La Șirato, [...] culorile lui parcă erau vibrații muzicale, sonorități armonioase. [...] Tonitza, în pictură, era cel mai muzical, deși niciodată în viața lui nu s-a dus la un concert*”⁷⁹.

Am văzut anterior cum Lucia Dem. Bălăcescu a făcut la rândul ei paralela pictură/muzică relevând un izomorfism între afinitățile muzicale și picturale ale maestrului moldovean, „*capabil să iubească și un primitiv în muzică, cum îi erau dragi cei din pictură, italieni, din al căror izvor se adăpase'n Italia*”⁸⁰. Într-adevăr, „*aria de la 1400*” aparține aceleiași *forma mentis* cu modelul artistului din Quattrocento ce va fi inspirat tabloul **Un călugăr în interior țărănesc**, reprodus parțial în pagina revistei sub titlul **Fratele Ghiță** (Fig. 7).

*

Sintetizând cele expuse mai sus, studiile la Arte Frumoase și Conservator au fost făcute în paralel, în perioada 1903-1908, după cum tot în paralel a fost desfășurată activitatea concertistică și cea plastică. Artistul le-a asumat pe deplin, de-a lungul întregii vieți. Contrar axiomei conform căreia două drepte paralele nu se întâlnesc niciodată, credem că am identificat patru puncte de convergență între ele:

⁷⁴ Grupul celor patru, în „Universul literar”, nr. 12, 18 martie 1928, p. 195.

⁷⁵ N. N. Tonitza, Ștefan Dimitrescu..., p. 29.

⁷⁶ Ibidem, p. 30.

⁷⁷ Ibidem, p. 33.

⁷⁸ Șirato, Pictorul Ștefan Dimitrescu, în „Universul literar”, nr. 22, 25 mai 1940, p. 1.

⁷⁹ Oscar Han, loc. cit., p. 454.

⁸⁰ Lucia Dem. Bălăcescu, op. cit., p. 3.

I. Studiile muzicale au avut rolul de a-i permite tânărului accesul la resurse bănești mai lesnicioase decât îi putea oferi pictura, ce i-au permis să se întrețină la Iași, București și Paris. Pentru ca Ștefan Dimitrescu să-și poată crea opera și să devină o valoare a plasticii românești a fost nevoie de contribuția muzicantului Fănuță.

II. Cântatul la violoncel a fost o pasiune constantă, ce i-a îmbogățit experiențele și trăirile personale oferindu-i și deschiderea spre cultura și valorile europene.

III. Muzica a jucat un rol strategic în cariera sa: grație concertelor date și-a creat o rețea relațională care i-a permis să evolueze și să-și promoveze opera plastică. Am formulat ipoteza conform căreia concertul de la Ateneu a fost un moment-cheie în cimentarea prieteniiilor ce aveau să constituie Grupul celor patru. Scrisoarea lui Tonitza menționată anterior dezvăluie faptul că notorietatea sa ca muzician în cercurile politice conservatoare de la Iași a jucat un rol important în obținerea postului de director, ridicat ulterior la grad de rector. Tot grație competenței sale muzicale va fi reușit să se întrețină pe durata sejurului la Paris, moment crucial în cariera sa, și de asemenea să introducă tema cabaretului în plastica românească.

IV. Ștefan Dimitrescu a fost desigur un om al începutului de secol XX, când practica muzicală era incomparabil mai răspândită decât în zilele noastre, fiind nelipsită din educația și practicile de sociabilizare ale burgheziei în primul rând, dar nu numai. În anul 1906/1907, nu mai puțin de șapte elevi din cei aproximativ șaiszeci înscriși la Arte Frumoase urmau în paralel studii la Conservator. Majoritatea au devenit mai târziu nume de notorietate în eșalonul doi al plasticii românești: Petru Bulgăraș (1883-1939) cânta la corn, Otto Briesse (1889-1963) la corn și contrabas, iar Ioan Cosmovici (1888-1952) și Stavru Tarasov (1883-1961), acesta din urmă considerat un fel de Paganini moldovean, la vioară⁸¹.

Se spune că Ingres le-a repetat adesea elevilor săi: „De-aș putea să vă fac muzicieni pe toți ați avea de câștigat ca pictori. Totul este armonie în natură...”⁸². Nu știm dacă s-au lăsat convinși. Ceea ce am încercat să arătăm în aceste pagini este că a găsit la Ștefan Dimitrescu discipolul ideal, chiar dacă acesta nu va fi auzit de vorba maestrului al cărui nume rămâne pe veci indisociabil de vioară.

*Ștefan Dimitrescu et le « violon d'Ingres » à la lumière des documents
d'Archives du Conservatoire de Musique de Iassy
(Résumé)*

Nous nous sommes proposées d'étudier dans cet article le motif biographique du *violon d'Ingres* chez le peintre roumain postimpressionniste Ștefan Dimitrescu (1886-1933). Après avoir rapelé l'origine et la signification de cette synecdoque, passée dans le langage courant à la fois en français et en roumain, nous avons proposé une synthèse des caractéristiques de ce motif, plutôt récurrent dans l'histoire de l'art, à partir de la biographie d'Ingres investie d'une valeur paradigmatique. Loin d'être une simple anecdote, cet élément biographique a eu des incidences profondes sur la carrière et l'œuvre du peintre-violoncelliste. Nous nous sommes attachées à faire toute la lumière sur ses études musicales grâce à l'étude des archives du Conservatoire de Jassy, source précieuse restée inédite à ce jour, que nous avons complétée par les témoignages des contemporains et les quelques écrits autographes connus. Nous avons ainsi découvert que Dimitrescu a étudié

⁸¹ DJANI, Fondul 183, dosarele 16/1903-4 f. 2-5; 3/1907-8 f. 82; 3/1907-8 f. 161; 16/1903-4 f. 2; 16/1903/4 f. 2-5.

⁸² Daniel Ternois, *op. cit.*, p. 67.

le violoncelle avec August Moldrich de 1903 à 1907, avant de se voir contraint d'abandonner ses études pour pouvoir subvenir à ses besoins et mieux se consacrer à la peinture. Elève extrêmement discipliné, il a dû acquérir une technique suffisamment bonne pour faire partie de l'orchestre du Conservatoire et continuer à donner des concerts sa vie durant. Avantgardiste en musique autant qu'en peinture, il semble avoir eu un goût particulier pour les primitifs. Son habileté musicale autant que son talent plastique l'ont propulsé au poste de directeur de l'Ecole des Beaux-Arts de Jassy durant les dernières années de sa vie. Son amour de la musique se reflète dans deux œuvres de l'époque parisienne, *Chez Otetelesanu* et *Cabaret*, dont nous sommes les premiers à avoir proposé une lecture cohérente en relevant l'importance de l'iconographie musicale dans la signification de ces tableaux.

Fig. 1. Ștefan Dimitrescu, *Peisaj din Iași. Strada Banului*, 1929, ulei pe carton, 31 x 40 cm, Muzeul de Artă Iași

Fig. 2. Theodor Aman, *Petrecere cu lăutari*, către 1880, ulei pe pânză, Muzeul Național de Artă al României, București

Fig. 3. Ștefan Szönyi, *Violoncelistul*, Muzeul de Artă din Timișoara

Fig. 4. Ștefan Dimitrescu, *La Oteteleşanu sau La berărie*, 1915, ulei pe carton, 57 x 82,5 cm.

Loc de păstrare necunoscut. Sursa: www.commonswikimedia.org

Fig. 5. Ștefan Dimitrescu, *Cabaret*, 1913, ulei pe carton, 50 x 60 cm. Piața artei

Fig. 6. Ștefan Dimitrescu în atelierul său din Școala de Arte Frumoase, fotografie.
Muzeul de Istorie a Moldovei Iași

Fig. 7. Ștefan Dimitrescu, *Călugăr în interior țărănesc sau Fratele Ghiță*,
1923-1925, ulei pe carton, 61 x 50 cm. Piața artei

FAIANȚĂ ENGLEZEASCĂ DIN SECOLUL AL XIX-LEA AFLATĂ ÎN COLECȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI IAȘI (II)

Ioan IAȚCU*

De forme și dimensiuni diferite, în culori variate, vasele din faianță și porțelan de proveniență engleză, franceză, germană ori otomană constituiau un capriciu, dar și o necesitate a societății românești de la mijlocul veacului al XIX-lea, care absorbea, tot mai mult, influențele estetice de sorginte vest-europeană: „și multe cești, pahare, chisele de dulceți, ibrice și lighene mai sparseră bieții oameni” – rememora Dumitru C. Moruzi, ultimul cronicar al Iașilor, atunci când făcea referire la „reconversia” profesională a slujitorilor de la curțile boierești –, „până se deprinseră a sluji înmănușați” la mesele din sufragerii, după moda *à la française*¹. În urma unor astfel de accidente casnice, din considerente practice, dar și superstițioase², vesela spartă ajungea în gropile menajere, în șanțurile de la marginea zăplazurilor sau, pentru evitarea producerii unor leziuni prin tăiere sau înțepare, cel mai adesea era aruncată în hazine, la un loc cu alte obiecte ascuțite sau tăioase. Altfel stăteau lucrurile atunci când vasele erau abandonate în colțurile unei pivnițe de la vreun conac boieresc sau din incinta vreunui han. Astăzi ele constituie adevărate surse de date, mai ales atunci când prezintă și mărci de producător.

Ca urmare a cercetărilor arheologice care s-au realizat în anii '50 în diferite zone ale Iașului (zona curților domnești, fostul sediu al Secției Financiare), așa cum au fost cele întreprinse de Alexandru Andronic și colaboratorii săi, Muzeul de Istorie a Moldovei păstrează în patrimoniul său câteva vase de faianță; de la an la an, colecțiile se măresc cu noi obiecte de acest tip.

În studiul de față, din punct de vedere tipologic, distingem șase piese de faianță - însemnate cu ștampila de producător sau cel mai adesea nemarcate –, din cadrul unor servicii de masă (farfurii de mari și mici dimensiuni), dar și din grupa obiectelor sanitare, cum ar fi un vas întrebuințat pentru necesitățile fiziologice din timpul nopții, toate realizate din caolin. Ornametele se aplicau pe vesela standardizată utilizându-se tehnica transferului unor imagini gravate și imprimate pe hârtie.

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași - Muzeul de Istorie a Moldovei.

¹ Dumitru C. Moruzi, *Scrisori: Întreținări. Pribege în țară răpită*, studiu introductiv, text îngrijit, note, glosar și bibliografie de Vasile Ciocanu și Andrei Hropotinschi, Editura Știința, Chișinău, 2014, p. 82.

² În zona Tecuciului exista obiceiul „să nu se țină prin gospodărie cioburi și alte hârburi de oale sparte, fiindcă vitele vor zăcea bolnave din cauza picioarelor”, iar în Muntenia „cioburile vaselor sparte sunt purtătoare de nenoroc, de ghinion”, cf. Romulus Antonescu, *Dicționar de simboluri și credințe tradiționale românești*, Editura Tipo Moldova, Iași, 2016, p. 688 (*sub voce Vas*).

1.

Aflată la numărul de inventar 1897, piesa este o farfurioară de faianță, fragmentară, cu marginea foliată (Fig. 1). Exemplarul a fost reconstituit. Dimensiuni: înălțimea = 2,4 cm; diametrul mare = 18 cm; diametrul bazei = 9,6 cm. Decorată cu șablonul în culoarea neagră, ornamentica vasului se remarcă ca fiind foarte bogată. Bordura este realizată din motive vegetale dispuse în formă de vrejuri, pe un fundal compus din linii orizontale. În centrul farfuriei este redat un parc cu elemente specifice epocii romantice (copaci, arbuști, flori, cascadă de apă, terase, ruine, statui și vase de inspirație antică). Pe suprafața bazei, într-un cartuș încadrat de elemente vegetale, este imprimată denumirea modelului: „Chantilly” (Fig. 2). Atribuit firmei John Thomson (& Sons) of Annfield Pottery, din Glasgow – activă în perioada 1816-1884³ –, design-ul a fost produs într-o perioadă de timp cuprinsă între 1865-1884⁴. La mijlocul veacului al XIX-lea, zona orașului Glasgow și a bazinului Clyde a fost cea mai importantă platformă industrială de producere a ceramicii din Scoția⁵.

Ca urmare a creșterii cererii pentru vasele realizate în respectiva manufactură, produsele cu caracter utilitar destinate igienei corporale, precum și vesela de masă sau serviciile de ceai („slop bowls”), au fost importate în Australia în mari cantități, de la mijlocul secolului al XIX-lea și până la finele acealuiasi veac⁶. Excavațiile arheologice din Sydney au relevat că modelul Chantilly apare în depozite alături de vase decorate cu paternul Kulat (în imprimeuri de culoare albastră)⁷, care sunt atribuite perioadei de timp de după 1860⁸. De asemenea, produsele firmei erau importate și dincolo de Atlantic, în Canada. În regiunea Quebec, cu prilejul unor cercetări arheologice s-au descoperit mici butoaiașe din faianță

³ Geoffrey. A. Godden, *Encyclopaedia of British Pottery and Porcelain Marks*, Barrie & Jenkins, Londra, 2000, p. 616

⁴ Graham Wilson, *Ceramics*, în *Cumberland. Gloucester Street Site. Archaeological Investigation*, 1994, vol. 4/2, Sydney Cove Authority, Sydney, 1996, p. 52, 64, fig. 5.10.3

(http://nswaol.library.usyd.edu.au/view?docId=pdfs/15435_ID_GoddenMackay1996CUGLVol4Part3SpecialistRptsMetal.pdf;query=;brand=default; accesat la 19 octombrie 2017); Rowan Ward, *Ceramics Report. Archaeological Investigation. Darling Quarter. Darling Harbour*, July 2011, p. 99, fig. 29; p. 210 (http://www.caseyandlowe.com.au/pdf/darlingquarter/DarlingQuarter_Volume_3_Section_8.1_Ceramic_Report.pdf (accesat la 29 octombrie 2017)).

⁵ Diversitatea formelor și a modelelor produse de respectiva firmă poate fi consultată pe pagina electronică a Muzeului Național din Scoția, <http://nms.scran.ac.uk/database/record.php?usi=000-100-104-014-C> (accesat la 14 septembrie 2017).

⁶ Rowan Ward, *op. cit.*, p. 47, 98-99, 219, 230-231, 233, fig. 29; idem, *Ceramics Report. Parramatta Children's Court Site cr George & O'Connell Streets, Parramatta*, November 2005, p. 7

(<http://www.caseyandlowe.com.au/pdf/pcc/pccsection81ceramics.pdf> (accesat la 20 octombrie 2017)); idem, *Ceramics Report. 50-72 Union Street. Pyrmont*, November, 2006, p. 16-18, 23

(http://www.caseyandlowe.com.au/pdf/union/volume2_appendix3-1_ceramics_report.pdf (accesat la 20 octombrie 2017)).

⁷ Design produs de manufactura Pinder, Bourne & Hope din Burslem. Pentru prezența în săpăturile arheologice de la Iași a vaselor cu respectivul model, vezi Ioan Iașcu, *Faianță englezească din secolul al XIX-lea aflată în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei Iași (I)*, în *IN*, 2016, p. 82-84, fig. 3, 4.

⁸ Roman Ward, *Ceramics Report. Archaeological Investigation...*, p. 98, table 2.94.

decorate cu motivul lanțului, care au fost realizate de J. S. Mayer în parteneriat cu John Thomson of Annfield Pottery din Glasgow⁹.

2.

Aflată la numărul de inventar 1894 (Fig. 3), este o farfurie de faianță cu următoarele dimensiuni: înălțimea = 2,9 cm; diametrul mare = 23 cm; diametrul bazei = 13 cm. Pictată cu șablonul în culoarea neagră, ornamentica vasului este extrem de elaborată. Bordura este realizată din elemente vegetale ce înconjoară două tipuri de viniete: una în care sunt reprezentate moschei, iar în cealaltă sunt înfățișate motive florale. Aceste imagini, încadrate de ghirlande cu flori, sunt dispuse în mod alternativ. În câmpul central este redată o compoziție exotică, inspirată de un peisaj oriental. Primul plan este dominat de vegetație luxuriantă (palmieri, arbuști și flori). Alături de o cămilă șezând, se află două personaje ce poartă sulite. În planul îndepărtat este redat un edificiu oriental cu minarete și cupole, ce se profilează pe fundalul unor munți înalți cu crestele înzăpezite. Pe suprafața bazei se află marca de producător compusă dintr-o coroană victoriană, sub care se află inscripția BIRMINGHAM și, dispus în semicerc, numele manufacturii: KANNREUTHE[R FRA]UER & Co (Fig. 4).

Cu privire la această firmă care producea obiecte din faianță, știm că era originară din orașul Birmingham. De asemenea, cunoaștem că ea realiza veselă din faianță destinată pieței românești, deoarece în decorurile imprimate predominau temele de inspirație românească, cum ar fi scenele de horă. De obicei, compozițiile centrale sunt însoțite de viniete dispuse pe buza interioară. Ele conțin imagini reprezentative din unele orașe sau centre monahale din Muntenia și Moldova, scrise sub următoarele forme: București, Câmpulungu, Galați, Mănăstirea Neamțu. În colecțiile de istorie ale Muzeului Municipal Curtea de Argeș se păstrează două farfurii de faianță executate de firma respectivă. Imprimare în două culori, maro și negru, piesele sunt decorate cu imagini pastorale românești, populate cu personaje îmbrăcate în costume tradiționale. Pe buza internă a vaselor au fost imprimate, sub forma unor viniete, imagini de epocă cu aceleași centre urbane sau ecleziastice, separate între ele cu ornamente florale transpuse din decorul brâncovenesc¹⁰. În repertoriul scenelor abordate de Kannreuther Frauer & Co, regăsim și imagini inspirate din temele Războiului de Independență al României (1877-1878), cum ar fi „Căderea Plevnei, Osman Pașa rănit se predă prizonier, 28 Noiembrie 1877”. Respectiva compoziție istorică apare imprimată pe un platou de faianță păstrat în „Casa cu prăvălie Iulia Cristescu” din Pietroșani (județul Teleorman), locuință construită în 1912¹¹. Din informațiile pe care le avem, putem considera

⁹ Jacqueline Beaudry Dion, Jean-Pierre Dion, *Mayer's Pottery and a Portneuf/Quebec Puzzle*, în „Trenton Potteries”, 8, 2007, 1, p. 1 (<http://potteriesoftrentonsociety.org/publish/vol-8-iss-1-march-2007.pdf> (accesat la 29 octombrie 2017)).

¹⁰ Informație preluată de pe pagina de socializare a Muzeului Municipal Curtea de Argeș, în data de 10 octombrie 2017.

¹¹ Iozefina Postăvaru, *Vedere asupra peisajului cultural al satelor de câmpie prin prisma Listei Monumentelor Istorice. Județul Teleorman*, în Ecaterina Țânțăreanu, Ruxandra Nemțeanu (eds.), *Schimbări umane și interacțiuni în peisajul cultural rural. Lucrările conferinței, Alexandria, 8-9 aprilie 2010*, Publicațiile Muzeului Județean Teleorman (II), Ed. Renaissance, București, 2010, p. 18, fig. 20. Posibil ca acestei teme să se înscrie și fragmentul unui picior de vas cu fundul inelar descoperit în timpul cercetărilor arheologice din apropierea unei pivnițe din Iași (zona Târgu Cucu), pe care sunt redați roșiori sau panduri, unii călare, alții stând jos,

că produsele acestei manufacturi erau destinate într-o bună măsură pieței românești unde, alături de vase decorate cu scene inspirate din istoria și universul tradițional al poporului român, se regăsesc și produse din faianță cu scene orientale.

Un fragment de platou din categoria „whiteware”, având aceeași marcă de producător, a fost descoperit în săpăturile arheologice de la Aðalstræti (Islanda), însă descoperitorii considerau că „deși numele producătorului sună german și numele locului Birmingham sugerează că proveniența este engleză, cel mai probabil farfuria provine din America, unde a fost făcută la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea¹².

3.

Farfurie de faianță, fragmentară, care făcea parte din componența unui serviciu de masă (Fig. 5). Piesa se află la numărul de inventar 1892. Dimensiuni: înălțimea = 3,6 cm; diametrul mare = 22,6 cm; diametrul bazei = 11,3 cm. Pictată cu șablonul în culoarea neagră, tema decorativă tratată pe farfurie este identică cu cea a vasului descris anterior. Pe suprafața bazei se află ștampila de producător, realizată în aceeași culoare, compusă dintr-un scut oval în mijlocul căruia se află o ancoră înconjurată de inscripția Lindner & Co (Fig. 6). La partea superioară emblema este completată cu o coroană princiară, iar în zona inferioară se adaugă un ornament floral.

La 1868, această firmă originară din Birmingham producea și vase având ca temă monumentele religioase din Valahia, cum ar fi: „Manastirea Curtea de Arjis”, „Ecclesia S.tul Demetriu”, „Ecclesia Catolica”, „Ecclesia Stavropoleos”¹³. Săpăturile arheologice de la Hanul Mănăstirii Stavropoleos – construcție demolată între 1860-1871, ca urmare a incendiului devastator din 1847 –, au scos la iveală conținutul unei pivnițe, care a fost folosită de un negustor, a cărui marfă, ce se găsea în mari cantități, cuprindea faianță, porțelanuri, vase de sticlă, dar și ceramică de factură locală¹⁴. Majoritatea pieselor din faianță (farfurii, castroane, boluri) au fost produse în atelierele englezești Wood & Brownfield (Cobridge, Staffordshire, 1838-1850¹⁵; modelul „Venetian Scenery”)¹⁶, Samuel Alcock & Hill (Pottery Burslem, 1830-1859¹⁷; modelul Mountain Scenery), Maschwitz (designul „Venetian Scenery”) și Lindner & Co, ultimele două originare din Birmingham¹⁸. Cea din urmă firmă se evidențiază prin utilizarea a două tipuri de mărci: în primul caz ancora este surmontată de inscripția Lindner, iar în a doua situație ștampila devine mai complexă, prin includerea ancorei în scutul de formă ovală la baza căruia se adaugă un buchet de flori¹⁹. Totodată, remarcăm că printre temele

vezi George Bilavski, Bogdan Minea, *Date preliminare ale cercetărilor arheologice și istorice din Iași-Tg. Cucu*, în *ArhMold*, XXXV, 2012, p. 283, pl. 10/10.

¹² H. M. Roberts (ed.), *Excavations at Aðalstræti*, 2003, Reykjavik, 2014, p. 39

(http://www.nabohome.org/uploads/fsi/FS243-00162_Adalstraeti_2003.pdf (accesat la 20 octombrie 2017)).

¹³ Gh. Cantea, *Cercetări arheologice pe dealul Mihai Vodă și împrejurimi*, în I. Ionașcu (red.), *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, Ed. Științifică, București, 1959, pl. CIII/1-2.

¹⁴ Gheorghe Mănucu-Adameșteanu et alii, *Hanul Stavropoleos (1724-1860)*, în *BMIM*, XIV, 2000, p. 6, 8, 42.

¹⁵ Geoffrey. A. Godden, *op. cit.*, p. 684.

¹⁶ Gheorghe Mănucu-Adameșteanu et alii, *op. cit.*, fig. 20, 21.

¹⁷ Geoffrey. A. Godden, *op. cit.*, p. 28.

¹⁸ Gheorghe Mănucu-Adameșteanu et alii, *op. cit.*, p. 42, fig. 22, 24, 25.

¹⁹ *Ibidem*, fig. 25.

produse de manufactura Lindner se numără și „Willow Pattern”²⁰, de inspirație chinezească, unul dintre cele mai elaborate și mai populare decoruri din ceramica englezească.

Constatăm așadar că această manufactură producea faianță cu tematici inspirate din cultura țărilor care constituiau principalele piețe de desfacere pentru produsele sale. Cea mai bună dovadă fiind un platou de faianță, realizat în 1875, cu tematică și decoruri inspirate din cultura finlandeză, care se păstrează în The Museum Centre of Turku din Finlanda²¹.

4.

Farfuria de faianță, cu marginea foliată (Fig. 7), se află la numărul de inventar 1893. Făcea parte din componența unui serviciu de masă. Piesa a fost descoperită în stare fragmentară, dar a fost completată și restaurată. Dimensiuni: înălțimea = 3,7 cm; diametrul maxim = 22,7 cm; diametrul bazei = 11 cm. Pe suprafața bazei este imprimată ștampila de producător: un scut oval în mijlocul căruia se află o ancoră înconjurată de inscripția Lindner & Co (Fig. 8); aceeași manufactură din Birmingham care a produs și piesa descrisă anterior. La partea superioară cartușul prezintă o coroană princiară, iar în zona inferioară un ornament sub forma unui buchet de flori.

Decorată cu șablonul într-o cromatică neagră, ornamentica vasului prezintă compoziții figurative și florale. Designul din câmpul central, a cărui denumire exactă nu o cunoaștem, este unul formal, sugerând ideea unei grădini cu aspect geometric. Scena romantică conține toate elementele unui peisaj generat de imaginația victoriană: munți, copaci, cascade de apă, castele, mici reprezentări umane și animale de companie. Bordura cuprinde viniete cu imaginea unei case țărănești, dispuse în mod repetitiv într-o rețea de ghirlande florale. Compoziția este specifică mișcării romantice din Europa, de la mijlocului de secol al XIX-lea, care promova ideea că oamenii sunt subordonați tuturor forțelor benefice ale naturii²². Farfuria se aseamănă, ca formă și decor, cu un vas descoperit în zona curților domnești de la Iași, cu prilejul săpăturilor din anii '60²³.

5.

Farfurie de faianță, de formă rotundă, cu marginea foliată (Fig. 9). Descoperit fragmentar, vasul a fost reîntregit în urma restaurării. Se află la numărul de inventar 1898. Dimensiuni: înălțimea = 2,6 cm; diametrul maxim = 23,2 cm; diametrul bazei = 13,3 cm. Vasul nu este marcat pe suprafața bazei. Decorat cu șablonul în culoarea neagră, ornamentica vasului este asemănătoare cu cea a piesei descrisă anterior și care a fost produsă, la Birmingham, de firma Lindner & Co. Cu toate aceste indicii, nu putem stabili cu certitudine apartenența vasului la respectiva manufactură englezească, întrucât modelul a fost utilizat și de Kannreuther & Co, o firmă originară din același centru industrial.

²⁰ *Ibidem*, fig. 19, 20-21.

²¹ <http://suomenmuseonline.fi/fi/kohde/Turun+museokeskus/TMM6420?itemIndex=78376> (accesat la 27 octombrie 2015).

²² Patricia M. Samford, *Response to a Market: Dating English Underglaze Transfer-Printed Wares*, în „Historical Archaeology”, 31, 1997, 2, p. 13; S. Hayes, *op. cit.*, p. 28.

²³ Al. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu, *op. cit.*, p. 236, fig. 39.

6.

Farfurie de faianță cu marginea foliată, păstrată fragmentar (Fig. 10). Se află la numărul de inventar 1895. Dimensiuni: înălțimea = 2 cm; diametrul mare = 23,2 cm; diametrul mic = 13,5 cm. Pe suprafața bazei nu apare reprezentată marca de producător sau denumirea modelului. Farfuria este decorată cu șablonul, remarcându-se modul în care a fost redată culoarea: un albastru saturat, care în limbajul de specialitate poartă denumirea de „flow blue”. Ornamentica vasului este asemănătoare cu cea a piesei descrisă anterior. În ceea ce privește manufactura care a fabricat vasul, aceasta nu poate fi stabilită cu certitudine. Farfurii cu decoruri similare au fost produse atât de firma Lindner & Co, cât și de Kannreuther Frauer & Co, ambele originare din orașul Birmingham. Cu ocazia cercetărilor arheologice de la Curtea Domnească din Iași, a fost descoperită o piesă asemănătoare.

7.

Oală de noapte descoperită fragmentar și restaurată. Se află la numărul de inventar 1896. Dimensiuni: înălțimea = 13 cm; diametrul gurii = 20,6 cm; diametrul maxim = 21 cm; diametrul bazei = 13,8 cm. Vasul, decorat cu șablonul în culoarea neagră, face parte din categoria obiectelor sanitare. Pe verso prezintă un marcaj compus dintr-o coroană princiară, la baza căreia se află inscripția Birmingham, înconjurată de un text dispus în semicerc cu numele manufacturii: Kannreuther Frauer & Co.

Acest vas se caracterizează prin forma sa globulară și fundul plat. Sub buza vasului se distinge zona de atașare a torții, element care nu s-a mai păstrat. Pe partea exterioară a pereților sunt redată două scene idilice asemănătoare: promenadă într-un cadru romantic. Schema compozițională constă din imaginea unui castel aflat pe malul unei ape, care se profilează pe fundalul unui peisaj montan. Scena este însuflețită de patru personaje: un bărbat și o femeie, redați în picioare și doi copii care stau jos, însoțiți de un câine de companie. Același decor, însă la o scară mai mică, apare pe suprafața interioară a vasului. Buza este decorată cu o bandă, tăiată pe trei sferturi, compusă din motive vegetale, lambrechine și viniete cu reprezentarea unei case țărănești din care se distinge doar partea superioară. Și în cazul acestei piese constatăm că decorul principal a fost reprodus pe scară largă de ceramicii din Birmingham.

*

Diversitatea cromatică și tipologică a pieselor aduce un plus de lumină privind gusturile, nevoile și criteriile estetice ale protipendadei ieșene, care le-a apreciat în mod deosebit și a ținut să le consemneze în inventarele de locuințe sau în foile de zestre²⁴. Fie că prezentau fisuri, spărturi sau urme accentuate de uzură, până la abandonarea completă, vasele încă mai erau utilizate o bună perioadă de timp. Un exemplu îl constituie inventarul caselor deținute în Iași de Smaranda Balș, întocmit la 1848. Aici ni se relevă o imagine a vaselor de faianță și porțelan, în forme și culori eterogene, cu toate că, în majoritatea cazurilor, ele erau

²⁴ Gheorghe Gh. Bezviconi, *Boierimea Moldovei dintre Prut și Nistru. Actele Comisiei pentru cercetarea documentelor nobilimii din Basarabia, la 1821*, București, 1940, p. 197, în care se regăsește foaia de zestre a Smarandei, fiica șetrarului Iordache Cerchez, care conține, pe lângă alte bunuri, o „cană de cafea” și „șase cești de porțelan cu farfurioare de argint”.

decorate numai cu modele monocrome. În categoria „*farfurii proaste de faians*”, adică veselă ordinară, intrau 141 vase folosite pentru feluri principale, dar și la desert, gustări și ceai²⁵: „*blidi...cu flori negri*” sau „*cu florile albastri*”, „*bliduți mici cu florile negri*”, „*salatieri cu flori, tij, ngri*”, „*un untar*” și „*un castronaș cu flori negri*”, „*tălgireș(e) pentru înghețată cu codiți și flori negri*”, „*talgiri lati cu flori negri*”, „*talgiri mai mici, pentru zacuscă, tot cu flori negri*”, „*talgiri mai mici, pentru mizelicuri, tij*”, „*cești cu farfurioarele lor albastri*” sau un „*ceainic cu capacul lui albastru*” ori o „*zaharniță albastră cu capac*”, o „*chisăliță pentru unt, albastră cu capac*”, „*un lăptar mic albastru*”, „*una spălătoriță de cești albastră*”, precum și „*una tigăiță albă cu flori*”²⁶. Din categoria porțelanurilor, mult mai calitative și mai prețuite în raport cu vesela de faianță, aflate în odaia de musafiri și în iatacul boieroaicei, remarcăm o varietate de vase decorate policrom, aurite ori ajurate pe margini: farfurii („*talgiri*”), farfurioare, străchinuțe, ceainice, zaharnițe, untare, cești cu farfurioarele lor și chisele²⁷.

Comparând acest izvor cu realitățile arheologice, constatăm că vesela de faianță ornamentată cu compoziții figurative ori motive geometrice și florale, în dominante de negru și albastru, apare în mod preponderent. Astfel, putem stabili că vasele de faianță aveau o întrebuințare mai mult utilitară decât decorativă.

Un act de evaluare, dar realizat ceva mai târziu (1870), este cel al caselor lui Anastasie Bașotă „*din Quartalul III Iași*”, astăzi Casa Bașotă din Str. Sărării nr. 14. Din paginile documentului aflăm de existența unor obiecte de faianță ori porțelan extrem de variate: „*farfurii mari de bucate de porțelan*”, „*ciorbalacuri de porțelan*”, „*talgere de porțelan pentru masă*”, „*cești de faians pentru cafe cu lapte*”²⁸, „*8 cești de porțelan pentru cafe cu 15 farfurioare*”²⁹, „*un ceainic și zaharniță de porțelan*”³⁰, „*două farfurii mici de porțelan pentru cește*”³¹, „*una ladă de lemn cu optzeci farfurii servisuri de masă de faiansu*”³². Dintr-un alt inventar realizat în același an și intitulat „*De toată averea mobilă aflate în Casele și ograda lor depe moșia Pomârla, rămasă după deff[unctul] Anastasă Bașotă*”, aflăm că „*într-un dulap de bradu pentru tacâmuri*” se aflau „*opt farfurii vechi*”, „*68 farfurii vechi*”, „*nouă farfurii mici*”, „*două cești mari de cafe*”³³. În alte încăperi, cum ar fi sufrageria sau dormitorul, se găseau, alături de veselă, și obiecte decorative: „*șase cești cafe neagră cu nouă farfurioare*”³⁴, „*24 cești cu farfuriile lor*”³⁵, „*două căni*”

²⁵ Dan Dumitru Iacob, *Testamentul și inventarul averii vistiernicesei Smaranda Balș (1833/1848)*, în idem (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 406.

²⁶ *Ibidem*, p. 442.

²⁷ *Ibidem*, p. 440-441.

²⁸ DJANI, Colecția Manuscris, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 3v.

²⁹ *Ibidem*, f. 2.

³⁰ *Ibidem*, f. 4.

³¹ *Ibidem*, f. 4.

³² *Ibidem*, f. 43v.

³³ *Ibidem*, f. 34.

³⁴ *Ibidem*, f. 34v.

³⁵ *Ibidem*, f. 34v.

*una sticlă și una porțelan*³⁶, „14 farfurii de bucate”³⁷, „un aghesmatariu de faiansu”³⁸, „două cornare de porțelan”³⁹; „5 tablaluțe de scrum de țigară una de brondzi și celelalte de porțelan”⁴⁰.

Din condicile de inventare a casei din Iași, proprietate a hatmanului Teodor Balș și principala locuință a familiei sale, aflăm că existau, „în afară de argintării, bibelouri și porțelanuri”⁴¹; produse de lux a căror popularitate crescuse în mediul ieșean, ca urmare a unei educări în acest sens, dată de creșterea unui standard de viață și de apariția unei etichete de salon, dar și de generalizarea anumitor gusturi estetice⁴². În spațiul moldovenesc, cererea de bunuri de faianță și porțelan coboară în veacurile anterioare. Astfel, la 1755, contele Jan Mniszech, în drumul său către Constantinopol, ajuns la curtea domnească de la Iași dăruia „domnului un ceas de porțelan cu un lanț de aur și doamnei un frumos serviciu de cafea din porțelan, făcut după obiceiul țării”⁴³. Probabil că piesele de porțelan dăruite de solul polon erau produse de manufacturile de la Meissen, centru care își orientase producția și către piața orientală realizând cupe de faianță și porțelan⁴⁴, numite „Türkenbecher”⁴⁵. Faptul este confirmat de săpăturile arheologice de la Saraçhane din Istanbul⁴⁶, dar și de izvoarele scrise, de unde aflăm că, la 1730, manufactura distribuia unui comerciant turc 24000 de cești de cafea⁴⁷. La 1769, un agent moldovean, pe nume Westerling, mergea să achiziționeze porțelanuri „și altele” la Berlin⁴⁸, iar negustorul Mișu Popp din Sibiu primea, în 1781, din partea boierului Barbu Știrbei, o comandă constând într-o „ladă de farfurii, adică tacâmuri de masă de 24 de persoane”⁴⁹. Ceva mai târziu, la 1782, Olivieri, reprezentantul unui negustor austriac,

³⁶ *Ibidem*, f. 35.

³⁷ *Ibidem*, f. 35v.

³⁸ *Ibidem*, f. 35v.

³⁹ *Ibidem*, f. 36.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 40.

⁴¹ Vasile Panopol, Mihai Dim. Sturdza, *Marele hatman Teodor Balș (cca. 1791-1867). Comandant al Oastei Moldovene*, în Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică, I*, Abaza-Bogdan, Editura Simetria, București, 2004, p. 295.

⁴² John Bedell, *Archaeology and Probate Inventories in the Study of Eighteenth-Century Life*, în „The Journal of Interdisciplinary History”, 31, 2000, 2, p. 237-238.

⁴³ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Ed. Academiei Române, București, 1997, p. 366, nota: adică cu filigene pentru cafeaua turcească”.

⁴⁴ Ulrich Pietsch, *Passion for Meissen. Sammlung Said und Roswitha Marouf/The Said and Roswitha Marouf Collection*, Arnoldsche Art Publishers, Stuttgart, 2010, p. 333, nr. 172-173; p. 336, nr. 175-176; p. 338, nr. 177.

⁴⁵ Anna de Vincenz, *Ottoman Pottery and Glass Bracelets from Yafo (Jaffa), Jerusalem Boulevard and Its Vicinity*, în „Atiqot”, 88, 2017, p. 125.

⁴⁶ John H. Hayes, *Excavations at Saraçhane in Istanbul*, 2, *The pottery*, *Dumbarton Oaks Research Library and Collection*, Princeton University Press, Washington, D. C., 1992, p. 342, pl. 44/b, c, d.

⁴⁷ Anna de Vincenz, *Pot and pans-communities and commercial patterns in Ottoman Palestine*, în Margherita Ferri, Cecilia Moine, Lara Sabbionesi (a cura di), *In & Around. Ceramiche e comunità. Secondo convegno tematico dell'AIECM3, Faenza, Museo Internazionale delle Ceramiche, 17-19 aprile 2015, All'insegna del Giglio*, Florența, 2016, p. 115, 117.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, II, București, 1897, p. 568, no. 18; idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, 1925, p. 45.

⁴⁹ Constantin Gane, *Amărâte și vesele vieți de jupăne și cucoane. Boieroaice din Moldova și Țara Românească în veacurile XVI-XIX*, ediție îngrijită de Viorel Gh. Speteanu, prefață de Mihai Dim. Sturdza, Ed. Corint, București, 2016, p. 188.

pe nume Willeshofen, primea dreptul de a naviga de-a lungul Dunării, până la Galați, pentru a transporta o mare varietate de mărfuri, printre care și porțelanuri⁵⁰. „Un profesor de limba franceză la Iași, Carra, propunea în același an 1782 întemeierea consulatului [francez – n.n.] pentru a aduce în Principate...*porțelane și faianță* [s.n.]..., în sfârșit tot ce ar măguli un popor cu «gustul format spre tot ce poate ațâța curiozitatea și măguli vanitatea»⁵¹. Tot în contextul înființării consulatelor străine în Moldova aflăm că, la 1784, agentul Prusiei la Iași, „*ar fi ocrotit un mic negoț de porțelană*”⁵². În anul respectiv, Gheorghe Jianu, boier din Oltenia, făcea o comandă negustorilor de la Sibiu, „*pentru un servis de porțelan de 48 de persoane*”⁵³. Un nomenclator de mărfuri însoțit de taxele vamale, care trebuiau plătite de comercianții francezi la 1795, specifica și prețul aferent unui cufăr cu „*diverces fayences et plats*”, care era de 120 aspri⁵⁴. Din însemnările de venituri și cheltuieli ale casei Roznovanu din Iași, astăzi sediul Primăriei, aflăm că, la 1816, piesele de faianță ori porțelan erau destul de rare și scumpe, astfel că, pentru 12 farfurii împrumutate, se plătea o chirie de 1 leu și 10 parale. Necesitatea de a deține propria veselă, făcea ca o familie cum era cea a Roznovanilor să achiziționeze, la prețul de 62 lei, 6 farfurii mari și mici, precum și o „chisă ciorbă”⁵⁵.

Cerințele tot mai numeroase pentru astfel de produse au dus la deschiderea în Țara Românească, în intervalul 1831-1835, a unei fabrici de faianță, iar în Moldova, în 1837, a unor „*petites fabriques..., de faïence*”⁵⁶. Însă piața se menținea extrem de dinamică, iar obiectele continuau să pătrundă și în alte medii sociale (funcționari, negustori, clerici, intelectuali etc.). Articole de porțelan și diverse sortimente de faianță, aduse de acei lipscani și markitani din spațiul german ori rusesc⁵⁷, continuau să fie transportate în Țările Române. Din Leipzig se aduceau în târgul Iașilor, la 1826, „*porcelaines de Saxe*”⁵⁸ realizate în manufacturile de la Meissen, în același timp în care se importau din Imperiul Țarist „*9 coffres d'assiettes de faïence*” (9 casete cu farfurii de faianță – trad. n.), în valoare de 1500 de piaștri⁵⁹.

De multe ori, comercianții aduceau din Rusia veselă de faianță care imita produsele englezești realizate de întreprinderi industriale renumite⁶⁰. Astfel că mărfurile din Anglia, atât de apreciate și dorite, erau imitate de manufacturile răsăritene. Totuși, negustorii furnizau către clientela bogată mărfuri „englezești”⁶¹ autentice, dintre cele mai variate și căutate. La

⁵⁰ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 61.

⁵¹ *Ibidem*, p. 72.

⁵² *Ibidem*, p. 70.

⁵³ Constantin Gane, *op. cit.*, p. 189.

⁵⁴ Dumitru Furnică, *Din istoria comerțului la români, mai ales băcănă. Publicațiune de documente inedite, 1593-1855*, Editura Socec, București, 1908, p. 172.

⁵⁵ Gh. Ungureanu, *Veniturile și cheltuielile unei case boierești din Iași, în anul 1816. Casa Roset-Roznovanu (Iași)*, în *SAI*, I, 1956, p. 129-130.

⁵⁶ Anatole de Démidoff, *Voyage dans la Russie Méridionale et la Crimée par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie*, Paris, 1854, p. 137, 189.

⁵⁷ Félix Colson, *L'État présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie; suivi des traités de la Turquie avec les puissances européennes, et d'une carte des Pays Roumains*, A Pougin Libraire, Paris, 1839, p. 213.

⁵⁸ Gh. Ghibănescu, *Știri economice din 1820*, în *IN*, fasc. 7, 1928, p. 294.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ Constantin Ardeleanu, *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube. The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829-1853)*, Editura Istros, Brăila, 2014, p. 115.

⁶¹ Dumitru Furnică, *op. cit.*, p. 43.

1780, soția boierului Oteteleșeanu solicita negustorului Hagi Popp din Sibiu „o butcă, măcar să fie englezească”⁶², iar la 1784, Dumitrana Știrbei îi cerea aceluiași comerciant „un ceasornic bun de purtat în sân, englezesc”⁶³. Unele familii înstărite au asimilat anumite tendințe estetice, generate de rafinamentul culturii occidentale, pe care le-au transpus și în arta amenajării grădinilor. Terenurile din preajma conacelor sunt transformate în parcuri „în stil englezesc”, care erau mândria boierilor; în această manieră era aranjat, la 1876, parcul banului Nicolae Dudescu din București⁶⁴. Viața cotidiană este marcată și de introducerea tabietului de a servi ceaiul „în manieră englezească”, dovadă fiind marele serviciu (124 de piese) pentru 24 de persoane al familiei Roznovanu de la Iași, care conținea, pe lângă vase de argint, și piese de porțelan⁶⁵.

Obiectele de import – achiziționate de la „dughenele cele mari” de menaj (en-gros și en-detail), „la Maguli, la Miculi și la Beșteț, pentru tapete, mobile și oglinzi, candelabre și policanđre”, ... la Galli, Darmet și frații William (sub firma „La englezi”), pentru fel de fel de mărunțișuri de artă, „des brimborions”⁶⁶ –, contribuiau la înfrumusețarea budoarelor, a cabinetelor de „travail” ori a sufrageriilor din locuințele ieșene. Asemenea detalii ce reflectau existența la Iași a unei piețe cosmopolite, care atrăgea oameni și mărfuri noi, îl făceau pe Dumitru C. Moruzi, strănepot al domnitorilor Alexandru Moruzi și Ioan Sandu Sturdza, să-și reamintească „*de luxul și belșugul supeurilor, unde toți oaspeții mâncau din farfurii scumpe de Sevră ori de Saxa*”⁶⁷.

În privința pieselor de igienă, acestea erau nelipsite din inventarul caselor boierești. Folosit ca toaletă portabilă, vasul de uz intim (țucalul), care se comercializa în set cu alte obiecte de igienă, era destinat să stea într-un dulap de noapte prevăzut cu sertare și spații pentru diverse articole de baie. Un astfel de „un dulăpașu de noapte”⁶⁸, precum și „un scaun de reteradă”⁶⁹, adică „scaunul igienic denumit în franceză «chaise percée»”⁷⁰, se găseau în dormitorul și antreul de sus al caselor cavalerului și logofătului Anastasie Bașotă de pe moșia sa din Ținutul Dorohoiului. Printre alte piese de igienă identificate aici, se afla și „*un scaun de feri de spălat cu un lighean, ibric și două cutii porțelan*”⁷¹, precum și „*un lavabo pentru spălat cu tot tacâmul lui*”⁷². De multe ori asemenea recipiente erau achiziționate din capitala Moldovei, așa cum făcea boierul Iacob Paladi, care cumpăra de la *Magasin de nouveautés et de modes*, la 1840, „6 crachoirs”, „adică scuișori pentru zilele de bal”⁷³; recipiente realizate de obicei din

⁶² Constantin Gane, *op. cit.*, p. 192.

⁶³ *Ibidem*, p. 165.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 156, 161.

⁶⁵ Dan Dumitru Iacob, *Importanța inventarelor de avere pentru istoria vieții cotidiene din epoca modernă*, în idem (ed.), *Avere, prestigiu...*, p. 28.

⁶⁶ Dumitru C. Moruzi, *op. cit.*, p. 81.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁶⁸ DJANI, Colecția Manuscris, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 40.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 36.

⁷⁰ Mihai Dim. Sturdza, *Marele logofăt și cavaler...*, p. 390.

⁷¹ DJANI, Colecția Manuscris, nr. 2013, Bașotă, 8/870, f. 32v.

⁷² *Ibidem*, f. 41.

⁷³ Dumitru Furnică, *op. cit.*, p. 371-372; Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Patimă și desfătare. Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene în societatea românească 1750-1860*, Editura Humanitas, București, 2015, p. 154.

metal ori faianță. Într-o epocă lipsită de instalații sanitare interioare „cu canalurile trebuincioase”, numite „ieșitori”, articolele de toaletă erau esențiale pentru sănătatea și igiena personală. Chiar dacă la unele locuințe boierești apar primele toalete de interior atașate de corpul principal al casei, vasele de cameră se mențin în uz până în veacul al XX-lea. Asemenea piese le regăsim și în contextul stabilimentelor medicale ori sociale existente în Iași, așa cum ne relevă „*Deschiderea Orfelinatlui «Procopie Florescu» din comuna Tăutești*”, din 3 mai 1893, unde infirmeria era dotată cu trei vase de noapte, din faianță, în valoare de 3 lei⁷⁴. Vasele de uz intim își aveau locul lor bine stabilit în instituțiile medicale, o dovadă fiind adusă de doctorul Costachi Virnav, în 1841. În descrierea planurilor Spitalului „Sf. Spiridon”, medicul arăta că într-unul din spațiile destinate bolnavilor „iaste locul Țucalilor care au comunicația cu răsufătura din perete”⁷⁵.

Astfel, pentru mijlocul secolului al XIX-lea, observăm că în Principatele Române se amplifică gustul pentru produsele de lux, prin receptarea acestor mărfuri de import, ca urmare a rapidității cu care piața a fost monopolizată de bunurile de sorginte britanică, așa cum remarca arheologul Gheorghe Cantacuzino, care semna sub pseudonimul Gh. Cantea: „unele [vase ceramice - n.n.] înfățișează chiar mănăstiri din România; altele au o decorație orientală, deși poartă marca de fabricație engleză. Toate aceste faianțe au fost confecționate în Anglia, după modele luate din țara noastră și din țări din peninsula balcanică și din Orientul Apropiat și au fost exportate tot în aceste țări, unde erau prețuite și căutate de amatorii bogați”⁷⁶. Unele motive preluate din realitățile urbanistice ale Iașului au devenit, încă de la 1814, subiecte pictate pe porțelanurile de factură vieneză, cum este cazul palatului domnesc al lui Alexandru Moruzi. Pe un platou de formă ovală, edificiul a fost înfățișat în culori policrome de pictorul miniaturist Jakob Schufried⁷⁷.

Pe tot parcursul veacului al XIX-lea, constatăm că vesela de faianță sau porțelan, un adevărat element de civilizație materială⁷⁸, conferea deținătorului o anumită prestanță și sublinia statutul său social. Acest amănunt este surprins în mod frecvent în arta europeană, îndeosebi în scenele de gen aparținând picturii romantice. Treptat, și unele categorii sociale mai modeste încep să dețină, ce-i drept într-un număr restrâns, piese realizate de cele mai renumite manufacturi ale timpului. Tabloul interioarelor de locuințe boierești, cu diversitatea pieselor de lux, care încântă privitorul de astăzi prin rafinamentul lor, poate fi întregit de noi descoperiri arheologice sau prin punerea în circuitul științific a unor piese provenind din patrimoniul marilor familii istorice, dar și prin valorificarea diverselor colecții muzeale.

⁷⁴ Marius Chelcu, *O instituție de ocrotire a copilului de la sfârșitul secolului al XIX-lea: Orfelinatul „Procopie Florescu”*, în Cătălina Mihalache, Leonidas Rados (editori), *Educația publică și condiționările sale (secolele XIX-XX)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 273.

⁷⁵ V. Râșcanu, Gh. Gh. Năstase, St. Bârsan, Gh. Băileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași. În cadrul evolutiv al fostelor așezăminte Sf. Spiridon*, vol. I, Editura Medicală, București, 1956, p. 446-447.

⁷⁶ Gh. Cantea, *op. cit.*, p. 127, pl. CIII/1-2.

⁷⁷ Sorin Iftimi, *Palatul Culturii din Iași. O retrospectivă istorică*, în Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache (eds.), *Patrimoniu național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, Ed. Junimea, Iași, 2009, p. 263.

⁷⁸ Dan Dumitru Iacob, *Catagrafiile de avere – surse importante pentru istoria socială*, în RIS, X-XII, 2005-2007 (2009), p. 195.

*English Faience of the 19th century in the collections
of Moldavia's History Museum of Iași (II)
(Abstract)*

The current paper continues the series of studies dedicated to the faience vessels discovered over time and preserved in the collections of the History Museum in Moldavia. I have analyzed six tableware items (small and large plates) and a bedpan, an item that is part of the sanitary objects. The first plate, printed with the "Chantilly" pattern, is attributed to the John Thomson (& Sons) manufacture of Annfield Pottery in Glasgow and it was produced in the period 1865-1884. The second item – manufactured by Kannreuther Frauer & Co. of Birmingham – has an Oriental-inspired decoration. This company also manufactured decorative vessels with scenes inspired from the Romanian Independence War (1877-1878), as well as from the culture of the Romanian people. The same Oriental composition is also approached on the third plate (in the catalogue's order) by the Lindner & Co manufacture. Present on the Romanian market even before 1847, the company produced in 1868 vessels decorated with images from Romanian space (images of urban and ecclesiastical centres). The same manufacture is believed to have produced the fourth plate, depicting a romantic scene specific to Victorian decorative art. Two other vessels with the same figurative composition – the first black and second flow blue – do not feature a producer's trademark, reason for which they cannot be ascribed to any pottery workshop. The bedpan – preserved in a fragmentary state but restored – was manufactured by the same company of Birmingham, Kannreuther Frauer & Co. I noted that the decoration used for the bedpan – whose name has not been identified thus far – was also approached by the Lindner & Co manufacture, which produced plates decorated with similar images in monochrome chromatics. Hence, it may be mentioned that the Romanian market was a preferred area for English companies in terms of faience products, whose popularity had increased in the Iași area, following an education process in this respect provided by better living standards and by the emergence of salon etiquette, as well as by the generalization of certain aesthetic tastes.

Cuvinte cheie: Iași, manufactură englezească, faianță, porțelan, epoca victoriană, imprimare prin transfer

Keywords: Iași, English manufacture, faience, porcelain, transfer printing

List of Illustrations

- Fig. 1.** Small plate with “Chantilly” model, attributed to the manufacture of John Thomson (& Sons) of Annfield Pottery.
- Fig. 2.** Small plate with “Chantilly” model – detail of the model stamp.
- Fig. 3.** Plate produced by Kannreuther Frauer & Co.
- Fig. 4.** Plate produced by Kannreuther Frauer & Co – detail of the producer’s trademark.
- Fig. 5.** Plate produced by Lindner & Co.
- Fig. 6.** Plate produced by Lindner & Co – detail of the producer’s trademark.
- Fig. 7.** Plate produced by Lindner & Co.
- Fig. 8.** Plate produced by Lindner & Co – detail of the producer’s trademark.
- Fig. 9.** Plate printed with a romantic scene – unknown model and producer.
- Fig. 10.** Plate printed with a romantic scene – unknown model and producer.
- Fig. 11. a, b.** Bedpan produced by Kannreuther Frauer & Co.
- Fig. 12.** Bedpan – detail of the producer’s trademark.

Fig. 1. Farfurioară cu modelul „Chantilly”, atribuită manufacturii John Thomson (& Sons) of Annfield Pottery

Fig. 2. Farfurioară cu modelul „Chantilly”,
detaliu cu ștampila modelului

Fig. 3. Farfurie produsă de Kannreuther Frauer & Co

Fig. 4. Farfurie produsă de Kannreuther Frauer & Co,
detaliu cu marca de producător

Fig. 5. Farfurie produsă de Lindner & Co

Fig. 6. Farfurie produsă de Lindner & Co,
detaliu cu marca de producător

Fig. 7. Farfurie produsă de Lindner & Co

Fig. 8. Farfurie produsă de Lindner & Co,
detaliu cu marca de producător

Fig. 9. Farfurie imprimată cu o scenă romantică,
model și producător necunoscut

Fig. 10. Farfurie imprimată cu o scenă romantică,
model și producător necunoscut

a

b

Fig. 11, a, b. Oală de noapte produsă de Kannreuther Frauer & Co

Fig. 12. Oală de noapte – detaliu cu marca de producător

Familia nobiliară Gherghely din Făgăraș în colecțiile Muzeului de Istorie a Moldovei

Cătălin PUNGĂ, Zamfira PUNGĂ**

În patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei Iași se păstrează, între altele, și o serie de obiecte și documente privitoare la o veche familie nobiliară din Făgăraș, Gherghel sau Gherghelly. Obiectele au intrat în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei în mai multe etape. Unele au fost achiziționate, altele au constituit obiectul unor importante donații făcute de membri ai familiilor Gherghelly (sau Gherghel), Teișanu și Apostoleanu¹. A existat o colecție însemnată a familiei Ghergheli din Făgăraș, despre a cărei soartă nu se știe prea multe astăzi. Au fost semnalate două icoane pictate pe lemn, aflate pe atunci (1946) în colecția avocatului Mircea Gherghel din Făgăraș, Costescul (1797-1868). În testamentul tipărit al comisului (1867) se menționează că cele două icoane au fost zugrăvite de pictorul venețian Giovanni Schiavoni².

O importantă donație a fost făcută Muzeului nostru de doamna Viorica Teișanu, membră a familiei, din bogatul arbore al familiei Gherghel³. Aceasta era fiică a colonelului Gh. Teișanu, Șef de Stat Major la Unitatea Militară de la Iași, căsătorit cu Emma Teișanu, născută Gherghel, o cunoscută soprană și pianistă. Elevă a profesoarelor Elena Teodorini și Carlotta Leria la Conservatorul din București, a apărut în fața publicului italian atât ca pianista cât și ca solistă de operă în perioada interbelică. Bursieră a Băncii Naționale a României a studiat cu celebra Hariclea Darclee. Vreme de peste 12 ani și-a desfășurat cariera artistică în Italia unde a pregătit rolul Santuza din Cavaleria rustică, îndrumată de Hariclea Darclee.

În anul 2016, ne-am ocupat de întocmirea dosarului de clasare a uneia dintre piesele din donația doamnei Viorica Teișanu, aceasta îndeplinind punctajul necesar pentru a-i fi recunoscută valoarea deosebită, și am publicat câteva pagini privitoare la această membră a

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei.

¹ Între obiectele donate de familia Teișanu se numără și patru albume de fotografii (numele de inventar 17.447, 17.448, 17.449, 17.450, 17.451) și unul de gravuri (nr. inv. 17.452), precum și alte fotografii cu membri ai familiei (Emmma Teișanu, născută Gherghel – (nr. inv. 17.459), datată 1868; Agafia Gheghel – nr. inv. 17.460, Maria Gherghe, fiica lui T. Gherghel comisul, nr. inventar 17.461; comisul Tudorachi Gherghel și Zamfira Cuza – nr. inv. 17.462; fotografii ale Vioricăi Teișanu – nr. inv. 17.466, 17.467, 17.471 și ale soțului său, N. Lubomirov – nr. inv. 17.468 – 17.470. O adresă a Direcțiunii Complexului Muzeal Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei, din 26 aprilie 1983, adresată Vioricăi Teișanu aducea mulțumiri pentru scrisoarea pe care artista a trimis-o instituției ieșene și în care își exprima „hotărârea refacerii testamentului în favoarea Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași”. Îi erau aduse mulțumiri pentru „noblețea spirituală a gestului”, donând acele valoroase obiecte orașului Iași „oraș al Unirii”. Pentru idealul unirii tuturor românilor a militat și suferit și tatăl artistei, colonelul Gh. Teișanu.

² H. Blazian, *Trei tablouri noi de Giovanni Schiavoni*, în „Lumină și culoare”, mai 1946, p. 59-60.

³ Una din elevele sale, soprana Silvia Voinea o considera creatoarea unei adevărate școli muzicale. Donația conține și o mapă cu câteva aprecieri la adresa Silviei Voinea, programe de concert – nr. inv. 17.464.

familiei⁴. Acum, intenția noastră este aceea de a pune în circuitul public acest obiect, alături de alte două, la fel de importante, din aceeași colecție. Apoi, vom semna și câteva informații adunate de noi din diverse surse, privitoare la personaje care au purtat acest nume.

Inelul sigilar. Prima piesă pe care o aminteam mai sus ca fiind de valoare excepțională este o achiziție înregistrată la data de 3 ianuarie 1980⁵, și a fost oferită de Viorica Teșanu din București, descendentă a familiei Gherghel, probabil ramura din Moldova a celei transilvănene.

Obiectul este un inel sigilar din aur cu titlul de 750 la ‰, cu o greutate de 13,3 gr. Pe talonul inelului se află blazonul familiei de nobili transilvăneni Gherghely (Fig. 1). Inelul a fost datat la momentul cumpărării, cu aproximație, în secolul al XVIII-lea. Matrița sigilară este concepută pentru ceară, nu pentru aplicat pe hârtie. Această caracteristică poate fi un detaliu pentru vechimea sa.

Stema de pe inel poate fi descrisă astfel: un scut de tip germanic având câmpul hașurat orizontal, ceea ce indică smalțul albastru deschis (azur); în câmp un braț protejat în întregime de armură (dextroșeră), ținând o spadă, cu vârful în sus. Scutul este timbrat de un coif militar, văzut din față, având viziera protejată cu zăbrele (coif de tip princiar); coiful este încoronat cu o coroană deschisă, princiară; în cimier se află două aripi (un „zbor”) între care sunt figurate două mici elemente mai greu de identificat (pană de scris?). Din coif, coboară lambrechini decorativi, de ambele laturi ale scutului heraldic⁶.

Diploma de înnobilare. O altă piesă achiziționată în luna iulie același an, 1980⁷, de la Florica Teșanu Apostoleanu, sora Vioricăi Teșanu, era o copie a diplomei de înnobilare a aceleiași familii. *Diploma de înnobilare a familiei Gherghely* este montată într-un *passé partout* de carton, având dimensiunile de 63/45 cm. (Fig. 2). Documentul original, din secolul XVII, a fost redactat probabil în limba latină medievală. Textul diplomei din colecția muzeului este scris în limba română, cu cerneală de culoare brună și este încadrat într-un chenar de bronz auriu. Traducerea din latină a fost făcută cândva, în a doua jumătate a secolului XIX, după cum arată ortografia limbii române folosite. Traducătorul nu era un cunoscător ai formulelor de cancelarie din secolul al XVII-lea și nici al limbajului heraldicii. Copia nu are elemente de autentificare și validare ale Cancelariei oficiale sau ale unui Notariat. Se poate considera că diploma avea doar o valoare de suvenir de familie.

Documentul a fost emis de Michael Apafi pentru nobilul Gheorghe Gherghely din Făgăraș, scriitor al Cancelariei Aulice Superioare și notar jurat. Se spune că beneficiarul descindea dintr-o veche familie ce se bucurase de statutul nobiliar, și că statutul de nobil (contestat probabil o perioadă) era reconfirmat și întărit din nou, prin această diplomă. Interesant este că statutul de nobil nu era conferit doar lui Gheorghe, ci bunăvoința princiară se extindea și la frații mai mari ai acestuia, Mihail și Ștefan. De calitatea de „nobil” aveau să beneficieze și urmașii celor trei frați: „erezii și posteritatea lor, a fiecăruia toată, de ambele sexe, să fie considerați și să se treacă de adevărați născuți și înnobiți nobili”. La finalul

⁴ Cătălin Pungă, Lucian Calancea, Zamfira Pungă, *Viorica Teșanu-românca ce a mânuit pentru prima oară „orchestrali barbieri”*. Note biografice, în *Buletinul Muzeului Științei și Tehnicii „Ștefan Procopiu”*, Iași, An X, nr. 10, 2016, Iași, p. 167-172.

⁵ Rec I-03. 1980 – nr. inv. 10.073.

⁶ Mulțumim colegului Sorin Iftimi pentru sprijinul acordat la realizarea descrierii heraldice.

⁷ Rec 15-1980 – nr. inv. 10.157.

textului era semnat principele Michael Apafi. Alături de el, în dreapta, se aflau alte două iscălituri: cancelar Ioannes Bethlen, secretar Francisc Lugosi. Documentul original era dat în Cetatea Alba Iulia, la 10 decembrie, 1675. Diploma originală, cea scrisă în latină, era validată și întărită de Dieta Transilvaniei, la 14 decembrie 1675. În opinia noastră, copia aflată la Muzeul de Istorie a Moldovei, a fost probabil o anexă tradusă și tipărită pentru a fi inclusă într-o lucrare privitoare la familii nobiliare din Transilvania⁸.

Prin această diplomă de înnobilitare, familiei Gherghelly îi era conferit următorul blazon: „*Un scut militar, de culoare albastră deschisă, în a cărui câmp sau arie se vede un braț drept de bărbat, îmbrăcat în vesmânt purpuriu, mâna îmbrăcată în mănușă de fier, purtând o spadă scoasă din teacă, drept în sus. Deasupra scutului însă este pus un coif militar închis, pe care-l acoperă o diademă regală, ornată frumos cu pietre scumpe și cu mărgelile mari (perle? n.n.s.), din care se vede ieșind două aripi de aquillă depuse în culoarea lor naturală, și între ele o palmă de mână, împreună cu degetele care țin o pană de scris, iar din vârful coifului se lasă în jos vigniete sau panglici de diferite culori, care n-conjură și orneză pre-frumos ambele laturi ale scuturi, după cum se vede toate astea mai bine exprimate în capul prezentului document al Nostru, prim mână de maestru și artă de pictor*”.

Este interesantă o comparație cu stema Gherghelly reprezentată pe inelul sigilar prezentat mai sus. Pe diplomă, culoarea scutului este explicită, de azur. În schimb, brațul înarmat nu mai este protejat complet de armură, ci doar de o mănușă de fier; poziția brațului este invers, „în oglindă”, față de a dextroșerei din sigiliu. Dextroșera de argint putea fi aplicată corect pe câmpul de culoare. De asemenea, mâneca textilă ce îmbracă brațul nu este întâmplător de culoare purpurie; în heraldică, purpura era singura culoare exceptată de la regulă și care putea să fie aplicată peste o altă culoare (în cazul de față, azur). „Gramatica” heraldicii era astfel respectată. Cu toate acestea, pot fi observate mai multe neconcordanțe între descrierea stemei din textul diplomei și stema desenată pe colțul acesteia. Spada a fost înlocuită în desen cu o sabie curbată, de cavalerie, așa cum se foloseau mai ales în secolele XVIII-XIX. Stema cu dextroșera înarmată cu spadă sau sabie se potrivește mai bine cu un militar decât cu un scriitor de cancelarie. De aceea putem presupune că este, de fapt, o stemă mai veche, obținută de un înaintaș al familiei Gherghelly (pentru vitejie pe câmpul de luptă) și doar recunoscută acum. De obicei în cimierul stemei se repetă elementele din scut. În acest caz întâlnim ceva puțin diferit: o mână de pisar, purtătoare a unei pene de scris. Poate fi și o metaforă heraldică: așa cum înaintașii familiei l-au servit pe rege cu spada, Gheorghe Gherghelly l-a servit pe rege cu pana, și pentru aceste merite i-a fost reconfirmat statutul de nobil.

„Zborul”, cele două aripi din cimier, ce își înalță vârfurile ieșind din coroană, poate fi o rămășiță a „vulturului alb polonez”. Dacă aceasta era originea acestei mobile heraldice, „Zborul” este un indiciu că membrii familiei Gherghelly obținuseră indigenatul polonez.

Un *vechi* portret. O altă piesă de excepție este un portret, ulei pe pânză, al cărui autorul nu este cunoscut. O primă prezumție este aceea că personajul reprezentat ar putea fi chiar al lui Gheorghe Gherghel, cel înnobilitat de principele Mihail Apafi. Obiectul a fost expus o vreme la Muzeul Memorial „Alexandru Ioan Cuza” Ruginoasa. (Fig. 3).

⁸ Cel mai probabil face parte din seria de *Diplome* tipărite de Ștefan Moldovan din colecțiunea contelui Iosif Kemeny și tipărite în Transilvania la 1871 și preluată probabil și în colecțiunea lui Pușcariu, *Monumente din Țara Făgărașului*, 1885; sau Idem, *Boieri din Țara Făgărașului*, IV, p. VI-VII.

Portretul este unul masculin bust, trei sferturi spre stânga, realizat aproape în mărime naturală. Chipul bărbatului, surprins de asemenea din unghiul amintit, are fruntea înaltă și ochi mari, de culoare închisă, privirea personajului fiind îndreptată spre privitor. Barba rotundă este grizonată, asemeni și mustața. Acestea dau vârsta bărbatului, care poate fi apreciată la 60 ani. Vestimentația este una austeră: o haină de culoare azurie, încheiată cu mulți nasturi, până la gât, terminată printr-un guler alb, închis sub bărbie. Pe deasupra, bărbatul poartă pe umeri o pelerină de culoare maro-deschis. Stilul picturii duce cu gândul la o lucrare din secolul XVIII, poate chiar mai veche.

Pentru găsirea rostului acestui portret, importante sunt obiectele ce însoțesc personajul, care fac referire, de obicei, la statutul și preocupările sale⁹. În mână dreaptă bărbatul ține o unealtă cu mâner de lemn și vârf metalic ce amintește mai mult de o unealtă de grădinar decât de una folosită într-o cancelarie. Sub brațul stâng, bărbatul ține o carte voluminoasă, frumos legată în piele roșie; acesta ar putea fi un indiciu asupra preocupărilor intelectuale sau chiar legate de sfera bisericească. De același umăr este rezemată o tijă de lemn, care e probabil tulpina unui copăcel, numai bun pentru a fi replantat. Deasupra umărului se distinge coroana copăcelului, formată din flori albe și roșii. Peste coroana de flori coboară un porumbel alb, ce pare a avea în jurul capului un nimb crucifer. În acest caz, am avea de a face chiar cu o reprezentare a Sf. Duh. O cercetare viitoare a portretului, o analiză de laborator nemijlocită, ar putea să aducă o contribuție importantă asupra identificării personajului reprezentat.

*

Familia Gherghel din Moldova. Pe parcursul investigațiilor noastre am intenționat să descoperim liniile ascendenților și mai apoi a descendenților familiei Gherghelly. Am sperat să putem întocmi o genealogie cât mai completă a acestei familii. Doream să aflăm cum se face că familia transilvăneană se regăsește destul de timpuriu în documentele din Moldova. Rezultatele investigațiilor genealogice nu s-au dovedit a fi pe măsura așteptărilor, așa că ne vom rezuma să consemnăm câteva informații din lucrări mai vechi care amintesc personaje cu numele Gherghel. În colecția de documente *Surete și izvoade*, publicată de Gh. Ghibănescu apar mai mulți purtători ai acestui nume: Gavriil Gherghel, Neculai Gherghel și paharnicul Constantin Gherghel¹⁰.

Constantin Sion, în a sa *Arhondologia Moldovei* avea privitor la această familie următoarea însemnare: „*Gherghel*. Moldoveni vechi, mazili din ținutul Dorohoi. Am văzut mai mulți Gherghelești dintr-o condică a visteriei de la Domnul Mihai Șuțu din 1793, pecete domnească, trecuți în dajdia mazilească, care condică am citit-o pe la 1826 și la 1827 când au ars palatul domnesc, nu știu au ars și condica aceea cu mai multe hârtii ce s-au pierdut sau au furat-o cineva și o ține ascunsă. La boierii au început a se ridica de la Domnul Ipsilanti, pe la 1800. La domnul Callimachi s-au făcut Costache Gherghel paharnic, Ștefanache căminar, și la Ioan Vodă (probabil Sturza), cel întâi, ban și celălalt, spătar, Enache ban, și toți ficiorii lui

⁹ De mare ajutor, pentru stabilirea identității personajului ar fi inscripția de la partea de sus a portretului; aceasta s-a păstrat însă doar parțial și nu oferă o soluție clară. Probabil că o analiză a inscripției în laboratorul de restaurare ar putea duce la recuperarea celor câteva litere a căror contur s-a estompat.

¹⁰ Gh, Ghibănescu, *Surete și izvoade*. Documente Kogălnicești între 1528-1878, vol. 25, p. 56, 85, 162.

Ștefanache comiși, iar Mihai vodă pe Ilie Gherghel l-au făcut postelnic și pe Mihalache, feciorul banului Costache, spătar¹¹.

C. Gane, în *Trecute vieți de doamne și domnițe*¹², pomenește de „doi magnați unguri Szekely și Gherghel”, care au luat parte la nunta domniței Maria, fiica cea mare a lui Vasile Lupu cu palatinul Lituaniei, Radziwill, ca trimiși ai voievodului Transilvaniei, Gheorghe Rackozy. Și, spune C. Gane, că numele celor doi „se mai găsesc și azi în țară”¹³. Noblețea veche a familiei este reconfirmată în *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, unde se precizează: „Gherghel – familie de boieri din Moldova (Dorohoi)”¹⁴.

Aceste mențiuni ale numelui Gherghel se leagă nemijlocit de Moldova. Un sat din comuna Șendriceni, județul Botoșani poartă acest nume: „La biserica din Gherghel, în pridvor este mormântul postelnicului Costache Grigoraș Gherghel. Acest mormânt a fost acoperit în perioada comunistă, cu un dulap și o icoană foarte mare. Este foarte probabil că acest sat a fost proprietatea familiei și chiar reședință principală, de vreme ce a păstrat numele până astăzi numele familiei”¹⁵.

Foarte multe personaje ce poartă acest nume sunt menționate în *Monografia județului Botoșani*, a lui Artur Gorovei¹⁶. Aici apar mai mulți membri ai familiei: Gavril, Ion comis, Ioniță ban, Ilie întâlnit în documente cu ranguri boierești de agă, comis, postelnic, vornic, apoi Mihai cămăraș, Teodor, ca și comis și spătar, un Tobias și un Petru, Neculai, Olga și Ștefan. Am găsit înrudiri cu familii însemnate precum: Cuza, Teișanu, Iamandi, Gyr, Negruzzi.

Spațiul limitat al revistei și timpul scurt avut la dispoziție pentru redactarea paginilor de față nu au permis dezvoltarea subiectului așa cum am fi dorit. Scopul nostru principal a fost acela de a pune în circuitul științific a aceste valoroase piese aflate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei Iași, ne oprim aici. Credem totuși că am reușit să trezim interesul cititorilor, inclusiv al membrilor familiei, pentru a continua și completa cercetarea legată de genealogia, proprietățile și chiar rolul unora dintre membrii familiei în istorie.

¹¹ Paharnicul Constandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane*, ediție de Rodica Rotaru, prefață C. Angelescu, Editura Minerva, București, 1973, p. 55-56 (și notele genealogice redactate de Ștefann S. Gorovei).

¹² C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, Ediție îngrijită de Victor Leahu, Editura Junimea, Iași, 1971, vol. I, p. 260.

¹³ Lucrarea a fost publicată între anii 1932-1939.

¹⁴ O. G. Lecca, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, Editura Universul, București, 1937, p. 231.

¹⁵ http://adevarul.ro/locale/botosani/biserica-mormant-ctitori-inmormantati-lacasele-le-au-ridicat-1_52830dc2c7b85ff56ec8665/index.html

¹⁶ Artur Gorovei, *Monografia Orașului Botoșani*, Ediția Primăriei de Botoșani, Institutul de Arte Grafice M. Saidman, Fălticeni, 1926.

*The Noble Gherghely Family of Făgăraș in the Collections
of Moldavia's History Museum in Iași*

Abstract

The article presents three objects in the collection of the Moldavia's History Museum in Iași, related to the Gherghely family of Făgăraș. These were donated in the 1970's by family descendants, who are now in Bucharest. The items are: a golden seal ring with the Gherghely family's coat of arms, a modern copy of the 1675 ennoblement diploma and an old family portrait, probably from the eighteenth century.

Keywords: *genealogy, heraldics, sigillography, family portraits, donations, museum collection.*

ANEXA

***Noi Michael Apafi, din grația Deului (lui Dumnezeu) Principe Al
Transilvaniei, Duce al părților Ungariei, Comite al Secuilor.***

Publicăm cuprinsul acestui document spre înștiințare la toți căror le poate fi de trebuință. Dupe cum zice sentința comună a celor mai raționabili adesea, că este mai stimabil a deveni virtuos decât a se naște și mai ales pentru aceea că ce primim atributul binefacerei altuia, iar ce agonisim e productul talentului nostru propriu. Pentru aceea noi nașterea o mulțumim părinților, cu voia Deului, iar pozițiunea eminentă (însemnată) propriei activități.

Aceasta am cunoscut și-un nobil, *George Gergelly* alias *Fogarassi* din Făgăraș, scriitor al Cancelariei Noastre Aulice superioare și notar jurat, care ne-a dovedit că și-a ilustrat originea prin merite personale, și care să-și dobândească prin calități ceea ce i-a fost refuzat, mult a suferit și a făcut ca copil și a asudat și a răbdut frig, și simțind că nici o cale spre virtute nu este practicabilă și cu cât făcea experiență (că acei se deosebesc mai greu, la a căror virtuți le stă în contra lipsa de mijloace), cu atât mai înfocat se referă că a întâmpinat asprimea împrejurărilor sale, așa încât în anii mai înaintați a meritat a fi înscris și primit în numărul scriitorilor Cancelariei Noastre Aulice Superioare.

Pentru aceea și prin asta și prin alte monumente (temeiuri, urme, dovezi) ale altor servicii, aplicând o laudabilă industrie (activitate), atât mai demult cât și astăzi, s-a făcut demn de benegnitătea Noastră princiară. Și deși se recomandă mai mult decât destul prin propria-i virtute accedând (mai viind) cu toate astea și interpunerea unor Cancelari credincioși ai Noștri, în fața noastră princiară, și făcută pentru aceasta, cu toată instanța cuviincioasă. Pe acest *George Gergelly*, și prin el pe *Michael* și *Ștefan*, asemenea *Gergelly* de Făgăraș, frații lui mai mari și uterini, care și altminterea s-a bucurat de libertate nobiliară, și din sânul unei familii nobile ieșiți, din speciala Noastră grație și în plenitudinea puterilor noastre princiare, am judecat că trebuie iar din nou înnumerați, agregați, aleși și înscriși în numărul adevăraților, indubitabililor (neprihăniților) și însemnaților nobili ai guvernului Nostru de Transilvania și de părțile Ungariei anexate ei. Și așa-i numerăm și-i agregăm și-i alegem și-i înscriem prin prezentele documente; decretând înadins, că de acum în templul viitor, acei *George*, *Michael* și *Ștefan Gergelly*, erezi (moștenitorii) și posteritatea lor, a fiecăruia, toți, de ambe sexe, să fie considerați să se treacă de adevărații născuți și indubițați nobili.

Iar ca semn a acestei, în ist timp adevăratei și perfecte nobilități, aste arme sau însemne de nobilitate: Un scut militar, drept în sus de culoare albastră deschisă, în a cărui câmp sau arie se vede un braț drept de bărbat, îmbrăcat în vestmânt purpuriu, mânei îmbrăcată în mânășă de fier, purtând o spadă scoasă din teacă, drept în sus. Deasupra scutului însă este pus un coif militar închis, pe care-l coperă o diademă regală, ornată frumos cu pietre scumpe și cu mărgel mari, din care se vede ieșind două aripi de aquilă depuse în culoarea lor naturală, și între ele o palmă de mână, împreună cu degetele care țin o pană de scris, iar din vârful coifului se lasă în jos

vente sau pantlice (panglici) de diferite culori, care n-conjură și orneză pre-frumos ambele laturi ale scuturi, după cum se vede toate acestea mai bine exprimate în capul prezentului document al Nostru, prim mână de maestru și artă de pictor.

După chibzuire în cugetul meu și cunoștința adevărată și de liberă hotărâre princiară a noastră numiților *George, Michael și Ștefan Gergelly* și la toți erezii și posteritatea lor de ambe sexe, cu clemență și grație, l-am dat și l-am dăruit și conferit, aprobând și permițând ca ei să aibă dreptul să poată purta sus numitele arme (însemne) de nobilitate, după moralul altor adevărați, indubitabili și însemnați nobili, care poartă arme, oriunde, în bătai, în jocuri de lănci, în turnire, ducele, lupte singulare și în alte exerciții nobiliare și militare, asemenea în sigilii, stindarde, vase, în cortine (bele), în tapete, în inele, în scuturi, corturi, pe case, morminte; în genere în tot felul e lucruri și expediții, cu titlul unei adevărate și perfecte nobilități prin care voim ca în toți și în fiecare în parte, de orice stare, condițiune, grad, post, ordine, dregătorie, demnitate și reputațiune mare ar fi acei oameni, să fie ziși, ținuți, numiți și considerați ca nobili însemnați, și pentru ca ei să aibă dreptul și putere de a se bucura și a se servi în veci, în total și în parte, de toate onorurile, grațiile, privilegiile, concesiunile, libertățile, imunitățile și prerogativele de care se bucură și se servesc ceilalți adevărați născuți, indubiți și însemnați nobili și militari, susnumitului Nostru guvern al Transilvaniei și părților Ungariei anexate ei.

În memoria istui lucru și spre perpetua validitate, am dăruit și dăm și concedăm cu grație prezentul document al nostru, întărit prin impresiunea sigiliului nostru autentic, ce atârnă, memorațiilor *George, Michael și Ștefan Gergelly* și erezilor și la toată posteritatea lor, de ambe sexe.

Michael Apafi (Principe)

Ioannes Bethlen Cancelar
Francisc Lugosi Secretar

Întărit de Dieta Transilvaniei și a Unagariei, în anul una mie șase sute șeptezeci și cinci, decembrie în patrusprezece.

Fig. 2. Portret din colecția familiei Gherghelly

Fig. 3. Blazonul familiei Gherghelly

Fig. 4. Inel cu blazonul familiei Gherghelly

DECORAȚII ȘI BREVETE DIN COLECȚIA MUZEULUI LICEULUI TEORETIC „ION NECULCE” DIN TÂRGU FRUMOS (JUD. IAȘI)

Sever-Petru BOȚAN*, Sergiu-Constantin ENEA**

Prin articolul de față ne propunem să introducem în circuitul științific unele medalii și brevete care se află în colecția Muzeului Liceului Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos, jud. Iași. Menționăm că această colecție¹ prezentată aici a fost creată, în mare parte, de profesorul de desen Constantin Mihai în anii '70 ai secolului trecut și a rămas până acum inedită.

1. „Medalia comemorativă rusă a Războiului din 1877-1878” (1878) - Fig. I/1 (a-b)

În colecția muzeului liceului teoretic de la Târgu Frumos, cu numărul de inventar 237/1973, se găsește Medalia comemorativă rusă a Războiului din 1877-1878, în urma căruia Regatul României și-a proclamat independența față de Imperiul Otoman. Această medalie a fost instituită de Țarul Alexandru al II-lea al Rusiei la 17 Aprilie 1878 și asimilată mai apoi medaliilor militare românești, prin Înaltul Decret nr. 2141 din 18 Septembrie 1878². Însemnul era compus din trei clase: 1. Argint, 2. Alamă și 3. Bronz putând fi conferit tuturor militarilor ruși, indiferent de rang, ce luaseră parte la campania sud-dunăreană³. Pentru aliații români, medalia avea o singură clasă și anume cea în bronz.

Medalia are un diametru de 26 mm și o grosime de 2 mm, fiind atașată printr-un inel de o panglică de moar lată de 28 mm și colorată jumătate bleu și cealaltă jumătate portocalie cu dungi negre, similară culorilor Ordinului Sfântul Gheorghe⁴. Pe avers este reprezentată o cruce patriarhală rusă încununată de raze, plasată deasupra semilunii și flancată de anii 1877

* Sever-Petru Boțan, Institutul de Arheologie Iași, din cadrul Academiei Române.

** Sergiu-Constantin Enea, Liceul Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos.

¹ Colecția muzeului conține mai ales artefacte arheologice, dar și elemente de etnografie și port popular local, unelte gospodărești, diverse tipuri de arme, colecție numismatică, etc. din zona Târgului Frumos. Profesorul Mihai a pus bazele muzeului în 1968, iar la dezvoltarea și îmbogățirea colecției a contribuit și profesorul Dumitru Boghian începând cu 1979.

² Robert Werlich, *Russian Orders, Decorations and Medals*, Editura Quaker Press, Washington, 1968, p. 55; Aleksandr Kuznetsov, *Ordena i medali Rossii*, Editura Universității din Moscova, Moscova, 1985, p. 146; Ion Safta et alii, *Decorații românești de război 1860-1947*, Editura Universitaria, București, 1993, p. 126.

³ Vezi Robert Werlich, *op. cit.*, p. 55, cu explicații privind atribuirea fiecărei clase în parte.

⁴ Tudor Alexandru Martin et alii, *Onoarea națiunilor*, vol. II. *Ordine și decorații românești din patrimonial Muzeului Național de Istorie a României*, București, 2016, p. 70; Vintilă Ivănceanu et alii, *Ordine, cruci și medalii române. Istoric, legi și regulamente*, Editura Imprimeria Statului, București, 1927, p. 104. Pentru varianta românească, ordinea culorilor pe panglică era inversă față de cea rusească.

și 1878⁵ în vreme ce pe revers este plasată inscripția HE HAMЪ, / HE HAMЪ, / А ИМЕНИ / ТБОУМЪ (Nu pentru noi/nu pentru noi/ci numelui Tău), într-o ghirlandă de dafin⁶.

2. Medalia „Avântul Țării” (1913) - Fig. I/2 (a-b).

Medalia comemorativă a campaniei din Bulgaria în vremea celui de-al doilea Război balcanic, cunoscută și sub numele de „Medalia Avântul Țării”, a fost instituită prin Decretul regal nr. 6247 din 7 noiembrie 1913 pentru a răsplăti meritele „tuturor militarilor și asimilaților de orice grad, cari au luat parte în campania din 1913 și cari au fost însumați, atașați sau întrebuințați cu diferite însărcinări la corpurile de trupă ori la serviciile militare” (Art. 2)⁷. De asemenea, ea mai putea fi decernată și „funcționarilor civili și persoanelor, cari neapartținând deadreptul oștirii, au fost chemați la un serviciu efectiv și permanent pe lângă armata noastră” (Art. 3)⁸.

Medalia este de formă rotundă (cu un diametru de 35 mm), fiind confecționată din pacfong argintat și atașată de panglică printr-o agățătoare formată din două frunze de laur. Panglica, lată de 35 mm are culoarea albastru-închis, cu două borduri de culoare roșu și galben pe margini⁹. Pe muchia acesteia apar uneori inscripționate literele S, R, O sau C¹⁰.

Pe aversul piesei este reprezentată o acvilă cruciată și încoronată ținând în gheara dreaptă spada și în cea stângă, sceptrul. Pe pieptul acvilei se află un medalion rotund cu efigia regelui Carol I însoțită de legenda CAROL I – REGE AL ROMÂNIEI. Pe coada acvilei apare o eșarfă cu deviza PACE, iar pe marginea medaliei inscripția: ÎN AMINTIREA ÎNĂLȚĂTORULUI AVÂNT 1913¹¹. Pe revers se găsește ștanțată o scenă reprezentând trecerea armatei române peste Dunăre, pe un pod de vase, și perspectiva munților Balcani cu răsăritul soarelui. Deasupra armatei este reprezentată o figură feminină (zeița Victoria), ținând în mâna dreaptă o ramură de palmier, iar în stânga o coroană de lauri. Pe marginea medaliei este inscripționat textul: „DIN CARPAȚI PESTE DUNĂRE LA BALCANI”¹².

Alte prevederi ale decretului regal de instituire stipulau plasarea pe baretă a acestei medalii comemorative de război „între medalia Apărătorii Independenței și cea Jubiliară” (Art. 9), acordarea brevetelor semnate de Ministrul de Război pentru ofițeri, respectiv comandanții de unitate pentru trupă (Art. 13) dar și faptul că medalia urma să fie distribuită gratuit gradelor inferioare (Art. 14)¹³.

⁵ În ceea ce privește simbolul crucii deasupra semilunii, acesta este de cele mai multe ori interpretat ca o victorie a creștinismului asupra islamului. Totuși, această reprezentare foarte veche apare și pe numeroase turlă de biserici în lumea slavă, putând fi asociată la nivel semiotic cu Isus Hristos și Fecioara Maria.

⁶ Această deviză este o traducere din limba latină a unui verset din Psalmul 113 - *Non nobis, non nobis domine, sed nomini tuo da gloriam*, vezi Vintilă Ivănceanu et alii, *op. cit.*, p. 104, nota 1.

⁷ Nicolae Ionescu, *Decorațiunile române. Ordine, cruci și medalii*, Editura C. Sfetea, București, 1915, p. 70; Vintilă Ivănceanu et alii, *op. cit.*, p. 121.

⁸ Nicolae Ionescu, *op. cit.*, p. 70; Vintilă Ivănceanu et alii, *op. cit.*, p. 121; În 1914 medalia a mai fost conferită și drapelelor de regiment, școlilor militare și navelor de război, vezi Ion Safta et alii, *op. cit.*, p. 137.

⁹ Tudor Alexandru Martin et alii, *op. cit.*, p. 130.

¹⁰ Constantin Ciurea, *Decorații România. A. I. Cuza-2010*, Editura Editgraph, Buzău, 2011, p. 52.

¹¹ Ștefan Catone et alii, *România. Decorații 1859-1991*, Editura Prin Cover, București, 1992, p. 24; Ion Safta et alii, *op. cit.*, p. 137.

¹² Ștefan Catone et alii, *op. cit.*, p. 24; Ion Safta et alii, *op. cit.*, p. 137.

¹³ Nicolae Ionescu, *op. cit.*, p. 72-74; Vintilă Ivănceanu et alii, *op. cit.*, p. 122-123.

În colecția muzeului Liceului Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos se păstrează alături de medalie și un foarte interesant brevet ce ne indică numele celui căruia i-a fost conferită această distincție (Fig. IV/1). Este vorba despre soldatul Clima Parfimon, contingent 1906, din Regimentul 8 Artilerie, ce a primit brevetul cu numărul 361 din 7 Noiembrie 1913, semnat de locotenent-colonelul Iacob Zadik, viitorul general-erou ce a jucat un rol important în alipirea Bucovinei la Regatul României. O fotografie datată în anul 1918 îl înfățișează pe veteranul Clima Parfimon împreună cu familia sa (Fig. IV/2).

3. „Crucea comemorativă a Războiului din 1916-1918” (1918) - Fig. III - 1

După terminarea Marelui război, Regatul României a instituit o distincție comemorativă prin Decretul regal nr. 1744 din 8 Iulie 1918. Aceasta era oferită „tuturor militarilor și asimilaților de orice grad cari au luat parte la campania 1916–1918 și cari au fost însumați, atașați sau întrebuințați cu diferite însărcinări la corpurile de trupă ori la serviciile militare” (Art. 2), dar și „funcționarilor civili și persoanelor cari neapartținând deadreptul oștirii au fost chemate la un serviciu efectiv și permanent pe lângă armata noastră” (Art. 3)¹⁴.

Decorația reprezenta o cruce din fier cu fond negru (dimensiuni 40 x 40 mm) și extremitățile brațelor de formă romboidală. În mijloc se găsea un medalion circular cu un diametru de 13 mm, ce avea pe avers monograma regelui Ferdinand (două litere F aflate cu coroana regală deasupra) și, pe revers, milesimul 1916/1918¹⁵. Panglica era formată din patru dungi albastre închise verticale, alternate cu trei dungi verzi. Pe panglică puteau fi atașate o serie de barete metalice pe care erau înscrise numele localităților sau zonele unde au luptat recipienții decorațiilor. Inițial au fost 11 barete: *Ardeal, Cerna, Jiu, Carpați, Oituz, București, Turtucaia, Dobrogea, Mărăști, Mărășești, Tg. Ocna*¹⁶, la care, ulterior, au mai fost adăugate trei noi barete: *Dunărea, 1918, 1919, Siberia, Italia și Tradiție*¹⁷.

Medalia era însoțită de un brevet acordat în numele regelui și semnat, după caz, de Ministrul de Război sau ofițerii comandanți de brigadă și regiment (Art. 13)¹⁸.

În colecția muzeului liceului de la Târgu Frumos se află trei asemenea decorații, dar și două brevete. Prima piesă are atașate șase barete: *Mărășești, 1918, Târgul Ocna, Oituz, București și Dunărea* (Fig. I/3), a doua are baretele *Mărășești și Târgul Ocna* (Fig. I/4), iar a treia piesă – *Ardeal și Oituz* (Fig. I/5). Primul brevet a fost acordat soldatului Roman C. Ioan din Regimentul 3 Grăniceri, cu baretele *Târgul Ocna, 1918 și 1919* (Fig. III/1). Ultimele două barete ale acestuia se păstrează greșit atașate pe Medalia Victoriei ce a fost conferită aceluiși militar. Cel de-al doilea brevet a aparținut soldatului Constantin Andrei din Regimentul 14 Pionieri, cu baretele *București, Mărăști și Mărășești*. Se remarcă faptul că acest al doilea brevet, datat 1 August 1924, a fost emis de la Cernăuți și nu de la București, la fel ca celelalte (Fig. III/3).

¹⁴ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 125.

¹⁵ Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 152; după campania din Ungaria, în 1919, s-a instituit o nouă medalie similară, dar care avea pe revers anii 1916–1919, vezi Constantin Ciurea, *op. cit.*, 129.

¹⁶ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 126.

¹⁷ Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 152; Constantin Ciurea, *op. cit.*, p. 86-87, nr. 131-133.

¹⁸ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 127.

4. „Medalia Victoriei” (1921) - Fig. II/1 (a-b)

Medalia comemorativă a victoriei în „Marele Război pentru Civilizație” a reprezentat o inițiativă comună a statelor victorioase de a institui o medalie care să comemoreze participarea la război. O comisie inter-aliată a lucrat la acest proiect în 1919, cu scopul de a crea o medalie cu numeroase elemente comune, care să nu se suprapună, ca înfățișare, peste nici un alt semn onorific al statelor respective¹⁹. În România, medalia a fost instituită prin Decretul regal nr. 3390 din 20 Iulie 1921, pentru „a se comemora Frăția de arme stabilită între armele aliate în războiul mondial...”²⁰. Distincția era conferită „ofițerilor, gradelor inferioare, combatanți, cari au luat parte efectivă în luptă, la părțile active, în războiul pentru întregirea neamului, precum și tuturor medicilor armatei ori unde ar fi făcut ei serviciu la 15/28 August 1916-18/31 Martie 1921” (Art. 1)²¹.

Versiunea oficială a fost creată de gravorul Constantin Christescu și era din bronz, cu un diametru de 36 mm²². Pe avers este simbolizată Victoria²³ înaripată, în picioare, ținând în mână dreaptă o spadă cu vârful în jos, iar în cea stângă, o ramură de palmier. Pe revers, într-o coroană de frunze de stejar străpunsă de o halebardă se găsește inscripția MARELE RĂZBOI PENTRU CIVILIZAȚIE. Pe toată circumferința reversului este reprezentat un lanț cu 20 de verigi, pe care sunt gravate 10 din țările combatante în cadrul alianței²⁴. Panglica are culorile a două curcubeie unite la mijloc pe culoarea roșie, fiind comună tuturor decorațiilor de acest tip²⁵.

Medalia era însoțită de un brevet acordat în numele regelui, iar portul ei pe baretă era reglementat imediat după Crucea comemorativă a războiului 1916–1918²⁶.

În colecția de la Târgu Frumos se păstrează o medalie cu numărul de inventar 242/1972, ce reprezintă versiunea oficială, semnată de gravor. Medalia are și brevetul aferent, ce a aparținut aceluiași Roman Ioan din Regimentul 3 Grăniceri, ridicat la rangul de caporal, la data conferirii distincției (30 Ianuarie 1925) – Fig. III/2.

5. Medalia „Bărbăție și Credință” (1903) – Fig. II/2 (a-b)

Medalia „Bărbăție și credință” a fost instituită prin Decretul regal nr. 2812 din 3 Noiembrie 1903 și putea fi conferită, în special, ofițerilor și agenților de poliție „cari în îndeplinirea funcțiunii lor vor fi dat dovezi de bărbăție și credință...” și, de asemenea, „oricărui funcționar public sau persoană particulară care va fi contribuit la menținerea sau restabilirea ordinii și siguranței publice, va fi adus servicii importante poliției, va fi salvat viața sau avutul

¹⁹ Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 158.

²⁰ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 129.

²¹ *Ibidem*, p. 129.

²² Există mai multe variante „neoficiale” ale acestei medalii, fabricate ulterior în țară, ce se diferențiază de versiunea oficială atât din punct de vedere al reprezentării stilistice cât și prin alte particularități, cum ar fi: litera N întoarsă sau litera C în loc de G.

²³ Zeița Victoria apare sub diferite reprezentări în emisiunile tuturor statelor aliate, cu excepția Japoniei și Siamului, vezi Sever-Petru Boțan, Lucian Munteanu, *Medalii și decorații din colecția Institutului de Arheologie din Iași (II)*, în *ArhMold*, XXXIX, Iași/Suceava 2016, p. 155.

²⁴ Ion Safta *et alii*, *op. cit.*, p. 142; Constantin Ciurea, *op. cit.*, p. 87-88, nr. 134-135.

²⁵ Ion Safta *et alii*, *op. cit.*, p. 142; Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 158.

²⁶ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 130.

unei persoane cu pericolul vieții sale, ori va fi săvârșit un act de bărbăție sau credință” (*Art.7*)²⁷.

Ulterior aceasta a fost conferită și militarilor care s-au distins în Campania din Bulgaria în timpul celui de-al Doilea Război Balcanic, cu o baretă metalică atașată pe panglică și inscripționată - CAMPANIA 1913²⁸. Prin Decretul regal nr. 3429 din 21 decembrie 1916, medaliei i s-a adăugat însemnul de război, constând din două spade încrucișate²⁹.

Medalia este împărțită în trei clase: clasa I (aurită), clasa II (argintată) și clasa III (bronz). Aceasta este de formă ovală (35 x 27 mm), având pe avers efigia regelui Carol, încadrată de inscripția CAROL I REGE AL ROMÂNIEI și pe revers, deviza BĂRBĂȚIE ȘI CREDINȚĂ, alături de o ghirlandă de lauri³⁰. Panglica este de culoare galben deschis, încadrată de două dungi albastre și roșii, pe margini, fiind atașată de medalie printr-o toartă metalică de forma unei ramuri de lauri³¹.

Medalia era conferită în numele regelui, fiind însoțită de un brevet ce conținea datele posesorului și, eventual, fapta pentru care a fost conferită medalie.

Fiind cea mai acordată distincție, există numeroase variante ale acestei medalii fabricate de diverși producători.

În colecția prezentată aici există un singur exemplar model 1916 de război, clasa a III-a, căruia i-au fost rupte spadele încrucișate de deasupra, împreună cu agățătoarea laureată. Acesta este cel mai comun model și a fost conferit în special în perioada celui de-al doilea război mondial.

6. Medalia „Serviciul Credincios” (1880) – Fig. II/3-4 (a-b).

Această distincție a fost înființată prin Decretul regal nr. 882 din 8 aprilie 1880 pentru a răsplăti serviciile aduse statului de către civilii și militarii ce nu îndeplineau condițiile pentru conferirea Ordinului Steaua României³². Pe parcursul existenței lor, medalie, dar și crucea „Serviciu credincios” au suferit numeroase modificări de statut, acestea fiind reînstituite în 1906 și modificate în 1932 și 1938. Până în vremea lui Carol al II-lea, medalie și crucea aveau doar două clase: I (aur) și II (argint), la acestea adăugându-se ulterior și clasa a III-a (bronz)³³.

Medalia are formă rotundă (diametru de 30 mm) cu bordura ușor înălțată. Pe avers este reprezentată, în relief, stema Regatului României³⁴, în vreme ce pe revers se afla inscripția SERVICIU CREDINCIOS, într-o cunună de stejar și laur. Medalie era surmontată de coroana regală și un inel prin care se atașa panglica³⁵. În 1938, atunci când a fost instituit modelul de război, între medalie și coroană au fost atașate două spade încrucișate de 28 mm fiecare³⁶.

²⁷ Nicolae Ionescu, *op. cit.*, p. 95; Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 137.

²⁸ Nicolae Ionescu, *op. cit.*, p. 96; Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 98.

²⁹ Ștefan Catone, *et alii*, *op. cit.*, p. 23; Ion Safta *et alii*, *op. cit.*, p. 131.

³⁰ Constantin Ciurea, *op. cit.*, p. 48; Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 98.

³¹ Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 98.

³² Ion Safta *et alii*, *op. cit.*, p. 128.

³³ Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 73; Ion Safta *et alii*, *op. cit.*, p. 128.

³⁴ Până în 1932 a fost reprezentată vechea stemă, în vreme ce după această dată, apare stema României Mari.

³⁵ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 66-67; Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 73.

³⁶ Ion Safta *et alii*, *op. cit.*, p. 128.

Panglica din moar, a suferit și ea diverse modificări, de la albastru deschis cu două dungi argintii pe margini (pentru modelele 1880 și 1906), la panglica albastru închis cu o dungă galbenă pe mijloc și două dungi argintii și aurii pe margini (modelul 1932) și, în fine, la panglica albastru închis cu benzi din fir de aur pe margini pentru modelul de război din 1938³⁷.

În perioada celui de-al doilea război mondial, atât medalia, cât și crucea (ambele cu trei clase) au fost oferite sub-ofițerilor și trupei, pentru fapte de viteză, clasele crucii fiind superioare celor ale medaliei.

În cadrul colecției de la Târgu Frumos se păstrează două exemplare model 1938 cu spade, clasa a III-a, din care unul are și panglica aferentă. În lipsa unui brevet sau a unor informații cu privire la originea lor, nu poate fi, din păcate, identificat posesorul.

Medaliile ce îmbogățesc patrimoniul micului muzeu din incinta Liceului Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos, deși nu reprezintă rarități faleristice, sunt parte din istoria militară a poporului român. Acest lucru nu poate constitui decât un model pentru tinerele generații formate de această instituție, model ce îndeamnă la respect față de trecut, dar și la o mai bună cunoaștere a istoriei noastre din ultimii 100 de ani.

*Medals and Award Documents in the „Ion Neculce” Highschool Museum
in Târgu Frumos (Iași Country)
(Abstract)*

The present article aims to present a number of nine medals and four award documents from the collection of Ion Neculce Highschool in Târgu Frumos (Iași county). The small museum was founded in 1968 by professor Constantin Mihai and displays a variety of items ranging from Antiquity to the 20th century history. The awards belong mostly to the Kingdom of Romania (except for one Russian 1877-1878 War Medal) and were given to soldiers in both world wars. Among them, one may notice the 1913 Campaign Medal with the owner's award document, the Commemorative Crosses of the 1916–1918 War with various clasps and also two award documents, the Romanian Victory Medal and others. Although these medals are fairly common, their value resides in the message they transmit to the young generations.

Keywords: *museum, collections, phaleristics, medals, decorations, award documents.*

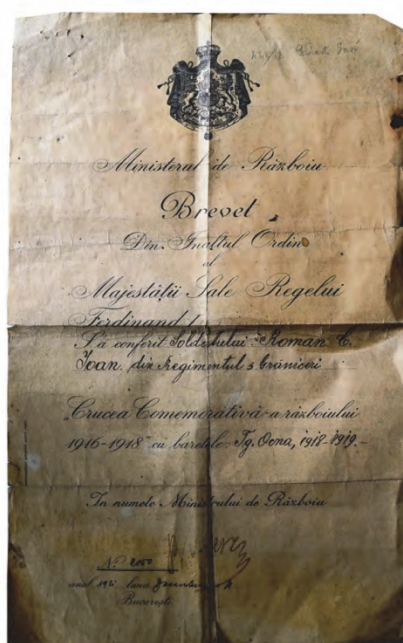
³⁷ Vintilă Ivănceanu *et alii*, *op. cit.*, p. 67; Tudor Alexandru Martin *et alii*, *op. cit.*, p. 73-75.

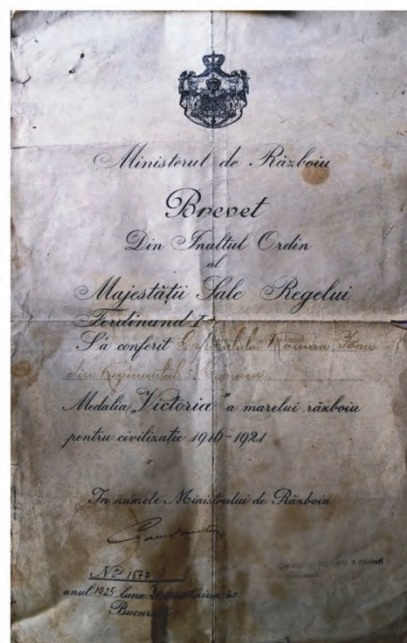
Fig. I – 1 (a-b) Medalia comemorativă rusă a Războiului din 1877-1878; **2** (a-b) Medalia Avântul Țării;
3-5 (a-b) Crucea comemorativă a războiului 1916-1918

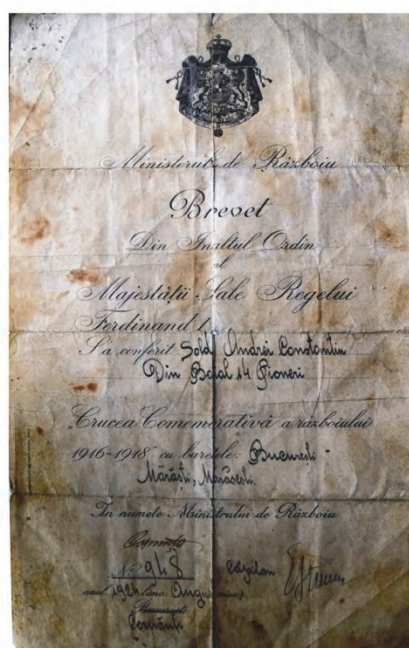
Fig. II – 1 (a-b) Medalia Victoriei; **2** (a-b) Medalia Bărbăție și credință, md. 1916 cu spade;
3-4 (a-b) Medalia Serviciu Credincios, md. 1938 cu spade

1

2

3

Fig. III – 1. Brevet Crucea comemorativă cu barete; 2. Brevet Medalia Victoria;
3. Brevet Crucea comemorativă cu barete

1

2

Fig. IV – 1. Brevet Medalia Avântul Țării semnat de lt.col. Iacob Zadik;
2. Fotografie din 1918 înfățișându-l pe Clim Parfimon, posesorul brevetului

O EXPOZIȚIE, O POVESTE: „CUCUTENI: O INCURSIUNE ÎN UNIVERSUL UNEI MARI CIVILIZAȚII PREISTORICE”

Loredana SOLCAN, Senica ȚURCANU***

Civilizația Cucuteni-Tripolie a fascinat generații întregi de arheologi, nu puțini fiind cei care, cucerțiți de frumusețea ceramicii pictate, s-au aventurat în descifrarea tainelor acestei strălucite culturi. În cei peste 130 de ani care au trecut de la descoperirea stațiunii eponime, s-au identificat și s-au făcut investigații arheologice în numeroase situri (din păcate, doar câteva dintre acestea au fost investigate exhaustiv), s-au publicat numeroase volume și studii ce tratează diferite aspecte ale acestei civilizații, toate contribuind la o mai bună cunoaștere a formării și evoluției acestei culturi (ce a apărut pe fondul culturii Precucuteni și s-a „topit” pe parcursul fenomenului Horodiștea-Erbiceni), dar și a unor probleme ce țin de viața economică și cotidiană, viața socială și chiar cea spirituală a comunităților cucuteniene. De-a lungul timpului, investigațiile de teren și activitatea de cercetare științifică au fost dublate de organizarea a numeroase expoziții, atât naționale cât și internaționale, care au inclus și piese atribuite acestei civilizații sau i-au fost dedicate exclusiv¹, rolul lor fiind în principal acela de promovare, în rândul publicului larg, valorile create de o populație care, cu milenii în urmă, a reușit să construiască o cultură materială remarcabilă. De altfel, treptat, civilizația Cucuteni-Tripolie a reușit să stârnească și interesul pasionaților de arheologie, de istorie, de artă, dar nu numai.

Redeschiderea Palatului Culturii și a muzeelor sale (în aprilie 2016), după o lungă perioadă în care au fost efectuate lucrări de restaurare și consolidare, și întâlnirea cu publicul a atras după sine dorința, dar și necesitatea realizării unui proiect expozițional dedicat culturii Cucuteni. Astfel, a fost proiectată expoziția ***Cucuteni: o incursiune în universul unei mari civilizații preistorice*** ce a fost deschisă în noile spații ale Muzeului de Istorie a Moldovei în luna septembrie a acestui an.

Organizată sub egida Ministerului Culturii și Identității Naționale de către Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, expoziția valorifică în principal patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, dar la realizarea acesteia și-au adus contribuția și alte instituții muzeale și de cercetare din zona Moldovei: Muzeul Județean Botoșani, Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Arheologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași – Facultatea de Istorie, precum și Liceul Teoretic „Ion Neculce” din Târgu Frumos.

* Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei.

** Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași – Muzeul de Istorie a Moldovei.

¹ Nicolae Ursulescu, *Valorificarea cercetărilor românești referitoare la civilizația Cucuteni prin expoziții internaționale*, în CI, S. N., XXVII-XXIX/2008-2010, p. 303-324.

Expoziția include peste 350 de piese de o valoare deosebită, prin intermediul acestora urmărindu-se familiarizarea vizitatorului cu universul fascinantei civilizații Cucuteni. Artefactele, expuse atât tematic cât și diacronic, începând cu materiale aparținând culturii Precucuteni și încheind cu cele aparținând culturii Horodiștea-Erbiceni, provin, în principal, din săpături arheologice sistematice realizate în situri devenite, de acum, emblematice, precum: stațiunea eponimă de la Cucuteni-*Cetățuie* (jud. Iași) și așezarea pluristratificată de la Trușești-*Țuguiea* (jud. Botoșani) sau cele de la Isaiia-*Balta Popii* (jud. Iași), Negrești (jud. Vaslui) (pentru cultura Precucuteni), Scânteia-*Dealul Bodești*, Ruginoasa-*Dealul Drăghici*, Pocreaca-*Cetățuie* (jud. Iași), Poienestii-*Dealul Teilor* (jud. Vaslui) (pentru faza A a culturii Cucuteni), Cucuteni-*Dâmbul Morii* (jud. Iași), Vorniceni-*Pod Ibăneasa*, Corlăteni-*Pe Țarină* (jud. Botoșani) (pentru faza Cucuteni A-B), Valea Lupului-*Fabrica de Antibiotice*, Iași-Sf. Nicolae Domnesc, Buznea-*Siliște* (jud. Iași) (pentru faza Cucuteni B).

Ținând cont de bogăția materialului ceramic, prezent în toate siturile aparținând civilizației Cucuteni în cantități apreciabile, dar și de frumusețea și varietatea sa, o primă parte a expoziției a fost dedicată ceramicii culturii Cucuteni. Încă de la primii pași parcurși în expoziție, vizitatorii au fost întâmpinați de „explozia” de culoare și rafinament caracteristice acestei civilizații. Având în vedere faptul că Muzeul de Istorie a Moldovei are o bogată colecție aparținând fazei A a culturii Cucuteni² un spațiu amplu a fost dedicat acesteia. S-a urmărit expunerea unor materiale variate ca forme și decor, care să ilustreze cât mai complet caracteristicile acestei faze. Pandant, au fost etalate vase din următoarele etape, Cucuteni A-B și B, fapt ce a permis vizitatorului urmărirea schimbării decorului pe parcursul evoluției culturii Cucuteni, acesta putând descoperi trecerea de la „barocul”³ fazei Cucuteni A la eleganța fazei Cucuteni B. Toate acestea nu pentru a ilustra doar meșteșugul olăritului și simțul artistic al populației Cucuteni, ci și pentru a dezvălui o lume fascinantă, plină de culoare, de credințe, de superstiții, de obiceiuri, care, din păcate, nu poate fi reconstituită în totalitate, dar care, printre frânturi, poate fi intuită. Indiferent din ce punct de vedere este privită, al tehnicilor de modelare, al formelor sau al decorului, ceramica Cucuteni impresionează, la o distanță de mai bine de 5 milenii. Majoritatea pieselor incluse în expoziție au fost readuse la un aspect extrem de apropiat de cel original prin măiestria specialiștilor din cadrul departamentului de restaurare ceramică din cadrul Centrul de Cercetare și Conservare-Restaurare a Patrimoniului Cultural Iași.

O atenție deosebită a fost acordată, în cadrul acestei expoziții, unei categorii speciale de artefacte, rar incluse în expozițiile tematice: vasele miniaturale, a căror utilitate nu este pe deplin elucidată. Realizate după norme stricte, urmând îndeaproape forma și, uneori și decorul pieselor de mari dimensiuni, interpretarea acestora comportă încă numeroase discuții: obiecte realizate de/ sau pentru copii, vase cu caracter ritual/ cultic sau recipiente utilizate pentru păstrarea unor substanțe/materiale „valoroase”?

Ulterior, vizitatorul este dirijat pe tărâmul vieții spirituale a comunităților Cucuteni, în această parte a expoziției fiind incluse obiecte cu o puternică încărcătură cultică, precum

² Lăcrămioara Stratulat, Senica Țurcanu, Loredana Solcan, *Cultura Cucuteni. Valori regăsite ale preistoriei europene*, Ed. Palatul Culturii, Iași, 2013, p. 20.

³ Dan Monah, *Religie și artă în cultura Cucuteni*, în Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Primul Muzeu Cucuteni din România*, BMA XV, Piatra-Neamț, 2005, p. 167.

statuete și vase antropomorfe, dar și alte artefacte a căror funcționalitate nu poate fi legată doar de sfera activităților cotidiene. Cunoscută fiind bogăția și importanța reprezentărilor feminine, dar și însemnătatea pe care reprezentările masculine, redade uneori sub forma taurului, le au pentru universul spiritual al lumii Cucuteni, s-a urmărit ilustrarea celor două elemente care, guvernav, cu mare probabilitate, o parte din viața religioasă a comunităților cucuteniene.

În această secțiune au fost incluse și piese mai rar expuse în spațiile expoziționale ale muzeului din Iași cum ar fi complexul de cult descoperit la Buznea (jud. Iași) dar și vase de tip *kernos* sau *rhyton*.

Deși este greu de făcut o separație clară între universul spiritual și cel cotidian al civilizației Cucuteni, o altă parte a expoziției a fost proiectată să aducă în prim-plan viața cotidiană a acestor comunități preistorice. Activitățile agricole sunt ilustrate prin săpăligi și brăzdare din corn de cerb, prin artefacte din silex care ar fi putut fi utilizate drept inserții pentru seceri, dar și prin „produsul” lor final: cereale carbonizate provenite din stațiunea de la Valea Lupului-*Fabrica de Antibiotice*. Printr-un alt grup de artefacte, precum vârfurile de săgeată și printr-o serie de statuete zoomorfe au fost indicate alte ocupații, precum vânătoarea, dar și creșterea animalelor. Alte activități, precum prelucrarea silexului, a pietrei și a osului au fost prezentate prin artefacte specifice: nuclee, lame, topoare, spatule etc., dar și prin piese în curs de prelucrare, care permit cunoașterea proceselor tehnologice implicate în manufacturarea obiectelor. Nu în ultimul rând, o altă categorie de artefacte (împungătoare, ace, fusaiole, greutatea pentru războiul de țesut, fragmente ceramice cu impresiuni de textile) au ilustrat practicarea unor meșteșuguri casnice precum torsul, țesutul, împletitul, etc.

Toate acestea au fost expuse în jurului reconstituirii unei locuințe cucuteniene al cărei interior a prins viață prin reconstrucția unor elemente de arhitectură și a unor instalații casnice, ca și prin intermediul pieselor etalate. În această parte din expoziție au fost incluse, alături de artefacte provenite din descoperirile arheologice, și câteva obiecte etnografice realizate din materiale de natură organică (provenite din colecțiile Muzeului Etnografic al Moldovei din Iași), similare unor piese a căror existență în viața comunităților cucuteniene este documentată, direct sau indirect: instrumentar casnic din lemn, coșuri din împletituri de fibre vegetale sau chiar din scoarță de copac, recipiente de tip burduf realizate din stomac de bovine, o barcă monoxilă, plase de pescuit și chiar o sanie de treierat de tip *tribulum*.

Expoziția este completată și de o parte multi-media, de proiecții, o zonă în care pot fi urmărite două filme referitoare la splendida civilizație cu ceramică pictată. Acestea au fost realizate cu sprijinul financiar al Fundației „Cucuteni pentru Mileniul III”, organizație care și-a dedicat activitatea protejării și promovării culturii Cucuteni⁴.

Vernisajul expoziției, din data de 26 septembrie 2017, s-a bucurat de un public numeros, iar cei aproximativ 3000 de vizitatori care i-au trecut pragul în prima lună de la deschidere și gândurile lăsate în *Cartea de impresii* ne arată modul în care acest demers expozițional este apreciat. Considerăm potrivit să încheiem aceste rânduri cu menționarea câtorva „judecăți” lăsate amintire de cei care au parcurs această expoziție: „Expoziție și film... ce frumos! Impresionant totul. Ați știut să ne purtați într-o poveste”; „A wonderful experience full of knowledge and awe about the culture and the finding of Cucuteni era”. Astfel de aprecieri ne fac

⁴ Gabriela Simon, „Cucuteni for the 3rd Millennium” Foundation, în SAA, X-XI/2004-2005, p. 261-264.

să credem că am reușit, cel puțin într-o anumită măsură, nu numai să etalăm strălucirea culturii materiale a civilizației Cucuteni, ci să și transmitem sentimentul de fascinație și considerație care îi determină pe specialiști să își continue și aprofundeze cercetările, pentru a scoate la lumină și a împărtăși noi comori și noi interpretări privitoare la unul dintre cele mai impresionante fenomene ale Europei preistorice.

*An Exhibition, a Story:
"Cucuteni: an Incursion into the Universe of a Great Prehistoric Civilization"
(Abstract)*

Civilization Cucuteni-Tripolie (approx. 5000-3000 BC) has manifested itself in a vast area of approximately 350,000 km², which today is on the territory of Romania, the Republic of Moldova and Ukraine. Not accidentally, it fascinated generations of archaeologists in the over 130 years that have passed since the discovery of the eponymous site in Iasi County. The reopening of the Palace of Culture and its museums in April 2016 raised the need for an exhibition project dedicated to Cucuteni culture. The exhibition was organized under the aegis of the Ministry of Culture and National Identity, by "Moldova" National Museum Complex in Iasi. It mainly capitalizes on the patrimony of the Moldavia's History Museum, but other museums and research institutions in the area of Moldavia contributed to its realization: the Botoșani County Museum, the Romanian Academy - Iasi Branch, the Institute of Archeology, "Alexandru Ioan Cuza University" Iasi - the Faculty of History, as well as the "Ion Neculce" Theoretical High School in Târgu Frumos. The exhibition includes over 350 pieces of great value that take the visitor into the universe of the fascinating Cucuteni civilization. Although it is difficult to make a clear separation between the spiritual universe and the everyday world of Cucuteni civilization, a special part of the exhibition was designed to bring to the forefront the everyday life of these prehistoric communities. All of this was exhibited centered on the reconstruction of a Cucuteni culture dwelling, which interior was brought to life by the reconstruction of some elements of architecture and of some domestic installations, as well as through the items displayed. The exhibition is complemented by a multi-media part, which was constructed with the financial support of the "Cucuteni for the Millennium III" Foundation, an organization dedicated to the protection and promotion of the Cucuteni culture.

Keywords: *Precucuteni, Horodiștea-Erbiceni, artifacts, painted pottery, multi-media exhibition.*

Apology of the Actor: from Stage to Fiction and from Fiction to Stage.
On Mihaela Mîrțu, *L'acteur dans les rets de la fiction*, Editura Universității « Alexandru Ioan Cuza » Iași, 2014, ISBN 9 786067140170, 318 pages

The book *L'acteur dans les rets de la fiction*, by Mihaela Mîrțu, associate professor within "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, is structured in two parts, "Mythe de l'acteur romantique" and "Protée, le Caméléon et *coincidentia oppositorum*".

In the first chapter of part I, "Les Précurseurs", the author refers both to theoretical aspects, as proposed by Mercier, de Grimarest, de Du Bos, and to important moments in the life of the actors and actresses that marked the theatre universe of the epoch, such as those pointed out by Voltaire or by Dacier. The *Rollenporträt* of Mlle Duclos de Chateaufort playing Ariane at the Comédie Française, signed by Nicolas de Largillière, and especially the one of Adrienne Lecouvreur, in the role of Cornélie in *Mort de Pompée*, by Corneille, reveal the declamatory style in the first case, and the transgression of the playing codes in the second one, Adrienne Lecouvreur serving later on as a model followed to a certain point by Talma, Mlle George, Marie Dorval or Frédéric Lemaître.

Diderot also receives the due attention, the author insisting on his theorization of gesture, of the pantomime, in a theatre reform project inspired by the actors of the *foire* or by Garrick. Mihaela Mîrțu insists on one of the essential features of the actor's activity according to Diderot, that is the special treatment of sensitivity, until its annihilation as revealed by the artistic work of Baron, Molé, la Gaussion, la Clairon and especially Garrick (pp. 31-38). Mihaela Mîrțu notes that already at mid-17th century, Descartes used to recommend actors to contain their passions, which are not to be avoided to the extent they are used for intellectual purposes (p. 45).

The role of Le Brun in establishing stereotypes in representing passions by the body is also pointed out, the actor becoming a source of inspiration in the epoch painters' coded iconography. The famous *Rollenporträten* and their pathetic message are illustrative for the actors' perception by the public (p. 52-56).

In France, the one who imposed the actors' dignity and talent was Talma, who was "at the origin of the Romantic actor, just like Garrick and Adrienne Lecouvreur" (p. 63).

The second chapter, "Kean le romantique", opens by a careful definition of the concept of myth and of its application in the field of literature, the author basing her statements on the writings of Georges Gusdorf, Roland Barthes, Pierre Albouy or Marx. Presented as a result of the structuring and ordering wish of man, the myth expresses the aspiration towards unity, involving a consciousness of moral values and non-values determining the relation of the individual to the Other and to the community (pp. 65, 67). In literature, each epoch created its own myth, the superman characterizing the Romanticism. Actor Edmund Kean, incarnating the fatal superman, was metamorphosed into an archetype by writers, of whom Dumas was the first, the play *Kean. Désordre et génie* being published three years after the artist's death. As for the subtitle, Mihaela Mîrțu reminds that for Diderot the genius was one breaking the rules, thus becoming, sublime, pathetic, grandiose, while the disorder inevitably recalls the Bacchic delirium allowing one to assume another identity, a fusion with the divinity (p. 70). Dumas' play was performed on 31 August 1836 at the Théâtre de Variétés, Kean's role being interpreted by Frédéric Lemaître, and was particularly well received (pp. 72-73). Dumas presents Kean as actor overwhelmed by his love for Elena, going through an identity crisis, that leads him to betraying his profession, leaving aside his role of Romeo and insulting directly the Prince and lord Meville (p. 90). Throughout time, Kean was played by Frédéric Lemaître, Lucien Guitry, Ivan Mosjoukine, who in their turn contributed to the mythification of the

personage. This is how Jean-Paul Sartre came to adapt the play for Pierre Brasseur, his *Kean*, dated 8 November 1953, being performed for the first time at the Théâtre Sarah Bernhardt on 14 November 1953 (p. 96). Sartre, who was not at all fond of the actor, turned Kean into a cynical and naïve personage, blowing away the aura of the romantic actor and demystifying him (pp. 98-101).

As for the romantic actress, she forms the subject matter of the 3rd chapter, bearing the title « L'impossible mythe de l'actrice romantique ». After signaling the dualist condition of the actress mistaken for the courtesan illustrated by La Tisbé, the two hypostases being rehabilitated in the name of love and sacrifice (p. 104), several pages are dedicated to the play *Adrienne Lecouvreur* by Scribe et Legouvé where the actress appears as a personage, thus demonstrating the degree to which both his talent and his personal life captivated the public consciousness. Valorizing the multitude of details characterizing an epoch's artistic life, Mihaela Mirtu refers also to Sarah Bernhardt, to whom the stage was the place of manifestation of the feminine. The author's conclusion is that women on stage place themselves in the field of the myth, thus exceeding the human condition. As for the courtesan actresses, they are a proof of the fading away of the myth power (pp. 113, 115).

Nerval is also considered within the argumentation as within his love for Jenny Colon he glides away, turning the beloved woman into a goddess and allowing the transcending of the myth into mystics (p. 119). Mihaela Mirtu points out that from Manet's paintings and Zola's writings results that the masculine body enjoyed a certain social superiority, this topic being also found in Nietzsche. Nana's case is emblematic for the courtesan's reception in the collective imaginary (pp. 133-134).

As the author indicates in a footnote, the history of theatre remembers Frédéric Lemaître especially for the creativity demonstrated in making the best possible usage of the costume and of detail of the stage design. Together with Marie Dorval and Bocage, Frédéric Lemaître counts among the greatest romantic artists, continuing the reform of the theatric performance introduced by Talma. In Schmidt's play, the romantic past is perceived in the light of the postmodern present, Frédéric's death occurring more or less at the same time with the

demolition of the Théâtre Folies Dramatiques. (pp. 171-176).

The second part of the volume bears the title « Protée, le Caméléon et *coincidentia oppositorum* » and consists of three chapters, of which the first is « Protée, un rêve d'enfance ». Starting from Louis Jouvet's statements regarding the actor's vocation, the self-possession and dispossession cycle, Mihaela Mirtu undertakes an incursion into Shakespeare's work, analyzing at the same time the more or less visible intertextuality of the story *Une belle matinée*, by Marguerite Yourcenar. Lazare, the hero of this story, choses the theatre instead of the life and, continues to work for the theater even after the end of this career as actor (pp. 179-183).

With the help of the Jungian concepts of « ego » and of « self », Mihaela Mirtu considers Lazare as a personage « in the time » and « out of time », an actor that valorizes « the experience of the multiple » transforming it into a « mystic experience ». The relation between Lazare and his father Nathanaël invites to numerous interpretations, starting from their names. It is through dreams that Lazare – Protée is allowed to identify and appropriate « a *coincidentia oppositorum* that the alchemist discovers in the double nature of Jesus » (p. 194 - 195). If Nathanaël's life was entirely marked by obscurity, the one of Lazare is marked by light. From his father, Lazare inherited from his father the opening towards the others, while from his mother he acquired the wish of pleasing the others (p. 210).

« Oh les beaux jours du caméléon! » is the title of the second chapter of this part of the volume, reminding, inevitably, of the title of Beckett's play, as Flora Fontanges, Anne Hébert' personage of the novel *Le Premier jardin* is the actress to whom is assigned the role of Winnie of Beckett's *Oh les beaux jours* (*Happy days*) de Beckett on the stage of the theatre of Emérillon. This is a town whose name is not pronounced, being recognized by its geography and history (p. 213). Not only the topography is important, but also the affective past of the actress, who intends to use it in order to achieve her metamorphose into Winnie. Applying a very attentive critical scrutiny, Mihaela Mirtu notices that Flora Fontanges' playing style reminds of the personage authentication process advanced by Stanislavski in order to keep the actor away from

interpretative clichés, and assure the plausibility of the performance (pp. 228-229). The analysis invites the reader to discover the importance of names, their nominative and predicative force. Raphaël, whose name means in Hebrew, "God heals", helps the actress reach that state of coincidence of thought and existence, known as *mundus imaginalis* or *mundus archetypus* (p. 239). Flora and Rosa – once again suggestive names – are personages whose body remains in the reader's imaginary as a tree-body, ineluctably bound to the notion of Eden, of eternal garden, the garden of knowledge, modern man's redemption taking place through art, that is through Knowledge (p. 242).

Marguerite Yourcenar, Anne Hébert and before them, Louis Jouvet understand the alchemist's work undertaken by the actors in their process of coming to know themselves and the others, as intention of reaching the One through the experience of the Multiple (p. 254).

The subchapter *Coincidentia oppositorum* is the most captivating, as the author of this volume focuses on archetypal personages, such as Harlequin who, contrary to the general belief, was not born in Italy, the origin of the name being explained as follows: "Hellequin condense Hell (= enfer) et le mot gothique Kuni (<lat. genus) (...) un esprit infernal, ou même le roi de l'enfer" (p. 258). Personage enriched by the individuality of each actor that took up the role, Harlequin is essentially characterized by a huge bodily agility. Although the mask disappeared in 18th century Italy, Harlequin's existence has continued in the puppet theatre and the circus (pp. 260-262). Beyond time and artistic trends, the apparently fixed character of Harlequin has crossed centuries, symbolizing the actor's capacity of metamorphosis, and so did Pierrot and the clowns, who, like Harlequin, were rediscovered in the sometimes extreme researches of the 20th century artists who had the intuition of reestablishing the tight connection to the sources of the universe. Mihaela Mirtu provides as examples of this process the creations of Picasso (*La famille d'Arlequin*) and respectively Apollinaire (*Crépuscule*), considering the former to be the coulisses, and the latter the feast, in fact a veritable "rite for the initiated" (p. 271). Apparently a comic character, through the force of his laughing, Harlequin connects with the

immutable forces of the universe, being as such rediscovered and reinvested during the 20th century:

« Comme Lazare, comme Flora Fontagnes, l'arlequin fait cette expérience de soi qui l'arrache à l'univers profane et lui permet d'atteindre le sacré. (...) il réalise le passage du temporel au spatial, établit un rapport miraculeux entre le micro et le macrocosme et réalise la coincidentia oppositorum » (p. 279).

Mihaela Mirtu proposes a key for the understanding of the actor's art that has a lot in common with the field of alchemy, that is the formula « *solve et coagula* (purifies and integrates) » (p. 281).

Finally, under the title "En guise de conclusion", the author provides us with a dense presentation of the evolution of actor's perception throughout time and space.

This book, worth reading for numerous reasons, provides in a very original form an abridged version of the history of the world's theatre and dramatic aesthetics, inviting at the same time the reader to dialogue, even on the imaginative level, either with the author herself, or with the various authors invoked within the volume, thus challenging the reader to put at work his own intellectual luggage instead of leaving it undisturbed, in order to create his own understanding about the actor, this being subjected to a continuous creative splitting of the own self.

Coralia COSTAȘ